

A KÖVETKEZŐ SZÁMOK TARTALMÁBÓL

AZ ADATBÁZISOK JOGI VÉDELME
(AZ EURÓPAI ÉS A HAZAI GYAKORLAT)

TRENDEK, ÉRDEKESSÉGEK ÉS SZERZŐI JOGI
PROBLÉMÁK A DIGITÁLIS MÉDIASZOLGÁLTATÁS
VILÁGÁBAN

ÉLETRE SZÓLÓ TAPASZTALAT: FOLYAMAT-
SZABÁLYOZÁS EGY KIS KÖNYVTÁRBAN
(ESETTANULMÁNY)

ELŐDEINK:
KOVÁCS MÁTÉ ÉS A DEBRECENI EGYETEMI
KÖNYVTÁR ÉVKÖNYVE

KOVÁCS MÁTÉ ÉS A TEHETSÉGGONDOZÁS
ISSN-L – ÚJ SZABVÁNY, JOBB KAPCSOLÓDÁS
A MEGŐRZÉS VÁLTOZÓ ETIKÁJA
A MUNKAFOLYAMATOK ÁTALAKÍTÁSA

**HIRDESSZEN
A KÖNYVTÁRI FIGYELŐBEN!**

KÖZLÉS MEGÁLLAPODÁS SZERINT.
ÉRDEKLŐDNI LEHET A SZERKESZTŐSÉG
CÍMÉN ÉS TELEFONJÁN.

2010/1

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

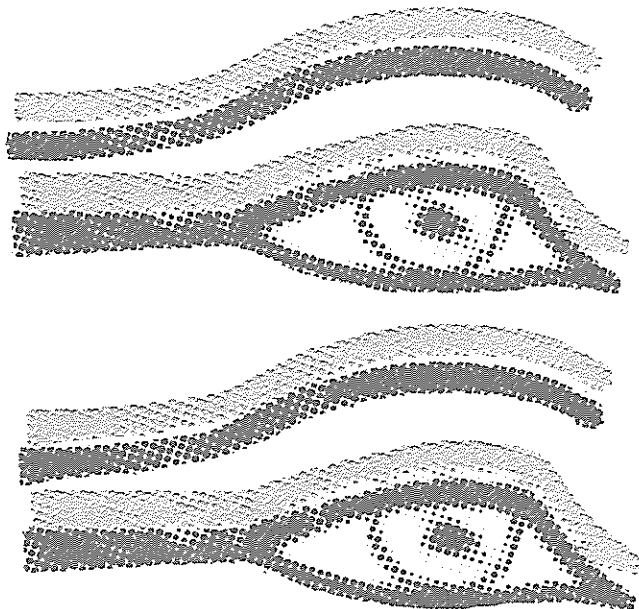
KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

2010/1

A TARTALOMBÓL:

⌚ MARC21/HUNMARC: A BESOROLÁSI ADATOK METAADAT-
FORMÁTUMA: FŐBB JELLEMZŐK, FEJLŐDÉS ÉS PROBLÉMÁK ⌚
⌚ A VAJDASÁG (ÉS TÓTHFALU) HELYE A KÁRPÁT-MEDENCE
MAGYAR OLVASÁSKULTÚRÁJÁBAN ⌚ TÍZ ÉV MÚLTÁN: A
HATVAN ÉVE ALAPÍTOTT KÖRZETI KÖNYVTÁRAKRÓL (2.
RÉSZ) ⌚ TOTÁLIS BARNA FOLT: A DIE BÜCHEREI C. FOLYÓ-
IRAT 1934-ES ELSŐ ÉVFOLYAMÁRÓL ⌚ A JÖVŐ MEGŐRZÉSE ⌚
TÖMEGES DIGITALIZÁLÁS ⌚ E-KÖNYVEK RENDELÉSRE ⌚ A DIGI-
TÁLIS MEGŐRZÉS KÉRDÉSEI⌚

**Könyvtári
Intézet**

---

20. (56.) ÉVFOLYAM, 2010. 1. SZÁM

FŐSZERKESZTŐ: dr. Dippold Péter

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Kovács Katalin

SZERKESZTŐK: Kovács Katalin (Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle),
Feimer Ágnes (Külföldi folyóirat-figyelő)

⌘ Szerkesztőbizottság: dr. Bényei Miklós, dr. Hangodi Ágnes, Haraszti Pálné, Hegyközi Ilona, dr. Jacsó Péter, Káldos János, dr. Mader Béla, dr. Murányi Lajos, dr. Murányi Péter, Pallósiné dr. Toldi Márta, Rácz Ágnes. ⌘ Borítóterv: Gerő Éva, grafikus ⌘ Műszaki szerkesztő: Nagy László ⌘ Szerkesztőség: Könyvtári Intézet, 1827 Budapest, Budavári Palota F épület, Telefon: 36-1-224-3795, 36-1-224-3796, Fax: 36-1-224-3875, 36-1-3759-984, E-mail: kovacs@oszk.hu, feimer@oszk.hu ⌘ Megjelenik: negyedévenként. Egy szám ára: 1500.-Ft + 5% áfa + postaköltség. Éves előfizetés: 6000.-Ft + 5% áfa + postaköltség. Külföldi előfizetési ára: 100 euró. ⌘ Terjeszti: Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár. Előfizethető: a szerkesztőség címén. ⌘ Kiadja: az Országos Széchényi Könyvtár. Felelős kiadó: dr. Sajó Andrea. ⌘ Nyomda: Nalors Grafika Kft., Vác ⌘ Felelős vezető: Szabó Gábor ⌘ HU ISSN 0023-3773 Index 26408 (Nyomtatott) HU ISSN 1586-5193 (Online)

Lapunkat az alábbi referáló lapok és adatbázisok dokumentálják:

HLISA (Hungarian Library and Information Science Abstracts)
Library Literature and Information Science Abstracts (The Wilson Co.)
LISA (Library and Information Science Abstracts)
LISTA (Library, Information Science & Technology Abstracts, EBSCO)
HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikk Adatbázisa)

A folyóirat megjelenését az Oktatási és Kulturális Minisztérium és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

www.okm.gov.hu

www.nka.hu

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ online változata a
<http://www.ki.oszk.hu/kf/index.html> címen érhető el.

A folyóiratban olvasható írások a szerzők véleményét tükrözik, nem mindig azonosak a szerkesztőség álláspontjával.

A szerkesztőség nem őrzi meg és nem küldi vissza a kéziratokat.

E számunk szerzői, közreműködői:

DANCS Szabolcs (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Bp.), DÉVAI Péter (Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Levéltár, Bp.), FAZOKAS Eszter (Könyvtári Intézet, Bp.) GERE BEN Ferenc (Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Szociológiai Intézet, Piliscsaba), HEGYKÖZI Ilona (Könyvtári Intézet, Bp.) HAJNAL WARD Judit (Rutgers University, New Jersey, USA), KATSÁNYI Sándor (a FSZEK ny. főosztályvezetője, Bp.), KOLTAY Tibor (Szent István Egyetem, Alkalmazott Bölcsészeti Kar, Jászberény és Nyugat-Magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, Könyvtár- és információtudományi Tanszék, Szombathely), MOHOR Jenő (az ELTE BTK Központi Könyvtárának ny. igazgató-helyettese, Bp.), MURÁNYI Lajos (az MTA Központi Könyvtár ny. osztályvezetője, Bp.), PAJOR Enikő (Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Könyvtár-tudományi Tanszék, Szeged), PÉCELI Melinda (szociológus, Bp.), PRÓKAI Margit (II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc), SONNEVEND Péter (Kaposvári Egyetem, Pedagógia Kar, Társadalomelméleti és Könyvtártudományi Tanszék, Kaposvár), TÓTH Gyula (a Berzsenyi Dániel Főiskola Könyvtár- és információtudományi Tanszék [ma: Nyugat-Magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ], Szombathely, ny. tanszékvezetője), TÓTH Máté (Könyvtári Intézet, Bp.), UNGVÁRY Rudolf (az OSZK ny. tudományos főmunkatársa, Bp.), VASBÁNYAI Ferenc (OSZK, Bp.), VISZOCSEKNÉ PÉTERI Éva (a BME-OMIKK ny. osztályvezetője, Bp.).

TARTALOM

ABSTRACTS 5

TANULMÁNYOK

UNGVÁRY Rudolf: MARC21/HUNMARC : a besorolási adatok metaadat-formátuma. Főbb jellemzők, fejlődés és problémák 9

GEREBEN Ferenc: A Vajdaság (és Tóthfalu) helye a Kárpát-medence magyar olvasáskultúrájában 71

Évforduló

TÓTH Gyula: Tíz év múltán: a hatvan éve alapított körzeti könyvtárakról. 2. rész 85

KITEKINTÉS

SONNEVEND Péter: Totális barna folt: a Die Bücherei című folyóirat 1934-es első évfolyamáról 109

A jövő megőrzése. A „Szövetség az írásos kulturális örökség fenntartásáért” memoranduma
(Töm.: *Murányi Lajos*)..... 126

CEYNOWA, Klaus: Tömeges digitalizálás a kutatás és az oktatás számára: a Bajor Állami Egyetem stratégiája
(Töm.: *Dévai Péter*) 134

MÜHLBERGER, Günter – GSTREIN, Silvia: E-könyvek rendelésre (EOD): európai digitalizáló szolgáltatás
(Töm.: *Dévai Péter*) 138

KÖNYVSZEMLE

A digitális megőrzés kérdései.

Digital preservation. Ed. M. Deegan, S. Tanner.

(Ism.: Koltay Tibor) 143

Az Amerikai Magyar Alapítvány ötven éve

The Hungarian legacy in America. The history of the American Hungarian Foundation. 1955–2005.

Ed. Ilona Kovács [et al.] (Ism.: Hajnal Ward Judit) 147

Vallásosság és kulturális szokások

Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. Szerk. Gereben Ferenc

(Ism.: Péceli Melinda) 150

Az ország szárnya és terhe

Szárny és teher. Ajánlás a nevelés-oktatás és a korrupció megfékezésére. (Bölcsök Tanácsa Alapítvány)

(Ism.: Nagy Attila) 155

KÜLFÖLDI FOLYÓIRAT-FIGYELŐ

(REFERÁTUMOK) 159

Könyvtár- és információtudomány 159

Könyvtár- és tájékoztatásügy 163

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények 175

Munkafolyamatok és szolgáltatások 187

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek 204

Vezetés, irányítás 205

Felhasználók és használat 208

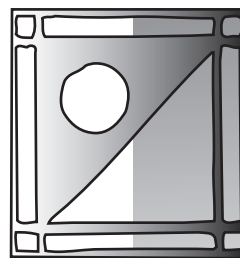
Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés 216

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület 221

Kapcsolódó területek 228

A számot szerkesztette: Feimer Ágnes, Kovács Katalin, Murányi Lajos

STUDIES

MARC21/HUNMARC: Metadata formats of the authority files. Main characteristics, development and problems

UNGVÁRY, Rudolf

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 9–70.

Authority formats or metadata formats play a special role in the logical structuring of collection systems, and are at the same time treasures for the better knowledge of these systems. They have the same role in the world of collections as anatomy in medicine: the knowledge of formats is as essential for professional work in libraries, archives or museums in the information society as is anatomy for doctors. These formats constitute at the same time explicit descriptions of the logical structures of knowledge organization systems and name spaces. The Hungarian authority format (HUNMARC) is a national adaptation of the MARC21 authority format. Its examples have been derived from Hungarian library practice. The author describes the structure of the HUNMARC format based upon the basic definitions of the data model (entity, relationship, attribute) relying upon IFLA's functional requirements. He deals with the historical evolution of the concept „authority data”, its extension to the collection systems of archives, management records and museums, with special regard to the importance of harmonisation. He analyses in detail the concepts of tracing and reference as specially interpreted in the MARC-format, and makes a proposal for the Hungarian translation of these terms. The format offers a rich choice of relation types; a major part of which have not yet been in use in Hungary (e.g. the complex name and subject reference), and the opportunities offered by several types of notes have not yet been utilised either. The study discusses these issues in detail. It also treats the

location of descriptors and nondescriptors within the format, as well as the requirements arising from the-saurus application.

The place of Vojvodina (Vajdaság) and Totovo Selo (Tóthfalu) in Hungarian reading culture in the Carpathian basin

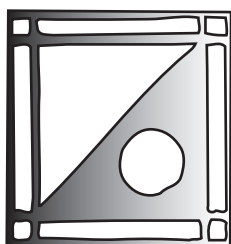
GEREBEN, Ferenc

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 71–84.

The study presents the reading culture of the inhabitants of Vojvodina (Serbia) using the data of empirical investigations about the reading habits of the Hungarian minority living in Vojvodina.

In 2000 a series of questionnaire surveys was carried out; the study relies basically on these initial data. Its findings, published as representative data, were compared with the findings of a questionnaire survey in 2005 in Totovo Selo (Bačka) and with those of a questionnaire survey in 2008 among young people living in Hungary. As compared to the situation of reading culture in the mother country, those living in the neighbouring countries (Romania, Serbia, Slovakia, the Ukraine) perform better: they read more newspapers, weeklies and monthlies, as well as books, have a stronger demand for literary values and traditions. The language of reading materials is dominantly the mother tongue, although the ratio of reading materials in languages other than Hungarian has increased among young people.

A decrease in the importance of classical literary heritage, and also of fiction and valuable literature can be observed in the same age group. The „textual community” by the mother tongue, which helps to preserve identity, still exists, but the impact of modernisation, assimilation, commercialisation etc. can already be felt.

After ten years: about regional libraries founded 60 years ago (Part 2)

TÓTH, Gyula

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 85–108.

The first part of the study was published in issue 4, 2009.

In Hungarian library literature the regional library model (1949-1951) has been considered for a long time as a blind alley in library development. The paper wants to justify that the model was not wrong conceptually, but was rather an unfinished experiment that has gone wrong because of the circumstances, nevertheless, had an important role in Hungarian library history.

Géza Sebestyén's original two concepts from 1942 and 1946 brought up modern aims and democratic principles: to provide public library services in smaller communities at the level of town libraries, instead of the poor people's libraries. The original concept was about a library system, a library network that provides services of high quality, but, after the political changes in 1948, it could not be fulfilled. Neither the circumstances in the country, nor the models from abroad have supported the idea of regional libraries, based on town libraries.

The collections of these regional library centres, placed in towns with ca 80-90 thousand inhabitants, were planned to have 10-15 thousand volumes. In the course of time, however, the model has been substantially transformed. Originally, 60-70 such centres were planned, but finally only 35 were founded between 1949 and 1951. The main problem was that regional libraries could not function in the planned way, i.e. in the „dualism” of a basic and a mobile collection (the latter to be circulated among branch libraries). The political, economic and cultural conditions (insufficient book supply, lack of qualified staff, and transport opportunities) were far from the ideal. A quantitative approach, ideology and propaganda have dominated, instead of professional issues. In addition, the implementation of the original concept was hindered by the Hungarian administration system as well: regional library centres have not always coincided with the seats of county administration.

However, this new library type could be only a transition form in the Hungarian library history of the fifties.

FROM ABROAD

A Nazi journal on librarianship in Germany: the first volume of *Die Bücherei* in 1934

SONNEVEND, Péter

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 109–124.

In its first year (1933) the Nazi state presented itself with demonstrating power, with book burnings and total control of German libraries and librarians. By the end of 1933, Germany's two library journals were merged into a single, new, Nazi publication. *Die Bücherei*'s first issue appeared in January 1934 and was edited by Wilhelm Schuster (1888–1971), Librarian of the Hamburg Public Library, since 1932 member of the Nazi party, co-author of „Clarification and Entreaty” (1933), described by his contemporaries as a „man of political flexibility”.

The publication of *Die Bücherei* constituted the symbolic end of an independent library profession in Germany. The country's two former professional library journals had been replaced by a vehicle for Nazi ideology.

The study demonstrates, analysing the papers in the first year's issues, that the journal served mainly two purposes: it defined what constituted the „un-German” spirit in literature, and called for the „rethinking” of library collections and their content.

Preserving future: a memorandum from Germany

ZUKUNFT BEWAHREN. Eine Denkschrift der Allianz zur Erhaltung des schriftlichen Kulturguts. Berlin, 2009

(Abstract by Lajos Murányi)

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 126–133.

The Allianz zur Erhaltung des schriftlichen Kulturguts (Alliance for the Preservation of Written Culture) was founded in 2001 in Germany by major libraries and archives with important collections holding rare

books and manuscripts, with the objective to act together to save and preserve the German written cultural heritage. The Alliance urged the elaboration of a study that summarizes the state of the art of preservation and indicates the main tasks. In 2007 a committee at the Bundestag proposed that the Alliance should work out a national concept on preservation. The memorandum calls upon the federation and the states to support preservation and to promote cooperation.

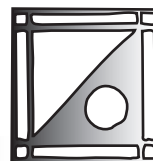
CEYNOWA, Klaus: Mass digitization strategy of the Bavarian State University

(*IFLA Journal*, vol. 35. 2009. no. 1. p. 17–24.)

(Abstract by Péter Dévai)

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 134–137.

The Bavarian State Library is one of the largest European research libraries. The Library's unique collection profile is characterized by extremely precious manuscripts, rare printed books and comprehensive special collections from thousands of years of cultural heritage. Responding to the challenges of the digital age, it is a primary strategic objective of the Bavarian State Library to digitize as soon as possible its unique collections, which are a good part of written cultural heritage, and to make them usable for the world. Aiming for this strategic objective, the library undertakes several large-scale digitization projects, which will bring more than 1.2 million books online during the next few years. The deployment of state-of-the-art robotic scanners, as well as a public-private partnership with Google, which are part of this digitization strategy, is described in detail. The implications for the future role of libraries – especially as 'bricks and books' institutions – in the rapidly changing information landscape are also briefly discussed. (Original abstract of the paper presented at the World Library and Information Congress, 10–14 August 2008, Québec)

MÜHLBERGER, Günter – GSTREIN, Silvia: eBooks on demand (EOD): a European digitization service

(IFLA Journal, vol. 35. 2009. no. 1. p. 35-43.)

(Abstract by Péter Dévai)

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 138–142.

Within the framework of the European Union funded project Digitization on Demand (2006—2008), the eBooks on Demand service (EOD) is currently available in more than eighteen libraries in ten countries. EOD enables users to order public domain books as PDF eBooks. The requested books are digitized, delivered as an eBook and saved long-term in a digital library. The EOD service is implemented within the framework of a network. The individual library is responsible for the processing of the order and the digitization. The ordering of eBooks, delivery to the customer, electronic payment and automatic text recognition even for old and Gothic font texts are supported through a central database with web access. The basic advantages of the network lie on the one hand in the reduced workload of individual libraries and on the other hand in the recognition value of the EOD service for the user and the public. (Original abstract)

BOOK REVIEW

Issues of digital preservation

Digital preservation. Ed. M. Deegan, S. Tanner. (London : Facet, cop. 2006.)

(Review by Tibor Koltay)

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 143–146.

The first fifty years of AHF

The Hungarian legacy in America. The history of the American Hungarian Foundation : the first fifty years, 1955–2005. Ed. Ilona Kovács. (New Brunswick : American Hungarian Foundation, 2007.)

(Review by Judit Hajnal Ward)

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 147–149.

A book on religious life and cultural habits in Hungary

Vallásosság és kultúra. A Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. Ed. by Ferenc Gereben. Bp. : Faludi Ferenc Akadémia, 2009.

(Review by Melinda Péceli)

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 150–154.

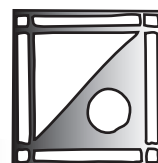
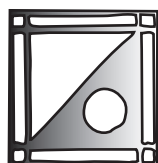
Rebuilding the educational system in Hungary: a recommendation

Szárny és teher. Ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére. Bp. : Bölcsék Tanácsa Alapítvány, 2009.

(Review by Attila Nagy)

Könyvtári Figyelő (Library Review) 20. (56). vol. 2010. 1. no. p. 155–158

FROM FOREIGN LIBRARY AND INFORMATION JOURNALS (ABSTRACTS)

MARC21/HUNMARC: a besorolási adatok metaadat-formátuma

Főbb jellemzők, fejlődés és problémák

UNGVÁRY Rudolf

Szokatlan döntést hozott a szerkesztőség azzal, hogy a következő terjedelmes tanulmányt az ilyen esetben alkalmazott gyakorlattól eltérően nem két részben, két egymást követő folyóiratszámában tárja az olvasók elé, hanem egyben. Döntésünket az indokolta, hogy a téma bonyolultsága miatt a szöveg elolvasásához, megértéséhez szükséges folyamatossgot nem akartuk megszakítani, ezért vállaltuk az átlagosnál hosszabb terjedelmű szöveg közlését.

2010-re elkészül a MARC21 alapján a besorolási adatsere formátum teljes magyar adaptációja. A most olvasható tanulmány bemutatja a besorolási adatsere formátumok szerepét a gyűjteményi rendszerek logikai strukturálásában, ismerteti az adatmodell alapfogalmait, a besorolási adat fogalmának kialakulását és kiterjesztését a levéltári, irattári, múzeumi gyűjteményekre, elemzi az utalás és hivatkozás fogalmát, és javaslatot tesz a magyar terminológiára. Foglalkozik a deskriptorok és nemdeskriptorok helyzetével a formátumban, és kitér a tezausz alkalmazásából adódó következményekre. A tárgyalta megértését zömmel a hazai könyvtári gyakorlatból vett példákkal segíti.

„Annak érdekében született meg ez a tanulmány – írta a szerző –, hogy kiderüljön, milyen sok relációkialakítási és magyarázat-megadási lehetőséget tartalmaz egy MARC-típusú formátum.” (A szerk.)

„Minden adatnak, melyet érdemes rögzíteni!”

1. Bevezető

1.0 A metaadat-formátumok helyzete

A különböző MARC-típusú, az adatrepresentáció és -csere céljára létrehozott metaadat-formátumok a dokumentum- és besorolási adat-rekordok lo-

gikai szerkezetének teljességre törekvő tárházai.¹ Közel fél évszázados fejlődés során érlelődtek ki mai formájukig, bennük a dokumentumok számítógépes kezelésének szinte összes lényeges adata megtalálható. Jelmondatuk lehetne, hogy „minden adatnak, melyet érdemes rögzíteni”.²

A MARC formátum filozófiája azon a felismerésen alapszik, hogy az adatokkal összefüggő igények, továbbá az adatkezelés módja változhat, az adatok maguk azonban, ha egyszer megállapították őket, állandók. Ezért a formátumot úgy szerkesztették meg, hogy a mindenkori rekordok egyetlen felismert tulajdonsága se, azaz semmiféle adat ne vesszék kárba.

A metaadat-formátumok ma az információkereső nyelvek mellett valójában a névterek és az ismeretszervező rendszerek név-, ismeret-, tárgyszó- stb. rekordjainak a formátumai is.

A tömegmértetű nyilvános adathozzáféréseért folyó informatikai versenyfutásban résztvevők a MARC-típusú formátumokat vagy alig ismerik vagy félreismerik, és ennek következtében azzal a felületes váddal illetik, hogy túlságosan bonyolultak. Ennek az előítéletnek a jegyében keletkezett többek között a leegyszerűsített Dublin Core metaadat formátum, az xml-alapú „Ontológiai Web Nyelv” (OWL) [29] és az „Egyszerű Ismeretszervező Rendszer” (SKOS) [34]. Használatbavételükkel a MARC-típusú metaadat-formátumok számos nélkülözhetetlen eleme ment veszendőbe.

A rekordkezelés ugyanazon a biztonsági elven alapul, mint a fizikai műszaki szerkezeteké. A legnagyobb terhelésre kell méretezni, amely csak elvileg következik be. A felsorolt utódrendszerek, melyek mind az ismeretszervezés és -reprezentáció, továbbá a névtérkezelés céljából születtek, nem felelnek meg ennek a természetes követelménynek. Segítségükkel nem lehet

a teljesség igényével megragadni a metaadatok összes olyan logikai tulajdonságát (a nevekhez, szavakhoz kapcsolódó tulajdonságok különböző típusait, a nevek és fogalmak közötti sokféle morfológiai és szemantikai relációt stb.), melyek nélkül nincs se igazán működő ismeretszervezési rendszer, se szemantikus web.

Ha valaki akár egyetlen következetesen megszerkesztett, szabványos személynév-adatot vagy tárgyszó tezauruszcikkét megpróbál az utódrendszerek bármelyikében rögzíteni, tapasztalhatja, hogy a teljesség igényével a rögzítés csak a MARC-típusú metaadat-formátumban lehetséges. Márpedig a szemantikus web körülményei között lebutított szemantikai relációtipusokkal és szegényes magyarázattípusokkal semmire sem lehet menni.

Annak érdekében született meg ez a tanulmány, hogy kiderüljön, milyen sok relációkialakítási és magyarázat-megadási lehetőséget tartalmaz egy MARC-típusú formátum.

1.1 A tanulmány gyakorlati célja

A magyar nemzeti adatcsere-formátumok (általánosított néven metaadat-formátumok) a MARC-típusú adatcsere-formátum adaptációi [12]. A bibliográfiai adatcsere-formátum a MARC21 formátum alapján készült el és szabályzatként 2002-ben jelent meg. A besorolási első, rövid változatának tervezete 1998-ban született meg; 2009-ben pedig a MARC21 teljes változata alapján a besorolási adatcsere-formátum teljes magyar adaptációja is elkészült [12]. Ebben a példákat is a hazai gyakorlatból válogattuk, és csak ott szerepelnek eredeti, a Kongresszusi Könyvtár gyakorlatát tükröző példák, ahol erre hazai gyakorlat nem alakult ki, vagy a cél éppen a MARC21 filozófiájának a bemutatása volt.

¹ A ma időszerű, nemzetközi, ill. gyakorlatilag annak tekinthető formátumok az UNIMARC [41] és a MARC21 [23]. Mellettük számos, többségében a MARC 21-en alapuló nemzeti változat létezik: AUSMARC (Ausztria), NORMARC (Norvégia), danMARC2 (Dánia), FINMARC (Finnország), HUNMARC (Magyarország), SWEMARC (Svédország), CMARC (Tajvan), KORMARC (Dél-Korea), MARCBN (Lengyelország). Németországban folyamatban van a MARC21-re való átállás. Történeti áttekintését lásd [33]. Létezik osztályozási rendszerekre kidolgozott formátum is [24].

² A gondolat a New York Times 1896 óta használt jelmondatára hajaz: „All the news that’s fit to print” („Minden hírnnek, melyet érdemes kinyomtatni”)

A teljes formátum a különböző név- és tárgyszó-típusok, a kapcsolatok és a megjegyzések terén nemcsak rendkívül gazdag lehetőségekben, hanem Magyarországon számos, jóformán ismeretlen megoldást is tartalmaz. Terminológiája is differenciáltabb annál, mint ami a hazai gyakorlatban az utalók és a kapcsolatok terén kialakult. Szemléletének alapvonásai (az „ontológiája”) is figyelmet érdemel.

A magyar besorolási adatsere-formátum a tárgyszavak, a kapcsolatok és a megjegyzések szintjén azonos a MARC21 tartalmával. Eltérés csak a nevek néhány almezőjében van, ami már a magyar bibliográfiai adatsere-formátumban is értelemszerűen szerepelt. Az eltérés oka a magyar besorolási szabvány e téren finomabb előírásából következett.

E tanulmány gyakorlati célja, hogy a magyar adatsere-formátumról vázlatosan képet adjon. A bemutatás módja, szerkezeti felépítése a besorolási adatok adatmodelljén alapszik [11].

1.2 A besorolási adatok függetlensége

A tezauszokra vonatkozó első szabványok a múlt század 70-es éveiben jelentek meg³, lényegében ugyanabban az évtizedben, mint amikor a bibliográfiai leírásra vonatkozó ISBD-irányelveket közreadták⁴. A besorolási adatok magyar szabványai valamivel később, 1979–1983 között látták meg a napvilágot⁵. A párhuzamos fejlődés nem véletlen, ugyanis az említett összes szabályzat, bibliográfiai és tezausz-szabvány tárgya ugyanaz: az információkeresés-

ben használandó másodlagos vagy metaadatok kezelése a könyvtári/bibliográfiai gyakorlatban. A tezauszok lexikai egységei (a deszkriptorok és nemdeszkriptorok) szakterületi besorolási adatok, a bibliográfiai leírás besorolási adatai pedig tekinthetők név- és címdeszkriptoroknak.

A besorolási szabványokban a besorolási adat és tétel fogalmát nem általában a nevekre, hanem csak az egyedi dolgokat megnevező tulajdonnevekre (a címek ugyancsak tulajdonnevek) vonatkoztatva tárgyalják. Az egységesített nevek tehát nem minden név, hanem csak a tulajdonnevek egységesített nevei⁶. A tételfejhez kapcsolódó megjegyzések kérdése fel se vetődik, a besorolási tételek közötti kapcsolatokkal csak meglehetősen általános „lásd” és „lásd még” utalások szintjéig foglalkoznak.

A tezausz-szabványok ezzel szemben egyrészt elsősorban a fogalmakat megnevező általános (vagy köz-) nevekre vonatkoznak, noha a tulajdonneveket tartalmazó tezauszok lehetőségét se zárja ki a szabvány. Az egységesített név a deszkriptor, amely⁷ osztályokat, tárgyköröket, témákat nevez meg. Másrészt azonban ez a szabvány nem zárja ki a tulajdonnevek használatát sem a tezauszokban. Deszkriptorok és nemdeszkriptorok lehetnek például a földrajzi tulajdonnevek is. A földrajzi deszkriptorok azonosak a tárgyi kivetítésben (azaz osztályozó fogalomként) szerepet játszó földrajzi (tulajdon) nevekk⁸, melyek a bibliográfiai leírás szabványaiban a földrajzi helyek egységesített nevei. Annak ellenére azonban, hogy mind a tezausz-szabványokban, mind a besorolási adatok szab-

³ A magyar tezausz-szabvány először 1976-ban, a második változata 1987-ben jelent meg [26], a vonatkozó nemzetközi szabványok [17][18] megjelenése után.

⁴ Az ISBD-szabvány mai állapotát lásd [15].

⁵ Lásd az MSZ 3440 szabványcsaládot [27].

⁶ A „név” itt nyelvtani értelemben szerepel: egyik típusa a tulajdonnév (személy-, testületi, rendezvény név és cím), másik típusa a köznév vagy általános név (ezek a formai és szaktárgyszavak, melyek fogalmakat neveznek meg) [2][6]. A földrajzi nevek lehetnek tulajdonnevek vagy általános nevek. A továbbiakban, ha a tulajdonnevekről van szó, és ezt nem kell külön hangsúlyozni, a „név” kifejezést használjuk.

⁷ Nyelvészeti szempontból köznevekről van szó [6], melyek szabványosított formái a deszkriptorok, és összességüket információkereső-nyelvi szótárban foglalnak össze.

⁸ A vonatkozó szabványban (MSZ 3440/5) [27] a „földrajzi név” kifejezést használják, és ezen földrajzi tulajdonnevet (pl. János-hegy) értenek. Nem mutatnak rá arra, hogy földrajzi név jelenthet általános földrajzi nevet is (pl. hegy). Nyilván azért fest magától értetődőnek a tulajdonnévi értelmezés, mert néven a közbeszédben szokásos módon csak tulajdonnevet értenek. A szakszerű nyelvészeti terminológia szerint nemcsak az egyedi dolgok, hanem a fogalmak megnevezései is nevek.

ványaiban lényegében ugyanarról van szó, terminológiaiilag nincs közöttük összhang. Mindkét szabványfajta készítőinek szemmel láthatóan nem volt szándékában, hogy egymás szemléletét saját előírásaikban figyelembe vegyék. Ezt a magatartást nevezik részrendszervakságnak.

A tezaurusz-szabványokban már eleve tágabban értelmezték a besorolási tételeket, melyeket ezekben a szabványokban (a szótárak szócikkeivel összhangban) tezaurszcikknek neveznek. Deszkriptorok esetében a deszkriptorcikk, nemdeszkriptorok esetében a nemdeszkriptorcikk a tétel neve. A deszkriptorcikk felel meg a besorolási rekordnak, a nemdeszkriptorcikk pedig (pl. eb „lásd” kutya) a „nem besorolási rekordnak”.

A besorolási szabványokban a „lásd” kapcsolatokat eleve nem is tekintik önálló besorolási tételek közötti kapcsolatnak. Az ún. utalói névalak ugyanis, amelyről az egységesített névalakra „lásd” relációban utalnak (a példánkban az ’eb’), s amelyet a tezaurusz-szabványokban nemdeszkriptornak neveznek) nem képezi önálló besorolási tétel tételfejét.

Eleve tágabban értelmezték a besorolási adatok közötti kapcsolatokat (a relációkat) és ezek leírását, magyarázását is.

Egyrészt a tezaurszok deszkriptorai között, ill. nemdeszkriptorai és deszkriptorai között lényegesen több típusú ”lásd” és „lásd még” relációt szabványosítottak, mint a bibliográfiai szabványokban. Az elsőre példa a generikus reláció: világgpiaci ár *F* (főlérendelt nemfogalma) piaci ár, piaci ár *A* (alárendelt fajtája) világgpiaci ár; a másodikra példa: külpiaci ár *L* (lásd) világgpiaci ár, világgpiaci ár *H* (lásd innen, helyettesíti) külpiaci ár.

Másrészt mind a deszkriptorokhoz, mind a nemdeszkriptorokhoz a magyarázó megjegyzések lehetőségét is szabványosították, azaz biztosították a deszkriptorok és a nemdeszkriptorok tágabb leírását is.

A vezérszó, a deszkriptor és nemdeszkriptor, a hátra vetett értelmező és a vezérszóhoz tartozó magyarázat (példái az „5. Tulajdonságok” c. fejezetben láthatók), a tezaurszcikk, vele két fajtája, a deszkriptorcikk és a nemdeszkriptorcikk (az utóbbi különösen, példája a „4.4 Külső kapcsolatok” c. fejezet végén látható), továbbá a reláció fogalma hiányzik a besorolási adatok szabványaiból. A tételfej, a tárgyi besorolási adat⁹ (és vele fajtája, az egységesített köznév), a kiegészítő adat és egyéb adatelem, a besorolási tétel, továbbá az utaló fogalmának pedig a tezaurusz-szabványokban nincs nyoma – holott a felsoroltak egymás szinonimái (a névhasználat példái a 3. és 4. ábrán láthatók).

A vezérszó például a tezaurszcikk tételfeje, maga a tezaurszcikk pedig tárgyszó-besorolási tétel. A deszkriptor a kitüntetett névalak (s egyben egységesített köznév), a nemdeszkriptor pedig az utalói névalak (a szabványban lényegében nem kimondott „nem egységesített névalak”). A szabványban csak besorolási adatként, illetve egységesített névként és címként megnevezett fogalom valójában csak a tulajdonnevek egységesített neve (s így csak tulajdonnév-besorolási adatok).

Mindennek az oka a kezdetek elkerülhetetlen részrendszervaksága mellett az alapvetően eltérő elvi kiindulásból származik. A besorolási szabványok készítői a másodlagos vagy metaadatok állományát csak a bibliográfiai leírás függvényében tárgyalták mint a bibliográfiai rekordtól elválaszthatatlan entitásokat¹⁰. Ezzel szemben a tezaurusz-szabványok készítői a metaadatok állományát teljesen önállóan, a bibliográfiai tételek állományától függetlenként tárgyalták, elsősorban mint önálló információkereső nyelv szóállományát, nem pedig mint bibliográfiák és katalógusok adatállományát.¹¹

A szabványosítási folyamat nagyjából egybeesett a géppel olvasható besorolási adatcsere-

⁹ A besorolási szabványokban csak a tulajdonnevek egységesítésével foglalkoznak.

¹⁰ Az entitás fogalmának magyar megnevezése a „dolog” („Néki a dolgok csak szalma kutyák...” [Lao Cse]). A dolgok előfordulásai pedig az egyedek. Tudományos és szakmai keretek között erre inkább az idegen eredetű „entitás” szót mint terminus technikumot használják. Ilyen értelemben alapfogalma a besorolási adatok funkcionális követelményei által megfogalmazott adatmodellnek [13].

formátumok kialakulásával. A legkorábban a MARC-formátumok születtek meg az Egyesült Államokban¹². A fenti terminológiai eltérések okozta ingadozó szóhasználat ebben a formátumban is megfigyelhető. Elsősorban a tételfej vs. vezérszó, kitüntetett alak vs. deszkriptor, utalói alak és hivatkozási alak vs. nemdeszkriptor vonatkozásában. A formátumban egyes helyeken már használják a deszkriptor kifejezést a kitüntetett alak helyett, más helyen nem, holott ott is lehetne (és fordítva).

A tezauruszokra vonatkozó szabványok az egyik oldalon, a besorolási adatok adatsere-formátumai a másik oldalon két, a szóhasználatukban nem teljesen egyeztetett világot alkotnak, holott mindegyikük esetében olyan metaadatokról van szó, melyek elsődleges adatok (bibliográfiai rekordok, dokumentumrekordok, internetrekordok) hozzáférési pontjai. Azért „egyben”, mert miközben ezek az adatok egyrészt az elsődleges adatok állományában a keresés szempontjából hozzáférési pontok, a rendezés szempontjából besorolási adatok szerepét játsszák, másrészt viszont besorolási adatként önálló szótári állományokat is alkot(hat)nak, azaz elvileg teljesen függetlenek az elsődleges adatok, például a hagyományos katalógusok és az adatbázis bibliográfiai rekordjainak állományaitól is.

Michael Gorman már 1967-ben, amikor a bibliográfiai szabványok nemzetközivé tételének tervezetével előállt (amiből néhány év múlva megszülettek az ISBD-szabályzatok és szabványok [15]) pontosan megfogalmazta a lényeget: „A bibliográfiai leírás adatai függetlenek a besorolási adatoktól, ezért a bibliográfiai leírást úgy kell elkészíteni, hogy a besorolási adatokat annak alapján lehessen meghatározni.”¹³ Ami-

ből rejtetten következik (amit sajnos ténylegesen nem fogalmaztak meg), hogy a besorolási adatok (a metaadatok) állományai valójában önálló információkereső-nyelvi rendszereket alkotnak.

A besorolási adatok MARC és vele HUNMARC adatsere-formátumai az ilyen önállóan létező szótári állományok formátumai, és ebből a szempontból mindegy, hogy kapcsolódnak-e elsődleges adatokhoz és ezek adatbázisaihoz vagy sem. A szabványok közötti, ill. a tezaurusz-szabványok és a besorolási formátumok közötti összehangolatlanságok komoly terminológiai kihívást okoznak mindazoknak, akik ezeket a formátumokat a gyakorlat követelményeinek megfelelően szeretnék elkészíteni és továbbfejleszteni, (nem említve az alkalmazókat, akik úgy próbálnak kikecmeregni a többféle terminológia fogságából, hogy például a bibliográfiai keretek között hagyományosan kialakult magyar szakkifejezés, a „besorolási adat” helyett olyan torzszülöttekhez menekülnek, mint az „authority adat”).

A szabványosítás legújabb szakaszában, az elmúlt tíz év fejleményeként kialakították a besorolási adatok adatbázisának funkcionális adatmodelljét [13][14][25]¹⁴.

1.3 A besorolási adatsere-formátum eddigi fejlődése

A besorolási szabványokkal szemben a MARC-formátumokban kezdettől fogva figyelembe vették a tárgyszavakkal és deszkriptorokkal végzett tartalmi feltárás gyakorlatát; a nevekkel és címekkel összefüggésben viszont lelkiismeretes precizitással követték a bibliográfiai besorolási szabványok előírásait.

¹¹ Tömör tanulmányában Stefano Tartaglia [37] hangsúlyozta újabban, hogy a tartalmi feltárás deszkriptorai (tárgyszavai) és a besorolási adatok bibliográfiai rendszerei között éppen hogy nincs lényegi különbség. Az egységesített személynév deszkriptor, és a tezaurusz szakkifejezést képviselő deszkriptora pedig egységesített besorolási adat.

¹² Az első MARC-formátumot Henriette Avram (1919–2006) 1968-ban készítette el a Kongresszusi Könyvtár számára, 1973-ban lett nyilvános normatív dokumentum. Történetét részletesen megírta [1]. Magyarul Sipos Márta vázolta történetét [33].

¹³ Gorman már korai tanulmányában foglalkozott ezzel [10].

¹⁴ A kérdéssel részletesen foglalkozunk a „Besorolási adatok adatmodellje” c. 2. fejezetben.

Ezen túlmenően a besorolási adatsere-formátumban a katalogizálási tapasztalatok alapján hozzátettek további megoldásokat is, melyeket se a bibliográfiai, se a tezausz-szabványok (egyelőre) nem ismernek. Ennek az volt az alapvető oka, hogy a MARC-formátumokat folyamatosan fejlesztették, és az elmúlt évtizedben már szinte évente aktualizálták őket (a ma mérvadónak számító besorolási MARC21 legújabb változata 2008-ban jelent meg)¹⁵. Mivel a magyar tezausz-szabvány 1976-ban készült el (és 1987-ben aktualizálták) [26], az MSZ 3440 család besorolási szabványai pedig 1979–83 között készültek el [27], eleve nem tartalmazhatták azt a többletet, amelyekkel az adatsere-formátum a nevekre és a tárgyszavakra vonatkozóan folyamatosan gazdagodott. A besorolási rekord adatszerkezete *lényegesen differenciáltabb* a MARC formátumban, mint bármelyik bibliográfiai vagy tezausz-szabványban.

A besorolási adatsere-formátum egyrészt *több relációtípus* alkalmazását teszi lehetővé, és ezek kezelésére elmés megoldásokat is ajánl. Különösen figyelemre méltó az összetett magyarázatos tárgyi hivatkozások lehetősége: azaz szöveges formában is megadhatók a tárgyszavak közötti kapcsolatok. A magyarázatos utalásra a magyar bibliográfiai besorolási szabványok közül van ugyan a testületi nevekre vonatkozóan egy eldugott ajánlat; a kifejezést a földrajzi nevek hozzáférési pontjaival foglalkozó, viszonylag új szabályzat [21] is tartalmazza, de jelentése nem azonos az összetett magyarázatos hivatkozásával. A tezausz-szabványokban ugyan a besorolási szabványokhoz képest jóval több

szabványosított relációtípus szerepel, de az adatsere-formátum kínálta lehetőségek ennél is gazdagabbak.

Másrészt *több megjegyzésfajta* alkalmazását teszik lehetővé. A besorolási szabványokban nem használják a megjegyzés fogalmát, a tezausz-szabványokban pedig csak egyetlen megjegyzéstípust említene. Az adatsere-formátum megjegyzéstípusait felhasználva pontosan tájékoztatni lehet a felhasználót a téma történetéről, a kifejezés változásairól, használatának módjáról, forrásairól, törléséről stb.

Harmadrészt pontosabban szabályozzák a többnyelvű és a *más besorolási rendszerekkel való kapcsolatokat*. A besorolási formátum alapján megvalósítható a tárgyszavak és ETO-jelzetek közötti kapcsolatok kezelése is.

A besorolási adatsere-formátumokban véglegesítették a „kitüntetett alak”, az „utalói alak” formájában az egységesített nevek és szavak terminológiáját, mely ezáltal szervesen magába olvasztotta a tezauszok szabványosításával keletkezett deszkriptor és nemdeszkriptor fogalmát is.

Tezauszok – s velük a földrajzi nevek és tárgyszavak – vonatkozásában a MARC21 [23] és a HUNMARC [12] besorolási formátumok azonosak. A Köztársaság (mely egyben az OSZK és számos más intézmény tezauszja) ma a Geotaurusszal együtt 132.756 lexikai egységet és 56.413 ETO-jelzetet tartalmaz¹⁶. Szerkezete mind a MARC21, mind pedig a HUNMARC besorolási formátumával teljesen összhangban van.

A fontosabb szakkifejezések összehasonlítását az *1. táblázat* tartalmazza.¹⁷

¹⁵ Az első adatsere-formátum az 1960-as évek második felében jelent meg, ebből alakult ki az USMARC [33], melyből az USMARC-kal, a CANMARC-kal és az UKMARC-kal összehangolva született meg a ma érvényes MARC21 [23] (a legtöbb ellenvetés az USMARC-kal szemben a nagy-britanniai UKMARC készítői részéről merült fel). A magyar besorolási HUNMARC [12] első változatát tervezetként Sipos Márta készítette el 1998-ban. Ebből fejlődött ki a MARC21 adaptációja révén magyar HUNMARC besorolási adatsere-formátum [12]. Létezik már az osztályozási rendszerek (így az ETO) számára is besorolási adatsere-formátum [24].

¹⁶ A Köztársaság és a Geotauruszt a Könyvtári Intézet tartja karban [9][19][20], szerkesztését a Relex tezauszkezelő programmal végzik [32].

¹⁷ Az „authority...” angol kifejezéseinek magyar megfelelőivel Vajda Erik foglalkozott részletesen [42]. 2004-ben Berke Barnabásné állította össze [36] az IFLA kiadványa alapján a bibliográfiákra és besorolási adatokra vonatkozó funkcionális követelmények [13][12] alapfogalmait. Az e téren alapvető két munkára nagy mértékben támaszkodtunk, amikor az adatsere-formátumra vonatkoztatva összeállítottuk a táblázatban összefoglalt kifejezéseket.

Tezaurusz-szabvány	Besorolási szabványok	Adatszere-formátum	Angol név
–	besorolási adat egységesítése	besorolási adat egységesítése	authority control
–	–	besorolási adatállomány	authority file
–	besorolási adat	besorolási adat	authority data
–	–	tárgyi besorolási adat	subject authority data
	egységesített besorolási adat	egységesített besorolási adat	authorized heading
deszkriptorcikk	besorolási tétel	besorolási rekord	authority record
	–	tárgyi besorolási rekord	subject authority record
nemdeszkriptorcikk	utaló	utaló	tracing
nemdeszkriptorcikk	–	hivatkozás	reference
–		összetett magyarázatos hivatkozás	complex reference
lexikai egység	–	–	lexical unit
deszkriptor	–	besorolási alak; ¹⁸ kitüntetett alak	descriptor; preferred/established heading
nemdeszkriptor	–	utalói alak; hivatkozási alak	tracing name/tracing heading; reference name/reference heading unestablished heading unauthorized name/heading
	–	tárgyszó	subject heading
	–	szaktárgyszó	topical term
	–	összetett tárgyszó	extended subject heading
	–	főtárgyszó	subject lead element, main heading
	–	altárgyszó	subdivision heading
vezérszó	tételfej	tételfej	heading
–	–	elágazásjelölő	node label
reláció (kapcsolat)	–	–	relationship
[kétirányú reláció]	–	utaló	tracing
–	–	egyirányú hivatkozás	untraced reference
–	–	kétirányú hivatkozás	traced reference
–	magyarázatos utaló	utaló	tracing
hátravetett értelmező	kiegészítő adat	kiegészítő adat	additional element; qualifier
–	egyéb elem	egyéb elem	other element
–	rendszo	rendszo	heading element
megjegyzés	–	megjegyzés	note

1. táblázat

A tezaurusz-szabvány, a besorolási szabványok és az adatszere-formátum terminológiája

¹⁸ Az egységesített személy- és testületi név, továbbá egységesített cím fogalmából (melyekről a szabványok nem mondják ki, hogy összefoglalóan egységesített tulajdonnevek, noha értelemszerűen ez nyilvánvaló) következik, hogy a besorolási szabványok filozófiája szerint a tezauruszok deszkriptorai egységesített köznevek.

1.4. A besorolási adatsere-formátum fejlődésének kilátásai

1.4.1 Levéltárak, irattárak és múzeumok

Az utóbbi évtizedben a szabványosításba bekapcsolódtak a levéltárak¹⁹, és valamivel nagyobb késéssel az iratelőállító intézmények²⁰, és még nagyobb késéssel a múzeumok is hozzáfogtak saját szabványaik kidolgozásához, ill. tökéletesítik azokat²¹. Idővel pedig ezek a ma még szétágazó eredmények egységesülni fognak. Ezáltal a távolabbi jövőben teljessé lesz a gyűjtemények adatbázisaiban hozzáférési pontként használt metaadatok szabványosítása.

A levéltári és iratszabványosítás az elmúlt évtized egyik legjelentősebb eseménye. Az iratokra vonatkozó adatmodell-követelményeknek az a célja, hogy az egyes intézményekben (különösen az állami és közigazgatási szervezetekben, de lényegében a vállalatoknál is) az iratok már a keletkezésük pillanatában olyan szabványos formában jöjjenek létre, hogy amikor hosszú távú megőrzés céljára átkerülnek a levéltárakhoz, a levéltári feldolgozásra tökéletesen alkalmasak legyenek. Szemben a könyvtári (és idővel a múzeumi) feldolgozással, ahol a dokumentumokat, leleteket és műtárgyakat egyetlen szinten, egy lépcsőben dolgozzák fel kereshető hosszú távú tárolás céljára, az iratok esetében ez két lépcsős folyamat. Az irat létezésének első szakaszában igazgatási–adminisztrációs termék és eszköz,

mely ebbeli létezése során bővül, többszöröződik, módosul és akár vándorol is. Életének eme „aktív” szakasza után kerül törvényi előírások alapján (adott esetben akár szelektálva) a levéltárakhoz hosszú távú tárolás céljára. A szabványosítás arra irányul, hogy a levéltárakhoz már eleve egységes logikai szerkezetben jussanak el az iratok, ellátva számos, az azonosítást és keresést biztosító szabványos adattal. Ezáltal a levéltári feldolgozás folyamata gyorsul, ami az információ társadalomban lejátszódó, egyre inkább elektronikus formában használt iratok mennyiségének ugrásszerű növekedését tekintve jelentős fejlemény.²²

A három utóbbi intézménytípus esetében a szakembereknek egyrészt meg kell küzdeniük a részrendszer-vaksággal. Elkerülhetetlen gyermekbetegség, hogy kezdetben olyan szabványok születnek, melyekben a szabályozás nincs még eléggé összehangolva a tágabb környezet szabványaival. Levéltárak és irattárak esetében a könyvtárakéval, és a múzeumok idővel megjelenő szabványtervezete esetében pedig az előbbi kettővel.

A másik gyermekbetegség, hogy a készülő szabványokat, ill. a készülő metaadat-formátumokat nem hangolják eléggé össze a meglévő vagy készülőfélben levő metaadat-formátumokkal. Anélkül ugyanis, hogy az egyes szakterületek gyűjteményei számára ilyen formátumokat nem alakítanak ki, nem képzelhető el levéltári, irat-

¹⁹ A levéltárak besorolási adataira vonatkozó nemzetközi szabvány 2. kiadásának [16] magyar adaptációja jelenleg zajlik.

²⁰ Az elektronikus iratok kezelésére vonatkozóan (úgy tűnik, a könyvtári fejleményekről tudomást nem véve, egyedül a Dublin Core irányelvekre hivatkoznak) adatmodell-követelményeket fogalmaztak meg (Model Requirements for the Management of Electronic Records [MoReq]), melyet egy menedzsment tanácsadó céggel készíttetett el az Európai Unión belül működő Európai Bizottság Vállalkozásfejlesztési Főigazgatósága (European Commission Enterprise DG) az IDA (Interchange of Data between Administrations) programja keretében. Első változatáról a szaknyelvi terminológia hiányos ismeretéről tanúskodó magyar fordítás is készült, második, bővített angol változata 2008-ban jelent meg. [25].

²¹ A múzeumi adatsere-formátum első nyoma a múlt század 90-es éveinek végén jelent meg, a Consortium for the Computer Interchange of Museum Information (CÍM) kezdeményezésére, de kiérlelt tárgyleírasi, ill. besorolási szabványokig még nem jutott el a fejlődés. A Nemzetközi Múzeumi Tanács (ICOM) dokumentációs bizottságában (CIDOC) 1996–2003 között kidolgozták a Dolce-ontológia szemléletét alapul vevő koncepcionális adatmodellt, Németországban pedig a Német Múzeumi Szövetség (DMB) dokumentációs munkacsoportjában egy vele kompatibilis, xml-alapú adatsere-formátumot. Az utóbbi jelentősége, hogy a levél- és irattári szabványokhoz és követelményekhez képest sokkal nagyobb mértékben vették már figyelembe a könyvtári besorolási szabványokat és a nemzetközi tezauszokat [3].

²² Az iratok adatmodell-követelményeinek második, bővített változata (MoReq2) szakszerű fordításban nemrég jelent meg [MoReq2].

tári iratok és múzeumi tárgyak leírásainak logikai szinten egységes számítógépes kezelése. A metaadat-formátumok feladata, hogy pontosan lefordítsa a rekordok logikai szintjére a besorolási és a tezaurusz-szabványok előírásait. Ha ezek a szabványok nem teljesek, ellentmondók, akkor a formátumok a szabványoktól divergensen fognak fejlődni (lévén, hogy az implementálásra, s végső soron az informatikusokra marad a végső döntés ódiuma).

A levéltárak esetében ilyen metaadat-formátum előd a könyvtárakban használt adatsere-formátumok, magyar esetben a HUNMARC [12]. Ma már nincs olyan könyvtári rendszer, mely ne e formátum logikai struktúráján alapulna, ami a bibliográfiai és besorolási adatokat illeti.

Ilyen formátum kialakulása levéltári, irattári, végül pedig múzeumi körülmények között is elkerülhetetlen, mert nélküle nincs egységes adatkezelés és lehetetlen az adatsere. Lehet, hogy e három gyűjteménytípus esetében ez ma alárendelt jelentőségűnek tűnik, de a globalizálódó információs piac fejlődésének a fényében ez egyáltalán nem marad így.

Ebből következik, hogy e három gyűjteménytípus szabványait már ma úgy kellene megalkotni, hogy azokban a könyvtári adatsere-formátumok tapasztalatait hasznosítsák. Ma még mindez csak jámbor óhaj.

1.4.2 Az alkalmazkodás hiánya

Alkalmazkodás hiányában a gond az, hogy az egyes fő gyűjteménytípusok (könyvtári, levéltári, múzeumi) között nem lesz átjárás egy olyan időszakban, amikor az információk a világhálón közvetlenül hozzáférhetők. Ezáltal a könyvtári kitüntetett adatokkal (például egy könyvtári szabványok szerint fölvett személy- vagy testületi névvel) nem lehet levéltári gyűjteményben keresni és fordítva, mert félő, hogy a levéltári szabvány a kitüntetett névalak fölvételét – és hangsúlyozom: a kitüntetett alakét és nem más adatalemét – nem fogja pontosan összehangolni a könyvtárral. Ez a kezdeti években jelentős kényelmetlenséget fog okozni, és a divergens fejlődésből eredő következményeket utólag majd nehezebben lehet orvosolni, mint amennyi-

nyire nehéz lenne például a most véglegesülő levéltári szabványokban felülemelkedni a részrendszer-vakságon.

Az összehangolást a jelenleg a könyvtári szabványok után a leginkább kidolgozott levéltári ISAAR-szabványban [16] úgy kívánják biztosítani, hogy létrehoztak egy „egyéb szabvány szerinti névalakok” nevű kapcsolódó adatalemet (a szabvány 5.1.4 pontja), mely lehet többek között a könyvtári besorolási szabványok szerinti névforma is. A megoldás elegáns. Ennek rögzítése, vagy akár átmásolása is azonban akkora többletmunkával jár a gyakorlatban, hogy borítékolható: nem fogják rögzíteni. Sokkal célravezetőbb lenne eleve a MARC-formátumok tételfej-szerkezetéhez alkalmazkodni, ha már az ISAAR-szabvány 5.4.3 pontja ezt lehetővé teszi (ott ui. megadható, melyik szabvány szerint alakítandó ki a homonimamentes kitüntetett névalak).

A kitüntetett névalaknak ugyanis úgy kell azonosítania a személyt, családot, testületet, hogy más entitást véletlenül se azonosítson, azaz ebben a vonatkozásban elsődleges azonosítónak kell lennie (értéke minden egyed-előfordulásra nézve eltérő). Ezt semmiben sem befolyásolja, hogy levéltárakban az entitásnak több kitüntetett névalakja is lehet. Az nem lehet, hogy egy kitüntetett névalak két vagy több más entitást is azonosítson.

A könyvtári szabályozás ezt a tételfej (a 1XX-es hívójelű mezők, a hívójel X-szel jelölt pozíciói számjegyek) a kronologikus és a foglalkozás kiegészítő adataival, valamint az egyéb névelemével egyértelműen és bevált módon megoldotta. Ezeket a kiegészítő adatokat és egyéb névelemeket közvetlenül a kitüntetett névalakhoz és címhez kell rendelni, annak elválaszthatatlan, de mégis pontosan megkülönböztetett részei. A megkülönböztettség azért fontos, mert ennek alapján a kitüntetett névalak és cím megjelenítési formája, annak központosítása tetszés szerint változtatható a kezelőrendszerrel. Azaz nem kell szabvány- vagy megjelenítési-igény változaskor az adatbázis tartalmán visszamenőlegesen változtatni. Egy olyan név esetében például, mint Kis Ferenc, levéltári körülmények között se szól

semmi az ellen, hogy a könyvtári kitüntetett névalak legyen a szabványosított megoldás: „Kis Ferenc (mérnök) (1936–)” vagy „Kis Ferenc (mérnök ; 1936–)”.

A jelenlegi ISAAR-szabványban a levéltárak kitüntetett névalakja semmiféle ilyen típusú kiegészítő adatra és egyéb névelemre vonatkozó konkrét előírást nem tartalmaz. Az idő, hely, működés stb. szerinti jellemzőket megjegyzés-adatokként (mostani ISAAR-terminológia szerint a leírási adatsorozatban, amely a könyvtári adatsere-formátumban a 667–69X-es mezőknek felel meg) kell megadni, de ott a pontos forma nincs szabályozva, és nem is szükséges. Ezek a majdani mezők egy levéltári kezelőrendszerben egyszerű, a mezőn belüli struktúra dolgában szabályozatlan szöveges adatokat fognak tartalmazni. Márpedig az ilyen adatok az adatbázisok hozzáférési pontjai alapján végzendő információkeresést nem képesek támogatni. Legfeljebb a mezőkön belüli szövegszavakra irányuló keresésre alkalmasak.

A probléma fokozottan merül fel, ha levéltárakban akár egy uralkodó, egy pápa, egy középkori főnemes, egy szerzetes vagy egy remete iratait az uralkodó stb. nevével kell keresni. Az ilyen személynek általában nincs családneve. Ha ezeknek a neveknek az alakja nincs egységesen elkülönítve egymástól, mi fog megjelenni a mutatóban? Mondjuk csupa „Ferenc”? A könyvtári szabványok ezt pontosan és sikeresen szabályozzák, a levéltári tervezet nem szól erről.

Az ISAAR-szabványban a kitüntetett névalakok egyértelműségét biztosító konkrét szabályozást jelenleg kikerülik, és az egységesített névre vonatkozó 5.1.2 pontban csak a következőket jegyzi meg: „*A 'Szabályok és konvenciók' adatelemnek (5.4.3) kell tartalmaznia azokat a szabályokat, amelyek szerint ezt az adatelemet föl kell venni.*” A megadott helyen azonban semmiféle meghatározott szabályozás nem szerepel.

Az iratokra vonatkozó követelmények még ennyit sem tartalmaznak, csupán a metaadat fogalmát határozzák meg az iratokra vonatkozóan, amelybe beleértendők a személy-, testület- és egyéb tulajdonnevek, valamint a követelményekben kulcsszónak nevezet tárgyszavak. Figyelemre méltó azonban, hogy kifejezetten javasolják a nemzetközi szabványokon alapuló tezaszuszok alkalmazását. A normatív dokumentumok jelenlegi színvonala minden jel szerint a gyakorlati iratkezelés terén még nem biztosítja a tulajdonnevek szabályozott kezelését. A hosszú távú megőrzésben például a személyek vagy testületek szerinti iratkeresés jelentősége megköveteli, hogy ezt a kérdést idővel pontosabban szabályozzák, amihez valójában a bibliográfiai szabványok és a könyvtári besorolási adatsere-formátumok megfelelő kiindulási alapot képviselnek (ha az iratkezelés szabványosításával foglalkozó szakemberek ezeket megismerik).²³ Ebben a kardinális kérdésben nem volna szabad homályosnak lennie egy levéltári szabványnak.

1.4.3 Az összehangolás módja

Nem arról van szó, hogy szolgálai kellene átvenni a könyvtárakban kialakult szabályokat vagy formátumokat, hanem arról, hogy az adatmodellezésben szokásos szemlélet alapján a szabályozás általános logikai struktúráját kell a könyvtári, levéltári, irattári és múzeumi gyűjteményekre vonatkozó általános, *minden gyűjteményre egyformán jellemző* követelményekkel összehangolni. Ez elég nagy munka, és várhatóan kezdetben se a levéltárakban, se a múzeumokban nem lesz erre szakmai motiváltság.

Annál is kevésbé, mert a könyvtári szakterületen kialakult mára a nemzetközileg teljesen egységesült szabályozás, és belátható időn belül nyilván nem módosítanak az általános gyűjteményi jellemzők érdekében az eddigi szabályo-

²³ E téren sajnálatos előítéletek uralkodnak. Az egyik szerint a nevek bibliográfiai besorolási szabványai túl bonyolultak. Akik ezt vallják, még nem szembesültek igazán azzal a nagyon egyszerű problémával, hogy a hosszú távú kereshető tárolásban hogyan is biztosítható adott esetben a több ezer „Kovács István”, ezeken belül a több száz ugyanabban az évben született „Kovács István”, és azon belül a féltucat aznos foglalkozású „Kovács István” megkülönböztetése. Több évtizedes, ha nem évszázados távlatban ez nem akármilyen kérdés lesz.

zásokon. Ez a szerves fejlődésnek elkerülhetetlen velejárója, az első lépések meghatározóak az evolúcióban. A később csatlakozók a kész hagyományokhoz kisebb-nagyobb mértékben kénytelenek előbb-utóbb alkalmazkodni.

Az egyes gyűjteményi rendszerek besorolási adatainak szerkezete közötti összhang alapvetően a kitüntetett alakok azonos szerkezetű felvételén múlik. És a belátáson, hogy ez mennyire alapvető a jövő szempontjából.

Az összhangot egyáltalán nem zavarja, hogy például a levéltári szabványok szerint több kitüntetett alak lehetséges. Ennek a könyvtári adatsere-formátumokkal összehangolt kezelése kizárólag a megfelelő kezelőrendszeren múlik, amely az ekvivalencia reláció alapján opcionálisan akár egyetlenként képes kezelni a különböző kitüntetett névalakokat, akár pedig külön-külön biztosítva a keresést az egyes kitüntetett névalakok alapján.²⁴

Az összhangot érdemben nem zavarja, ha a levéltári szabványokban másképp határozzák meg a lehetséges kapcsolattípusokat, noha sajnálatos volna, ha e téren nem vennék át a MARC-formátumokban felhalmozott tapasztalatokat.

Az összhangot nem zavarja, hogy levéltári besorolási rekordok tulajdonság adatalemeinek struktúrája eltérő szerkezetű és tartalmú a MARC-formátumokétól. A MARC terminológiájában ez a megjegyzés adatsóport, a levéltári ISAAR szerint pedig a leírási adatsóport. Az eltérések ezen a téren ugyanis alapvetően következnek a kétféle gyűjteménytípus természetéből, és vonatkozik ez a lassan kialakuló múzeumi szabályozásra is.

Végül az összhangot érdemben nem zavarja, ha az ellenőrző-vezérlő adatalem-típusok eltérné-

nek, noha ennek az adatsóportnak az összehangolása a könyvtári MARC-formátum ellenőrző adatalem-típusaival nem csak kézenfekvő, de viszonylag nem volna nehéz sem.

Az összhang minimum feltétele a kitüntetett névalakok könyvtári, levéltári, irattári és múzeumi egységes kezelése. Noha a levéltárak és irattárak jelenlegi szabványtervezetei és a múzeumok tervei nem térnek még ki rá, de vonatkozik ez a tárgyszó típusú kitüntetett alakokra (a szak-tárgyszavakat képviselő deskriptorokra) is.

1.5 Az „authority” fogalmáról

1.

Az angol nyelvű metaadat-formátumok alapvető fogalma az „authority”²⁵. Az angol szónak mind könyvtári, mind levéltári, mind múzeumi – összefoglalóan minden gyűjteményi – információs rendszerben ugyanaz a jelentése. Az „authority” minden olyan metaadat jelzője, melyet az információk kereshető tárolása érdekében szabványosítottak.²⁶ Jelentésének szemantikai összetevői:

- természetes nyelvek neveinek morfológiai és szemantikai ellenőrzöttsége;
- a név²⁷ értéke minden egyed-előfordulásra²⁸ (adott személyre, családra, testületre, címre, ill. adott fogalomra) eltérő értéket vesz fel, azaz tulajdonságtípusként az egyedtípus elsőleges – egyedi – azonosítója²⁹;
- más szóval szabványosított adat jellemzője (ill. azzal összefüggő tevékenység jellemzője).

Például a „Kis Ferenc (mérnök)” csak egyetlen személy szabványosított neve lehet, egy másik személynek ugyanilyen neve nem lehet. Ha netán lenne olyan Kis Ferenc, akire ugyanez a

²⁴ Példaként lásd a „4.2.4 Utalásszöveg-vezérlő almező” c. fejezetben Érsekújvár tezauruszeikét.

²⁵ Vajda Erik munkájában [42] részletesen tárgyalja a kifejezés összetételeinek jelentését és magyar megfelelőit.

²⁶ A legújabb terminológiai fejleményekkel foglalkozva Berke Zsuzsa [4] arra hívja fel a figyelmet, hogy az információ-keresésben és az adatbázis-kezelésben a „besorolási adat” kifejezést a „hozzáférési pont” váltotta fel. Ebből azonban nem következik, hogy tételszervezési–logikai szinten, azaz a metaadat-formátumokban is felváltaná. Nehézkes és nem is volna ésszerű azt mondani, hogy „hozzáférési pont rekord”, vagy „hozzáférési pont adat”.

²⁷ Tulajdonnév és köznév [6].

²⁸ Az egyedtípus például a személy, vagy a fogalom, az előfordulás pedig egy konkrét személy vagy egy konkrét fogalom [11].

²⁹ Az azonosító fogalmával összefüggésben az adatmodellezés szakirodalmára utalunk, kiindulásként lásd Halassy Béla műveit [11].

foglalkozás a jellemző, akkor további pontosítás szükséges. Például: „Kis Ferenc (mérnök) (1936)” és így tovább.

Például „Gyöngyös” nevű földrajzi hely sok van, közöttük település, meg a patak is. A Gyöngyös patakból is több van, az egyik ezek közül a Fekete-vízbe folyik. „Fekete-víz” nevű patakból is van kettő, és a Gyöngyös patak ezek közül abba folyik bele, amely a Drávába torkollik. Ezért nem elég a Gyöngyös patak nevét a „patak” szóval kiegészíteni, ki kell egészíteni a „Fekete-víz” nevével is. De a Fekete-víz patak nevével se elég kiegészíteni, hogy csak egyetlen földrajzi képződményt azonosíthassunk vele, hanem ki kell még egészíteni a Dráva folyó nevével is. Az egységesített név (egyben földrajzi tárgyszó vagy földrajzi deskriptor): „Gyöngyös (patak; Fekete-víz; Dráva)”

Például a török hódoltság idején létezett főkapitányság fogalmának (mely főkapitányságoknak az Udvari Haditanács tevékenységében, s vele irataiban fontos szerepe volt), és a mai rendőrség főkapitányság fogalmának a megnevezése nem lehet azonos. (Figyelem: itt nem a testületi nevekről, hanem a tartalmat reprezentáló fogalmak nevééről, azaz köznevekről van szó! [6]) Az egyik megoldás, hogy az első esetben a „főkapitányság (végvári rendszer)”, a második esetben a „főkapitányság (rendőrség)” formájában alakítják ki a deskriptorokat (a fogalom leírásra és keresésre alkalmazandó szabványosított megnevezését). A másik megoldás, hogy ezt a „végvári főkapitányság”, ill. a „rendőr-főkapitányság” formájában teszik. Ez utóbbi esetben a „főkapitányság” nemdeskriptorról utalni kell az előbbi kettőre.

Az „authority” többek között jellemezhet

- tételt (rekord)ot (pl. „authority record” = besorolási rekord);
- adatelemet (pl. „authority name” = egységesített vagy besorolási név);
- állományt (pl. „authority file” = besorolási állomány);
- tevékenységet/műveletet (pl. „authority cont-

rol” = „egységesített adatok létrehozása” vagy „besorolási adatok egységesítése”).

„Adat” értelemben az „authority data” (= „besorolási adat”) több jelentésű:

- jelentheti a tételt („authority record”), pl. egységesített személynév besorolási rekord; tárgyszó rekord (hiszen a tétel/rekord is adat);
- jelentheti az adatelemet („authority data element” = „besorolási adatelem”, azaz a besorolási tétel adateleme), pl. szaktárgyszó; deskriptor; egységesített személynév; kronologikus kiegészítő; jogforrás; rekordtípus (hiszen az adatelem is adat).

2.

A szabványosított nevek egyben a nyelv szókészletét is alkotják, és mert ez a nyelv természetes nyelv, ezért magát az ilyen nyelvet is szabványosított nyelvnek nevezik. Lényegében minden információkereső nyelv (indexelő nyelv) szabványosított (azaz egységesített), kivéve azt, amely szabadon választott szavakon alapuló kereséshez való. Szabványosított nyelvek a mesterséges nyelven alapuló szabványosított kifejezéseket tartalmazó nyelvek is, mint amilyen például az ETO [38][39].³⁰

3.

3.1

Minden egységesített (szabványosított) név a felhasználás keretei között – a gyakorlatban az adatbázisokban – információs egységek (rekordok) hozzáférési pontja lehet [4].

Az információs egységek nemcsak bibliográfiai, levéltári, irattári, múzeumi dokumentum- és tárgytételek, hanem adott szövegen belül akár egyedi mondatok is lehetnek. Más szóval minden olyan egység, melyet a hozzáférési ponton tartalmilag vagy formálisan jellemeznek, információs egység.

A nevek tehát, amelyekről szó van, éppen azért szabványosítottak, hogy az információs egységekhez való hozzáférést zajmentesen biztosítsák.³¹

³⁰ Erre azért érdemes felhívni a figyelmet, mert a szakmai közbeszédben egyaránt besorolási adatnak nevezik pl. a „Babits Mihály (1886–1941)” egységesített nevet és azt a besorolási tételt, melynek tételfeje ez a név.

³¹ Az újabb szabványosítási törekvések már eleve adatbázisok (nem csak könyvtári adatbázisok!) hozzáférési pontjairól beszélnek [4].

3.2

A hozzáférési pontokat betöltő adatokat nevezik másodlagos vagy metaadatoknak, megkülönböztetésül az elsődleges adatoktól, melyeknek e metaadatok az adatai [38][39].

Elsődlegesek azok az adatok, melyek közvetlenül a – nem adatszerű – létező dolgokra vonatkoznak. (pl. dokumentum szövege, személyi adat, telefonszám).

Másodlagosak az elsődleges adatokra vonatkozó adatok (pl. testületi név, a tárgyszó, az annotáció, a tömörítvény, a dokumentumleírás). A harmadlagos adatok a másodlagos adatokra vonatkoznak (pl. a bibliográfiák bibliográfiája); de harmadlagos adat a besorolási formátumban például a rekordtípus, hiszen ez másodlagos adatra (besorolási rekordra) vonatkozik.

A hozzáférési pontok azonban nem azonosak az „authority rekorddal”. Pontosabban nem teljesen azonosak. A hozzáférési pontot csak a rekord tételfeje, az egységesített név vagy cím, ill. a deszkriptor tölti be. A rekord többi adateleme (a megjegyzések, az ellenőrző adatok és a kapcsolatok) kizárólag az „authority file” rekordjában szerepelnek.

A hozzáférési pont fogalmát nem azért szabványosították, hogy fölváltsák vele az „authority data” (s vele a besorolási adat) fogalmának használatát, hanem azért, hogy a különböző típusú adatbázisrekordokon belül rögzített különböző fajta besorolási adat helyének (mezőjének) legyen egy közös neve.

4.

Ha az információs egységeknek hozzáférési pontjai vannak, akkor ez azt jelenti, hogy ezek az egységek indexelve³², tartalmi értelemben pedig osztályozva³³ vannak (mindegy, hogy automatikusan vagy intellektuálisan).

A 19. és 20. századi kézi katalogizálás világában a hozzáférési pontok alapján (melyeket akkor még nem így neveztek) rendezték a manuálisan tárolt és ily módon kereshetővé vált tételeket. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy könyvtári katalóguscédulákon rögzített tételekről, levéltárak jegyzékeiben rögzített egységekről s velük levéltárak mutatóiról, vagy más gyűjtemények kimutatásairól volt szó.

A könyvtári világban azt a tevékenységet, hogy katalógustételekhez – általánosabban adatbázisok dokumentumrekordjaihoz – hozzáférési pontokat rendeltek, természetes észjárás alapján *besorolás*nak nevezték. De nem azért, mert cédulák besorolását értették rajta, hanem azért, mert az adott rekordot besorolták a hozzáférési pontot megnevező kifejezés fogalmának terjedelmébe.³⁴ Éppen ezért volt lehetséges, hogy más szempontból, elsősorban tartalmi értelemben *osztályozás*nak nevezzék ezt a tevékenységet. A számítógépes információszolgáltatások hajnalán pedig, amikor a feladat elsősorban a mutató kialakítása volt, a hozzáférési pontok hozzárendelését a rekordokhoz *indexelés*nek nevezték [38][39].

5.

Ezen a téren az előzőekben felsorolt gyűjteményi szakterületek közül a könyvtári szakterületen fogtak hozzá a világon a legkorábban a hozzáférési pontokkal kapcsolatos szabványosításba, ezért a bibliográfiai szabványokban született a legkorábban angol kifejezés a hozzáférési pontot betöltő adat nevére. Ezt a kifejezést angolul hangsúlyosan a szabványosítás nézőpontjából megfogalmazták meg: „authority data”. Ilyen például a „Babits Mihály (1886–1941)” és a „rendőr-főkapitányság”. Azt a tevékenységet, melynek során a hozzáférési pontok szerepére

³² Indexelésen itt azt értjük, hogy az információs egységhez olyan kifejezést kapcsolnak, mely mutatószóként felhasználható.

³³ Osztályozáson azt értjük, hogy az információs egységet besorolták egy fogalom terjedelmébe.

³⁴ A nevek nem fogalmakat neveznek meg, hanem egyedet, és ezért akkor, amikor pl. a szerző nevét rendelik hozzá az információs tételhez hozzáférési pontként [4][6], nem osztályba sorolás (azaz osztályozás) történik, hanem csak afféle címkézés. Fogalmak esetében viszont az információs tételt (pl. dokumentumrekordot) a fogalom terjedelmébe sorolják [38][39].

alkalmas adatokat kialakították a 60-as évektől kezdve, amikor a MARC formátum első változatai megszülettek, angolul „authority control”-nak nevezték. (Elvileg mindegy, hogy nevekről, tárgyszavakról vagy teauruszokról lett légyen szó, ahogy erre legutóbb *Tartaglia* is rámutatott [37].) Magyarországon ezzel egy időben alakult ki a fogalom magyar neve: a „besorolási adatok egységesítése”.

Fontos tisztában lenni azzal, hogy a hozzáférési pontot betöltő adat nem az egész „authority record”, hanem csak azon belül annak tételfeje. Az előző két példa ilyen tételfej is lehet.

Magyar nyelven ugyancsak a bibliográfiai szakterületen fogtak hozzá a legkorábban a szabványosításhoz, és igyekeztek a fogalom megnevezésére természetes, köznyelvi magyar szavakat találni, az „authority data” magyar megfelelőjét egyrészt besorolási adatnak, másrészt egységesített névnek nevezték el. Az előző két példa közül a „Kis Ferenc (mérnök) (1936–)” ilyen egységesített személynév. Az olyan köznevekkel, mint az előző példában a „végvári főkapitányság”, a bibliográfiai szabványokban nem foglalkoztak; ez a teaurusz-szabványok feladata lett, melyekben nem az „egységesített név”, hanem a „deskriptor” kifejezést használták. Az első két megnevezés tökéletes magyarsággal felel meg az „authority data” fogalmának. Az „egységesített” a szabványosítás nézőpontját fejezi ki, a „besorolási” viszont a feldolgozását. A harmadik kifejezés, a deskriptor, nemzetközi név átvétele, mely nem honosodott meg a bibliográfiai leírás világában, de lassan polgárjogot nyer (az

egységesített név mellett) az adatcsere-formátumokban.

A „besorolási” elsősorban nem azt fejezi ki, hogy cédulán rögzített katalógustételt elhelyeznek más katalóguscédulák közé. Ez az értelmezése ugyan létezhet, de másodlagos.³⁵ A „besorolási” elsősorban azt jelenti, hogy az adatbázis-rekordot (hagyományosan a katalógustételt) hozzárendelik adott névhez, ill. osztályozó fogalom terjedelméhez. Ha ugyanis egy rekordhoz hozzá kapcsoljuk pl. a „Kis Ferenc (mérnök) (1936–)”, vagy a „végvári főkapitányság” nevű kifejezést, akkor ezt a rekordot hozzárendeltük az így megnevezett személynévhez, ill. besoroltuk a végvári főkapitányság fogalmának terjedelmébe.

A „besorolási adat” általánosabb jelentésű, mint az „egységesített adat”. Nincs olyan egységesített adat, amely ne volna besorolási adat, de nem minden besorolási adat egységesített. Az utalói adat besorolási adat, de nem egységesített. Az angol „authority” esetében a helyes magyar megfeleltetés a „besorolási”.

6.

A besorolási adat (az egységesített név, ill. deskriptor) elsődleges célja mindig az azonosítás volt.³⁶

Mit azonosít? Az egyedet (személyek, testületek, rendezvények, művek), ill. a fogalmat, amelyhez (ill. fogalom esetén melynek terjedelmébe) a szóban forgó információs egységet hozzárendelték.

Hogyan azonosít? A tételfejben szereplő kitüntetett névalak (deskriptor) segítségével (ez még

³⁵ A legújabb terminológiai fejleményekkel foglalkozva Berke Zsuzsa [4] azt írja: „Újdonságot jelent a szabályzat terminológiájában, hogy a korábbi „besorolási adat” kifejezést a „hozzáférési pont” váltotta fel, mivel az adatbázisok korában már nem időszerű a cédulakatalógusokban való elhelyezésről, azaz besorolásról beszélni. A nemzetközi szóhasználatban elterjedt „hozzáférési pont” kifejezés arra utal, hogy vannak olyan entitások, amelyek keresetősége és megtalálása elengedhetetlen ahhoz, hogy az online katalógusok megfeleljenek a használók követelményeinek.” Azonban elsőként az angol „access point” kifejezés született meg és nem a magyar. Az angol kifejezés pedig aligha ezért született meg, mert a magyar „besorolási” szó jelentését tartották volna elavultnak, hiszen az „authority record” egyáltalán nem emlékeztet cédulák közé való besorolásra. Ugyan kétségtelen, hogy a magyar „besorolásnak” tulajdonítható az idézett értelem is, de elsősorban jelenti a valamihez sorolást (tulajdonnevek esetén) és az osztályba sorolást (köznevek, azaz tárgyszavak/deskriptorok) esetén.

³⁶ Dudás Anikó hézagpótló beszámolóban ismertette a besorolási adatok egységesítésével foglalkozó 2003. évi firenzei konferenciát [8], és e konferenciával összefüggésben figyelemre méltó felismerést közvetített, amikor a besorolási adatok egységesítését, s azon belül az azonosítás feladatát egyben mediátori tevékenységként is leírta [7].

akkor is igaz, ha a nem kitüntetett névalakkal is lehet keresni).

Milyen mértékben azonosít? Az információkereső nyelven belül elsődlegesen. Egy személynek, testületnek, családnak, rendezvénynek stb., ill. egy fogalomnak mindig csak egyetlen (vagy több, de akkor ekvivalencia relációval összekapcsolt) egységesített/besorolási (= szabványosított, azaz kitüntetett) neve lehet. A név, a cím, ill. a fogalom minden más lehetséges megnevezése helyett ezt az egységesített kifejezést (az ekvivalencia relációval összekapcsolt kifejezések bármelyikét)³⁷ kell elvileg hozzáférési pontként használni.³⁸

Hol azonosít? Egyrészt az információkereső nyelven belül. Másrészt az adatbázis-rekordon belül, a hozzáférési ponton.³⁹

Az adott információkereső nyelven, továbbá adott adatbázis besorolási adatállományán belül, és csakis azon belül az egységesített adat elsődleges azonosító. egyedek, ill. fogalmak elsődleges azonosítója.

Az adatbázis dokumentumrekordjainak állományán belül – a hozzáférési pont szerepében – a besorolási adat másodlagos azonosító, mivel egy besorolási adat egyszerre több információtételt azonosíthat és fordítva [38]. Más szóval a besorolási adat több dokumentumrekord hozzáférési pontjának lehet az értéke.

7.

Már a szabványosítás kezdetén (a múlt század hatvanas éveiben) divergens fejlődés kezdődött.

A személy- és testületi nevek dolgában a 20. század elején kialakított bibliográfiai filozófia szerint ugyanis besorolási adat csak kitüntetett névalak lehet, minden más – „nem besorolási” – névalak kívül van az egységesítettségen, a szabványosságon, következésképp nem önálló entitás, hanem csak függvénye a mindenkori kitüntetett névnek.⁴⁰ Ez személy- és testületi nevek, valamint címek esetén még indokolt lehet, de köznevek (tezauruszok lexikai egységei, valamint földrajzi nevek) esetén egyáltalán nem. Például előfordulhat, hogy adott rendszerben úgy döntenek: a „rendőr-főkapitányság” a „rendőrség” nem valódi, azaz kváziszinonimája, az utóbbinak a nemdeszkriptora (ilyen esetek tezauruszokban természetesen, és nem eltérő formai változatokról van szó), akkor nagyon indokolt, hogy a nemdeszkriptornak önálló rekordja legyen, mert a nemdeszkriptorhoz tartozhatnak csak rá vonatkozó magyarázatok és egyéb kiegészítések.

Ennek a bibliográfiai filozófiának a következménye lett, hogy csak a kitüntetett alaknak van a besorolás szempontjából neve (egységesített

³⁷ Több kitüntetett alak levéltári körülmények között lehetséges. Ha ezek a mindenkori kezelőrendszer számára ekvivalencia relációval kapcsolódnak egymáshoz, a keresésben egyenértékűen használhatók. A kérdés ilyenkor tehát nem a keresés, hanem az, hogy a rekordban mi legyen a hozzáférési pont helyén. Más szóval: a rekord adott mezőjébe mindegyik kitüntetett névalak rögzítendő, vagy ezek közül csak egy? Akármelyik a megoldás, a kezelőrendszeren múlik a kezelhetősége.

³⁸ A jól megoldott automatizált rendszerekben a nem egységesített kifejezésekkel is kell tudni keresni, és a rendszer automatikusan adja ki találatként az egységesített hozzáférési pontokkal rendelkező rekordokat. Sőt, a rekordok hozzáférési pontjai maguk is lehetnek nem egységesített kifejezések; ha az egységesített rekordok állományában megvannak az utalások a sok nem egységesített alakról az egyetlen egységesített alakra, akkor a rendszer fel tudja kínálni az összes olyan rekordot, amelyben akár az egységesített alak, akár valamelyik nem egységesített alakja szerepel. A lényeg, hogy legyen egységesített rekordok állománya.

³⁹ Ha adott személynek, családnak, testületnek több kitüntetett névalakja van (ahogy ez a levéltári gyakorlatban szokásos), akkor ezek a névalakok külön-külön elsődlegesen azonosítják az adott személyt, családot, testületet oly módon, hogy a besorolási adatok állományában ekvivalencia relációval kapcsolódnak egymáshoz, és bármelyiket használják kereséskor, találatként mindig ugyanaz a személy, család, testület rekordja jelenik meg.

⁴⁰ Vajda Erik [42] meghatározása pontosan fejezi ki ezt a filozófiát: „A besorolási rekord (authority record) az egységes besorolási adatot, annak az egységestől eltérő formai változatait, a szükséges magyarázatokat és kiegészítéseket tartalmazó adatok együttese.” Az „eltérő formai változatok” önálló rekordban való szereplése innen nézve nyilván indokolatlannak fest. A kérdést részletesen tárgyaljuk az „Önálló besorolási rekordokat alkotó nemdeszkriptorok indokai” c. fejezetben.

név/besorolási alak), a nem kitüntetett alaknak ehhez viszonyítva, besorolási nézőpontból nincs. Azaz nem használatos rá még a körülményes „nem egységesített (nem besorolási) alak” megnevezés sem. A helyette használt utalói alak egyrészt nem ugyanabból a szempontból nevezi meg a dolgot, mint a kitüntetett, másrészt pontatlan, mivel az utaló nemcsak a nem kitüntetett és kitüntetett alakok közötti „lásd” típusú kapcsolat lehet, hanem kitüntetett és kitüntetett alakok közötti kapcsolat is („lásd még” utaló).

Másik következménye, hogy számos esetben a metaadat-formátum (mint a MARC21 vagy a HUNMARC) szerint rögzített utalói névalaknak a bibliográfiai adatbázisokban nincs önálló rekordja, a névalak mindig csak a kitüntetett alak rekordjához kapcsolódik, és a könyvtárosi szakmai közvélemény ezt tekinti természetesnek.

Az információkereső nyelvek szakterületén a teauruszok szabványosítási filozófiája abból indult ki, hogy a bibliográfiai felfogással szemben a nem kitüntetett alakok önálló állományi entitásként nagyon is léteznek. A kitüntetett alak neve a deskriptor, a nem kitüntetett alaké pedig a nemdeskriptor. Az utalónak és a hivatkozásnak egyaránt a nemdeskriptorcikk felel meg (ez a teljes tétel), ezen belül van a tételfejnek megfelelő vezérszó, a kapcsolat nevét képviselő „lásd”, „lásd még”, „F”, „A” stb. relációtípus-név vagy -jel, és ezeket követi a kapcsolódó lexikai egység: a kapcsolódó nemdeskriptorok, ill. deskriptorok. A bibliográfiai gyakorlatban abszurd módon olykor jobb híján ezeket is tételfejnek nevezik: „kapcsolódó tételfej”. Holott nem a tételfej kapcsolódik, hanem az a rekord, amelyben szükségszerűen van tételfej is, és ez még akkor is így van, ha a rekordban csak egyetlen mezőnek van értéke, a tételfej mezőjének. A tételfej az adatmodellezés nyelvén elvileg kapcsoló azonosító: két besorolási rekord közötti kapcsolatot biztosítja.

Az utalói névalakot csak a kitüntetett alak függvényének tekintő bibliográfiai-besorolási

filozófia azért alakult ki, mert a bibliográfiai szabványosítás kizárólag a bibliográfiai tételre korlátozódott, azaz kizárólag a bibliográfiai adatelemekre, és egyáltalán nem vették figyelembe a tárgyszavas osztályozás igényeit.

A tárgyszavak ugyan nem a szűken értelmezett bibliográfiai leírás adatelemei, ugyanakkor viszont besorolási szempontból (mint a bibliográfiai rekord hozzáférési pontjai⁴¹) az égvilágon semmiben sem különböznek a bibliográfiai besorolási adatoktól. A részrendszer-vakság okozta szűklátókörűség következménye, hogy a bibliográfiai és a teaurusz-szabványok egymástól teljesen függetlenül fejlődtek. A besorolási *adatcsere-formátumban* viszont az eltérő filozófiák szerint kialakított bibliográfiai besorolási adatok és a teauruszok deskriptorai összekerültek, és nyomban tapasztalhatókká váltak a terminológiai nehézségek és az ellentmondásos gyakorlat.

Egyrészt kiderült, hogy az utalói, illetve a tételfej alaknak van egymással összehangolt, dichotóm neve: a nemdeskriptor és a deskriptor. Másrészt kiderült, hogy a nemdeskriptorhoz igenis tartozhatnak például megjegyzésmezők, ami miatt önálló tételfejként is rögzíteni kell ezeket.

A vázolt bibliográfiai-besorolási filozófia mára teljesen elavult, mivel a szaktárgyszavak (a deskriptorok és nemdeskriptorok) igényei megkövetelik, hogy a nemdeskriptoroknak is önálló rekordjuk legyen.

8.

Az „authority control”, azaz a besorolási adatok kialakítása összetett szakmai feladat. Részműveletei (a teljesség igénye nélkül) a kitüntetett és utalói névalakok létrehozása, a névalakok közötti – nem csak utalói, hanem egyéb, többek között szemantikai – kapcsolatok kidolgozása, az egyéb referenciális összefüggések (mint magyarázatok, használati megjegyzések, forrásadatok stb.) megadása. Mindez szakszerű megfontolásokat, mérlegeléseket igényel, és valójában

⁴¹ Magyarul részletesen lásd [4], az angol alapidokumentum a [13] és [12]. Az első, e terminológiai megközelítés szerinti magyar szabályzat a [21].

nyelvi szabványosítási – és ami itt ezzel egyet jelent: egységesítési – tevékenység. Magyar nyelven összefoglaló megnevezésére történetileg a „*besorolási adatok egységesítése*” kifejezés honosodott meg, amely nemcsak pontos, hanem magyarul szép szak kifejezés is. Az ennek megfelelő „authority control” nem azonos az angol „authorization” kifejezéssel, ami a különféle szakmai, de egyben köznyelvi gyakorlatban is lényegében jogosultságot jelent.

Az angol szaknyelvben az „authority control” kifejezést használják, és nem az „authorization”-t. Ezért magyarul az előbbi az „autorizálás” kifejezésre fordítani nemcsak félreértésekre adhat okot (a hitelesítés fogalmára hajaz), hanem legalább annyira magyartalan, mint az „authority rekord”, vagy netán „autorizált rekord” kifejezés. Ezen nem változtat sem az, hogy az „egységesített (név)forma” kifejezésnek az angol „authorized form” felel meg, sem az, hogy egyes XML-jelölőnyelvekben az „AUTHORIZED” attribútum szerepel, mivel ez az attribútum az „authority control” – tehát az egységesítés – eredményeként keletkező besorolási adatot jelenti. A magyar besorolási szabványcsalád „besorolási adat”, és az alapul vett nemzetközi szabványok angol „authority data” kifejezései egymás ekvivalensei, és ugyanazt a fogalmat nevezik meg. A besorolási adatok, akár csak a tezauruszok állományát más megközelítésben ismeret- vagy tudásszervezési rendszernek [35, pp. 127–148] is nevezik, és alapjai lehetnek a weben megjelenő névtereknek⁴².

Nem állja meg a helyét az az állítás, hogy a besorolási adatok egységesítése az egyetlen kitüntetett névalakhoz való, idejétmúlt ragaszkodást jelentené, és ezért kellene az authority control helyett az autorizálást használni.⁴³ Az egységesítés ugyanis például számtalan szemantikai és egyéb összefüggés meghatározását is jelenti, sőt

még azt is, hogy akár több, egymással teljesen ekvivalens névforma is létrehozható, és ezeket a paradigmátikusan értelmezett ekvivalencia relációval kell összekapcsolni⁴⁴. De még ebben az esetben is ki kell jelölni kitüntetett névalakot a többi között, hogy a tételfejhez kapcsolódó információkat (a megjegyzéseket, forrásadatokat stb., és nem utolsósorban a kitüntetett névalakok közötti szemantikai és egyéb kapcsolatokat) ne kelljen minden egyes ekvivalens egységesített névalakhoz ismételtelen manuálisan bevinni (példa erre az ISAAR-szabvány [16]).

Avagy mutasson valaki két olyan tételt (akár ebben a tanulmányban, akár a besorolási adatcsere-formátumban), amely közül az egyik „csak” besorolási adatok egységesítése révén, a másik „viszont” „autorizálás” révén keletkezett! A „P. Howard ’lásd’ Rejtő Jenő” tétel ugyanúgy „autorizált”, mint a legbonyolultabb egységesített tezauruszcikk...

1.6 Minden gyűjteményben ugyanaz

A gyűjteményi rendszerekben mind az elsődleges, mind a másodlagos vagy metainformációkat kezelni kell. Ezekben a rendszerekben egyformán információkereső nyelvek

- az egységesített személy-, testületi és rendezvénynevek, valamint a címek állományai,
- a tárgyszavas (tárgyszójegyzékbe foglalt), a deskriptoros (tezauruszba foglalt) nyelvek, továbbá
- az osztályozási rendszerek/nomenklatúrák, melyekben jelzeteket alkalmaznak.

Mind a könyvtárakban, mind a levéltárakban, mind az irattárakban, mind a múzeumokban ezeknek a nyelveknek a szavaival töltik be az információs egységek hozzáférési pontjait a kereshető tárolás érdekében, és ezeknek a nyelv-

⁴² A „névtér” fogalma nagyrészt az XML-technológián keresztül honosodott meg, amelyben így nevezték az állományok hozzáférési pontjainak szerepét játszó szavakat. A részrendszervakság egyik példája, hogy azokban a dokumentumokban, melyek a névterekkel foglalkoznak, többnyire nyomát nem találjuk az „authority” vagy a „besorolási adat” kifejezésnek.

⁴³ Ennek a szóhasználatnak néhány kiváló szerző is (egyelőre) áldozatul esik [8][35 pp. 130]

⁴⁴ Lásd a „4.2.4 Utalásszöveg-vezérlő almező” című fejezetben Érsekújvár példáját!

veknak a szavai ugyanúgy, ugyanolyan mértékben szabványosítottak, akármelyik gyűjteményi szakterületről legyen is szó.

Levéltári körülmények között a besorolási adatokhoz gyakran lényegesen hosszabb leírásokat, magyarázó, történeti és terminológiai szövegeket rendelnek hozzá, mint könyvtári körülmények között, ahol a magyarázatok, forrásadatok, használati utasítások viszonylag rövidek. A levéltári szabványosítás szereplői erre hivatkozva zárkóznak el attól, hogy a levéltári metanyelvi rekordokat a „besorolási” jelzővel illessék, miközben az „authority” jelző alkalmazására inkább hajlanak. Holott akár hozzárendelnek, akár nem rendelnek hozzá a mindenkori egységesített nevekhez és tárgyszavakhoz hosszabb leírásokat vagy magyarázó megjegyzéseket, minden esetben ugyanarról a típusú (besorolási) adatról van szó. Ez a tény önmagában tehát egyáltalán nem indokolja, hogy azokat a (besorolási) adatokat, melyekhez nem tartozik adott esetben tágabb leírás (magyarázat, stb.) és azokat, amelyekhez tartozik, másként kellene nevezni. Továbbá egyáltalán nem indokolja, hogy a könyvtári szabványok szerinti besorolási adat neve ne ugyanaz legyen, mint az az adat, melyet levéltári vagy múzeumi körülmények között információkereső-nyelvi, azaz adatbázisrekord-hozzzáférési pont céljára szabványosítottak.

Következésképp minden gyűjteményi rendszerben ugyanazt jelenti az „authority”, mint a könyvtári rendszerben. Ahogy angol nyelven ugyanúgy nevezik a levéltári, irattári, múzeumi és könyvtári esetben az adatot és tételt („authority data” és „authority record”), úgy magyarul is ugyanúgy kell nevezni.

Az „authority”, a „besorolási”, az „egységesített”, a „kitüntetett”, a „deszkriptor”, az „utalói alak” és a „nemdeszkriptor minden gyűjtemény metaadat-rendszerében közös alapfogalmak.[31]

2. A besorolási adatok adatmodellje

2.1. Bevezető

A koncepcionális adatmodell arra való, hogy az alapvető fogalmi összefüggésen alapuló, azaz szemantikai szerkezetben írják le az adott rendszert. A modell a szemantikai elemek (alapfogalmak) és típusainak leírásából (az adattípusok jelentésének meghatározásából) és összefüggéseik grafikus ábrázolásából áll. Ennek logikailag pontos, de még csak koncepcionális szintű leírásaként alakult ki az egyed, tulajdonság kapcsolatára épülő ún. ETK-adatmodell (entity–relationship model) [11].

A modellt a fejlesztők és az alkalmazók közötti egyeztetéshez és a relációs adatbáziskezelő rendszer implementálásához használják, melynek során csak a „mit akarunk”, és nem a „hogyan valósítsuk meg” kérdésre kell választ adni. Az eljárás ma már az adatmodellezés de facto szabványa. Az alábbiakban a besorolási formátum ETK-adatmodelljének vázlatát ismertetjük, ezzel megadva a formátum teljesen általános leírását.

Az IFLA katalogizálási munkacsoportja 1998-ban összeállította a bibliográfiai tételekre vonatkozó funkcionális követelményeket [14], melyet általában rövidítése alapján (FRBR) emlegetnek. Ezt követte 2007-ben a besorolási adatokra vonatkozó követelmények leírása (FRANAR) [13], mely utóbbit már konceptuális modellnek neveztek.⁴⁵ Azonban egyik dokumentumban sem jutottak még el egy formális logikailag is értelmezhető ETK-adatmodellig; csak a fogalmak általánosított szerepével foglalkoznak, ezért a továbbiakban az IFLA esetében funkcionális adatmodellről beszélünk (nevezik olykor a bibliográfiai, ill. besorolási adatok afféle „ontológi-

⁴⁵ A FRANAR dokumentuma lényegében az OCLC vezető szakemberének, Glenn E. Pattonnak a munkája, melyet egy előtanulmányban előlegezett meg [31]. A két dokumentumnak ma már elég nagy a visszhangja, itt csak egy fontosabb külföldi publikációra utalunk [5]. Magyarul a már hivatkozott szójegyzék [36] és Dudás Anikó két publikációja [7][8] mellett megjelent további két magyar tanulmány tartalmaz fontos információkat: Berke Zsuzsa [4] a fejleményeket helyezi el a nemzetközi és hazai fejlődés tükrében, Nyíri Gyöngyvér [28] pedig összevetette az FRBR [12] alapfogalmait a bibliográfiai adatsere-formátum mezőivel, ill. almezőivel.

ájának” is). A két dokumentumban kidolgozott funkcionális modell ennek ellenére jelentős előrelépést jelent a gyűjteményi rendszer jövődő, egységes adatmodelljének kidolgozásához. Legfontosabb bennük, hogy megpróbálkoztak az alapfogalmak meghatározásával. Az alábbi ETK-adatmodell számára ezeket a fogalmakat vettük alapul, noha ellentmondásosságuk és hiányaik következtében nem ültethetők át maradéktalanul egy szabályos koncepcionális modellbe. Az eltérésekre rámutatunk.

2.2. Az entitás

Az adatmodell egyik alapfogalma az entitás. Entitások a besorolási tételek tételfejében szereplő névalak által megnevezett dolgok: személyek, testületek, rendezvények és művek, továbbá helyek és idők (események), valamint a fogalmak, melyeket egységesítve a tárgyszavak neveznek meg. Hangsúlyozzuk, hogy a funkcionális modellben nem a besorolási tétel, hanem csak a tételfejében megnevezett dolog az entitás.

Figyelemre méltó, hogy ezekre az egységekre a formátumokban hagyományosan nem volt közös, összefoglaló megnevezés. Avagy mi a közös neve egy egységesített személynévnek, egy nem egységesített (utalói) névalaknak, egy tárgyszónak és egy osztályozási jelzetnek? Azt már korábban tárgyaltuk, hogy a „besorolási adat” használata adatmodellben átfogó névként a többértelműsége miatt alkalmatlan, a „tételfej” pedig azért, mert ezek az entitások nem csak tételfei helyzetben fordulhatnak elő.

Nem alkalmas átfogó kifejezésnek a deskriptor sem; nem csak azért, mert a kifejezést inkább a tezaurszok, a tárgyszavak vonatkozásában használják, hanem azért sem, mert léteznek entitásként nemdeskriptorok (utalói névalakok). Ennek ellenére újabb dokumentumokban, melyekben a besorolási adatok xml-formátumával foglalkoznak, a kitüntetett névalakú tulajdonneveket (azaz a hagyományos besorolási adatokat) már nevezik deskriptoroknak.⁴⁶

A deskriptorok előre elkészített és előírt (ún. kötött) szótárakban szerepelnek, az átfogó nevük a lexikai egység (azaz a deskriptor és a nemdeskriptor a lexikai egység fajtái). A személy-, testületi és rendezvényneveket és a művek címeit azonban általában nem veszik fel kötött szótárakba, s ezért nem lehet lexikai egység a nevük. Az ugyan igaz, hogy információkereső-nyelvi szavak, de ezzel nem a fogalmak (nem az „ontológia”), hanem a nyelv szempontjából nevezik meg az entitásokat. A fentiekben talán sikerült rávilágítani arra, miért volt szükség egy ennyire általános fogalom, mint az entitás bevezetésére.

A 2. táblázatban összefoglaltuk az entitásnak számító besorolási adatok típusait. Ebben az látható, hogy mely mezőkbe rögzítik az FRBR [14] egyes entitástípusainak értékeit. A felsorolt entitások nyelvi szinten a tulajdonneveket és közneveket képviselő információkereső-nyelvi szavak.

⁴⁶ Például a MARC21 xml-sémájában a neveket, címeteket, tárgyszavakat – tehát az entitásokat – deskriptornak nevezik [22].

Entitástípus	Adatmező	Hívójel	Megjegyzés	Példa
mű	cím	130 100\$ ⁴⁷		\$aBiblia \$aPásztor \$jJános \$d1881–1945 \$tRákóczi szobor
személy	személynév	100	1. indikátor = 0, 1, 2	\$aBabits \$jMihály \$d1886–1941
család	család- és uralkodóház neve	100	1. indikátor = 3	\$aBabits-család
testület	testületi név	110		\$aBudapesti MÁV Szimfonikus Zenekar
	rendezvénynév ⁴⁸	111		\$aSALT-tárgyalások
esemény	kronologikus tárgy-szó	148	ha csak időadat	\$a19. század; 1921–1938; 1989
	szaktárgyszó	150	ha eseménynév	\$avéres csütörtök
hely	földrajzi név	151		\$aBalaton
tárgy (objektum)	létesítmény, mű-tárgy	150	többnyire nemdeszkriptor (450) ⁴⁹	\$aRákóczi szobor
		151 \$b	ha a 151 \$a földrajzi név	\$aBudapest \$b2. kerület\$bRákóczi-szobor
fogalom	szaktárgyszó	150		\$akönyv; költő; zenekar; tárggyalás; év-század, időszak, év; sortűz; tó; szobor

2. táblázat.

Az entitások típusai a FRANAR szerint [13].

2.3 A fogalmi kategóriák

2007-ben a FRANAR funkcionális modelljében megjelentek a „fogalom” entitás altípusai, a „primitív” entitások [13]. A „primitív” jelzőnek itt logikai jelentése van: nincs ezeknél az entitásoknál alacsonyabb fokú (speciálisabb) további entitáscsoport. Ezek valójában a legáltalánosabbnak szánt fogalmak [40]. A továbbiakban fogalmi kategóriáknak nevezzük őket.

Egyrészt azért vezették be a fogalmi kategóriákat, mert az FRBR korábbi, összetett típusokat képviselő entitásai gyűjteményi szempontból, a dokumentumleírási gyakorlat alapján születtek, anélkül, hogy ezeknek az entitásoknak a mélyebb, szemantikai tartalmát feltárták volna. A fogalmi kategóriák és a gyűjteményi entitások összevetése alapján derül ki, hogy a bibliográfiai entitások e kategóriák keverékéből állnak. Például az FRBR meghatározta „személy” játsz-

⁴⁷ A \$t almezőbe ágyazható be a személyen (mint szerzőn) belül a művének az egységesített címe (ill. annak megadott almezői). Ha ehhez nem a \$t, hanem a \$1 almezőt használják, akkor a rendszeren belüli kapcsolat is létrejön a személynév és a cím besorolási adatok között. Ez utóbbi esetben azonban a \$1 almező kapcsoló adatmező (lásd a következő „A besorolási adatok ETK-adatmodellje” c. fejezetet).

⁴⁸ Az IFLA funkcionális követelményei szerint [12] és konceptuális modelljében [13] a rendezvényneveket a „testület” entitástípusba sorolva említik.

⁴⁹ A formátumban előfordulhat az entitástípusok összekapcsolása is, ahogy ezt a 100\$t és a 151\$b példái mutatják. Például a személy és a mű esetében: 100\$aPásztor \$jJános \$d1881–1945 \$tRákóczi szobor. A 150-es mezőben szereplő „Rákóczi szobor” a meghatározatlanság miatt utalói alak (nemdeszkriptor), s mint ilyen a kitüntetett tételfejek rekordjában a 450-es kapcsolati mezőben szerepel.

hatja az „élőlény” (ha szerző), a tárgy (ha dokumentum tárgya), vagy a fogalom (pl. a „Néró” fogalma) szerepét.

A másik cél, hogy a könyvtári besorolási átlományokban a nevek és azonosítók alapján rögzített speciálisan bibliográfiai entitások az entitások általánosabb fogalmi rendszeréhez kapcsolódjanak. Ezáltal eme általánosabb fogalmi rendszer egyetemesen érvényes fogalmi kategóriái hozzáférési pontként lesznek használhatók más gyűjteményi (levéltári, múzeumi, irattári) rendszerekben is; olyan rendszerekben, melyeket alapvetően ugyan egymáshoz hasonló, információfeldolgozó és -kereső gondolkodás alapján szerveznek meg, de állományait nem szükségszerűen azonos célból alakították ki.

Az alábbiakban példákkal is szemléltetjük a fogalmi kategóriákat (pontosvesszővel az alkategóriák implicit csoportjait választjuk el, ponttal pedig azokat, amelyek valamelyik másik kategóriába is besorolhatók lennének).

élő (being)

Élő (eleven) és kimúlt, halott valami. Minden, ami élő anyagnak tekinthető.

Például: sejt, gomba, növény, állat, ember; személy, egyéniség; sejtiszöveg, szerv, asszociáció; tenyészet, növényzet, állatvilág, emberiség, társadalom; tetem, halott. Szervezet, testület.⁵⁰

anyag és tárgy (thing)

Minden élő anyagon kívüli, körvonalazatlan anyag vagy többé-kevésbé körvonalakkal rendelkező anyagi dolog (egyedi darabok, tárgyak, eszközök, berendezések, létesítmények; képződmények).

Például: kvark, atom, molekula; levegő, víz, homok, kő, kőzet; diszperzió, vegyület; kódarab, csapág, oszlop; épület, erőmű, fal, alagút; jármű, autópálya, vasút, légi út; hegy, tó, fennsík, mélyföld, hegység, kontinens, talpazat, lejtő;

árnyék, hő, energia; meteorit, égitest, kvazár, galaxis, fekete lyuk; csóva, szikra, fény. Adat, állomány, rendszer.

elvont dolog (concept)

Az öt érzékszervvel nem érzékelhető dolog; elvont dolog, fogalom, eszme; tételezés, melynek tárgya időben és térben nem létezik vagy létezése nem bizonyítható.

Például: tényező, egyenlet, halmaz, kontinuum; fogalom, gondolat, következtetés, nézet; lélek, tudat, látomás; szellem, isten, pokol; átok, mondóka, szöveg; információ, tartalom, terjedelem, elem, összesség, reláció. Hely, idő, tér.

eset (case)

Dinamikus összefüggés két vagy több dolog között; bármi, ami történik; összefüggés, amelyen keresztül dolgok tulajdonságai változnak (keletkeznek, módosulnak, megszűnnek).

Például: keletkezés, fennállás, megszűnés; állás, járás, ülés; beszélgetés, rögzítés, hallgatás, közvetítés; dolgozás, cselekvés, gondolkodás, eszmélés, figyelés, megértés.

helyzet (situation)

Két vagy több dolgot magában foglaló statikus összefüggés; eset folytatódását képviseli valami; összefüggés, amelyen belül a dolog tulajdonsága változatlan marad.

Például: fennálló, holt; állapot, cseppfolyósság, keménység, értelmesség, értelem, intellektus; betegség, rémület, szerelem; vágy, érzékenység, tudás, emlék.

Ezeknek a kategóriáknak idővel szerepe lesz formális ontológiák hierarchikus fogalmi struktúráinak kialakításában és a fogalmak között fennálló relációk kezelésében.

A fogalmi kategóriákat a 3. táblázatban foglaltuk össze.

⁵⁰ Az olyan fogalmak, mint társadalom, testület stb. nincsenek említve a hivatkozott dokumentumban [13][14], mi értelemszerűen soroltuk az „élő” kategóriájába, noha besorolhatók lennének az „elvont” kategóriába is. A fogalmi kategóriákat illetően lásd még [2] és [40].

A FRANAR „primitívjei” (fogalmi kategóriák)	Az FRBR entitásai
élőlény, élő szervezet	személy
	család
	testület
élettelen anyagi dolog	mű (mint kifejezési, ill. megjelenési forma)
	példány
	tárgy (objektum)
	hely
	kronológikus tárgyszó
elvont jelenség (fogalom)	személy
	testület
	mű
	mű (mint megjelenési forma)
	esemény (mint fogalmat képviselő szaktárgyszó)
	fogalmat képviselő szaktárgyszó
helyzet, állapot, tulajdonság	fogalmat képviselő szaktárgyszó
esemény, történes, folyamat	rendezvény
	mű (mint kifejezési forma)
	esemény (mint fogalmat képviselő szaktárgyszó)

3. táblázat.

A fogalmi kategóriák és az FRBR [14] entitásainak összevetése a FRANAR [13] nyomán.

2.4 A reláció

Hasonló terminológiai kérdés a különféle utaló és egyéb kapcsolati mezőkben rögzített tartalom általános fogalmának a neve. A teaurusz-szabványokban [17][18][26] ezek a relációk. Az adatmodellekben ennek az átfogó fogalomnak a megnevezésére a „reláció” kifejezést használják. A relációk fennállhatnak kitüntetett adat és nem kitüntetett adat (deskriptor cikk és nemdeskriptorcikk), valamint kitüntetett és kitüntetett adat (deskriptorcikk és deskriptorcikk) között egyaránt. Hangsúlyozzuk, hogy az adatmodell szintjén nem a tételek, hanem a tételek között állnak fenn relációk, és ebben a tételeknek csak kapcsoló azonosító szerepük van.

Az IFLA funkcionális adatmodelljeiben [13][14] a relációkat csak az FRBR egyes entitástípusai között értelmezik (pl. mű–személy, személy–testület, személy–esemény, személy–hely, személy–tárgy, személy–fogalom, esemény–fogalom, hely–fogalom). Holott ide tartoznak az egyáltalán nem tárgyalt, noha a besorolási adatsere formátumban fontos szerepet játszó fogalmak közötti szemantikai (paradigmatikus, mint pl. a generikus, oksági, asszociatív), pragmatikus (ekvivalencia) és nyelvészeti (pl. szinonima- és homonima) relációk is.⁵¹

A besorolási adatsere-formátumban figyelemre méltó módon a relációknak van a legtöbb adatmező-főtípusa („lásd” és „lásd még” utalók, továbbá összetett magyarázatos utalók), ami ennek a kategóriának a jelentőségére utal.

⁵¹ Tartaglia hivatkozott művében [37] utalt arra, hogy ez hiánya mind az FRBR [12], mind a FRANAR [13] funkcionális modelljének.

2.5 A tulajdonság

Végül a tájékoztató, valamint a megjegyzés-adatmezőkben rögzített tartalmak általános fogalmának a megnevezésére a „tulajdonság” kifejezést használjuk.⁵²

Az FRBR [14] és a FRANAR [13] csak az ellenőrző (00X) és tájékoztató (0XX) adatmező adataival, és a tételfej adatmező (1XX) kiegészítő és egyéb adatelemeivel összefüggésben foglalkoznak a tulajdonságokkal. Ezeket a funkcionális modell ama tulajdonságainak tekintik, melyek explicite magukban az entitásokban jelennek meg. Nem említik azonban azt a rendkívül fontos, az entitásokat azonosító szerepet, melyet az elsődleges azonosító tulajdonságok betöltenek. Az azonosító tulajdonságtípus a 001-es mező értéke.

A tulajdonságok másik, nem tárgyalt csoportját olyannak tekintik, melyeket úgymond kívülről tulajdonítanak az entitásoknak. Ilyen tulajdonság például az összes megjegyzésmező is (a 66X kivételével az összes 6XX-es mező).

Ugyancsak nem vesznek tudomást a funkcionális modellben a 0XX-es mezők ama adatairól, melyek a speciális elsődleges azonosító tulajdonságot képviselik (ilyen pl. a 015-ös mező ISADN adata, a 040-es mezőben a leírás rekordforrása).

2.6 A metaadatok metaadatai

Vannak a besorolási adatcsere-formátumnak olyan adatai is, melyek ugyan szintén tekinthetők tulajdonságoknak is, de vezérlő szerepük is lehet, és egyben hozzáférési pontok adatai is lehetnek. Ezek az entitások metaadatai.⁵³ Valójában metaadatok metaadatai (metametaadatok),

s mint ilyenek harmadlagos (tercier) adatok (szemben a másodlagos vagy metaadatokkal). Ilyenek a rekordfej és a mutató adatai, valamint a rekordazonosító (001), a rekorddal való utolsó művelet dátuma (005), és (az előbbiekkal szemben) a metaadatok tartalmára vonatkozó meghatározott jellemzők és információk adatai (008).

A harmadlagos adatok például a besorolási adat átírására, nyelvére, típusára vonatkozó adatok. Ezek is mind információkereső-nyelvi szavak, mégpedig egy karakteres (általában alfabetikus) jelzetek (kódszavak)⁵⁴ formájában. Például a 008 mező 09. pozíciójának „a” értéke (tartalma: a tételfej kitüntetett alak) a nyelvi transzformáció felől nézve kódszó, a hozzáférés szempontjából ismerv (és lehet hozzáférési pont az adatbázisban, ha erre a kezelőrendszert felkészítették), a mesterséges információkereső nyelv szempontjából pedig osztályozási jelzet. A 001-es és 008-as mezők pozícióihoz valójában ugyanis egy-egy kicsike osztályozási rendszert (vagy kötött szótáras információkereső nyelv szókészletét) rendel hozzá az adatcsere-formátum. A példaként említett 09. pozícióhoz (a rekord fajtája) például az „a, b, c, d, e, f, g, és térköz” értékeket.

Itt figyelhető meg a legvégtetesebben a besorolási adat ama kardinális tulajdonsága, hogy nem csak a bibliográfiai leírásoktól, hanem bármiféle alkalmazástól független jelenség. Ez egyébként a nyelvi rendszer egyik legfontosabb tulajdonsága is. A nyelv mint rendszer (miután kialakult) független a mondanivalótól, fordítva viszont ez nem igaz: a mondanivalót nagyon befolyásolja, milyen nyelven fogalmazzák meg. Például amiatt, hogy a 008-as mező egyébként tartalmilag is kiemelkedően fontos kódjai a maguk rendkívüli

⁵² A bibliográfiai leírás funkcionális modelljének [12] fordításában az „attribute” magyar neve az „ismerv” lett, ami egyrészt azért nem szerencsés, mert az adatmodellezési gyakorlatban magyar nyelven a „tulajdonság” honosodott meg, („A tulajdonságtípus egy vagy több egyed típus jellemzője” [11]), másrészt az ismerv éppen a könyvtári gyakorlatban foglalt, valójában a tételeken belül ama karakterláncot (kifejezést, jelzetet) jelenti, amelynek alapján a tétel megtalálható. Más szóval a hozzáférési pont történelmileg kialakult magyar neve. Márpedig ezekre a tulajdonságokra éppen az jellemző, hogy nem hozzáférési pontok (legfeljebb a szövegen belüli szabad keresés esetében).

⁵³ Ezt a fogalmat a funkcionális modell egyik dokumentuma se tárgyalja.

⁵⁴ Azért kódszó és nem kód, mivel a kód maga a transzformált nyelvi rendszer, a kódrendszer. Ezen a szakmai tényen nem változtat a pongyola beszéd, melyben kódszó helyett kódot használnak.

egyszerűsége miatt (nem azt „mondjuk” például a 09. pozíción, hogy „a tételfej hivatkozási adat és altárgyszó”, hanem csak azt, hogy „g”) primitív „mondanivalónak” számítanak. Sokáig nemcsak az információkeresésnek volt elhanyagolt területe a 008-as mező, de a tartalmi feldolgozáskor még ma sem elég gondosan járnak el a 008 pozícióinak kitöltésekor.

Ugyancsak harmadlagos metaadatoknak tekinthetők az indikátorok értékei is. Szemben a 008-as mező adataival, melyek entitásokra vonatkoznak, az indikátorok mind az entitásokra, mind a relációkra, mind a tulajdonságokra vonatkozhatnak. Például azt a tényt, hogy az adott név egyéni név (Ézsaiás próféta), vezetéknév (Ézsaiás Mihály), összetett vezetéknév (Ézsaiás-Nagy István), ill. családnév (Ézsaiás család), az 1. indikátor 0, 1, 2, ill. 3 értéke határozza meg (pl. **0# \$aÉzsaiás \$cpróféta**).

2.7 Entitás és tételfej

A funkcionális követelményekről szóló FRAC-NAR dokumentumban [13] tárgyalta entitásoknak az adatcsere-formátumok konceptuális (ETK-) adatmodelljében az egységesített besorolási adatok, illetve a harmadlagos adatok többsége felel meg (és semmilyen más adat). Nincs olyan tételfej, amely ne lenne entitás, és nincs olyan entitás, amely a besorolási adatcsere-formátumban vagy ne lenne tételfej, vagy harmadlagos adat. Ennek oka, hogy ezek – és csak ezek – azonosítanak (és nem pusztán leírnak) egyértelműen, elsődleges azonosítóként dolgot vagy fogalmat. Más szóval a besorolási adatok és a tárgyszavak szabványosítottaságuknál fogva se nem szinonimák, se nem homonimák, hanem pontosan azonosítják a személyt, testületet, címet, földrajzi helyet, tárgyat (fogalmat). Például a 750-es (vagy a 080-as mező) osztályozási jelzete, a 150-es mezők szaktárgyszava, a transliteráció kódszáva a 008 mezőben stb. mind fogalom entitást azonosítanak;

a 100-as mező személyneve a személy entitást stb. Azaz a besorolási formátumokban egy dolognak, ill. fogalomnak csak egyetlen neve, ill. tárgyszava/deszriptora lehet, és egy név csak, ill. tárgyszó/deszriptor csak egyetlen dolgot, ill. fogalmat azonosít.

A besorolási formátum összes többi mezőjének adata vagy reláció (kapcsolattípus, mint pl. „lásd”, „generikus fölérendeltje”, „előzménye”), vagy leíró adatként (mint pl. a megjegyzések) tulajdonság, vagy harmadlagos adat.

2.8 A bibliográfiai modell alapfogalmai

A vázlatos koncepcionális adatmodellben egyrészt entitás a dokumentum, melynek bibliográfiai megvalósulása a bibliográfiai leírás vagy rekord. Entitásnak az egyszerűbb modellalkítás érdekében csak az FRBR szerinti megjelenési formát tekintjük.⁵⁵

Másrészt entitások a 2. táblázatban felsorolt információkereső-nyelvi szavak, melyek bibliográfiai megvalósulásai a besorolási adatrekordok. Ez utóbbiak nemcsak a besorolási, hanem redundánsan a bibliográfiai formátumban is szerepelnek. Entitások továbbá a példányok is, melyek bibliográfiai megvalósulásai a példányrekordok is (ez utóbbiakkal itt nem foglalkozunk).

A besorolási adatokat a felhasználástól való függetlenség jellemzi, és ezért alapvetően nem a koncepcionális adatmodell bibliográfiai rekordjának, és nem is a szűken értelmezett bibliográfiai leírásnak a részei. Szakszerűen ezt úgy fejezik ki, hogy a normalizált bibliográfiai rekordban nincs egyetlen besorolási adat sem, ezeknek az adatoknak a rekordjai csak kapcsolódnak hozzá. A közkezen forgó bibliográfiai formátumban csak azért szerepelnek mégis a besorolási adatok, mert egyrészt a bibliográfiai és besorolási rendszerek formális logikai szerkezetével nem

⁵⁵ A megjelenési forma „a mű kifejezési formájának valamilyen fizikai megtestesülése” (mely egy vagy több példányból állhat). A kifejezési forma pedig „a mű szellemi vagy művészi megvalósítása alfanumerikus, zenei, vagy koreográfiai jelölési rendszerben, zenei, képi, tárgyi, mozdulati stb., vagy mindezen formák bármely kombinációjaként” [12].

foglalkozó felhasználóknak afféle mentális támaszként jogosan szüksége van rájuk, másrészt meg kell adni azt a bibliográfiai kapcsoló mezőt, amelybe a besorolási adatok rögzítendők.

A bibliográfiai formátumban ráadásul szerepel három olyan tárgyszó (*lásd az 5. táblázatot*), melyet föl se vettek a besorolási adatok adatcsere-formátumába. Ezeket csak néhány nagy amerikai könyvtár használja.

A bibliográfiai formátumban csak egyetlen hozzáférési pontként szerepet játszó adattípus van jelen a saját jogán: a 653-as mezőben rögzítendő, szabadon választható kulcsszó, melyet hibásan szabad tárgyszónak neveznek⁵⁶ A szabadon választott kulcsszó fogalmat vagy egyedet nevez meg, és annak ellenére, hogy nem számít szabványosított adatnak, lényegét tekintve besorolási adat (hozzáférési pont), s mint ilyen entitás. Jobb híján van a bibliográfiai adatcsere-formátumban. A bibliográfiai formátum összes többi bibliográfiai adata a relációkon és a harmadlagos adatokon kívül elvileg (az adatmodellezés értelmében) csak tulajdonságtípus.

Besorolási adatként a besorolási adatcsere-formátumban nem szerepelnek a bibliográfiai formátum 00X-es mezőinek kódszavai (rekordtípus, intellektuális szint, fizikai jellemzők stb.), holott ezek is ugyanúgy fogalmak jelzetei, tehát egységesített besorolási adatok, egyben lehetséges hozzáférési pontok, akárcsak a besorolási formátum 00X-es mezőinek adatai. A bibliográfiai formátum 00X-es mezőinek értékeihez semmiféle további tulajdonság nem kapcsolódik, ezért a következő, válatos koncepcionális adatmodellben (akárcsak a 653-as mező szabadon választható kulcsszava) a bibliográfiai rekord kötött szótárral rendelkező tulajdonságtípusaiként kezelhetők.

Nem entitás (hanem tulajdonság) egyetlen 5XX-es bibliográfiai megjegyzésmező sem, mivel nem lehetnek hozzáférési pontok, hiszen szabadon megfogalmazott leíró adatokat tartalmaznak. Ha netán például az 546-os megjegyzést a kiadvány nyelvéről egyszer csak kötött szótár alapján töltenék ki, melynek értékei hozzáférési pontként is léteznének, akkor ez a megjegyzés entitás volna. De még az olyan adatelem esetén is, mint a 300-as mező *\$e* almezője (a melléklet típusa), gyakorlatilag megvalósíthatatlan a kötött szótáras kezelés.

Nyilván lehet ezeket a mezőket indexelni mondjuk közszel elkülönülő szavanként, de ez a fajta automatikus indexelés nem tekinthető a jelenleg értelmezett hozzáférési pontnak.

A dokumentum tényleges címe, melyet a 245-ös mező meghatározott almezőjébe rögzítenek, ugyancsak nem entitás, mivel ez a cím nem információkereső-nyelvi adat (nem deszkriptor, és nem besorolási adat), hanem leíró adat. A „Cím és szerzőségi közlés” adatelemre mondottak érvényesek továbbá a 260-as mező („Megjelenés”) helyneveire is, melyek elvileg ugyan „hely” entitások, de nem besorolási adatok.⁵⁷ Még számos példa van a bibliográfiai formátumban olyan mezőkre, melyek mögött ugyan entitások rejlenek de mégsem játsszák az entitás szerepét (pl. az 562 „Megjegyzés a példány/verzió egyediségéről” adat ugyan a példányra vonatkozik, és a példány entitás, de mert a mező leíró adatot tartalmaz, ezért tulajdonság és nem entitás).

A bibliográfiai adatcsere-formátum összes klaszikus leíró bibliográfiai adateleme tulajdonság.

A kapcsolatok a bibliográfiai adatcsere-formátumban a rekordkapcsolatok értékei (76X, 77X és 78X).

⁵⁶ Azért helytelen tárgyszónak nevezni, mert a tárgyszó mindig egységesített adat, a szabadon választható szövegszó viszont csak besorolási adat, de nem egységesített, és nem is kapcsolódik más besorolási adathoz [38][39].

⁵⁷ Az IFLA dokumentumban (FRBR) [12] a mű címét és a szerzőségi közlést eleve az ismérvekről (tulajdonságokról) szóló 4.3 és 4.4 fejezetben tárgyalják. Az más lapra tartozik, hogy elkészíthető olyan kezelőrendszer adatmodellje, mely a 245-ös, a 260-as és egy sor további mező vonatkozó értékeit entitásként tudja kezelni. De ezek az „entitások” maguktól akkor se fognak besorolási minőségű adatokká válni.

A bibliográfiai adatsere-formátumban szerepelnek ugyan a példányok adatmező is, és ezek között lehet entitás; ezzel a kérdéssel azonban nem foglalkozunk, mert a példányadatok valójában önálló formátumba valók. Harmadlagos adatok a koncepcuális adatmodell értelmében a bibliográfiai formátumban az indikátorok.⁵⁸

A bibliográfiai és besorolási formátum mezőinek összevetését a koncepcionális adatmodell szempontjából (egyben a bibliográfiai és a besorolási adatsere-formátum ontológiájának a legfelső szintjét) a 4. táblázatban foglaljuk össze:

2.9 Koncepcionális adatmodell

Az 1. ábrán a bibliográfiai és besorolási rekordok relációs (egyedekből, tulajdonságokból és relációkból felépített ún. ETK)-adatmodellje látható. Egy bibliográfiai tételhez több bibliográfiai tétel kapcsolódhat a 7XX-es mezőkön keresztül, és a kapcsolódó bibliográfiai tétel maga több más bibliográfiai tételhez kapcsolódhat. Például egy műhöz több kötet kapcsolódhat, de az egyes kötetek lehetnek más mű kötetei is; ugyanakkor a többkötetes mű lehet sorozat tagja, egyes köte-

	Entitás	Tulajdonság	Kapcsolat	Metaadat	Egyéb
bibliográfiai	Dokumentum: bibliográfiai rekord	001 00X 01X-04X 07X 08X 2XX 3XX 4XX 5XX 6XX 700 710 711 730 74X 75X	76X 77X 78X	indikátorok	9XX
besorolási	besorolási adat: 1XX	667 67X 68X 69X	260 360 4XX 5XX 66X 7XX	indikátorok 001 01X-04X 00X 08X	-

4. táblázat.

A besorolási formátum alaptípusainak mezői. Az azonosító tulajdonságtípusokat félkövéren jelentettük meg.

⁵⁸ A bibliográfiai adatok és az FRBR funkcionális kategóriáit alapos tanulmányában Nyíri Gyöngyvér vetette össze [28]. Ezt az összevetést azonban nem abból a szempontból végezte el, hogy az adott mezőtartalom egyértelműen azonosított bibliográfiai alapfogalom-e, ill. fogalmi kategória-e (amely ennek alapján hozzáférési pont, s egyben tételfej lehet), hanem abban az értelemben, hogy az adott mező adattartalma akár azonosító, akár leíró formában vonatkozik-e entításra, műre, fogalomra stb. A részletes táblázatokba foglalt eredmény nyilván eltér a fentiektől.

tei pedig akár más sorozatok tagjai is. Az ilyen kapcsolatokat az **m : n** aránnyal jellemzik. Egy adatmodellben az m:n kapcsolatokat **1 : n** kapcsolatokká kell átalakítani a logikai kezelhetőség érdekében. Más szóval a koncepcionális modell alapján megszerkesztett, kész, ún. normalizált ETK-adatmodellben már csak olyan kapcsolat lehetséges, melyben egy egyedítípushoz egyszerre több egyedítípus kapcsolódik, de ennek a fordítottja nem lehetséges. Ennek érdekében kell létrehozni (az ETK-adatmodell szempontjából triviális) ún. kapcsoló egyedítípusokat. Az ilyen egyedítípusban mindig két azonosító tulajdonságérték kapcsolódik, mégpedig a bináris kapcsolatban álló két bibliográfiai tétel azonosítói. Például a 7XX-es mezők \$w almezőjében szereplő kapcsolódó rekord azonosítója, és az adott bibliográfiai tétel 001 mezőjében szereplő rekordazonosító.

Ugyanakkor egy bibliográfiai tételhez több besorolási adat, egy besorolási adathoz pedig több bibliográfiai tétel kapcsolódhat, és ezeket az m:n kapcsolatokat szintén 1:n kapcsolatokká kell átalakítani. Itt azonban az a figyelemre méltó, hogy szemben a bibliográfiai tételek közötti kapcsolattal, melynek alapja a kapcsolódó bibliográfiai tételek rekordazonosítói, a besorolási rekordok kapcsolódásakor elvileg nem a besorolási tétel azonosító tulajdonsága alkotja a kapcsolat alapját a kapcsoló egyedítípusban, hanem pusztán a besorolási tétel fejét alkotó megnevezés, más szóval az 1XX-es mező teljes értéke.

Ezért van, hogy a bibliográfiai adatcsere-formátumban (és az ETK-adatmodellben is) a bibliográfiai rekordok közötti kapcsolatot a \$w almezőben szereplő rekordazonosítóval kell megadni, viszont a besorolási adatokhoz a kapcsolat megadásához elég a 6XX mezőkben a

besorolási adat 1XX mezőjében szereplő értékét megadni, azaz a név, ill. a fogalom egységesített névalakját, és nem a besorolási adat rekordazonosítóját.

Ez, mint említettük, azért lehetséges, mert az egységesített besorolási adatok (a nevek és tárgyszavak) nem csak entitások, hanem egyúttal elsődleges, tökéletes azonosítók. A besorolási adatoknak a megvalósuló programrendszerekben természetesen van mesterségesen létrehozott elsődleges rekordazonosítójuk is (001-es mező), az alábbi modellben azonban azt szemszémleltetjük, hogy a kapcsolatok enélkül is létrehozhatók, mivel maguk a 15X-es mezők is elsődleges azonosítók.

A programozhatóság alapját képező átalakítás az *1. ábra alapján* a következő relációkon alapszik:

Mindegyik normalizált egyedítípus számára elkészül egy R reláció a következő tulajdonságokkal:

$$R = \{a_1, a_2, \dots, a_n\} \cup \{k\}$$

ahol k elsődleges azonosító, és $a_1, a_2, \dots, a_n$ az entitás tulajdonságai.

Például az i-dik besorolási rekord esetén az azonosító az 1XX mezők valamelyikének értéke, az entitás a_1 stb. tulajdonságai pedig a 667–67X, 68X, stb. mezői és az indikátorok.

Mindegyik n:m összefüggés számára elkészül egy új reláció (a kapcsoló entitástípus) a következő tulajdonságokkal:

$R = \{a_1, a_2, \dots, a_n\} \cup \{k_i\} \cup \{k_m\}$ a kapcsolattípus a_i megadásával mint tulajdonsággal, ahol k_i és k_m a résztvevő relációk elsődleges azonosítói.

y-ik bibliográfiai rekord

001 _y =76X\$w _y	i	130/240	i	245	i	3XX	i	4XX	i	5XX	i	700-75X	00X	0XX

*a kapcsolódó bibliográfiai rekordok
kapcsoló egyedtípusai*

i	76X\$w	001 _x	i	77X\$w _y	001 _x	i	78X\$w	001 _x	i	79X\$w	001 _x

x-ik bibliográfiai rekord

001 _x	i	240	i	245	i	3XX	i	4XX	i	5XX	i	700-75X	00X	0XX

*bibliográfiai rekordhoz kapcsolódó besorolási rekordok
kapcsoló egyedtípusai*

i	1XX _i =6XX	001 _x

i-dik besorolási rekord

i	1XX _i	i	667-67X	i	68X	i	69X	00X	0XX

*a kapcsolódó i és j besorolási rekordhoz kapcsolódó
kapcsoló egyedtípusai*

i	1XX _i	i	260

i	1XX _i	i	360

i	1XX _i	i	4XX=1XX _k	\$w

i	1XX _i	i	5XX=1XX _l	\$w

i	1XX _i	i	7XX=1XX _m

m-dik besorolási rekord

i	1XX _m	i	667-67X	i	68X	i	69X	00X	0XX

1. ábra

A bibliográfiai és a besorolási adat funkcionális modelljén alapuló vázlatos Egyed-Tulajdonság-Reláció koncepcionális adatmodellje. A kapcsolódó besorolási entitások közül csak az m-ik entitást, a kapcsolódó bibliográfiai egységek közül csak az y-ikat tüntettük föl. Az indikátorok részletesebb modellbeépítésével az egyszerűség kedvéért nem foglalkozunk.

Például az *i*-dik és az *m*-dik besorolási rekord közötti kapcsolat esetén a1 (azaz kapcsolat típusa mint a kapcsolat tulajdonsága) maga a 7XX mező (azaz nincsen további a1 kapcsolattulajdonság. A 751-es mező definíciószerűen a más

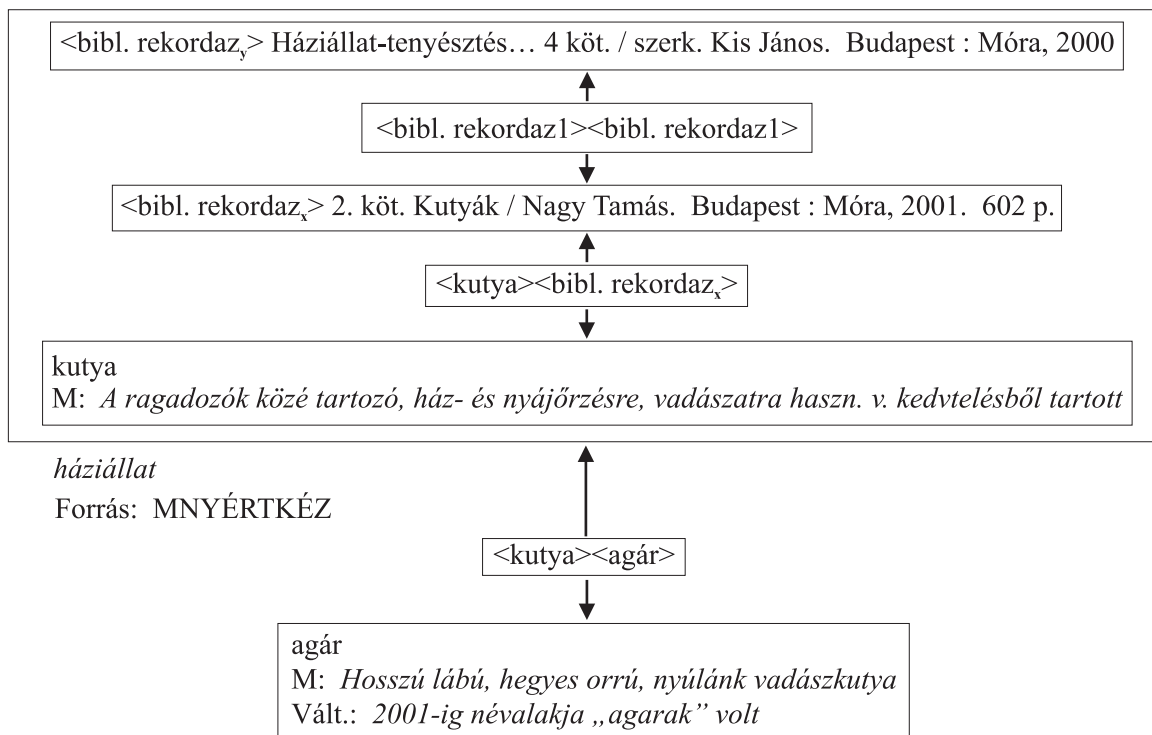
rendszerbeli földrajzi névvel való ekvivalencia kapcsolatot képvisel; az egyik azonosító az 1XX_i, a másik pedig az 1XX_m mely utóbbinak az értéke a 7XX mezőbe kerül.

Például az *i*-dik és egy (az 1. ábrán nem feltün-

tetett) j-dik entitás közötti generikus kapcsolat esetében a1 (azaz a kapcsolat típusát meghatározó tulajdonság) az 5XX mező \$w kapcsolatvezérlő almezőjének mindenkor értéke (amely pl. h esetében a „generikus fajtája” kapcsolat), a két

azonosító pedig az 1XX_i, a másik pedig az 1XX_j melynek értéke az 5XX mezőbe kerül.

Az 1. ábrán látható vázlatos adatmodellt a 2. ábrán egy leegyszerűsített példával szemléltetjük.

2. ábra.

Az 1. ábrán látható vázlatos ETK-adatmodell példákkal szemléltetve

3. Az entitások

3.1 Adatelem-típusok

A besorolási adatcsere-formátumban az adatelem-típusok (mezők) szempontjából az entitásoknak nyolc fajtája van: öt tulajdonnevet képvisel (személynév, testületi név, rendezvény-név, cím és földrajzi név), három pedig köznév (szaktárgyszó, formai tárgyszó és kronologikus tárgyszó).

A tulajdonnevek közül a földrajzi név különleges eset: a tárgyszavak között szerepel a 151-es mező értékeként, azaz ez a név mindig a dokumentum tartalmát reprezentálja, a bibliográfiai adatcsere-formátumban a 651-es mezőbe kerülő tárgyi melléktétel. Elvileg ugyan a bibliográfiai rekord 260-as mezőjének (Megjelenés) adatcsoportjában a \$a⁵⁹ (Megjelenés/terjesztés helye) és \$d (Nyomda székhelye) almezőinek értékét is földrajzi nevek adják, ezekbe az almezőkbe mégsem a besorolási adatként szereplő földrajzi

⁵⁹ Szöveges dokumentumokban, tanulmányokban az almező-azonosító határoló jelét a leggyakrabban \$ jellel ábrázolják.

nevet kell rögzíteni. Ennek oka, hogy a 260-as mező almezői formálisan⁶⁰, a dokumentumot követő módon feldolgozott, szöveges (leíró) adatokat tartalmaznak, nem pedig kötött szótárból származó, vagy besorolási szabvány szerint meghatározott formájú adatokat.

A többi név és a cím csak a leírás nem tartalmi, hanem formális tulajdonságának szerepében jelenik meg (a 100-, 110-, 111- és 130-as mezők értékei, melyek a bibliográfiai leírásban a főtételeket képviselő 100/700-, 110/710-, 111/711- és 130/730-as mezők értékei). Ha ezek az utóbbiak a dokumentum tartalmát reprezentálják (tehát tárgyszavak), akkor a bibliográfiai rekordban van a részükre önálló mező tárgyi melléktétel céljára (a 6XX-es mezők), a besorolási formátumban nincs önálló „tárgyi” entitásstátusuk s vele mezőjük (azaz soha sem kerülhetnek a 15X-es mezők valamelyikébe).

Figyelemre méltó, hogy a bibliográfiai adatcsere-formátumban több olyan tárgyszó típusú tulajdonság szerepel (a 656-, 657-, 658- és 662-es mező értékei), mely entitásként (s ezáltal önálló mezőben) a besorolási adatcsere-formátumban nem szerepel.

A besorolási adatcsere-formátumban az összetett tárgyszavas rendszerekben a tárgyszavak négy fajtája (a négyféle altárgyszó), további négy entitásfajtát képvisel: általános, kronologikus, formai és földrajzi altárgyszó. A bibliográfiai adatcsere-formátumban az összetett tárgyszó a felsorolt négy altárgyszó-típussal egyetemben ugyanabba a mezőbe kerül, mint a nem összetett tárgyszó, azaz nem alkot önálló tulajdonságot. Az entításokat az alábbi táblázat foglalja össze (a dölten szereplő entítások csak a bibliográfiai adatcsere-formátumban szerepelnek, a besorolásiban nem⁶¹).

Megnevezés	Hívójel		Példa (megjelenített forma)
	<i>bibliográfiai</i>	<i>besor.</i>	
személynév	100, 600, 700	100	Katona József (1791–1839)
testületi név	110, 610, 710	110	Petőfi Sándor Általános Iskola (Zalaegerszeg)
rendezvénynév	111, 611, 711	111	Arany János Centenárium Emlékülés (1982) (Nagykőrös)
egységesített cím	130, 630, 730	130	Biblia. Újszövetség
kronologikus tárgyszó	–	148	1905, 1710–1714, 3. század, 1945 utáni időszak, középkor
tárgyszó (tárgyszó rendszerből)	650	150	gyalogtúra, építészet, hegy, véres csütörtök (Szentpétervár) (1905)
földrajzi név	651	151	Bázel, Kórógy, János-hegy (Budapest), Szeged. Tisza Lajos körút
formai tárgyszó	655	155	regény, zenei etűd, kutatási jelentés, képeslap, mozijegy
szabad tárgyszó	653	–	rézcső, inzulinfüggést eredményező terápia, sárkányfog

⁶⁰ A „formális” egyben olyan adatokat jelent, melyek nem tartalmi értelemben azonosítják vagy írják le a rekordot. Ezekre az adatokra az jellemző, hogy leírók (szövegesek), azaz nem kötött szótárból származnak, és fölvételükre (pl. a névformájukra) a leírási szabványokban előírt szabályok érvényesek.

⁶¹ A szóban forgó mezőket a MARC21-be speciális tezauszok szaktárgyszavainak elkülönített használata érdekében vették föl. Többségüket az Egyesült Államokban használják, Magyarországon nem fordulnak elő.

Megnevezés	Hívójel		Példa (megjelenített forma)
	<i>bibliográfiai</i>	<i>besor.</i>	
<i>foglalkozás tárgyszó</i>	656	–	erdészeti munkás, asztalos, könyvelő, egyetemi tanár
<i>dokumentum célja, rendeltetése</i>	657	–	utcai szociális gondozás, baleset-elhárítás, éves leltár
<i>oktatási (tananyag) tárgyszó</i>	658	–	mérnökképzés, hegyi mentés, készségfejlesztés, öntészet
általános altárgyszó	–	180	globalizáció – gazdasági jelentés – 1989 – Magyarország
földrajzi altárgyszó	–	181	globalizáció – gazdasági jelentés – 1989 – Ma-gyarország
kronologikus altárgyszó	–	182	globalizáció – gazdasági jelentés – 1989 – Ma-gyarország
formai altárgyszó	–	182	globalizáció – gazdasági jelentés – 1989 – Ma-gyarország

5. táblázat.

A besorolási formátum entitásai (összevetve a bibliográfiai megfelelőikkel és fordítva).

3.2. Az adatelem-típusok szerkezete

3.2.1 A tulajdonnevek szerkezete

A besorolási adatok név típusú entitásai lényegesen több elemből állnak, mint a tárgyszó típusúak. Ennek oka, hogy a nevek esetében lényegesen több a homonima, és az azonos névalakokat már a köznyelvben is igyekeznek megkülönböztetni, az egységesítés érdekében pedig a pontos megkülönböztetésük elengedhetetlen. Az egységesítés azon alapul, hogy a neveket egyrészt a meglévő névelemek (elő- és utónevek stb.), másrészt kiegészítő elemek (kronologikus, foglalkozás, székhely, sorszám stb.) segítségével pontosítják. Ezek az elemek általában önálló almezőkbe kerülnek.

A műveknek van névelemekkel és kiegészítő adatokkal a leginkább strukturált nevük a címek formájában (a címek megnevezései is tulajdonnevek). Az egységesített címek azonosítják az entitást (a művet), a többi entitást a személyeket, testületeket, rendezvényeket, címeket azonosító tulajdonnevek és a fogalmakat azonosító

köznevek (a tárgyszavak). A besorolási címmel azonosított mű azonban általában nem azonos az entitást képviselő dokumentum rekordjával (hiszen egy műnek különböző fordításai, kiadásai stb. lehetnek), és ezért az egységesített címek a dokumentumrekordok adatmodelljében elvileg nem (legfeljebb véletlenszerűen, ha nincs több kiadás vagy fordítás) a rekordok alkotta dokumentumentitások azonosítója. A címek szerkezetét nem annyira a homonimák, mint inkább az bonyolítja, hogy bennük sokszor a mű belső szerkezetének alapvonásait igyekeznek megadni. Ez kevésbé a szépirodalmi, mint inkább a szakirodalmi művekre, főleg pedig a zeneművekre jellemző.

A MARC21 és a HUNMARC között a tulajdonnevek besorolási adataiban tapasztalható eltérés, ami a magyar és az angol-amerikai szabványok közötti különbségben, végső soron pedig a magyar nyelvhasználat természetében rejlik. E különbségeknek, és maguknak a név típusú besorolási adatok szerkezetének részletes elemzése önálló tanulmányt igényel, ezen a helyen csak

jelzésszerűen foglalkozunk a kérdéssel, mert célunk a besorolási adatsere-formátum alapvető jellegzetességeinek a tárgyalása.

A tulajdonnév típusú besorolási adatokhoz képest a köznevek besorolási adatai (a tárgyszavak alias deszkriptorok/nemdeszkriptorok) lényegesen egyszerűbbek.

Az alábbiakban címek egységesített nevének beviteli és megjelenítési példái láthatók.

130 #0 \$aEgri csillagok \$inémet

130 #0 \$aHajó- és darutervezés \$n5. \$pIparjogi és kereskedelemjogi ismeretek

Egri csillagok (német) [az adott kiadás német címe: *Die Sterne von Eger*]

Hajó- és darutervezés. 5., Iparjogi és kereskedelemjogi ismeretek

Különösen a zeneműveknek van bonyolult szerkezetű egységesített címük, mivel bennük a zenemű hangszerelését, apparátusát, azonosító számozását stb. is megadják. Beethoven zongorára írt 14. számú cisz-moll szonátájának (opusz 27., ezen belül 2.) az egységesített címe például:

130 #0 \$aSzonáta \$mzg. \$snr. 14. ; op. 27 nr 2 \$rcisz-moll

Szonáta (zg. ; nr. 15. ; op. 27 nr. 2 ; cisz-moll)

A cím megadható a szerző nevével összekapcsolva az egységesített személynév 100-as mezőjének \$t, ill. \$I almezőjében. Ilyenkor a címet mintegy beágyazzuk az egységesített személynévbe. A \$t almezőt akkor használjuk, ha címet vagy címrészt szabadon adunk meg, a \$I almezőt, ha a címet egységesített formában kell megadni. Ez a megoldás azonban mindig csak tárgyi melléktételként (a bibliográfiai rekord 600-as mezőjében) alkalmazható. Például:

100 1# \$aReviczky \$jGyula \$d1885-1889 \$t\$aNemesis [a besorolási állományban]

600 14 \$aReviczky \$jGyula \$d1885-1889 \$t\$aNemesis [a bibliográfiai állományban]

Reviczky Gyula (1885–1889). Nemesis [mint besorolási adat]

Ez a megoldás alkalmazható, ha egyébként túl általános (pl. „Szonáta”), vagy nagyon speciális címeket kell tárgyi melléktételben megadni. Például:

100 1# \$aBeethoven \$jLudwig van \$d1770–1827 \$l130#0 \$aSzonáta \$mzg. \$snr. 14. ; op. 27 nr 2 \$rcisz-moll

Beethoven, Ludwig van (1770–1827). Szonáta (zg. ; nr. 15. ; op. 27 nr. 2 ; cisz-moll)

Noha a mű a legalapvetőbb entitás minden bibliográfiai és levéltári gyakorlatban, és kiemelt célja az információkeresésnek is, az egységesített címek a magyarországi könyvtárak katalógusai-ból jóformán hiányzanak. Ennek nyilván csak az egyik oka, hogy az egységesített címek szerkesztése a legösszetettebb feladat. A másik oka, hogy a címek egységesítésében maga a Nemzeti Könyvtár sem mutatott jó példát a múltban.

A személyek esetén bonyolítja az egységesítést, hogy nemcsak a homonimákat kell megkülönböztetni, hanem alapvető különbség van a történelmi és a modern névhasználatban, más a családok megnevezésének a formája. Az alábbi példában egy történelmi személy egységesített neve látható:

100 0# \$aKálmán \$cMagyarország: király \$bI. \$gKönyves

Kálmán (Magyarország: király). I., Könyves

Testületek és rendezvények esetében a nevek szerkezetét ezeknek az entitásoknak a hierarchikus szervezeti felépítése határozza meg elsősorban, de fontos szerepet játszik az azonosításban a testület működési helye is.

110 2# \$aMagyar Tudományos Akadémia \$cBudapest \$bRegionális Kutatások Központja \$cPécs \$bAlföldi Tudományos Intézet

Magyar Tudományos Akadémia (Budapest).
Regionális Kutatások Központja (Pécs). Alföldi
Tudományos Intézet

111 2# \$aOrszágos Tudományos Di-
ákköri Konferencia \$n21. \$bHumán
Tudományok Szekciója \$d1993
\$cSzombathely

**Országos Tudományos Diákköri Konferencia
(21.). Humán Tudományok Szekciója (1993)
(Szombathely)**

A szabványos névszerkezetek az egyértelmű azo-
nosíthatóság érdekében természetszerűen térnek
el azoktól a névformákból, melyet a közbeszéd-
ben használnak („a Nemezis” – micsoda?; „cisz-
moll szonáta” – melyik?; „Könyves Kálmán”;
az „Alföldi Tudományos Intézet”). A web tö-
meges használatának körülményei között egyre
határozottabb az elvárás, hogy a felhasználók az
általuk ismert nevek szerint kereshessenek. Ezt a
lehető leggazdagabb utalórendszer biztosíthatja,
melyben minden elképzelhető névalak szerint
nemcsak keresni lehet, de az utalt (a választha-
tó) kifejezések megfelelő választéka alapján a
felhasználó jól tájékozódhat a lehetőségekről. A
hagyományos könyvtári rendszerekben e téren
nem kényeztették el az olvasókat⁶². A könyvtá-
rak jövőbeli sikerességéhez jelentős mértékben
hozzájárul, ha online katalógusaikban többek
között az egységesített nevek esetében követik
a különböző felhasználói csoportok nyelvhasz-
nálati szokásait a nemdeszkriptor–deszkriptor
(vagy akár az ekvivalencia) relációk kialakítá-
sával. Erre a besorolási adatcsere-formátumokat
kifejezetten felkészítették (lásd például a „4.2.4
Az utalásszöveg-vezérlő almező” c. fejezetben
a különféle példákat).

3.2.2 A köznevek (tárgyszavak) szerke- zete

A tárgyszavak esetében is gyakoriak a homo-
nimák, az egyéb névelemeiket és kiegészítő
elemeiket azonban nem úgy szabályozzák a
formátumban, hogy önálló almezőkbe kerülje-
nek, hanem megfelelő központozással a tételfej
rendszoji almezőjébe (a \$a almezőbe) kell ezeket
rögzíteni. Például (a folyóneveket a folytatódó
vízfolyások nevével különböztetik meg):

150 ## \$aorgona (hangszer)
150 ## \$aPárizsi békeszerződés-
sek (1947)
151 ## \$aBaresd (Hunyad vármegye,
Hátszegi járás)
151 ## \$aBaresd (Hunyad vármegye,
Marosillyei járás)
151 ## \$aBécs (folyó)
151 ## \$aGyöngyös (patak, Rába)
151 ## \$aGyöngyös (patak, Tarna,
Zagyva)

orgona (hangszer)
Párizsi békeszerződések (1947)
Baresd (Hunyad vármegye, Hátszegi járás)
Baresd (Hunyad vármegye, Marosillyei járás)
Bécs (folyó)
Gyöngyös (patak, Rába)
Gyöngyös (patak, Tarna, Zagyva)

Annak, hogy nem önálló almezőbe kerülnek a
fenti kiegészítő adatok, az az oka, hogy a tárgy-
szavak összetett tárgyszó altárgyszavai is lehet-
nek. Márpedig ha egynél több olyan altárgyszó
szerepel az összetett tárgyszóban, amelynek van
kiegészítő adata, akkor többek között az 58X-
es „lásd még” kapcsolati mezőben több azonos
almező is szerepelhet kapcsolódó az összetett

⁶² Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szemantikus web irányában kibontakozó informatikai fejlődés során a könyvtári
eredmények egyelőre csak gyengén hasznosulnak. Azt kell tapasztalni, hogy az informatikában számos esetben új
szakkifejezéseket használnak olyan dolgokra, melyek a könyvtári világban már száz éves múltra tekintenek vissza,
és önálló szakmai nevük van. Például névtérnek nevezik a besorolási adatok, deszkriptorok és nemdeszkriptorok ál-
lományát, vagy mechanikusan átvesszik az angol könyvtári szóhasználatot magyartalan formákban (pl. „autorizálás”,
vagy „authority adat”), holott van rá magyar kifejezés (pl. egységesítés, egységesített adat). Az új fogalmak (pl.
névtér) önmagukban helyén valók, a probléma a felhalmozott könyvtári tapasztalatokhoz való kapcsolódás hiánya
vagy előítéletessége (pl. az állítólagos „túlzott bonyolultság”).

tárgyszavakban, ami lényegesen bonyolultabbá tenné a kezelőrendszerek dolgát. Például a Hortobágyon nyíló orgonákról szóló filmsorozat összetett tárgyszavát kell kapcsolni az „orgona (hangszer)” altárgyszóhoz. Az összetett tárgyszó megjelenítve így fest:

Orgona (hangszer) – Hortobágy (alföldi táj) – filmsorozat (részcímes)

Ha mondjuk a kiegészítő adatok egy \$c azonosítójú almezőbe kerülnének, akkor a helyzet az alábbi (a \$x a szaktárgyszó, a \$z a földrajzi altárgyszó, a \$v a formai altárgyszó almező-azonosítói):

```
180 ## $xorgona $changszer
580 ## $xorgona $changszer
$zHortobágy $calföldi táj
$vfilmsorozat $crészcímes
```

A kezelés szempontjából sokkal egyszerűbb, ha nincs tárgyszavak esetén ilyen almező:

```
180 ## $xorgona (hangszer)
580 ## $xorgona (hangszer)
$zHortobágy (alföldi táj)
$vfilmsorozat (részcímes)
```

Csak a földrajzi nevek esetében létezik olyan névelem, mely önálló almezőbe kerül. Mégpedig abban az esetben, ha a földrajzi nevet mint besorolási elemet földrajzi név vagy szaktárgyszó követi. Ezek mindig nagyon speciális földrajzi nevek (a KSZ/5 szabályzat [21] szerint ún. földrajzi megjelölések), melyek altárgyszói helyzetbe nem szoktak kerülni. Például:

```
151 ## $aBudapest $bRákóczi-  
szobor
```

```
151 ## $aBudapest $b5. kerület  
$bSzent István tér
```

[A kerület azért kell, mert Budapesten máshol is van ilyen nevű tér]

Budapest. Rákóczi-szobor

Budapest. 5. kerület. Szent István tér

4. A relációk

4.1 Utaló és hivatkozás

4.1.1 A terminológia

A MARC21-nek megfelelő magyar besorolási HUNMARC elkészítése során újra kellett gondolni a MARC21 besorolási adatokra vonatkozó angol terminológia magyar megfelelőjét. A legnagyobb problémának a „tracing” és a „reference” (és a „traced” meg az „untraced”) fordítása bizonyult, két okból.

A magyar szaknyelvben az „utaló” és a „hivatkozás” (ha a bibliográfiai tételre való hivatkozás értelmétől eltekintünk) egymáshoz viszonyított jelentése nem jutott el odáig, hogy jelentésüket szabványban egyértelműen rögzítették volna. Ezért e két fogalom tartalma a szakmai köztudatban összemosódik. A besorolási szabványokban csak az „utaló” fogalmát használják. Ezen vagy (és elsősorban) a „lásd” utalást értik (tezauruszokban ez a nemdeszkriptor és a deszkriptor közötti „lásd” reláció), vagy (ritkábban) a „lásd még” utalást, de csak a szövegkörnyezet alapján dönthető el, éppen melyik értelme az aktuális. A hivatkozáson pedig túlnyomórészt a bibliográfiai hivatkozás értendő, noha előfordul „utalás” értelemben is. Márpedig a MARC-terminológiában pontosan megkülönböztetik a „tracing” és a „reference” fogalmakat.

A „tracing” szótári jelentése: kitzűzés, nyomvonal. A MARC-terminológiában speciális jelentése van: meghatározott mezők alapján szimbolikus jelölés (pl. L, F, R) vagy megnevezés (pl. „lásd”, „névváltozat”, „fölérendelt”, „utóbb”) formájában megjelenített bináris reláció. Mindig létezik a fordított (inverz, visszautalásos) párja. Például: H, A, ill. „lásd innen/helyett”, „eredeti neve”, „alárendelt/fajta”, „előbb”. A „tracing” olyan reláció, melynek típusát és jelét adott mező alapján (pl. a 4XX) kezelheti, megjelelni stb. a rendszer. Az adott mező egyben a kapcsolódó kifejezést (név, cím, tárgyszó, jelzet) is tartalmazza. Az adott mező minden további magyarázat nélkül, automatikusan meghatároz-

za, szabályozza a megjelenítendő relációtípust és annak jelét vagy megnevezését. Más szóval maga a mezőazonosító egyben relációtípust vezérlő jel (azaz relációtípust jelent). Vagy mindig van rögzített inverz relációja is, vagy (a „lásd” kapcsolatok bizonyos eseteiben) ha nincs rögzítve, akkor – a bibliográfiai szabványok szerint – relációjának inverzét mindig automatikusan meg kell jeleníteni. A kitüntetett alak felől azonban ez a megjelenítés nincs előírva. A tezaurszokban viszont a szabvány mindkét irányban előírja a megjelenítést.

A „tracing” nemzetközi névhasználatlalt összhangban levő magyar neveként a magyar besorolási adatcsere-formátumban az „utalás” (ha a műveletről van szó), és az „utaló” (ha a tételről van szó) kifejezést választottuk. A 4XX-es és 5XX-es mezők („tracing field”, utaló mező) ilyen rekordokat tartalmaznak mind a nevek és címek, mind a szaktárgyszavak esetén. A 4XX-es mezők a „lásd” típusú és a tezaurszok nemdeszkriptor–deszkriptor kapcsolatait, az 5XX-es mezők a „lásd még” típusú, és a tezaurszok deszkriptor–deszkriptor kapcsolatait tartalmazza.

Azt a tényt, hogy az utalás inverz, azaz kétirányú, az angol „traced” fejezi ki, melynek szó szerinti fordítása „kitűzött, pontosan vezetett, nyomvonalas”. Értelemszerűen magyarra a legjobb a „kétirányú” kifejezésre fordítani. A relációelméletben az ilyen kapcsolatoknak „bináris” [= kétértékű] a neve, és lehet aszimmetrikus, mint pl. a „lásd” (mivel a fordítottja pl. „lásd innen” nem ugyanaz a reláció, mint a „lásd”), és szimmetrikus, mint pl. a „lásd még”, (ha a fordítottja ugyancsak „lásd még”).

Az „utalás” fennállhat nemdeszkriptor és deszkriptor, vagy deszkriptor és deszkriptor között, azaz a nem kitüntetett (utalói) alak és a kitüntetett (egységesített besorolási) alak, vagy kitüntetett alak és kitüntetett alak között egyaránt.

A „reference” az utalókhöz hasonlóan meghatározott mezőkben rögzített reláció, azzal a különbséggel, hogy mind a kapcsolat típusát, mind a tartalmát szövegesen (akár hosszabb szöveg formájában) adják meg, és a szöveg többnyire

tartalmazza a kapcsolódó kifejezést is, melynek nem mindig létezik fordított (inverz) párja. Az adott mező (260, 360, 663–666) csak ezt a tény határozza meg. Az adott mező a szövegbe ágyazva a kapcsolódó kifejezést is tartalmazza.

Kötetlensége abban nyilvánul meg, hogy a kapcsolati mező önmagában nem határozza meg automatikusan a reláció tartalmát, ezt szövegesen kell megfogalmazni. Másrészt abban, hogy nincs feltétlenül inverz relációja, melyet meg kellene jeleníteni, tehát lehetnek egyirányúak is.

Fennállhat nemdeszkriptor és deszkriptor, vagy deszkriptor és deszkriptor között, azaz a nem kitüntetett alak és a kitüntetett (egységesített besorolási) alak, vagy kitüntetett alak és kitüntetett alak között egyaránt.

A nemzetközi névhasználatlalt összhangban levő magyar nevéül a „hivatkozás” kifejezést választottuk. A 260-as és 360-as mezők szaktárgyszavak és földrajzi nevek, a 663–666-as mezők nevek és címek esetén alkalmazandók. Ha tételről van szó, angol nevük a „reference record”, melynek eddig ugyancsak hiányzott a magyar neve: „hivatkozás(i tétel)”. A hivatkozások lehetnek kétirányúak („traced”) és egyirányúak („untraced”).

A megnevezés formájában megadott relációtípus (pl. „korábban”) az adatcsere-formátum terminológiájában nem azonos a fent ismertetett, a „reference” fogalmának megfelelő magyarázatos hivatkozással, hanem „tracing”. Erre azért kell felhívni a figyelmet, mert a testületi nevek-re vonatkozó magyar besorolási szabványban a megnevezés formájában megadott relációt magyarázatos utalásnak nevezik.⁶³

4.1.2 Utaló és utalás többértelműsége

Ha a „tracing” és a „reference” kifejezéseket az egyetlen „utaló” (ill. az „utalás”) kifejezésre fordítottuk volna, elkennénk vele azt az alapvető különbséget, amiért a MARC21-ben erre két kifejezést alkalmaztak. A német és a francia fordításokban is következetesen megkülönböztetik a két kifejezést. Fordíthattuk volna a „kötött utalás” és „kötetlen utalás” kifejezésekkel is, de ez nem illeszkedett volna a nemzetközi

szóhasználathoz. Az utalás vs. hivatkozás szópárral viszont a nemzetközi gyakorlattal összhangban oldható meg a magyar terminológia.

utaló	tracing	Verweisung	rappel	rererencia mencionada ⁶⁴
hivatkozás	reference	Beziehung/Hinweis	renvois	referencia no mencionada

6. táblázat.

Az utaló és a hivatkozás idegen nyelvű környezete

A szakmai szóhasználatban az se egyértelmű, hogy az „utalás/utaló” és a „hivatkozás” valójában a tétel neve, nem pedig pusztán a tételen belüli kapcsolaté (pl. „lásd”), még kevésbé a tételen belüli kapcsolódó kifejezésé. Az alábbi, bekeretezett példa képviseli az „egész” utalót, azaz az utalót, mint tételt, s benne elsőként az utalói tételfejt, a nemdeszkriptort mint vezérszót (P. Howard):

P. Howard *lásd* Rejtő Jenő

A következő esetben a bekeretezett példa a hivatkozást, azaz a hivatkozási tételt képviseli (a „De la” a hivatkozási tételfej, a nemdeszkriptor mint vezérszó):

A „De la ” kezdetű neveket a francia nyelvterülethez tartozó személyek esetében lásd a „La” alatt

A hagyományos bibliográfiai gyakorlat „utaló” szóhasználatában (de még a szabványokban is) homályban maradt, hogy külön-külön mi a típusneve magának a kapcsolatnak (azaz mi is a neve annak, hogy „lásd”, a „lásd még”, az „F”, az „A” stb.), mi a neve a kapcsolódó kifejezésnek, és mi a neve a kapcsolatot és a tárgyszót tartalmazó teljes tételnek. Csak a vezérszónak van a tételen belül egyértelműen megadott önálló neve: tételfej (mely viszont nem mindig utalói tételfej). A kérdés magyarázatával a korábbi „Az 'Authority' fogalmáról” c. fejezetben, az utalói alakok, nemdeszkriptorok kérdésével pedig a későbbi „Az utalói alak (a nemdeszkriptor) önállósága” c. fejezetben részletesen foglalkozunk.

A névhasználatot az 7. táblázatban foglaltuk össze.

utaló = utalói (tételfejű) rekord	formális, mindig van inverz alakja (vissza utalása), azaz kétirányú
hivatkozás = hivatkozási (tételfejű) rekord	szöveges, nem feltétlenül kétirányú
kitüntetett alak	az egységesített besorolási adat (amelyre utalás vagy hivatkozás történhet, ill. amelyről másik kitüntetett alakra utalni lehet)
kitüntetett tételfej	kitüntetett alak vezérszóként (tételfejként)
utalói alak	az a besorolási adat, melyről kitüntetett alakra utalnak
hivatkozási alak	az a besorolási adat, amelyről hivatkoznak
utalói tételfej	utalói alak vezérszóként (tételfejként)
hivatkozási tételfej	hivatkozási alak vezérszóként (tételfejként)
utalás	az utaló által meghatározott művelet
hivatkozás	a hivatkozás által meghatározott művelet

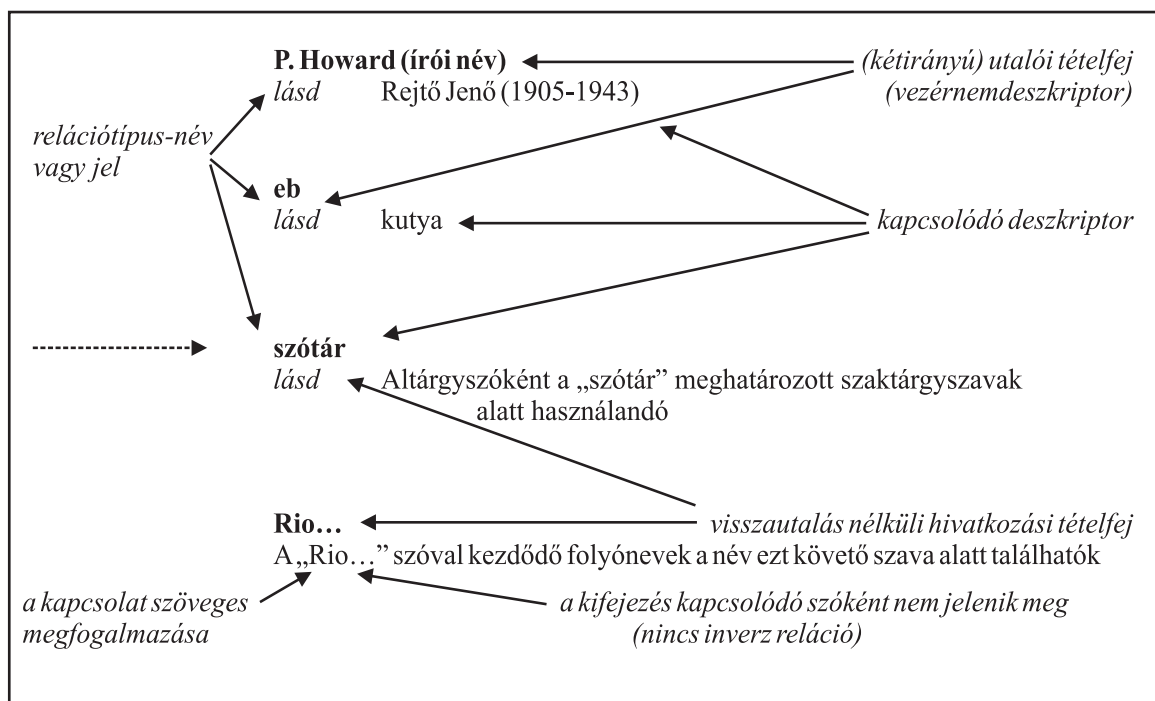
7. táblázat.

Az utaló és a hivatkozás tágabb magyar nyelvű környezete

A 3. ábrán kitüntetett tételfejek esetén mutatjuk be a névhasználatot.

⁶³ A „magyarázatos utalás” egyedül a testületi nevek besorolási szabványában (MSZ 3440/3), valamint a KSZ/5 könyvtári szabályzatban fordul elő, az „előbb” és „utóbb” relációk típusneveként.

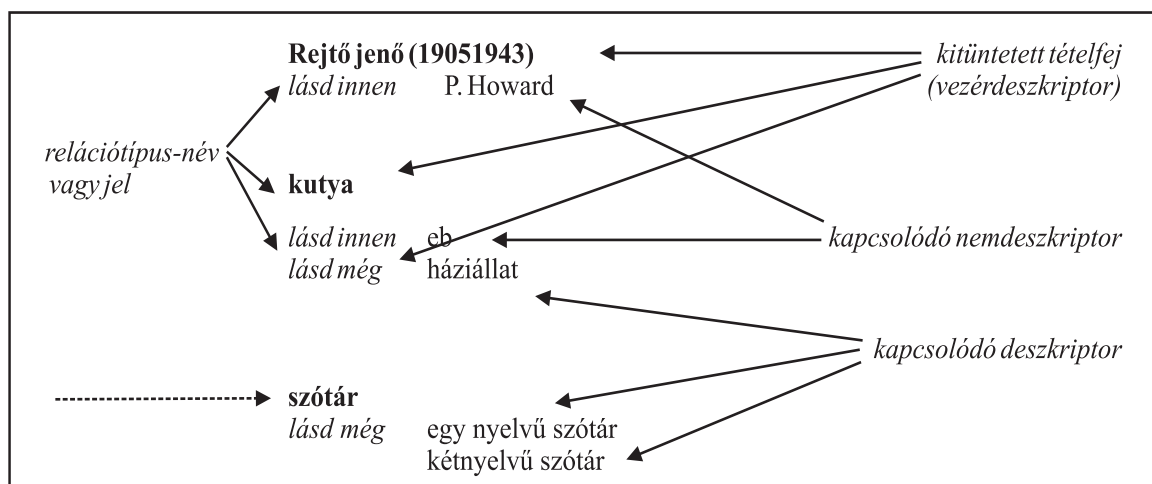
⁶⁴ Mencionada, il mentioned = visszahivatkozva (is) feljeli

3. ábra.

Névhasználat kitüntetett tételfejek esetén

A 4. ábrán utalói, ill. hivatkozási tételfejek esetén mutatjuk be a névhasználatot.

4. ábra.

Névhasználat utalói, ill. hivatkozási tételfejek esetén

A pontozott nyíllal jelölt két „szótár” nem azonos szaktárgyszó (lexikai egység): az első esetben az altárgyszóként használt szótárról, a második esetben a főtárgyszóként (vagy

deszkriptorként) használt szótárról van szó! A két azonos névalakú, mégis különböző státuszú lexikai egység a formátum eszközeivel akár egy rendszeren belül is kezelhető.

4.1.3 Az utaló

A „tracing” nem szövegesen megfogalmazott, hanem meghatározott mezőkhöz kötött és e mezők alapján inverzével együtt automatikusan megjelenített jelű vagy nevű bináris reláció.

Kötöttsége (a „tracing”) egyrészt abban nyilvánul meg, hogy az adott mező minden további magyarázat nélkül, automatikusan meghatározza, szabályozza a megjelenítendő relációtípust és annak jelét vagy megnevezését. A kötöttsége másrészt abban nyilvánul meg, hogy vagy mindig van rögzített inverz relációja is, vagy (a „lásd” kapcsolatok bizonyos eseteiben) ha nincs rögzítve, akkor relációjának inverzét mindig automatikusan meg kell jeleníteni.

Fennállhat nemdeszkriptor és deszkriptor, vagy deszkriptor és deszkriptor között, azaz a nem kitüntetett (utalói) alak és a kitüntetett (egységesített besorolási) alak, vagy a kitüntetett alak és kitüntetett alak között egyaránt, mégpedig automatikusan relációjellel vagy megnevezéssel megadva, és mindig inverz relációval együtt megjelenítve.

Példa utalásokra (az első esetben szimbolikus relációjel, a második esetben megnevezéssel megadott relációnév szerepel):

150 ## \$akutya⁶⁵

550 ## \$aeb

eb	eb
L kutya	lásd kutya

inverzét a kezelőrendszer hozza létre:

kutya	kutya
H eb	helyett eb

150 ## \$akutya

550 ## \$aháziállat

150 ## \$aháziállat

550 ## \$akutya

kutya	kutya
F háziállat	főlérendeltje háziállat
háziállat	háziállat
A kutya	alárendeltje kutya

A fenti kapcsolatok a MARC terminológiája szerint utalások („tracing”). Az utalók csak két-irányúak lehetnek.

A 7XX-es mezők utalói a tételfejnek (deszkriptornak, nemdeszkriptornak) más rendszerben megfeleltethető kifejezését tartalmazzák. Ezeknek a rendszerből kimutató relációknak inverzét nem rögzítik, és általában nem is jelenítik meg az adott rendszerben. Ennek ellenére elvileg ezek is inverzzel rendelkező bináris relációnak tekintendők, csak inverzüket egy másik rendszer tartalmazza. Ez természetesen csak akkor van így, ha a rendszerek között megfelelő az együttműködés.

Például (a 2. indikátor 0 értéke azt jelenti, hogy az adat forrása a Kongresszusi Könyvtár tárgyszava [LCSH]):

008/11=1 [KLTE-tezaurusz]

150 ## \$aegyenruha

750 #0 \$aUniforms

egyenruha
LCSH Uniforms

Az alábbi példában a 2. indikátor 7 értéke azt jelenti, hogy az adat forrása a \$2 almezőben szerepel (az EU jogi információs rendszerének [Eur-Lex] tezaurusza, az Eurovoc):

008/11=z [Magyar Bíróképző Akadémia jogi tezaurusza]

150 ## \$agépjármű

750 #7 \$amotor vehicle \$2Eurovoc tezaurusz

gépjármű
Eur-Lex angol megfelelője: motor vehicle (Eurovoc tezaurusz)

⁶⁵ A mezőhívójel utáni két pozíción az 1. és 2. indikátor értéke szerepel. Ha értéke szóköz, akkor ezt a # karakter jelzi. Az ezt követő 2 pozíción az almező-azonosítót kell megadni, amely többnyire egy betű, de lehet szám is és az almezőhatárjel, amelyet sszöveges dokumentumokban, tanulmányokban leggyakrabban \$ jellel ábrázolják. A jobb olvashatóság érdekében az indikátorok és az almezők csoportjai közéssel is tagolhatók. Például: 100 1# \$aBabits \$jMihály \$d1886–1941

A következő példában az OSZK-tezauruszból [19] származó tezauruszcikk (= besorolási tétel) lexikai egysége (= tételfej) és a megfelelő ETO-jelzetek közötti (a harmadlagos metaadatokkal foglalkozó 6. fejezetben tárgyalt) kapcsolat látható. Ilyen értelemben a lexikai egység az ETO mutatószavának a szerepében van. Ez azt jelenti, hogy nem áll fenn tökéletes azonosság a lexikai egység és a jelzet által azonosított osztály tartalma között, a lexikai egység csupán hozzáférési pont az adott ETO-osztályhoz. (Az ETO-jelzet, tehát az osztály tartalmát részben a jelzethez tartozó magyarázat, részben pedig a jelzet hierarchiája képviseli.) A **\$2** almezőben a másik rendszer HUNMARC-azonosítója („eto”) szerepel

```
008/11=o [OSZK-tezaurusz]
040 ## $a oszk $b hu $f OSZK-
tezaurusz
150 ## $a egyenruha
750 #7 $a 355.14 $2 eto
750 #7 $a 687.152 $2 eto
550 ## $wg $a ruházat
550 ## $wr $a fegyveres testület
550 ## $wr $a katona
```

egyenruha

ETO 355.14

687.152

F ruházat

R fegyveres testület
katona

Ha a kapcsolat csak egy irányban létezik, akkor angolul „untraced” a neve; ennek értelemszerűen az „egyirányú” magyar kifejezés felel meg. Az egyirányú kapcsolatoknak nincs inverz relációjuk. Ez a tulajdonság jellemezheti (de nem feltétlenül) a következő fejezetben tárgyalt hivatkozásokat.

4.1.4 A hivatkozás

Ha a hivatkozás magyarázó szövegében almező-azonosítóval adják meg a hivatkozott kitüntetett alakot, akkor összetett magyarázatos hivatkozásról („complex reference”) beszélünk. Azaz:

– *Összetett magyarázatos* az utaló, ill. a hivatkozás, ha a „lásd” kapcsolatot magyarázó szö-

vegben almező-azonosítóval szerepel a kapcsolódó kitüntetett alak.

– *Nem összetett magyarázatos*, ha a magyarázat szövegében nem azonosítják almező-azonosítóval a kapcsolódó alakot, vagy egyáltalán nem nevezik meg pontosan.

Továbbá:

– *Utalóról van szó*, ha az utalásnak (esetünkben a „lásd” relációnak) van visszafelé irányuló, fordított, inverz alakja.

– *Hivatkozás esetében* ez a visszafelé irányuló kapcsolat nem létezik.

A megjelenítésben arra, hogy a bevitelkor a névalakot így azonosították, például úgy lehet utalni, hogy a kifejezést egyszerű idézőjelek között tüntetik föl. A következő három példa összetett magyarázatos hivatkozás.

Példa egy irányú (nem összetett) hivatkozásra nevek esetén:

```
008/09=b [hivatkozási tételfej]
```

```
100 0# $a De la
```

```
666 ## $aA „De la” kezdetű ne-
veket a francia nyelvterülethez
tartozó személyek esetében lásd
a „La” alatt (pl. La Torre, Marie
de); nem francia nyelvterülethez
tartozó személyeket lásd a „De
la” kezdetű névalaknál (De la
Torre Malcas, Carlos „lásd” La
Torre Malcas, Carlos de)
```

De la

A „De la” kezdetű neveket a francia nyelvterülethez tartozó személyek esetében lásd a „La” alatt (pl. La Torre, Marie de); nem francia nyelvterülethez tartozó személyeket lásd a „De la” kezdetű névalaknál (De la Torre Malcas, Carlos „lásd” La Torre Malcas, Carlos de)

A fenti hivatkozás aszimmetrikus, az egyes névelőzékes neveknél nem utalnak vissza a „De la” névelőzékre.

Példa kétirányú (nem összetett) hivatkozásra nevek esetén:

100 1# \$aMc

666 ## \$aa Mc kezdetű neveket lásd még Mac alatt is (pl. MacArthur, John H.; McArthur, John F.)

100 1# \$aMac

666 ## \$aa Mac kezdetű neveket lásd még Mc alatt is (pl. McArthur, John F.; MacArthur, John H.)

Mc

A „Mc” kezdetű neveket lásd még „Mac” alatt is

Mac

A „Mac” kezdetű neveket lásd még „Mc” alatt is

A fenti hivatkozás szimmetrikus, mindkét névelőzéknél visszautalnak egymásra.

Példa két irányú összetett magyarázatos hivatkozásra szaktárgyszavak esetén:

150 ## \$aelektromosság

260 ## \$iAz „elektromosság” kifejezést tartalmazó szavakat lásd a \$avillamosság \$ikifejezést tartalmazó lexikai egységeknél (pl. fényelektromosság helyett fényvillamosság)

150 ## \$avillamosság

450 ## \$wxnna⁶⁶ \$alektromosság

elektromosság

lásd Az „elektromosság” kifejezést tartalmazó szavakat lásd a „villamosság” kifejezést tartalmazó lexikai egységeknél (pl. fényelektromosság helyett fényvillamosság)

villamosság

lásd innen elektromosság

A fenti hivatkozás szimmetrikus, mindkét szaktárgyszónál visszautalnak egymásra.

Példa egy irányú (nem összetett) hivatkozásra (összetett tárgyszavakat alkalmazó rendszerben):

150 0# \$aszótár

260 ## \$iAltárgyszóként a „szótár” meghatározott szaktárgyszavak alatt használandó

szótár

lásd Altárgyszóként a „szótár” meghatározott szaktárgyszavak alatt használandó

A fenti hivatkozás aszimmetrikus, nincs inverz reláció, mivel a szaktárgyszavak alatt nem utalnak vissza erre az altárgyszóra.

4.2 A relációtípus-választék

4.2.1 A két hagyományos relációtípus

A besorolási adatcsere-formátum 4XX-es, ill. 5XX-es mezőiben korábban a hagyományos tárgyszórendszerekben és cédlakatalógusokban alkalmazott „lásd” és „lásd még” relációtípusok kezelésére volt csak lehetőség, ami a személy-név, testületi név, rendezvénynév és cím típusú besorolási adatok és egyszerű tárgyszavak közötti összefüggésekhez volt csak elég (és elég ma is). Például:

⁶⁶ A \$w vezérlő almező 0.-4. pozícióin szereplő xnnna értékei közül a 4. pozíción szereplő a érték azt jelenti., hogy az \$a almezőben szereplő utalói alak (a nemdszerekriptor) önálló vezérszóként (önálló nemdszerekriptor-cikkben) nem jelenítendő meg. A 0. pozíción szereplő x érték jelzi, hogy a \$a almezőben utalói alak szerepel, az 1.-3. pozíciókban szereplő n értékek pedig azt jelzik, hogy ezeken a pozíciókon nincs érték (csak akkor szükségesek, ha egy további pozíción viszont van érték). E szabályozás eredménye a „villamosság” alább látható megjelenítése és az „elektromosság lásd villamosság” utalás megjelenítésének elmaradása.

100 ##	\$aRejtő \$jJenő \$d1905-1943
400 ##	\$aP. Howard
150 ##	\$akutya
550 ##	\$aháziállat
Rejtő Jenő (1905-1943)	
lásd innen P. Howard	
P. Howard	Rejtő Jenő (1905-1943)
lásd	

kutya

lásd még háziállat

háziállat

lásd még kutya

A „lásd” utalás első elemét (P. Howard) a tezauszokban nemdeszkriptornak, a besorolási adatok szabványaiban és az adatcsere-formátumban utalói alaknak nevezik; a második elemét (Rejtő Jenő) deszkriptornak, ill. kitüntetett besorolási alaknak. A „lásd még” utalás esetében a besorolási adatok szabványa szerint mindkét elem kitüntetett alak, a tezausz-szabvány szerint mindkettő deszkriptor.

4.2.2 Az utalásvezérlő almező

A 90-es évektől kezdve a USMARC, és utódja, a MARC21 formátumba a tezauszokban hasz-

nálatos relációtípusok kezelésére beépítették a relációtípusok szinte korlátlan definiálásának lehetőségét.

Ezt úgy oldották meg, hogy a tételeszerkezetet az opcionálisan használható \$w utalásvezérlő-almezővel egészítették ki, melynek egy karakteres értékével adható meg a relációnak a fenti-eknél finomabb típusa. A formátumban számos relációtípusnak megadták a vezérlő értékét, de továbbiak szabadon meghatározhatók. A generikus fölérendelt értéke például g, az alárendelt értéke h:

150 ## \$akutya
550 ## \$wg \$aháziállat

150 ## \$aháziállat
550 ## \$wh \$akutya

Az alkalmazott adatbázis-kezelő rendszerek a fentieket az alábbi, a tezausz-szabványnak megfelelő formában jeleníthetik meg:

kutya

F háziállat

háziállat

A kutya

4.2.3 A relációtípusok bővített választéka

A \$w utalásvezérlő almezők alapján a HUNMARC a 8. táblázatban látható relációtípusokat tartalmazza.

a \$w értéke	magyar		angol	
	szabványos jele	névvel	szabványos jele	névvel
a	E	előbb [vagy: korábbi]	NTC	earlier
b	R	utóbb [vagy: későbbi]	BTC	later
d	–	rövidítése	–	acronym
	–	teljes alakja [generálandó]	–	full form
f	–	alapja	–	for
	–	feldolgozása [generálandó]	–	based

A táblázat folytatódik ...

<i>a Sw értéke</i>	<i>magyar</i>		<i>angol</i>	
	<i>szabványos jele</i>	<i>névvel</i>	<i>szabványos jele</i>	<i>névvel</i>
g	F	általánosabb	BTG	broader term generic
h	A	fajtája	NTG	narrower term generic
j	T	egésze	BTP	broader term partitiv
k	P	része	NTP	narrower term partitiv
l	≠	lásd még más értelemben	– [RT≠]	related term in other sense
m	X	lásd még	RT	related term
p	R	eredménye v. utóbb	BTC	broader term causal
r	E	kiindulása v. előbb	NTC	narrower term causal
s	L&	lásd ÉS	US&	use AND
t	H&	lásd innen ÉS	USF&	used for AND
u	LV	lásd VAGY	USOR	use OR
v	HV	lásd innen VAGY	USFOR	used for OR
x	L	lásd	US	use
y	H	lásd innen	UF	use for

8. táblázat.
A HUNMARC [12] relációtípusai

A relációtípusok szimbolikus jeleit a teaurusz-szabványok [17][18][26] tartalmazzák. Látható, hogy szerepelnek olyan relációtípusok, melyek a szabványokban nem szerepelnek (ezeknél a „szabványos jele” rovatban „–” szerepel). A formátumban az inverz relációikat nem adják meg, a megjelenítéskor kell az inverzeket létrehozni („generálni”). A magyarországi teauruszokban, ha önálló relációkként nem határozzák meg, az alábbi relációkkal fejezhetők ki:

d H   nemdeszkriptora
L   deszkriptora
f E   kiindulása
R   eredménye

A relációk névvel megadható, magyarázatosabb formáját se nemzetközi, se nemzeti normatív előírások nem szabályozzák. A bibliográfiai szabványok [27] közül a besorolási adatok tesztületek neveivel foglalkozó szabványának 5.2 és 5.3 fejezetében utalnak az „előbb” és „utóbb” relációnevekre, és a földrajzi nevekkal foglalkozó könyvtári szabályzat [21] használja a szabványos teauruszrelációk jeleit. A névvel, szövegesen megadott relációjelek választékát tartalmazza az OSZK-teaurusz/Köztaurusz előszava és alkalmazási szabályzata [30]. A HUNMARC megjelenítési példáiban ez utóbbi alapján szerepelnek a szövegesen megadott relációnevek.

4.2.4 Az utalásszöveg-vezérlő almező

A formátum azonban lehetőséget biztosít arra is, hogy a szabványos, és a laikus felhasználó számára kevésbé érthető relációjelek helyett általa értelmezhetőbb, természetes nyelven kifejezett, magyarázóbb relációnévvel találkozzék az online katalógusban. Ehhez az **\$o** utalásszöveg-vezérlő almező használható. Vele esetről-esetre megadható a kapcsolat adott esetben kívánt jele vagy magyarázó neve az 1XX-es mezőben megadott név vagy tárgyszó tételfeje és a 4XX-es vagy 5XX-es mezőben szereplő tételfej (a tezaurusz-szabvány szerinti nyelven: két lexikai egység) között. Ha a 4XX-es vagy 5XX-es mezőben előfordul az **\$o** almező, akkor nem a **\$w** vezérlő almezőnek megfelelő relációjelet, hanem az **\$o** utalásszöveg-vezérlő almezőben megadott jelet vagy megnevezést kell a kezelőrendszernek megjelenítenie. Az **o** almező-azonosító jelzi, hogy nem szabad automatikusan végrehajtani sem a 4XX-es vagy 5XX-es mezők szerinti, az adott kezelőrendszerben alapértelmezésként értelmezett egyszerű „lásd” vagy „lásd még” (sem az adott kezelőrendszerben alapértelmezésként értelmezett **\$w** almező értéke szerinti) relációtípus-név vagy jel megjelenítését. Például:

150 ## **\$akutya**
550 ## **\$aháziállat \$o**általánosabban, fölérendeltje

150 ## **\$aháziállat**
550 ## **\$akutya \$o**speciálisabban, fajtája

A megjelenítés:

kutya

általánosabban, fölérendeltje háziállat

háziállat

speciálisabban, fajtája kutya

Az utalásszöveg-vezérlő almező segítségével adhatók meg a nemdeszkriptorokhoz kiegészítő információk, névváltozatra vonatkozó szöveges megjegyzések, a kapcsolat érvényességének a feltétele stb. Például:

130 ## **\$a**Pszichológia a betegágy-nál **\$b**orvos, nővér és a beteg
530 ## **\$a**Ápoláslélektan **\$b**megértés és magatartás a gyógyításban
\$oeredeti kiadása

130 ## **\$a**Ápoláslélektan **\$b**megértés és magatartás a gyógyításban
530 ## **\$a**Pszichológia a betegágy-nál **\$b**orvos, nővér és a beteg
\$okésőbbi kiadásai

Pszichológia a betegágy-nál : orvos, nővér és a beteg

eredeti kiadása   *Ápoláslélektan : megértés és magatartás a gyógyításban*

Ápoláslélektan : megértés és magatartás a gyógyításban

későbbi kiadásai   *Pszichológia a betegágy-nál : orvos, nővér és a beteg*

150 ## **\$a**médiák
450 ## **\$a**média **\$o**többes számú alakja helyesen

150 ## **\$a**média
450 ## **\$a**médiák **\$o**hibás többes számú alakja

médiák

hibás többes számú alakja helyesen   *média*

média

hibás többes számú alakja   *médiák*

151 ## **\$a**Nyugat-Dunántúl
451 ## **\$a**Nyugat-magyarországi peremvidék **\$o**hivatalos felosztás szerint

151 ## **\$a**Nyugat-magyarországi peremvidék

451 ## **\$a**Nyugat-Dunántúl

Nyugat-Dunántúl

hivatalos felosztás szerint   *Nyugat-magyarországi peremvidék*

Nyugat-magyarországi peremvidék

lásd *Nyugat-Dunántúl*

A *\$w* almező fenti értékeivel lehet eleget tenni mind az adatok egységesítésének és információkereső-nyelvi/szemantikai strukturálásának, mind pedig azoknak az archívumi és régi nyomtatványtári igényeknek is, amelyek szerint ugyanannak a dolognak, helynek, testületnek, személynek stb. különféle, akár teljesen szinonim névalakjával külön-külön lehessen osztályozni és keresni. Más szóval legyen egyszerre több, egymással ekvivalens kitüntetett alak. Levéltári körülmények között ugyanis jelentősége van annak, hogy adott okiratban hogyan szerepel valaminek a neve, a kutatás irányulhat kizárólag a keresett névalakot tartalmazó dokumentumra. Ráadásul az egyes névalakokhoz más és más történeti megjegyzések kapcsolódnak, melyeket a levéltárakban használt besorolási adatokban meg kell adni.

Például Érsekújvárnak a történelme során sok neve volt (Érsekújvár, Neuhaus, Neu-Häusel, Nové Zámku, Novum Castrum, Újvár stb.), és a levéltári és a régi nyomtatványtári feldolgozáskor mindegyik felhasználhatóságát igénylik osztályozásra. Ilyen igény a könyv, a folyóirat- és a repertórium feldolgozáskor nem merül fel, ott elég egyetlen egységesített besorolási alak.

A levéltári jellegű feltárás azt igényli, hogy a felsorolt névformák mind kitüntetettek legyenek. Megoldhatatlan volna, hogy egy tezauruszban mindegyik név deskriptor, azaz kitüntetett névalak legyen. A kapcsolatok terén áttekinthetlenséget eredményezne, ha mindegyiket például Nyitra vármegye részeként tüntetnék fel, és mindegyikhez külön-külön hozzákapcsolnák ugyanazokat a településrészeket stb. Ezért földrajzi tárgyszóként a kiválasztott deskriptorhoz (esetünkben Érsekújvár) nemdeskriptorként a 451-es mezőn keresztül kapcsolják a többi névalakot, és a bibliográfiai rekord 651-es mezőjébe osztályozáskor csak a deskriptort rögzítik. Ugyanakkor a többi névalakot a *\$o* almező „levéltári irat esetén ekvivalens” relációnevével teljes körűen összekapcsolják egymással.

Van Érsekújvárnak még egy sor egyéb neve is, de ezek soha nem voltak hivatalosak, csak az egyes hivatalos nevek szinonimái (Neuhäusel,

Nehausel, Neuheusel, Neuhäusl, Neuheuselin, Neuheusl, Neuheüsel, Neühüssel, Neuhausl, Novezamki, Novum Castellum). Ezek mind az archívumi feltárás számára, mind a könyvtári feltárás számára nemdeskriptorok.

Az alábbiakban csak néhány ekvivalens név (az aláhúzottak) esetében mutatjuk be a beviteli és a megjelenítési tételeket (az „Érsekújvár” tételfej alatt se az összes névváltozatot soroljuk fel):

- 151 ## *\$a*Érsekújvár
 451 ## *\$wy \$a*Neuhaus *\$o*levéltári irat esetén ekvivalens
 451 ## *\$wy \$a*Neuhaus *\$o*nem levéltári irat esetén lásd innen
 451 ## *\$wy \$a*Nové Zámku *\$o*levéltári irat esetén ekvivalens
 451 ## *\$wy \$a*Nové Zámku *\$o*nem levéltári irat esetén lásd innen
 451 ## *\$wy \$a*Novum Castrum *\$o*levéltári irat esetén ekvivalens
 451 ## *\$wy \$a*Novum Castrum *\$o*nem levéltári irat esetén lásd innen
 451 ## *\$wy \$a*Neuhäusel
 670 ## *\$a*Fényes E.: Magy. geogr. szótára
 678 ## *\$a*Eredetileg csak a 16. sz. elején épült két vár közül a Nyitra jobb parti neve (a bal parti Oláhújvár). A mai város területén Nyárhíd, Lék, Gúg, Györök. falvak helyezkedtek el, melyek 1691-ben olvadtak össze Érsekújvár néven
 678 ## *\$a*Érsekújvár 1918-ig, 1938-1945 között; 1994-től félhivatalos használata megengedett
 691 ## *\$aA* tételfej nem levéltári irat esetén kitüntetett névalak. Az összes szinonimája helyett „Érsekújvár” deskriptorral kell osztályozni

Az inverz kapcsolatok rekordjai közül csak a

fenti rekordban aláhúzott három esetből következőt mutatjuk be:

151 ## \$aNeuhaus
 451 ## \$wx \$aÉrsekújvár \$ilevéltári irat esetén ekvivalens
 451 ## \$wx \$aÉrsekújvár \$inem levéltári irat esetén lásd
 451 ## \$wx \$aNové Zámku \$ilevéltári irat esetén ekvivalens
 451 ## \$wx \$aNovum Castrum \$ilevéltári irat esetén ekvivalens
 670 ## \$aElső említése a Lipszky-Repertóriumban és Fényes E.: Magy. geogr. szótárában
 678 ## \$aNeuhaus 1867 előtt az osztrák iratokban és térképeken szereplő, továbbá a német lakosság által használt név
 691 ## \$aA tételfejnek nem levéltári irat esetén nincs tárgyszói szerepe. A róla szóló műveket az 'Érsekújvár' deskriptorral kell osztályozni
 151 ## \$aNové Zámku
 451 ## \$wx \$aÉrsekújvár \$ilevéltári irat esetén ekvivalens
 451 ## \$wx \$aÉrsekújvár \$inem levéltári irat esetén lásd
 451 ## \$wx \$aNeuhaus \$ilevéltári irat esetén ekvivalens
 451 ## \$wx \$aNovum Castrum \$ilevéltári irat esetén ekvivalens
 670 ## \$aElső említése a Lipszky-Repertóriumban
 678 ## \$aNové Zámku 1918-ig csak a szlovák köznyelvben használatos, 1919-1938 között és 1945 után hivatalos név
 691 ## \$aA tételfejnek nem levéltári irat esetén nincs tárgyszói szerepe. A róla szóló műveket az 'Érsekújvár' deskriptorral kell osztályozni

151 ## \$aNeuhäusel
 451 ## \$wx \$aÉrsekújvár

Megjelenítése:

Érsekújvár

Történet: *Eredetileg csak a 16. sz. elején épült két vár közül a Nyitra jobb parti neve (a bal parti Oláhújvár). A mai város területén Nyárhíd, Lék, Gúg, Györök falvak helyezkedtek el, melyek 1691-ben olvadtak össze Érsekújvár néven. Érsekújvár 1918-ig, 1938–1945 között, 1994-től félhivatalos használatra megengedett*

Forrás: Fényes E.: Magy. geogr. szótára levéltári irat esetén

ekvivalens	Neuhaus
	Nové Zámku
	Novum Castrum
lásd innen	Neuhäusel
nem levéltári irat esetén lásd innen	Neuhaus
	Nové Zámku
	Novum Castrum

Neuhaus

Használat: *A tételfejnek nem levéltári irat esetén nincs tárgyszói szerepe. A róla szóló műveket az 'Érsekújvár' deskriptorral kell osztályozni*

Történet: *Neuhaus 1867 előtt az osztrák iratokban és térképeken szereplő, továbbá a német lakosság által használt név*

Forrás: *Első említése a Lipszky-Repertóriumban és Fényes E.: Magy. geogr. szótárában*

levéltári irat esetén	Érsekújvár
ekvivalens	Nové Zámku
	Novum Castrum
nem levéltári irat esetén	
lásd	Érsekújvár

Nové Zámku

Használat: *A tételfejnek nem levéltári irat*

esetén nincs tárgyszói szerepe. A róla szóló műveket az 'Érsekújvár' deskriptorral kell osztályozni

Történet: Nové Zámku 1918-ig csak a szlovák köznyelvben használatos, 1919–1938 között és 1945 után hivatalos név

Forrás: *Első említése a Lipszky-Repertóriumban*

levéltári irat esetén ekvivalens

Érsekújvár
Neuhaus
Novum Castrum

nem levéltári irat esetén lásd

Érsekújvár

Neuhäusdel

lásd Érsekújvár

4.3 Az utalói alak (a nemdeskriptor) önállósága

4.3.1 Az önálló rekordot nem alkotó utalói alakok

A besorolási adatcsere-formátumban a kitüntetett alaknak önálló rekordja van, a rekordban a kitüntetett alak a 1XX-es mezőbe kerül. Például:

150 ## \$aRejtő \$bJenő

150 ## \$akutya

Az utalói alak (példáinkban a „P. Howard” és az „eb”) rögzítésének egyik módja, hogy az utalói alakot csak a kitüntetett alak rekordjának 4XX-es kapcsolati mezőjében rögzítik, de önálló rekordként nem veszik fel, azaz nem kerül 1XX-es mezőbe. Más szóval önálló utaló tételt nem hoznak létre. Például:

100 ## \$aRejtő \$bJenő [egységesített (kitüntetett) alak = deskriptor]

400 ## \$aP. Howard [utalóialak = nemdeskriptor]

150 ## \$akutya [egységesített kitüntetett) alak = deskriptor]

450 ## \$aeb [utalói alak = nemdeskriptor]

A megjelenítéskor viszont az utalói tétel is megjelenik:

P. Howard

lásd Rejtő Jenő

Rejtő Jenő [hagyományosan hiányozhat a „lásd innen P. Howard” inverz utalás⁶⁷]

lásd innen P. Howard

eb

lásd kutya

kutya [hagyományosan hiányozhat a „lásd innen eb” inverz utalás]

lásd innen eb

Ez a gyakorlat jellemzi részben még ma is a név és cím típusú, valamint a nem tezaurszokból származó tárgyszó típusú utalói adatokat. Azt a bibliográfiai-besorolási filozófiát, amelynek alapján ez kialakult, „Az 'Authority' fogalmáról” c. 1.5. fejezet 7. pontjában ismertettük.

4.3.2 Az önálló rekordot alkotó utalói és hivatkozási alakok

Az említett bibliográfiai-besorolási filozófiával ellentétben azonban a besorolási adatcsere-formátumban (legyen az MARC21, IBERMAC, HUNMARC stb.) egyáltalán nem törvényszerű, hogy az utalói alak, azaz a nemdeskriptor eleve ne lehessen önálló rekordban tételfej. A korai (70-es évekbeli) MARC, később a USMARC, ma pedig az ezeket felváltó MARC21 [23] formátumban már léteztek a 260-as, 664-es és 666-os adatmezők. Ezek ún. összetett és nem összetett magyarázatos utalókat, illetve hivatkozásokat képviselnek.

Megjelenésük oka a katalógus karbantartási és osztályozási gyakorlatában keresendő. Számos

⁶⁷ Korábbi rendszerekben előfordult, hogy a „lásd innen P. Howard” inverz utalást nem jelenítették meg.

utalói alak esetén fordult elő, hogy az utalás vagylagos volt, azaz az utalói alak helyett több különböző kitüntetett névalak használata is szóba kerülhetett, vagy példákkal kellett illusztrálni a „lásd” utalás használatát. Ezt úgy lehetett megoldani, hogy egyrészt az utalói névalak önálló tételfeként szerepelt, másrészt úgy, hogy magyarázatosan szabályozták a „lásd” utalást, mintegy használati utasítást adva hozzá.

4.3.2.1 A magyarázatos „lásd” kapcsolatok⁶⁸

A 260-as, 664-es és 666-os mezők 15X-es tételfejei utalói vagy hivatkozási alakok (mindkét esetben nemdeszkriptorok). Azaz önálló utalói, ill. hivatkozási (következésképp önálló nemdeszkriptor) rekordokról van szó. A tételfejhez a felsorolt mezőkön keresztül magyarázatos utalói vagy hivatkozási kapcsolatok tartoznak. A 260-as mező nemdeszkriptor szerepét játszó tárgyszó „lásd”, „lásd VAGY”, „lásd ÉS” összetett magyarázatos kapcsolatainak megadására használandó oly módon, hogy az inverz kapcsolatot is rögzítik. Előfordulhat azonban, hogy a kapcsolatot csak magyarázatosan (tehát nem összetetten) adják meg és nincs inverz kapcsolat. Ebben az esetben a tételfej nemdeszkriptora hivatkozási alak.

A 664-es mező nemdeszkriptor szerepét játszó név (személy-, testületi, konferencia-) és cím „lásd”, „lásd VAGY”, „lásd ÉS” összetett magyarázatos kapcsolatainak megadására használandó oly módon, hogy az inverz kapcsolatot is rögzítik.

A 666-os mező nemdeszkriptor szerepét játszó név (személy-, testületi, konferencianév) és cím „lásd”, „lásd VAGY”, „lásd ÉS” magyarázatos (tehát nem összetett) kapcsolatainak megadására használandó oly módon, hogy az inverz kapcsolatot nem rögzítik.

A 260-as és 664-es mezők esetében tehát a tételfej mindig utalói vagy hivatkozási alak, a 666-os mező esetében pedig mindig csak hivatkozási alak.

Példa név típusú, 664-es kapcsolati mezőt tartalmazó önálló összetett magyarázatos utalói tételre (a 008-as mező 9. pozícióján megadott **c** érték jelzi az önálló utalói tételfejt):

```
008/09=c [utalói tételfej]
100 1# $aMarc
664 ## $aLásd vagy $bMarc, Franz
(1880-1916) $afestőt, vagy $bMARC
(szabvány) $a adatscere-formátu-
mot, vagy $bMarc (TV-sorozat)
$a popzenei televíziós sorozatot
```

Inverze:

```
008/09=a [kitüntetett tételfej]
100 1# $aMarc, $jFranz $d1880-
1916
400 1# $wnnnb $aMarc
008/09=a [kitüntetett tételfej]
150 1# $aMARC (szabvány)
400 1# $wnnnb $aMarc
```

Inverze:

```
008/09=a [kitüntetett tételfej]
150 1# $aMarc (TV-sorozat)
400 1# $wnnnb $aMarc
```

A három inverz tételben a **\$w** almező 4. pozícióján szereplő **b** érték jelzi, hogy nem megjelenítendő, csak az elsőként szereplő összetett magyarázatos utalótétel 664-es mezőjének tartalma jelenítendő meg. De miért kell akkor egyáltalán rögzíteni? A válasz abból a kérdésből következik, hogy miért van egyáltalán lehetőség arra, hogy rögzített adatot a **\$w** almező 4. pozícióján a **b** értékkel „nem megjelenítendőnek” minősítsenek? Miért nem úgy járnak el, hogy akkor a szóban forgó adatot eleve nem rögzítik?

A válasz a MARC-típusú formátumoknak az 1.0 fejezetben (A metaadat-formátumok helyezte) ismertetett filozófiáján alapul. Bármilyen adat, ha egyszer megállapították, állandó. Esetünkben lehetséges, hogy egyszer úgy döntenek, hogy a fenti példában a 400-as mezőben szereplő inverz kapcsolatot mégis fel akarják tüntetni. Ebben az

⁶⁸ A magyarázatos „lásd” kapcsolatokat a hivatkozások kapcsán már ismertettük, ebben fejezetben e kapcsolatokat abból a szempontból tárgyaljuk, hogy hogyan jelennek meg hagyományos, már a bevitelkor önálló utalói tételként.

esetben csak a vezérlő almező értékét kell megváltoztatni, de nem szükséges magát az adatot pótlólagosan rögzíteni.

Megjelenítés:

Marc

Lásd vagy Marc, Franz (1880–1916) festőt, vagy MARC (szabvány) adatcse-re-formátumot, vagy Marc (TV-sorozat) popzenei televíziós sorozatot

Marc, Franz (1880–1916)

MARC (szabvány)

Marc (TV-sorozat)

Példa név típusú, 666-os kapcsolati mezőt tartalmazó önálló (de nem összetett) magyarázatos hivatkozási tételre (a 008-as mező 9. pozícióján megadott **b** érték jelzi az önálló hivatkozási tételfejt):

008/09=**b** [hivatkozási tételfej]

150 1# \$**a**munkabizottság

666 ## \$**a**Lásd a fölérendelt testület szervezeti egységeként (pl. Magyar Kémikusok Egyesülete. Bitumen munkabizottság)

Nincs inverze, mert a 666-os mező szövegébe nem lehet beágyazni \$**b** almezővel azonosított kapcsolódó nevet.

Megjelenítés:

munkabizottság

Lásd a fölérendelt testület szervezeti egységeként (pl. Magyar Kémikusok Egyesülete. Bitumen munkabizottság)

Példa földrajzi név típusú önálló magyarázatos hivatkozási tételre (a 008-as mező 9. pozícióján megadott **b** érték jelzi az önálló hivatkozási tételfejt), melynek tehát nincs inverze:

008/09=**b** [hivatkozási tételfej]

151 0# \$**a**Cape...

666 ## \$**a**Az angol nevű „Cape...”

kezdetű fokokat lásd a „Cape” névrészt követő földrajzi nevek magyar megfelelőinél (pl. Cape Horn esetében Horn-fok)

Megjelenítés:

Cape...

Az angol nevű „Cape” kezdetű fokokat lásd a „Cape” névrészt követő földrajzi nevek magyar megfelelőinél (például Cape Horn esetében Horn-fok)

Példa szaktárgyszó típusú, 260-as kapcsolati mezőt tartalmazó önálló magyarázatos utalói tételre (a 008-as mező 9. pozícióján megadott **c** érték jelzi az önálló utalói tételfejt), melynek tehát van inverze. Ez opcionálisan tartalmazhatja az inverz reláció \$**a** almezőjét:

008/09=**c** [utalói tételfej]

150 ## \$**a**elektromosság

260 ## \$**i**Az „elektromosság” kifejezést tartalmazó, ill. az „elektromos...” kifejezéssel kezdődő szavakat lásd a \$**a**villamosság \$**i**kifejezést tartalmazó vagy a „villamos...” kifejezéssel kezdődő lexikai egységeknél

008/09=**a** [kitüntetett tételfej]

150 ## \$**a**villamosság

450 ## \$**wx** \$**a**elektromosság

Megjelenítés:

elektromosság

lásd Az „elektromosság” kifejezést tartalmazó, ill. az „elektromos...” kifejezéssel kezdődő szavakat lásd a „villamosság” kifejezést tartalmazó vagy a „villamos...” kifejezéssel kezdődő lexikai egységeknél

villamosság

lásd innen elektromosság

Összetett tárgyszavas rendszerekben ugyancsak kézenfekvő a 260-as mező használata. Példa összetett magyarázatos hivatkozási tételre (a 008-

as ellenőrző mező 9. pozícióján megadott **b** érték jelzi az önálló hivatkozási tételfejt):

008/09=b [hivatkozási tételfej]

150 ## \$amagyar tájnyelv

260 ## \$iA \$amagyar nyelv \$anyelv-járás \$i, ill. \$aprovincializmus \$ialtárgyszavainak alosztásai vagy az egyes kárpát-medencei és moldvai tájak, vagy a történelmi Magyarország igazgatási egységei, pl. \$amagyar nyelv - nyelvjárás - Szlavónia; magyar nyelv - provincializmus - Szatmár vármegye

008/09=a [kitüntetett tételfej]

150 ## \$amagyar nyelv - nyelvjárás - Szlavónia

681 ## \$iPéldákat lásd a \$amagyar tájnyelv \$ikifejezés hivatkozásában

008/09=a [kitüntetett tételfej]

150 ## \$a magyar nyelv - provincializmus - Hont vármegye

681 ## \$iPéldákat lásd a \$amagyar tájnyelv \$ikifejezés hivatkozásában

Megjelenítés:

magyar tájnyelv

lásd A magyar nyelv nyelvjárás, ill. provincializmus altárgyszavainak alosztásai vagy az egyes kárpát-medencei és moldvai tájak, vagy a történelmi Magyarország igazgatási egységei, pl. magyar nyelv - nyelvjárás - Szlavónia; magyar nyelv - provincializmus - Szatmár vármegye

magyar nyelv - nyelvjárás - Szlavónia

Példákat lásd a „magyar tájnyelv” kifejezés hivatkozásában

magyar nyelv - provincializmus - Hont vármegye

Példákat lásd a „magyar tájnyelv” kifejezés hivatkozásában

A megjelenítésben idézőjelek között célszerű feltüntetni a \$a almezővel a szövegbe beágyazott tételfei kifejezéseket.

4.3.2.2 A tezauruszokból származó önálló rekordot alkotó nemdeszkriptorok

A tezaurusz-szabványban (és a gyakorlatban elkészült tezauruszokban) kezdettől fogva önálló nemdeszkriptorcikket (utalói tételt) alkottak a nemdeszkriptorok. Ráadásul a nemdeszkriptor-deszkriptor kapcsolatoknak sem egyetlen, „lásd” típusa létezik, hanem három:

„lásd” amikor egy nemdeszkriptor helyett egy másik deszkriptor használandó;

„lásd VAGY” amikor egy nemdeszkriptor helyett vagylagosan két vagy annál több deszkriptor közül kell kiválasztani azt, amellyel a dokumentumot osztályozzák;

„lásd ÉS” amikor egy nemdeszkriptor helyett együttesen két vagy három deszkriptor használandó⁶⁹

A \$w utalásvezérlő almező bevezetésével ezek a relációtípusok is meghatározhatók a besorolási adatsere-formátumban. A 8. táblázatban az utolsó hat képviseli ezeket.

Például (a 008-as mező 9. pozícióján megadott **c** érték határozza meg, hogy utalói tételfejről van szó):

008/09=c

150 ## \$aeb [tételfej: utalói alak = nemdeszkriptor]

450 ## \$wx \$akutya [kitüntetett alak = deszkriptor]

008/09=a

150 ## \$akutya [tételfej: egysegésített (kitüntetett) alak = deszkriptor]

⁶⁹ A „lásd ÉS” utalásban a deszkriptorok számát a tezauruszszabvány maximálta [26].

450 ## \$wy \$aeb [utalói alak = nemdeszkriptor]

Megjelenítés a tezaurusz-szabvány relációjeleivel:

eb

L kutya [azaz: lásd]

kutya

H eb [azaz: lásd innen/helyett]

A nemdeszkriptorok vagylagos „lásd” kapcsolatai olykor szintén magyarázatot igényelnek. Ilyen esetekben a 45X-es mező mellett a 691-es használati mezőben adható meg az egyes lehetőségek értelmezése. Például:

008/09=c

151 ## \$aJulijska Krajina

451 ## \$wu \$aFriuli-Venezia Giulia

451 ## \$wu \$aPartvidék (Osztrák-Magyar Monarchia)

451 ## \$wu \$aPrimorska

680 ## \$aSzlovén történelmi táj, mely 1919-ig magában foglalta az Osztrák-Magyar Monarchia Partvidék nevű tartományát, egyben a mai Szlovénia „Primorska” nevű régióját, és az olaszországi Friuli-Venezia Giulia autonóm régió Trieste, Gorizia megyéit és Udine megye keleti részét

691 ## \$aHa az 1919 előtti időszakról van szó, a „Partvidék (Osztrák-Magyar Monarchia)” használandó. 1919 utáni időszak esetében vagy mind a „Partvidék (Osztrák-Magyar Monarchia”, mind pedig a „Friuli-Venezia Giulia” deszkriptorok együttesen használandók (ha tágabb értelemben van róla szó), vagy a „Primorska” deszkriptort (ha szűkebb értelemben csak a mai szlovéniai részről van szó)

Megjelenítés a tezaurusz-szabvány relációjeleivel:

Julijska Krajina

Magyarázat: Szlovén történelmi táj, mely 1919-ig magában foglalta az Osztrák-Magyar Monarchia Partvidék nevű tartományát, egyben a mai Szlovénia „Primorska” nevű régióját, és az olaszországi Friuli-Venezia Giulia autonóm régió Trieste, Gorizia megyéit és Udine megye keleti részét

Használat: Ha az 1919 előtti időszakról van szó, a „Partvidék (Osztrák-Magyar Monarchia)” használandó. 1919 utáni időszak esetében vagy mind a „Partvidék (Osztrák-Magyar Monarchia”, mind pedig a „Friuli-Venezia Giulia” deszkriptorok együttesen használandók (ha tágabb értelemben van róla szó), vagy a „Primorska” deszkriptort (ha szűkebb értelemben csak a mai szlovéniai részről van szó)

LV Friuli-Venezia Giulia

Partvidék (Osztrák-Magyar Monarchia)
Primorska

Ugyanez a kapcsolat kifejezhető a 260-as összetett magyarázatos utaló segítségével is:

008/09=c

151 ## \$aJulijska Krajina

260 ## \$iHa az 1919 előtti időszakról van szó, a \$aPartvidék (Osztrák-Magyar Monarchia) \$ihasználandó. 1919 utáni időszak esetében vagy mind a \$aPartvidék (Osztrák-Magyar Monarchia \$i, mind pedig a \$aFriuli-Venezia Giulia \$ideszkriptorok együttesen használandók (ha tágabb értelemben van róla szó), vagy a \$aPrimorska \$ideszkriptort (ha szűkebb értelemben csak a mai szlovéniai részről van szó)

680 ## \$aSzlovén történelmi táj, mely 1919-ig magában foglalta az

Osztrák–Magyar Monarchia Partvidék nevű tartományát, egyben a mai Szlovénia „Primorska” nevű régióját, és az olaszországi Friuli–Venezia Giulia autonóm régió Trieste, Gorizia megyéit és Udine megye keleti részét

A megjelenítés:

Julijska Krajina

Magyarázat: *Szlovén történelmi táj, mely 1919-ig magában foglalta az Osztrák–Magyar Monarchia Partvidék nevű tartományát, egyben a mai Szlovénia „Primorska” nevű régióját, és az olaszországi Friuli–Venezia Giulia autonóm régió Trieste, Gorizia megyéit és Udine megye keleti részét*

lásd Ha az 1919 előtti időszokról van szó, a „Partvidék (Osztrák–Magyar Monarchia)” használandó. 1919 utáni időszak esetében vagy mind a „Partvidék (Osztrák–Magyar Monarchia”, mind pedig a „Friuli–Venezia Giulia” deszkriptorok együttesen használandók (ha tágabb értelemben van róla szó), vagy a „Primorska” deszkriptort (ha szűkebb értelemben csak a mai szlovéniai részről van szó)

4.3.2.3 Az önálló besorolási rekordokat alkotó nemdeszkriptorok indokai

Annak, hogy az utalói alakoknak is önálló utaló tételekben kell megjeleníteniük, alapvető oka, hogy az utalói alakoknak is vannak tulajdonságaik, melyeket a besorolási adatok állományában tárolni kell tudni.

Az utalói alakok ugyanis – különösen tárgyszavak esetén – csak ritkán valódi szinonimák. Többnyire olyan kifejezések, amelyeket valamilyen okból, és gyakran csak átmenetileg nem célszerű kitüntetett alakként szerepeltetni.

Önálló szemantikai jelentésük van, adott esetben utalói használatukra szabályok, megszorítások vonatkozhatnak, kezelésüknek törté-

nete, névalakjuknak változásai lehetségesek, akár ETO-jelzetek mutatószavai is lehetnek, és ETO-jelzetük nem feltétlenül azonos a deszkriptoruk (a kitüntetett alak) ETO-jelzetével. Ezért nevezik az ilyen nemdeszkriptorokat kváziszinonimáknak.

Mindebből következik, hogy számos esetben terminológiai, használati, forrás, változás és történeti megjegyzéseket kell kapcsolni hozzájuk, és a 005-ös, a 008-as és a 040-es mező metaadatai is tartoznak hozzájuk. Az előző fejezetekben tárgyalt példák mind szemléltetik ezt a jellegzetességet.

Különös jelentősége van az önálló utalói tételeknek a lexikai egység státusának lehetséges változása miatt. Bármikor szükséges lehet, hogy egy nemdeszkriptor névalakja változzék, vagy deszkriptor legyen belőle. Ha például egy utalói névalak megváltozik, a változást a rekordfej 005-ös pozícióján a megfelelő értékkel jelezni kell, és a 688-as „Megjegyzés az alkalmazás történetéről” mezőben szövegesen magyarázni célszerű.

Például földrajzi név esetén:

000/05=c [a rekord állapota: javított/módosított]

150##\$akatonai topográfiai térkép

450##\$wx \$atopográfiai térkép

750##\$a623.644 \$2eto

670##\$i28/1992 HM rendelet; LXXXVI./1996 törv. \$cUR

680##\$iAz 1989 előtti évtizedekben különböztették meg a katonai és a polgári felhasználás céljából kiadott topográfiai térképeket

688##\$a2002-ig deszkriptor volt. Rekordjai átosztályozva a „topográfiai térkép” deszkriptorhoz

katonai topográfiai térkép

ETO623.644

Magyarázat: *Az 1989 előtti évtizedekben különböztették meg a katonai és a polgári felhasználás céljából kiadott topográfiai*

térképeket

Vált.: 2002-ig deszkriptor volt. Rekordjai átosztályozva a „topográfiai térkép” deszkriptorhoz

Forrás: 28/1992 HM rendelet; LXXXVI./1996 törv. (UR)

lásd topográfiai térkép

Például szaktárgyszó esetén:

000/05=c [a rekord állapota: javított/módosított]

150 ## \$amultikultúra

450 ## \$wx \$amultikulturalitás

688 ## \$a2002-ig deszkriptor volt. A multikulturalitás valamivel tágabb fogalom, ezért volt célszerűtlen mindkettőt kitüntetett névalakként szerepeltetni, rekordjai átosztályozva a „multikulturalitás” deszkriptorhoz

multikultúra

Vált.: 2002-ig deszkriptor volt. A multikulturalitás valamivel tágabb fogalom, ezért volt célszerűtlen mindkettőt kitüntetett névalakként szerepeltetni, rekordjai átosztályozva a „multikulturalitás” deszkriptorhoz

L multikulturalitás [lásd]

Önálló utaló tételekben való szerepeltetésük másik oka az előző „Utalásszöveg-vezérlő almező” c. fejezetben mondottakból következik: csak akkor lehet a besorolási adatok két vagy több fajta mutatóban való megjelenítéséhez a \$w utalásvezérlő almezőt alkalmazni, ha van az utalói névalakoknak önálló utalótétele (lásd az egyházmegyék példáit).

Önálló utaló tételekben való szerepeltetésük harmadik oka, hogy előfordulhat: egy lexikai egység az egyik tezauruszban nemdeszkriptor, a másikban deszkriptor, és ezt jelezni kell.

A Magyar Bíróképző Akadémia (MBA) tezauruszában a „közigazgatási kollégium” nemdeszkriptornak az Európai Unió többnyelvű tezauruszában az „administration court” deszkriptor

felel meg, és a kapcsolatot fel kell tüntetni a magyar tezauruszban. A \$0 almezőben az EUROVOC-tezauruszban szereplő lexikai egység rekordazonosítója, a \$2 almezőben pedig a forrás szerepel; az ETO-jelzetek esetében azonosítóra nincs szükség.

Az utalói rekord és megjelenítése:

150 ## \$aközigazgatási kollégium

450 ## \$wx \$aközigazgatási bíróság

670 ## \$aEUROVOC-nemdeszkriptor, átvéve 2008 \$cUR

750 #7 \$a342.565.4 \$2eto

750 #7 \$a347.998.85 \$2eto

750 #7 \$a351.95 \$2eto

750 #7 \$aadministrative court
\$01539 \$2eurovoc

közigazgatási kollégium

ETO 342.565.4

347.998.85

351.95

Forrás: EUROVOC-nemdeszkriptor; átvéve 2008 (UR)

lásd közigazgatási bíróság

Az önálló utalótételek további példáit a besorolási adatok tulajdonságairól szóló fejezetben találhatók.

4.4 A külső kapcsolatok

A 7XX mezőkben adható meg, hogy adott név- vagy tárgyszó tételfejnek (elvileg lehet utalói alak, nemdeszkriptor is) milyen kifejezés felel meg más rendszerben. Ez a kapcsolat már a levéltári szabványokban [16] is szerepel (a „4.1.4 Egyéb, szabvány szerinti névalakok” c. fejezetben), és egyik fontos szerepe a könyvtári besorolási névalakkal való kapcsolat megadása.

Például egy magyar könyvtár személynév besorolási adata és a Kongresszusi Könyvtár ennek megfelelő besorolási adata között a kapcsolat a következőképpen adható meg:

100 1# \$aDostoevskij \$jFëdor

Mihajlovič \$d1821-1881
700 10 \$aDostoyevsky, Fyodor
\$d1821-1881 [az egységesít-
ett név az LC katalógusában]

Az alábbi két rekord ugyanannak a fogalomnak magyar és angol kitüntetett tételfejű rekordja. Mindegyik rekordban szerepel a 7XX-es mező, amelyen keresztül a nyelvileg ekvivalens tételfejek közötti kapcsolat megadható. A 4XX-es és 5XX-es mezők kapcsolódó kifejezéseinek nyelve azonos az adott 1XX-es tételfej kifejezésének nyelvével. (A kapcsolatoknak a két tezaurszcikkben nem kell feltétlenül teljesen megegyezniük.) A következő példában a Magyar Bíróképző Akadémia Jogi tezaurszának és az Európai Községek Hivatalos Kiadványainak Hivatala által fenntartott többnyelvű jogi tezaurszának, az EUROVOC-nak a tezaurszcikkei láthatók. A 040 mező \$a almezőjében a jogi tezaursz azonosítója (mba), ill. az Európai Bizottságok MARC21 által nyilvántartott azonosítója (bebec) szerepel.

040 ## \$amba \$bhu \$fJogi tezaursz
150 ## \$aközigazgatási bíróság
450 ## \$aközigazgatási kollégium
550 ## \$wg \$aigazságszolgáltatási rendszer
550 ## \$abírószági eljárás
550 ## \$aközigazgatási ellenörzés
550 ## \$aközigazgatási jog
550 ## \$aválasztói kifogás
750 #7 \$aadministrative court
\$2euvoc

040 ## \$abebrec \$beng \$fEUROVOC-
tesaurus 4.2
150 ## \$aadministrative court
450 ## \$aadministrative tribu-
nal
450 ## \$acourt of auditors
550 ## \$wg \$alegal system
550 ## \$aadministrative control

550 ## \$aadministrative law
550 ## \$ajudicial proceedings
550 ## \$aooption to an election
result
750 #7 \$aközigaztatási bíróság
\$2euvoc

közigazgatási bíróság	administrative court
H közigazgatási kol- légium	UF administrative tribunal
F igazságszolgálta- tási rendszer	court of auditors
X bírósági eljárás	BT legal system
közigazgatási ellenörzés	RT administrative control
közigazgatási jog	administrative law
választói kifogás	judicial proceedings objections to an election result

A szaktárgyszó és az ETO-jelzet közötti kapcsolatot is a 75X-es mezőben lehet megadni (lásd még a harmadlagos metaadatokról szóló 6. fejezetet).

040 ## \$aoszk \$bhu \$fOSZK-
tezaursz
150 ## \$aprognosztika
750 #7 \$a001.18 \$2eto
750 #7 \$a303.444 \$2eto
750 #7 \$a303.733.4 \$2eto
750 #7 \$a519.216.3 \$2eto

[Az OSZK-tezaursz „prognosztika” deszkriptorának (mutatószói szerepben) négy ETO-jelzet felel meg]

5. A tulajdonságok

Az entitások tulajdonságait a rekordazonosító (001), a rekorddal való utolsó művelet dátuma és időpontja (005), továbbá a a rendszerellenőrző szám (035) és a rekord forrása (040), valamint a megjegyzésmezők alkotják.

Az utóbbiak a besorolási adatok használatát és kezelését hivatottak támogatni szöveges formában, és mint ilyenek, rendkívül jelentős gyakorlati szerepet játszanak. A megjegyzések többsége fokozatosan, az adatok használatával és kezelésével nyert tapasztalatok, afféle leszűrt tanulságok eredményeként növekednek. A jól működő besorolási rendszerekben egyre több megjegyzés keletkezik. Az alábbi tulajdonságokra vonatkoznak:

- a tételfej jelentésére (680) és a terjedelmébe eső dolog (többnyire földrajzi név) történetére (678),
- használatára (691),
- forrására, eredetére (670, 675), változásaira (688) és törlésére (682), továbbá

– technikai és egyéb körülményeire (667, 681, 690, 692) vonatkoznak.

A 9. táblázatban összefoglaltuk a megjegyzéseket. Mindegyik esetében szerepelnek a megjelenítéskor használható nevek, ami azonban nem jelenti azt, hogy mindegyiket minden felhasználói helyen meg kellene jeleníteni. A használatra vonatkozó 667-es, 675-ös, 682-es, 690-es és 692-es mezők például csak a feldolgozók számára jelenítendő meg, a többi megjegyzés a nyilvános online katalógusban is megjeleníthető (ezek közé célszerű a használati megjegyzést is fölvenni). Az utóbbiak megjeleníthető neve félkövéren szerepel.

A magyarázatok szimbolikus jeleit, ill. megjeleníthető neveit a normatív előírások nem tartalmazzák. Kivétel a nyilvános általános megjegyzés, melynek jele (M:) a tezauruszszabványban [26] szerepel. A megjelenítéskor használható magyarázatnevek választékát az OSZK-tezaurusz/Köztaurusz előszava és alkalmazási szabályzata tartalmazza [30]. A HUNMARC [12] megjelenítési példáiban ez utóbbi alapján szerepelnek a megjegyzésnevek.

Hívójel	Megnevezés	Megjelenített név	MSZ 3418	Megjegyzés
667	Megjegyzés belső használatra	Belső megjegyzés:	–	Szerkesztési megjegyzések, szubjektív észrevételek
670	Megjegyzés a besorolási adat hiteles forrásáról	Forrás:	–	Forrás adata
675	Megjegyzés egyéb adatforrásról	Egyéb forrás:		Felhasznált (relevánsnak látszó), de információt nem tartalmazó forrás
678	Életrajzi vagy igazgatástörténeti megjegyzés	Tört.:	–:	Életrajzi, történeti és egyéb információk összegzése
680	Nyilvános általános megjegyzés	Magyarázat:	M:	Meghatározás vagy magyarázat a jelentésről
681	Megjegyzés a hivatkozási példaként használt besorolási adatról	Példa:	–	Megjegyzés a példaként idézett tételfejről
682	Megjegyzés a besorolási adat törléséről	Törlés:	–	Törlésre vonatkozó megjegyzés
688	Megjegyzés az alkalmazás történetéről	Vált.:	–	Módosításokra vonatkozó megjegyzés

A táblázat folytatódik ...

Hívójel	Megnevezés	Megjelenített név	MSZ 3418	Megjegyzés
690	Megjegyzés a besorolási adat létrehozójáról, módosítójáról	Szerkesztő:	–	A rekord készítőjére vonatkozó megjegyzés
691	Megjegyzés a használatról	Használat:	–	Használati előírás, javaslat
692	Megjegyzés a felvétel körülményeiről	Megj. a felvételtől:	–	

9. táblázat.

A HUNMARC megjegyzéstípusai

Például:

100 1# \$aGulyás \$jOttó \$d1932-1988

667 ## \$aMatematikus, BME; a másik Gulyás Ottó 1946- \$cHZs

670 ## \$aPIM Magyar életrajzi index

675 ## \$aA halálozás éve személyes közlés (adatközlő a személy volt munkahelye - OMSZ) \$cSzJ

Gulyás Ottó (1932–1988)

Belső megjegyzés: *Matematikus, BME; a másik Gulyás Ottó 1946- (HZs)*

Forrás: *PIM Magyar életrajzi index*

Egyéb forrás: *A halálozás éve személyes közlés (adatközlő a személy volt munkahelye - OMSZ) (SzJ)*

[A belső megjegyzést és az egyéb forrást csak professzionális használatra, például a katalógizálási modulban célszerű megjeleníteni]

151 ## \$aAbdalóc

451 ## \$wy \$aEdlitz in Burgenland

451 ## \$wy \$aHobdelci

451 ## \$wv \$aEdlitz

551 ## \$wj \$aDeutsch-Schützen Eisenberg

551 ## \$wj \$aSzombathelyi járás

678 1# \$a1971-ben Csejke (Eisenberg an der Pinka), Németlövő (Deutsch Schützen), Pokolfalu (Höll) és Pószaszentkatalin

(Sankt Kathrein im Burgenland) helységekkel egyesítve Deutsch Schützen-Eisenberg (Németlövő-Csejke) néven, ettől kezdve kataszterihelység (résztelepülés)

Abdalóc

Tört.: *1971-ben Csejke (Eisenber an der Pinka), Németlövő (Deutsch Schützen), Pokolfalu (Höll) és Pószaszentkatalin (Sankt Kathrein im Burgenland) helységekkel egyesítve Deutsch Schützen-Eisenberg (Németlövő-Csejke) néven, ettől kezdve kataszteri helység (résztelepülés)*

H Edlitz in Burgenland
Hobdelci

HV Edlitz

T Deutsch-Schützen Eisenberg
Szombathelyi járás

150 ## \$asztélé

550 ## \$wg \$aemlékoszlop

550 ## \$wp \$ahatárkó

550 ## \$wp \$asíremlék

550 ## \$wn \$adombormű

680 ## \$iFaragott, vésett jelekkel vagy feliratokkal, gyakran ábrázolásokkal is ellátott nagyméretű kőtábla, kő- vagy ritkábban faoszlop, többnyire emlékműnek, síremléknek, terület határainak jelölésére, városalapítás, győzelmes csaták emlékének megörökítésére emeltek

691 ## \$i Például az Akszúmi sztélék, Hammurapi törvényoszlopa stb. esetén használandó. A rosettai-kő esetén osztályozásra a „párhuzamos szövegű dokumentum” deszkriptor is felhasználandó

sztlék

Magyarázat: *Faragott, vésett jelekkel vagy feliratokkal, gyakran ábrázolásokkal is ellátott nagyméretű kőtábla, kő vagy ritkábban faoszlop, többnyire emlékműnek, síremléknek, terület határainak jelölésére, városalapítás, győzelmes csaták emlékének megörökítésére emeltek*

Használat: Például az Akszúmi sztélék, Hammurapi törvényoszlopa stb. esetén használandó. A rosettai-kő esetén osztályozásra a „párhuzamos szövegű dokumentum” is felhasználandó

F emlékoszlop [generikus fölérendeltje]
R határkő [rendeltetése]
X síremlék
X dombormű [egyéb rokonsága]

000/05=d [a rekord állapota: törölt]

150 ## \$aalgebra, elemi

682 ## \$iTörölve. A vesszővel hátravetett jelzőjű kifejezés helyett az előre vetett \$aelemialgebra \$iformájú kifejezés használandó, mivel a vesszős hátravetés nem szabványos forma tezauruszban

algebra, elemi

Törölés: *Törölve. A vesszővel hátravetett jelzőjű kifejezés helyett az előre vetett elemialgebra formájú kifejezés használandó, mivel a vesszős hátravetés nem szabványos forma tezauruszban*

A 4XX-es, és különösen a 45X-es mezőben sze-

replő utalói alak önálló mutatótételét többek között az is indokolja, hogy ha például egy utalói névalak megváltozik, a változást a rekordfej 005 pozícióján a megfelelő értékkel jelezni kell, és a 688 „Megjegyzés az alkalmazás történetéről” mezőben szövegesen magyarázni célszerű.

000/05=c [a rekord állapota: javított/módosított]

150 ## \$atudománytan

450 ## \$wx \$abibliometria

450 ## \$wx \$atudományelmélet

450 ## \$wx \$atudományfilozófia

450 ## \$wx \$atudománypszichológia

680 ## \$aA tudománypszichológia (sociology of science), a tudományelmélet (Wissenschaftstheorie), a tudományfilozófia (philosophy of science) vagy a tudománymetria értelmében használt kifejezés. A volt Szovjetunióban előnyben részesített kifejezés a tudomány tervezhetőségének jegyében

688 ## \$a2008-ig a tudományelmélet deszkriptora volt. Rekordjai átosztályozva a „tudományelmélet”, ill. a „tudományfilozófia” deszkriptorokhoz

691 ## \$aFichte tudománytana esetén a „tudományfilozófia” használandó

tudománytan

Magyarázat: *A tudománypszichológia (sociology of science), a tudományelmélet (Wissenschaftstheorie), a tudományfilozófia (philosophy of science) vagy a tudománymetria értelmében használt kifejezés. A volt Szovjetunióban előnyben részesített kifejezés a tudomány tervezhetőségének jegyében*

Használat: *Fichte tudománytana esetén a „tudományfilozófia” használandó*

Vált.: *2008-ig a tudományelmélet deszkriptora volt. Rekordjai átosztályozva*

a „tudományelmélet”, ill. a „tudományfilozófia” deskriptorokhoz
 LV bibliometria [lásd vagylagosan]
 tudományelmélet
 tudományfilozófia
 tudományszociológia

000/05=c [a rekord állapota: javított/módosított]
 150 ## \$amultikultúra
 450 ## \$wx \$amultikulturalitás
 688 ## \$a2002-ig deskriptor volt. A multikulturalitás valamivel tágabb fogalom, nem célszerű mindkettőt kitüntetett névalakként szerepeltetni, Rekordjai áttéve a „multikulturalitás” deskriptorhoz

multikultúra

Vált.: 2002-ig deskriptor volt. A multikulturalitás valamivel tágabb fogalom, nem célszerű mindkettőt kitüntetett névalakként szerepeltetni, Rekordjai áttéve a „multikulturalitás” deskriptorhoz

L multikulturalitás [lásd]

000/05=c [a rekord állapota: javított/módosított]
 150 ## \$aaddikció
 450 ## \$wx \$aszennvedélybetegség
 688 ## \$a2002-ig névalakja: addictio

addikció

Vált.: 2002-ig névalakja: addictio

L szennvedélybetegség [lásd]

A megjegyzések hiánya az eddigi tárgyszójegyzékekből és tezauruszokból azzal magyarázható, hogy amikor megszülettek, a besorolási adatsere-formátum még kevésbé volt ismert, mint ma. Az online mutatókból is azért hiányzik, mert a könyvtári rendszerek alkalmazásba vételekor elsikkadt a jelentőségük. Nem arról volt tehát szó, hogy eleve nem volt tezaurusz, melyet átvehettek volna (noha ilyenek évtizedek

óta léteztek), hanem az, hogy nem ismerték fel a magyarázatok lehetőségének jelentőségét a katalógus fejlődésében, és azért nem alakították ki a bibliográfiai rekord 65X-es mezőibe kerülő tárgyszavakhoz és földrajzi nevekhez a megjegyzések fölvételének lehetőségét.

A besorolási adatok megjegyzései ugyanis abban különböznek a bibliográfiai rekordok megjegyzésadataitól, hogy alapvetően nem akkor keletkeznek, amikor a rekordot fölveszik, hanem akkor, amikor a rekordot használják. Csak a besorolási adat használatkor derül ugyanis ki, hogy milyen probléma lehet velük.

A magyarázatokra lehetőséget nyújtó online katalógus sokkal szervezesebben fejleszthető, sokkal megbízhatóbban használható, ha mód van benne arra, hogy a besorolási adatokhoz megjegyzéseket rögzítsenek a feldolgozói munka során. Nem kell ahhoz tezaszuszt alkalmazni, hogy a bibliográfiai rekord 1XX-es és 65X-es mezőibe fölvev besorolási adatokhoz magyarázatokat vegyenek fel.

6. A metaadatok metaadatai

Ezek a harmadlagos adatok elvileg a besorolási adatok tulajdonságai. Abban különböznek a tulajdonságoktól, hogy vagy vezérlő, vagy osztályozó, vagy mindkét szerepük van. Ide tartoznak a meghatározott jellemzőket és információs adatokat tartalmazó jelzetek (a rekordfej értékeinek egy része, a 005-ös és a 008-as mező értékei), a tájékoztató adatmezők, mint a rekord forrása (040), a szakcsoport (072) és minden más, a besorolási adatot osztályozó rendszer jelzete vagy tárgyszava. A (072) például a besorolási rekord fogalmi osztályozási rendszerének az osztályát tartalmazhatja értéként. Ugyancsak harmadlagos metaadatok az indikátorok.

Az osztályozó szerepű metaadatok (pl. a rekord állapota, típusa, fajtája) egyben keresésre is felhasználhatók.

Pozíció	Az adatelem neve	Megkötés	Felhasználhatóság	
			vezérlés	Keresés
rekordfej				
00–04	rekordhossz		vezérlő	
05	a rekord állapota	adott esetben 682 v. 688 mező is célszerű	vezérlő	keresésre
06	a rekord típusa		vezérlő	(keresésre)
10	az indikátor hossza		vezérlő	
11	az almező-azonosító hossza		vezérlő	
12–16	az adatok báziscíme		vezérlő	
17	a leírás jellege		vezérlő	keresésre
20–23	a mutató térképe		vezérlő	
008 mező				
06	földrajzi alosztás	csak összetett tárgyszavak esetén	vezérlő	
07	átírás			keresésre
09	rekord fajtája		vezérlő	keresésre
10	katalogizálási szabvány	csak nem összetett tárgyszavak esetén		keresésre
11	tárgyszórendszer, teaurusz			keresésre
14	tételfej használata fő- vagy melléktételként	csak nem összetett tárgyszavak esetén	vezérlő	
15	tételfej használata tárgyi melléktételként	csak nem összetett tárgyszavak esetén	vezérlő	
17	tárgyköri alosztás (altárgyszó-típus)	csak nem összetett tárgyszavak esetén	vezérlő	keresésre
28	kormányzati szint típusa			keresésre
29	utalóértékelés		vezérlő	keresésre
31	rekordfeldolgozási jellemző		vezérlő	keresésre
32	személynév-megkülönböztetés			
33	megállapítás szintje		vezérlő	keresésre
38	rekordmódosítás jellege		vezérlő	keresésre
39	rekordforrás			keresésre
040	a rekord forrása			
041	a létrehozó adatai			
072	szakcsoport			

10. táblázat.
A HUNMARC [12] harmadlagos metaadatai

A harmadlagos metaadatok között számos olyan található, melyek kereshetők. A korszerű könyvtári rendszerek fel vannak készítve arra, hogy az on-line katalógusban ezek a keresési lehetőségek a nyilvános online katalógus használói számára rendelkezésre álljanak. A könyvtári rendszerek alkalmazásba vételekor ma még sokszor elsíkkadt ez a lehetőség.

A harmadlagos metaadatok között különösen fontos szerepe van a 008-as mező 9. pozícióján megadható rekordfajtának. Ezek a következők:

- a kitüntetett alak
- d altárgyszó
- f kitüntetett alak és egyben altárgyszó
- c utalói adat (visszaulalással rendelkező utalás/hivatkozás)
- b hivatkozási adat (egy irányú, visszautalással nem rendelkező hivatkozás)
- g hivatkozási adat és altárgyszó
- e elágazásjelölő

Egyértelmű tehát, hogy az utalói alak egyben önálló tételfej lehet. Az „elágazásjelölő” tezaurszokban használatos az olyan deskriptorcikkekben, melyek alárendeltjeit különféle szempontok szerint kell csoportosítani. Célszerű belső megjegyzésben figyelmeztetni a feldolgozókat, hogy az elágazásjelölő osztályozásra nem használható. Például:

008/09=e

150 ## \$anövény életmód szerint
667 ## \$aOsztályozásra nem használható

Egy deskriptorcikk a nyilvános online katalógusban az elágazásjelölőkkel (ahol a belső megjegyzést nem jelenítik meg)

növény

- A **növény életmód szerint**
  - A egylaki növény
  - egynyári növény
  - évelő növény

folytontermő növény
stb.

A növény hely szerint

- A aljnövény
- trópusi növény
- útmenti növény
- városterő növény
- stb.

Különleges harmadlagos metaadatot képvisel a 28. pozíción a kormányzati szint típusa. Elsősorban azért, mert ugyanez a metaadat a bibliográfiai leírás adatsere-formátumában is pontosan ugyanezen a helyen (008-as mező 28. pozíció), és ugyanezzel a tartalommal szerepel. Különösen az ún. szürke irodalom esetében fontos adat,⁷⁰ ezért érdemes nagyobb figyelmet fordítani rá.

E metaadat értékei a működési terület, igazgatási egység kormányzati szervének kormányzati szintjét, típusát jelöli. A tételfej lehet állami (nemzeti), igazgatási (megyei, kantonális stb.) vagy helyi területi egység irányító/végrehajtó szerve. Más szóval csak olyan testületi nevek esetében használendő, melyek első almezőjükben (\$a) működési terület, igazgatási egység nevét tartalmazzák. Értékei például:

- i nemzetközi, kormányközi (pl. United Nations. High Commissioner for Refugees. Magyarországi Képviselő)
- a szövetségi, állami (pl. Bajorország)
- f államszövetségi/állami (nemzeti) (pl. Magyarország. Oktatási és Kulturális Minisztérium)
- m nagyrégiós összefogás révén keletkező (pl. Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács)

Az egy karakteres érték tehát azt jelöli, hogy a testületnek van-e kormányzati, közigazgatási stb. funkciója, és ha igen, meghatározza az intézmény kormányzati, közigazgatási szintjét. Amikor a besorolási rekordban hozzákapcsoljuk ezt a típusminősítést a névhez, akkor az, adott

⁷⁰ A besorolási adatsere-formátum alkalmazásának lassú terjedésére nem könyvtári szakterületen vannak már példák. Például az Európai Unió jogi adatbázisának rendszerét (Euro-Lex), melyben az Eurovoc tezaurszt használják, a MARC21 alapján alakították ki, Magyarországon a Paksi Atomerőmű irattári rendszerét a HUNMARC bibliográfiai adatsere-formátuma alapján alakították ki.

esetben bekerülve a bibliográfiai leírás adott 110-es, 710-es stb. mezőibe, ott is ugyanehhez a típushoz fog tartozni. [Innen nézve redundáns, hogy a bibliográfiai rekordban meg kell ismételnünk a 28. pozíció kitöltését.]

A HUNMARC előírja, hogy a 28. pozíción csak államhatalmi, államigazgatási területi név minősíthető, minden más esetben (földrajzi név, szaktárgyszó, stb.) esetén a 28. pozíció értéke térköz (#), vagyis nem kormányzati.

Ugyancsak problémát okoz, hogy a Tizedes Osztályozás TO-jelzete számára mind a bibliográfiai, mind a besorolási MARC21 adatcsere-formátumban a 082-es mező szerepel. Kézenfekvő volt, hogy ennek nyomán az ETO-jelzet mezőjét a bibliográfiai formátumba a 08X-es mezőcsoportba került 080-as hívójellel. A bibliográfiai formátumban egyértelmű, hogy a 080-as mezőben a bibliográfiai rekord tartalmát osztályozza a 080 mezőben rögzített ETO-jelzet.

Kérdés, minek a jelzete jelenjék meg ebben az adatmezőben a besorolási formátum esetén? Semmiképpen se az a jelzet, melyet adott bibliográfiai rekordhoz kellene kapcsolni, hiszen ez a 080-as mező a besorolási rekordhoz tartozik.

Nyilvánvalóan annak az ETO-jelzetnek kellene itt megjelennie, amelynek mutatószava a besorolási rekord 15X-es tételfejében szereplő szaktárgyszó, földrajzi név vagy formai tárgyszó.

Igen ám, de a 080-as mező nem kapcsoló adatmező, mellyel más rendszerben, így az ETO-ban szereplő megfelelő adat kapcsolható volna. A MARC osztályozási jelzetekre vonatkozó adatcsere-formátuma [24] szerinti ETO-rekordban nincs 080-as mező az inverz kapcsolat számára, viszont van ugyanolyan 7XX-as mező a külső kapcsolatok számára, mint a MARC21-ben és vele HUNMARC-ban (meg a többi nemzeti formátumban).

Mindezek alapján a HUNMARC-ban a kapcsolódó ETO-jelzet számára nem a 08X-as, hanem az értelemszerű 7XX-as mezőcsoport szerepel.

7. Jelentőség és kitekintés

A besorolási adatcsere-formátum sűrített tárháza az információkereső nyelvi szavakra vonatkozó ismereteknek. Ezek a szavak játsszák a gyűjteményi tételekben a hozzáférési pontok szerepét, és egyben a besorolási adatok egységesítésének (az „authority control”-nak) is az eredményei. Mivel a formátumban az információkereső nyelvnek, s velük a besorolási tételeknek („authority records”) a formális belső szerkezetét írják le a praktikus munka (az adatrögzítés, -megjelenítés és -keresés) számára, ezért a formátum egyszerre szolgálja az elméleti és a gyakorlati megismerést.

Olyan a formátum a gyűjteményi világban, akár a gyógyászatban az anatómia rendszere. Az egyetemi könyvtárosképzésben alapkövetelmény, hogy a hallgatók e formátumot szellemileg olyan tökéletesen birtokolják, akár az orvosok az anatómia ismeretét.

A formátumok egyik megvalósítási módja a mező-almező-indikátor szerkezet. A bibliográfiai és a besorolási adatoknak ez az „úrlapszerű” logikai leírása egyrészt a legközelebb áll a gyakorlati munkához, hiszen a felhasználó a katalogizálási munkájában nap mind nap úrlapszerű beviteli képernyőkkel szembesül. Másrészt ebben a szerkezetben lehet a nem informatikus alkalmazónak a legkönnyebb magyarázatosan leírni (meghatározni) az adatelemeket, és példákkal illusztrálni a használatukat.

Ezért a formátumoknak ez a klasszikus szerkezete semmit sem veszít a jelentőségéből azáltal, hogy más rendszerekben is leírhatók a gyűjteményi adatok. Például az XML-jelölőnyelven alapuló logikai leírásoknak eleve nem az a szerepe (noha ilyen szerepe is lehet)⁷¹, hogy – többek között – példákkal illusztrált, magyarázatokkal részletezett leírást adjon azoknak a szakembe-

⁷¹ A nemzeti könyvtáraknak készült egyszerűsített formátum például példákat is tartalmaz [34]. Mivel az információkereső nyelvek szakterületét újabban a valamivel átfogóbb ismeretszervezésnek (gyakrabban, de pontatlanabban: tudásszervezésnek) nevezik, az újabb formátumokat is ennek megfelelően nevezik ismeretszervező vagy ismeretreprezentációs rendszereknek. (Azért pontosabb az ismeretszervezés vagy –reprezentáció, mert a tudás csak a tudatban létezik, műszakilag nem szervezhető, csak az egyezményes, rögzített ismeretek.)

reknek, akiknek a könyvtári feldolgozás és keresés a feladata, nem pedig a programozás.

A formátumok elmélyült ismerete piacképes tudás a jövő számára.

A tanulmány a „Dokumentum- és tudáskezelés domainspecifikus nyelvre (DSL) alapozva (EDMS&KMS)” c. projekt (GOP-1.1.1-08/1-2008-0098) keretében készült.

Bibliográfia

- [1] AVRAM, Henriette: MARC, its history and implications. Washington : Library of Congress, 1975. Életrajz: <http://en.wikipedia.org/wiki/Henriette_Avram>
- [2] BAŇCZEROWSKY, Janusz: Kategóriák, kategorizáció és a szavak mögött rejlő világ (világok). = Magyar Nyelv, 98 (2) 2002. pp. 165–173.
- [3] BÁNKI Zsolt István: Digitális múzeum. Egységes múzeumi elektronikus szolgáltatási környezet kialakítása a Petőfi Irodalmi Múzeumban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 54. évf., (2007) 9. sz.
ISO 21127. Definition of the CIDOC Conceptual Reference Model. Produced by the ICOM/CIDOC Documentation Standards Group, continued by the CIDOC CRM Special Interest Group. Version 4.2.1. Szerk.: Nick Crofts, [et al]. – International Council of Museums (ICOM), CIDOC CRM, Special Interest Group, 2006. <http://cidoc.ics.forth.gr/docs/cidoc_crm_version_4.2.1.pdf>
Lenhart, Zdeněk: E-tmt – CIDOC CRM, a fogalmak közötti kapcsolatok modellje. – = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 54. évf. (2007) 3. sz. <http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4668&issue_id=480>
museumdat – XML Schema zur Bereitstellung von Kerndaten in museumsübergreifenden Beständen. 1.0 – Szerk.: Stein, Regine [et al]. – Fachgruppe Dokumentation im Deutschen Museumsbund Institut für Museumsforschung SMB-PK Berlin: Zuse-Institut. 27.09.2007. <<http://museum.zib.de/museumdat/museumdat-v1.0.pdf>>
- [4] BERKE Barnabásné: Egy új magyar szabályzat, és kitekintés a nemzetközi szabályzatalkotási munkálatokra. = Könyvtári Figyelő, 51. évf. 2005. 4. sz. <<http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2005/4/berke.html>>
- [5] BOURDON, Françoise: Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR): to what extent authority control can be supported by technical means? – 67th IFLA Council and General Conference, August 16–25, 2001. <<http://archive.ifla.org/IV/ifla67/papers/096-152ae.pdf>>
- [6] DEME László: Névterjedelem és névtartozékok. = Magyar Nyelvtudományi Közöny. 183. (1989). – pp. 282–286.
- [7] DUDÁS Anikó: Mediátor szerepkörök: a tulajdonnévterek és a bibliográfusi feladatok. = Könyvtári Figyelő, 53.évf. 2007. 4. sz. <http://www.ki.oszk.hu/kf/e107_plugins/content/content.php?content.84>
- [8] DUDÁS Anikó: Az autorizálás (authority control) az információszerzés és -hozzáférés feladatkörében – definiálás és nemzetközi tapasztalatok. = Könyvtári Figyelő, 52. évf. 2006. 4. sz. <<http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2006/4/dudas.html#top>>
- [9] Geotaurusz és geohistaurusz. Földrajzi és humángéográfiai nevek tezaurusza. Főszerk. Ungváry Rudolf; összeáll. Cserbák András ; [közr. a] Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Országos Széchényi Könyvtár. – 2009. április 1. változat. – Budapest : MKE : OSZK, 2009.
- [10] GORMAN, Michael: International Standard Bibliographical Description and the new ISBDs. = Journal of Librarianship and Information Science, Vol. 10, No. 2, 131-137 (1978)
- [11] HALASSY Béla: Adatmodellezés, adatbázis-tervezés. – Budapest : KSH SZÁMOK, 1980. 248 p.
- [12] HUNMARC, a besorolási rekordok adatcsere-formátuma. Összeáll. Sipos Márta, Szabó Julianna, Ungváry Rudolf. Budapest, 2010. Tervezet. HUNMARC, a besorolási rekordok adatcsere-formátuma. Összeáll. Sipos Márta. Budapest, 1998 március. Tervezet. KSZ/4.1 HUNMARC. A bibliográfiai rekordok adatcsere formátuma. [Összeáll. Sipos Márta]. Budapest, 2002 március. <http://www.ki.oszk.hu/107/e107_files/public/hunmarc.pdf>
- [13] IFLA. Functional Requirements for Authority Data. A Conceptual Model. IFLA Working Group on Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR). – Draft. 2007. 04. 01. <<http://www.ifla.org.sg/VII/d4/Franar-ConceptualModel-2ndReview.pdf>> <http://archive.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr_current_toc.htm>
- [14] IFLANET. Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR). Final Report. – IFLANET. Cataloguing Section. 1998. HTML version <<http://archive.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr1.htm#>>
Magyarul: A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei. Zárójelentés. Fordította: Berke Barnabásné. <<http://www.oszk.hu/hun/szakmai/frbr/frbr.pdf>>
- [15] International Standard Bibliographic Description (ISBD) / recommended by the ISBD Review Group ; approved by the Standing Committee of the IFLA Cataloguing Section. — Preliminary consolidated ed. — München : K. G. Saur, 2007. — 1 vol. (loose-leaf) ; 32 cm. — (IFLA series on bibliographic control ; vol. 31). — ISBN 978-3-598-24280-9.
- [16] ISAAR (CPF) : International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families. – Second ed. – International Council on Archives. – ICA Committee on Descriptive Standards: Canberra, 2004. <http://www.ica.org/en/node/30230>
- [17] ISO/DP 5954–1985 Guidelines for the establishment and development of multilingual scientific and technical thesauri for information retrieval.
- [18] ISO/IS 2788–1986 Guidelines for the establishment and development of monolingual scientific and technical thesauri for information retrieval.

- [19] OSZK tezaurusz/Köztaurusz. Az Országos Széchényi Könyvtár és a közművelődési könyvtárak átfogó tezaurusza. – Főszerkesztő Ungváry Rudolf ; [közr. a] Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Országos Széchényi Könyvtár. – 2009. április 1. változat. – Budapest : MKE : OSZK, 2009. <<http://www.ki.oszk.hu/107/page.php?57>> és <<http://mek.oszk.hu/adatbazis/thes.htm>> <<http://mek.oszk.hu/adat-bazis/thes.htm>>
- [20] Köztaurusz karbantartási felület: <http://www.ki.oszk.hu/107/page.php?57>
- [21] KSZ/5. Földrajzi nevek mint adatbázisrekordok tárgyi hozzáférési pontjai. Közreadja a Könyvtári és Szakirodalmi Tájékoztató Szabványosítási Bizottság. Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. A jóváhagyás időpontja: 2005. június. <http://www.ki.oszk.hu/szabalyzatok/foldrajzinevek_ksz5.pdf>
- [22] MADS. Metadata Authority Description Schema. Official web Site. – The Library of Congress' Network Development and MARC Standards Office. July 8, 2008. <<http://www.loc.gov/standards/mads/mads-home.html#examples>>
- [23] MARC21 Format for authority data. [Washington] : Library of Congress. Network Development and MARC Standards Office; Cataloging Distribution Service. – 1999 Ed.. Update No. 1 (October 2001) through Update No. 9 (October 2008). – Washinton, Library of Congress, Network Developoment and MARC Standards Office. <<http://www.loc.gov/marc/authority/ecadhome.html>>
- [24] MARC Format for Classification Data. [Washington] : Library of Congress. Network Development and MARC Standards Office; Cataloging Distribution Service. – 2000 Edition. Update No. 1 (October 2001) through Update No. 9 (October 2008) <<http://www.loc.gov/marc/classification/eccdhome.html>>
- [25] Modell követelmények elektronikus iratok kezeléséhez. MoReq specifikáció. IDA Interchange of Data between Administrations. CECA-CEE-CEEA, Bruxelles- Luxembourg, 2001. <<http://www.cornwell.co.uk/moreq.html>>
Model Requirements for the management of electronic records. MoReq2 specifications. DLM-Forum Electronic Records. CECA-CEE-CEEA, Bruxelles- Luxembourg, 2001. <<http://dlm-network.org/moreq2>>
MoReq2. Elektronikus iratok kezelésének modellkövetelményei. Debrecen: Kovex Computer, 2010.
- [26] MSZ 3418–87 Magyar nyelvű információkereső tezauruszok. Szerkezete, részei és formái.
- [27] MSZ 3440/1–4 A bibliográfiai leírás besorolási adatai.
- [28] HUNMARC Bibliográfiai Formátum funkcionális analízise / készítette Nyíri Gyöngyvér. 2004. szeptember 17. (kiegészítve: 2007. július). <http://www.oszk.hu/frame_hu.htm?hun/szakmai/hunmarc/hunmarc_index_hu.htm>
- [29] OWL Web Ontology Language Overview. W3C Candidate Recommendation 18. Aug. 2003. Ed. by Deborah L. McGuinness and Frank van Harmelen. <OWL Web Ontology Language Overview>
- [30] OSZK-tezaurusz/Köztaurusz alkalmazási és karbantartási szabályzat. 3.3 vált. Összeáll.: Ungváry Rudolf ; [közr. az] Országos Széchényi Könyvtár – Budapest : MKE, OSZK, 2009. – 46 p. <<http://www.ki.oszk.hu/107/download.php?list.87>>
- [31] PATTON, Glenn E.: Extending FRBR Concept to Authority Data [Az FRBR koncepciójának kiterjesztése a besorolási adatokra]. – 71th IFLA General Conference and Council. August 14th–18th 2005, Oslo, <<http://www.ifla.org/IV/ifla71/papers/014e-Patton.pdf>>
- [32] RELEX. Tezauruszok, szótárak, mutatók készítését támogató program lexikai egységek formájának és relációinak ellenőrzésére. Felhasználói kézikönyv. 3.0 változat. (Borland C++ nyelven WINDOWS számára.) Készítette Ungváry András és Ungváry Rudolf. – Budapest : Ariel Stúdió Bt., 2000. 47 p. [1. változat: 1992.] – KMK: 4–10864
- [33] SIPOS Márta: USMARC – UseMARCON – HUNMARC. A bibliográfiai rekordok adatcsere formátuma és a konverzió. = Könyvtári Figyelő, 43. évf. 1997. 1. sz. – p. 73–80. <<http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/1997/1/sipos.html>>
- [34] SKOS Simple Knowledge Organization System - Home Page. 1994–2006. W3C. Utolsó frissítés: 2009/11/02. <<http://www.w3.org/2004/02/skos/>>
- [35] SYI [Szakadát István]: Egybe az egész. Egytől egyig. – Budapest: Typotex, 2007. – 340 p.
- [36] Szójegyzék. Az IME ICC (IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code) által a 2004. április 2-ig érkezett észrevételekre alapozott jegyzék. = Könyvtári Figyelő, 50. évf. 2004. 3. sz. <<http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2004/3/szojegyzek.html>>
- [37] TARTAGLIA, Stefano: Authority control and subject indexing language. = Authority Control. Definition and International Experiences. International Conference. Florence, Italy, february 10–12, 2003. <http://www.sba.unifi.it/ac/en/intro_eng.htm>
- [38] UNGVÁRY Rudolf: Az információkeresés szavai. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 50. évf. 2003. 12. sz. p. 1–27. <http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3451&issue_id=446>.
- [39] UNGVÁRY Rudolf, Vajda Erik: Könyvtári információkeresés. – Második, jav. kiad. – Budapest : Typotex, 2002. – 172 p. – ISBN 963 9326 51 8. – Kempelen Farkas Digitális Könyvtár <<http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b153/index.html>>
- [40] UNGVÁRY Rudolf: A kategóriák rendszere. A „Szavak hálójában” projekt tanulmánya. [Budapest], Ontologia.hu, 2003. <<http://www.ontologia.hu/document/paper/>>
- [41] UNIMARC/Authorities : Universal format for authorities / IFLA Universal Bibliographic Control and International MARC Core Programme (UBCIM) <<http://archive.ifla.org/VI/3/p1996-1/uniafull.htm>>
- [42] VAJDA Erik: A besorolási adatok egységesítése. Fogalmak tisztázása és terminológiai javaslat. – = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 37. évf. 1990. 5. sz. p. 189–190 <http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=2702&issue_id=237>

A Vajdaság (és Tóthfalu) helye a Kárpát-medence magyar olvasáskultúrájában

GEREBEN Ferenc

Tanulmányomban* arra törekszem, hogy a vajdasági magyarság olvasási szokásairól informáló empirikus adatokat összegyűjtsen, és egységbe rendezzem. Az alapinformációkat egy, az ezredforduló éveiben végzett széles körű kérdőíves felmérés-sorozat szolgáltatta; a korábban is közölt reprezentatív vajdasági adatokat most a bácskai Tóthfaluban 2005-ben, valamint a vajdasági fiatalok körében 2008-ban lefolytatott kérdőíves vizsgálat tapasztalataival hasonlítjuk össze. Azt reméljük, hogy ha hézagos is lesz a kép, felmutatja az utóbbi évek vajdasági olvasáskultúrájának felnötteket és fiatalokat jellemző néhány árnyalatát.

Identitástudat és olvasáskultúra

Az olvasás személyiségépítő, érték-háztartásunkat és ismereteinket gazdagító hatásáról most nem kívánok részletesebben szólni. Mivel azonban az olvasás szerepét nemzeti kisebbségek közegében vesszük górcső alá, szólnunk kell az olvasáskultúrának az azonosságtudattal való kapcsolatáról. A magyar irodalom és az irodalomtudomány részéről ez a kapcsolat a reformkor óta gazdagon és sokrétűen kifejtett témának számít; *Görömbei András* konkrétan a határon túlra került nemzetrészek oldaláról mint identitástvédő intézményt elemzi visszatérően az irodalom szerepét.¹ A képet színesítendő az identitástudat és az olvasói teljesítmények összefüggéseit az empirikus szociológia eszközeivel kívánjuk megközelíteni. Korábbi és

újabb vizsgálataink (Gereben 1999 és Gereben 2005) során ismételten bebizonyosodott, hogy az olvasáskultúra minősége meglehetősen szoros szálakkal kapcsolódik az identitástudathoz, s azon belül a nemzeti azonosságtudathoz: a mennyiségi és minőségi szempontból deficitesek tekinthető olvasáskultúra inkább hiányos, negatív vagy közömbös identitástudattal hajlamos társulni, az aktív és érték-telített olvasói teljesítmények pedig főleg a nemzettudat pozitívabb, tudatosabb és egyúttal differenciáltabb formációit vonzzák.

Az 1. táblázat részletesebben mutatja be ezt az összefüggésrendszert: az ezredfordulón, több ország felnőtt magyar lakossága körében végzett reprezentatív felméréseink eredményei alapján.² A táblázat a *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* kérdésre adott válaszok alapján felállított identitás-kategóriák³ kapcsolódását mutatja

* A 2008. november 7-én Zentán rendezett olvasáskonferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

1. táblázat

Az egyes nemzeti identitástípusok által preferált könyvolvasási szokások (olvasásgyakoriság, ízléskategóriák)
öt ország felnőtt magyar népességében
(18 éven felüli reprezentatív felnőtt minták adatai alapján)*

Identitás- kategóriák	Magyarország 2000	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Románia (Erdély) 1998	Szerbia (Vajdaság) 2000
Válaszhiány, meghatároz- hatatlan	nem (időnként) olvasók; „lektűr”	nem olvasók; „ismeretközlő”	nem olvasók; „ismeretközlő”, („bestseller+ lektűr”)	nem olvasók; „ismeretközlő”	nem vagy időn- ként olvasók; „bestseller+ lektűr”
Negatív és kö- zömbös	nem olvasók; („ismeretközlő”, „bestseller+ lektűr”	nem (és ritkán) olvasók; „lektűr”, „ismeretközlő”	nem olvasók; „bestseller+ lektűr”	(nem vagy na- gyon ritkán olva- sók); „bestseller+ lektűr”, „ismeret- közlő”	nem olvasók; „bestseller+ lektűr”
Természetes adottság	nem (nagyon rit- kán) olvasók; „ismeretközlő”, „lektűr” („romantikus”)	nagyon ritkán (és nem) olvasók; „ismeretközlő” („romantikus” „lektűr”)	„bestseller + lektűr”; („ismeretközlő”)	nem olvasók; „bestseller, + lektűr”	nem és nagyon ritkán olvasók; („bestseller+ lektűr”, („romantikus”)
Tartozni vala- hová	(rendszeres olvasók) „modern”	(olvasók); „lektűr”, „ismeretközlő” („romantikus”)	(rendszeres olvasók); („modern+ klasszikus”)	(időnként és rendszeresen olvasók)	(rendszeres olvasók); („ismeretközlő”)
Közös anya- nyelv, kultúra	rendszeres (időnként) olvasók; „modern”	rendszeres olvasók; „romantikus” („modern+ klasszikus”)	(időnként és rendszeresen olvasók); „modern+ klasszikus” („ismeretközlő”)	időnként és rendszeresen olvasók; „modern+ klasszikus”	időnként (és rendszeresen) olvasók; „modern+ klasszikus”, „bestseller I.”
Pozitív érzelmek	rendszeres olvasók; „bestseller”, „romantikus”	időnként olvasók; „romantikus”, „bestseller I.”, („lektűr”)	nem olvasók, időnként (rendszeresen) olvasók; „romantikus”, („bestseller”)	időnként (és rendszeresen) olvasók; „bestsel- ler I.”, „romanti- kus”, („bestseller + lektűr”)	nagyon ritkán és rendszeresen olvasók; „ismeretközlő”, „romantikus”
Vállalás, feladat	(rendszeres olvasók); „modern”, („romantikus”)	időnként (és rendszeresen) olvasók; „bestsel- ler II.”, „modern+ klas- szikus”, („bestseller I”)	(rendszeres) olvasók; „modern+ klasszikus”, („bestseller I.”, „ismeretközlő”)	(időnként és rendszeresen) olvasók; „modern+ klasszikus”	olvasók; „romantikus”, „modern+ klasszikus”, („bestseller I.”)

* A táblázat egyes celláiban látható olvasási teljesítményszintekbe az adott identitás-kategória képviselői az átlagosnál nagyobb eséllyel – általában a legmagasabb arányban – sorolódtak be. (Zárójelbe tettük a mérsékeltebben, de ugyan-
csak preferált identitás-elemek által vonzott olvasási szinteket.) A szemléletesség kedvéért a pozitív olvasási teljesít-
ményeket félkövéren szedtuk.)

be a különböző olvasási szokásokkal. A táblázat alsó és felső sávja meglehetősen jól kivehető üzenetekkel szolgál. Akik számára a nemzeti közösséggel való kapcsolatteremtés csak *töredékesen* vagy *sehogy* nem sikerül, illetve akik ezt nem is ambicionálják, vagy ha igen, számukra ez pusztán negatív élményt jelent (lásd. az első két identitáskategóriát), azok nagy eséllyel az olvasáskultúrának is a legdeficitesebb fokozataihoz tartoznak: nem vagy nagyon keveset olvasnak, s ha igen, főleg kommersziális és praktikus igényrel teszik ezt. *A cselekvően vállalt, feladat-orientált* (a táblázatban a legalsó) identitáskategóriába tartozó kérdezettek viszont mindegyik vizsgált régióban általában sokat (vagy a kevésnél többet) olvasnak, és többnyire a régebbi és az új értékes irodalom, illetve a színvonalasabb szórakoztató irodalom („bestseller I.”) elkötelezettjei.

A *pozitív érzelmekre* támaszkodó, emocionális beállítódású identitáskategóriához – ugyancsak több ország magyarságára kiterjedő érvénnyel – a rendszeres olvasók mellett már inkább a kevésbé gyakran olvasók vonzódnak, és azok, akiknek ízlésvilágához a romantikus, és a hatásosságra és a „nagy” irodalom látszatára törekvő, ún. bestseller irodalom dominanciája áll közel. (Úgy tűnik, hogy a kifejezetten érzelmcentrikus identitástípusnak a kilencvenes évek végén tapasztalt visszaszorulása egyúttal ízlésbeli holdudvarának megváltozását is eredményezte, ugyanis a kilencvenes évek első felében ez az identitás-beállítódás még sokkal jobban vonzódott a klasszikus irodalmi értékekhez.) A *kulturális* elemekkel (anyanyelv, művészetek, hagyomány, történelmi emlékek, stb.) átszőtt identifikációs típus holdudvarában megjelenő olvasási teljesítmények – meglehetősen logikus módon – egyenletesen magas színvonalúnak mutatkoznak. Valamelyest hasonló a helyzet a „*tartozni valahová*” (közösséghez, nemzethez, szülőföldhöz, stb.) kategória esetében is, amely a jelek szerint (talán csak a szlovákiai magyarságot leszámítva) a színvonalas kulturális környezetben találta meg adekvát közegét. Ugyanez már korántsem mondható el a „*természetes adottságként*” definiált – meg-

lehetősen reflektálatlan – önazonosság-típusról (amely szerint az identitás egyszerűen „beleszületés” dolga), s amely beágyazódott a kevésbé színvonalas olvasói teljesítmények közé.

Az identitástudat és az olvasáskultúra kapcsolatát a megfelelő típusok *együttjárásával* jellemezhetjük, mivel – eszközök híján – nem nyomozható ki, hogy melyikük befolyásolta erősebben a másikat. Hipotézisünk szerint olyan *kölcsönös* hatásról van szó, amelynek gyermekkorban az olvasási oldala (vagyis az olvasmányoknak az identitás és az értékrend kialakulására gyakorolt hatása) az erősebb, idősebb korban pedig fordítva: inkább a kialakult identitás (és értékrend) befolyásolja az olvasmányválasztást. Meg kell még jegyeznünk, hogy a *vajdasági* olvasók identitás/olvasáskultúra kapcsolatrendszere a többi ország magyarságához képest semmi rendhagyó vonást nem mutatott fel.

Sajtótermékek olvasása

A különböző típusú sajtótermékek olvasásáról a 2. táblázat tájékoztat, összevetve négy ország felnőtt magyar népességének adatait. (Sajnálatos módon erdélyi kérdőívünkben nem szerepeltek sajtó-olvasással kapcsolatos kérdések.) Mielőtt összehasonlítanánk a különböző országokban élő magyarok teljesítményét, meg kell jegyeznünk, hogy mind a napilapok, mind a hetilapok, mind pedig a folyóiratok olvasottsága Magyarországon a nyolcvanas évekhez viszonyítva az ezredfordulóra jelentősen (15–25%-kal) visszaesett, s érzékelhetően csökkent az egyes sajtótípusok olvasásának gyakorisága is, s megállapíthatjuk azt is, hogy mindhárom sajtóműfajnak Magyarországon van a legkisebb olvasótábora. A vajdasági eredmények a hetilapok olvasásában Kárpát-medence szerte élen járónak mutatkoznak; a napilapok, és különösen a havi lapok esetében viszont elmaradnak a határon túli magyarok átlagos teljesítményétől.

A 2. táblázat az országos minták adataival (és a vajdasági Tóthfalu nevű kisközség adataival kiegészítve) mutatja be a sajtóolvasás határon

innen és túli helyzetét. Lehetőséget nyújt továbbá vizsgálódásunk egyik fontos szempontjának érvényesítésére, a nyelvválasztás tanulmányozására is: vagyis hogy a különböző típusú sajtótermékek olvasása milyen mértékben történik anyanyelven, s azon belül kizárólag (vagy túlnyomórészt) magyarul.⁴

2. táblázat

Magyar nemzetiségű* felnőtt népesség különböző sajtótermékeket (és ezen belül magyar nyelvűeket) olvasó hányada négy országban és Tóthfaluban (1999–2005)(18 éven felüli reprezentatív minták százalékos adatai)

Sajtótermékek olvasása	Magyarország 2000**	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Szerbia (Vajdaság) 2000	Tóthfalu ⁵ (Vajdaság) 2005
Szokott <i>napilapot</i> olvasni Ebből magyarul (is), ill. főleg magyarul	63	79 68 – 42	78 72 – 61	68 62 – 45	61 60 – 58
Szokott <i>hetilapot</i> olvasni Ebből magyarul (is), ill. főleg magyarul	64	88 79 – 48	79 74 – 62	87 81 – 67	76 74 – 72
Szokott <i>folyóiratot (havilapot)</i> olvasni Ebből magyarul (is), ill. főleg magyarul	29	82 70 – 34	67 63 – 51	55 49 – 32	27 26 – 25

* Magyarországon: magyar állampolgár

** Magyarországon nem kérdeztünk rá a sajtóolvasás nyelvére.

A táblázat tanúsága szerint a Vajdaságban az ezredfordulón a felnőtt magyar lakosság bő kétharmada szokott napilapot, 87%-a hetilapokat, és 55%-a havi lapot (folyóiratot) olvasni. A 2007-ben végzett Kárpát-panel projekt reprezentatív felmérési adata szerint az újságolvasók aránya szűk kétharmados (64%) volt⁶, vagyis – némi csökkenés mellett – nagyjából tartotta a pozícióját.

A 2. táblázat nyelvhasználati adatainak értelmezési lehetőségeit a vajdasági napilapolvasókon szemléltetjük: a 68%-nyi (felnőtt) újságolvasón belül 62% legalább felerészt anyanyelvén szokott olvasni (vagyis 6% főleg szerbül olvas napisajtót!); továbbá a felnőtt magyar népesség 45%-a túlnyomórészt vagy kizárólag anyanyelvén olvassa a napilapokat. A Vajdaságban dominánsan anyanyelvi olvasással a három sajtótípus

közül – abszolút és relatív értelemben egyaránt – leginkább a hetilapok esetében találkozunk.

A sajtótermékek olvasási nyelvével kapcsolatosan a következő alaptendenciákat tapasztaltuk.

- 1) Általában a határon túli napi-, heti- és havilap-olvasók nagyobb része (több mint fele)

kizárólag, illetve főleg magyarul szokta olvasni a sajtótermékeket. (Ez az állítás leginkább a kárpátaljai magyarokra igaz, és kivételesen nem áll a felvidéki havilap-olvasókra.)

- 2) Ha a határon túli nagyjából (vagy legalább felerészből) anyanyelven olvasók arányát (a 2. táblázat celláinak alsó sorában található első adatot) összevetjük a magyarországi százalékos arányokkal, akkor kiderül, hogy a különböző sajtótermékek *magyar nyelven történő olvasása is elterjedtebb a határon túl, mint Magyarországon.*
- 3) A *folyóiratok (havilapok)* esetében még azoknak az aránya is magasabb volt határon túl, akik túlnyomórészt vagy kizárólag magyarul olvasnak. (lásd a félkövéren szedett számadatokat!)

- 4) A dominánsan anyanyelvi sajtóolvasásban általában Kárpátalján mértük a legmagasabb, Felvidéken a legalacsonyabb arányszámokat; a vajdasági magyarok az újság- és folyóirat-olvasás terén a felvidékiekhez, a hetilapok túlnyomórészt magyar nyelvű olvasásában – élenjáró adattal – a kárpátaljaiakhoz állnak közel.

A táblázat összehasonlításul a bácskai *Tóthfalu* adatait is tartalmazza, ahol 2005 nyarán végeztünk a felnőtt lakosságot reprezentáló mintán kérdőíves felmérést.⁷ A tóthfalusi napi- és hetilap-olvasási arányszámok a vajdasági átlagtól csak kevéssel maradnak el, a folyóiratok olvasásában azonban jelentősen. A dominánsan anyanyelvi napi- és hetilapolvasás terén viszont – színmagyar faluról lévén szó – Tóthfalu messze meghaladja a vajdasági átlagot. (Vö. Botás 2007)

Vajdaság-szerzte (2007-ben) a *Magyar Szó* c. napilap (52%), a *Családi Kör* c. hetilap (18%), és a *Blic* c. szerb napilap (6,5%) volt a legnépszerűbb (Gábrity Molnár-Rác 2007); Tóthfaluban pedig (2005-ben) a *Magyar Szó* (69%),⁸ a *Családi Kör* (49%), a *Hét Nap* 27%), a *Kisbék* (11%) és az *Új Kanizsai Újság* (5%). (Botás 2007)

A sajtótermékek olvasásának a határon túli magyarok körében észlelt *rétegspecifikus* vonásait összefoglalva – ezredfordulós vizsgálataink eredményei alapján – megállapíthatjuk, hogy a különböző periodikumok olvasására a fiatal-középkorú és kvalifikáltabb szellemi foglalkozású rétegek hajlamosabbak, s ugyanők (főleg ha lokálisan is kisebbségben vagy egyenesen szórvány-helyzetben élnek) olvassák leginkább az ország többségi népének nyelvén íródott sajtótermékeket, akár magyar lapokkal együtt. *A dominánsan anyanyelvi sajtóolvasással leginkább az idősebb* (folyóiratok esetében inkább középkorú) *nyugdíjas és szellemi foglalkozású, valamint a tömb-magyar szituációban élő rétegekben találkoztunk.* (Ezek a tendenciák alapvonásaikban megegyeztek a kilencvenes évek elején a környező országokban – akkor Erdélyben is – észlelt tendenciákkal.) Mindez azt jelenti, hogy a környező országok magyar

kisebbségi sajtójának (és a határon túl is olvasott magyarországi sajtótermékeknek)⁹ – különösen a Felvidéken és a szórványokban – egyre inkább számolniuk kell az adott ország többségi nyelvén írt lapok konkurenciájával. Az idősebb értelmiségiek és – ha olvasnak egyáltalán sajtót – a nyugdíjasok még kitartanak ugyan magyar lapjaik kizárólagos használata mellett, de a *fiatalabb, képzetlenebb rétegek körében egyre inkább hódít a többnyelvű sajtóolvasás.*

Tapasztalatunkkal egybecseng az Identitás Kisebbségkutató Műhelynek a vajdasági (jórészt a tanuló) ifjúság körében végzett 2008-as felmérése is,¹⁰ amely a szerb *Blic* olvasását 14%-osnak mérte a vajdasági átlagot jelentő 6,5%-kal szemben, ráadásul a fiatalok rendszeresebben olvassák a szerb lapot, mint a Magyar Szót. (Badis 2008/b) E felmérés nyomán megfigyelhető a *fiatalság (főleg anyanyelvi) sajtótermékek iránti apadó érdeklődése* is: a napi- és havilapokat mintegy 10%-kal kevesebb fiatal olvassa, mint az ezredfordulós vajdasági átlag; a hetilapoknál a visszaesés már egyenesen drámai, 27%-os (Badis 2008/b).

A könyvolvasás gyakorisága

A 2000-ben végzett magyarországi felmérés 1985-ös reprezentatív vizsgálatunkhoz képest jelentős *visszaesést* tapasztalt: a 18 éven felüli *könyvolvasók* (a felmérést megelőző évben legalább egy könyvet elolvasók) aránya 64%-ról 49%-ra, az ún. *rendszeresen* (havi átlagban legalább egy könyvet) olvasók aránya pedig 19-ről 12%-ra csökkent. A 2005 őszi adatok pedig az olvasók arányának további csökkenéséről (40%-ra) vallanak. (Nagy-Péterfi, 2006:32)

Az ezredfordulós felmérési adatok alapján Erdélyben és Kárpátalján a felnőtt korú magyarok 65–70%-át találtuk könyvolvasónak, Felvidéken és a Vajdaságban pedig 60–60%-át, tehát mindenütt többet olvasnak, mint Magyarországon (49%). A rendszeres olvasók aránya határon túl és Magyarországon egyaránt 10–15% között mozgott, az alsó küszöböt Kárpátalja és Vajda-

ság, a felsőt Felvidék és Erdély mérte ki. Sajátos módon a kevésbé modernizálódott keleti térségek (Erdély, Kárpátalja) tradicionális értékrendjének szellemi talaján nagyobb olvasási aktivitás mutatkozott, mint a modernizáltabb felvidéki és délvidéki magyarság köreiben; nem is beszélve az anyaországról, amely a Kárpát-medence leggyengébb olvasási teljesítményét nyújtja. Fogytékos polgári értékvilággal társuló modernizációs folyamat egyfelől, polgári értékeket ápoló premodern állapotok másfelől: többszörösen is ellentmondásos helyzet kontúrjai rajzolódnak

ki! (Persze csak akkor beszélhetünk igazi ellentmondásról, ha a „polgári” jelző bizonyos kulturális értékvilágokra, s annak részeként az aktív olvasói magatartásra is alkalmazható!)

Éljünk azzal a lehetőséggel, hogy Tóthfalu képében van egy megkutatott bácskai kisközségünk, ahol a reprezentatív vajdasági vizsgálat minden fontosabb kérdését feltettük.¹¹ A 3. táblázat¹² az összehasonlítást nemcsak a vajdasági átlaggal, hanem más országok magyar falvainak adataival is lehetővé teszi.

3. táblázat

*Könyvolvasók százalékos aránya
a felnőtt falusi lakosság körében*

	Tóthfalu (Vajdaság) 2005 [%]	Zetelaka (Székelyföld) 2002 [%]	Magyarországi falvak (2000)	
			2000 lakos alatt [%]	2–10 000 lakos [%]
Könyvolvasók	43	55	35	37
Ebből rendszeres olvasók	4	13	8	11

A 3. táblázat tanúsága szerint Tóthfalu felnőtt lakosságának 43%-a bizonyult könyvolvasónak. Falusi helyszín lévén várható volt, hogy elmaradnak a 60%-os vajdasági átlagtól (vö. a 2. ábrával), de elmaradnak a székelyföldi község, Zetelaka 55%-os könyvolvasói hányadától is; viszont megelőzik a magyarországi különböző nagyságrendű községeket. A rendszeres könyvolvasás terén minden vizsgált helyszínhez képest nagy Tóthfalu deficitje. Erdély olvasási mutatói a közelmúltig nagyon jók voltak, a legjobbak a Kárpát-medence magyar nemzetrészei közül, így a Tóthfalu–Zetelaka „párharc” eredménye nem kelthet túl nagy meglepetést.

A zentai Identitás Kisebbségkutató Műhely már említett 2008-as, a zentai ifjúsági találkozón készült felmérése¹³ képet adott a könyvolvasás helyzetéről is. Mivel az ifjúsági minta csaknem háromnegyede középiskolai vagy főiskolai tanuló volt, nem lehet meglepő, hogy a könyvolvasók aránya lényegesen magasabb (kb. 90%-os) a vajdasági (60%-os) átlagnál, és hogy a rendszeres olvasók aránya is mintegy kétszerese volt az átlagnak.¹⁴ (Badis 2008/b)

A magyarkanizsai könyvtárosoknak a még fiatalabb (7–18 éves) korosztályra és két falura kiterjedő kisebb méretű kérdőíves vizsgálata¹⁵ szerint a könyvek presztízse/olvasottsága erősen

csökkenőben van, a tv és a könyv közül a gyerekek egyértelműen a tv-t részesítik előnyben. A jövőre nézvést ezek nem túl biztató jelzések. Bár az adat nem általánosítható, mégis figyelemre méltó: a megkérdezett gyerekek (fiatalok) közel négyötöde azt mondta, hogy – iskolai kötelezettségein kívül – mindössze éves gyakorisággal szokott könyvet olvasni. (Vörös 2003: 314)

Milyen nyelven olvasnak?

Visszatérve az ezredfordulós felnőtt-vizsgálatokhoz, a sajtótermékekhez hasonlóan vizsgáljuk meg a könyvek esetében is az olvasás *nyelvét*. Megállapíthattuk, hogy *a határon túli könyvvasmányok többsége anyanyelven íródott*, de az egyes országok magyarsága között elég nagy különbségek mutatkoznak. A szlovákiai magyarok körében például „csak” mintegy kétharmados volt azoknak a könyvvasóknak az aránya, akiknek elmúlt évi olvasmányai túlnyomó többségben (91–100%-ában) magyar nyelvűek voltak, míg a többi határon túli közösségben ezek aránya 80% körül mozgott: vagyis úgy tűnik, hogy a szlovákiai magyarok olvassák a legtöbb nem magyar (értelemszerűen főleg szlovák) nyelvű könyvet. (Visszatekintve a kilencvenes évek első felében végzett vizsgálatainkra, a magyar nyelvű olvasmányok nagyon hasonló arányszámaival találkoztunk akkor is, csak a vajdasági magyarok növelték azóta érzékelhető mértékben anyanyelvű olvasmányaik arányát.) (Vö. Gereben 1999:198)

Nem változtak meg a „réteg-otthonosságot” illető alapvető tendenciák sem: az olvasmányok nyelvi összetétele a diplomások és a szórványhelyzetben élők körében hajlamos leginkább eltolódni a többségi nép nyelve felé, míg az alacsonyabb iskolázottságú csoportokban és a tömbmagyar vidékeken élők között tetőzik a magyar nyelvű olvasmányok aránya. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kisebbségi magyar értelmiség zöme a többségi nép nyelven olvas: 70–75%-uk (Szlovákiában 60%) így is túlnyomórészt magyarul olvassa éves olvas-

mányanyagát. A szórvány esetében valamivel korábban azt tapasztaltuk, hogy az ott élők többet olvasnak a tömbmagyar vidékek olvasóinál. Most ehhez hozzá kell tenni, hogy ennek a nagyobb olvasmány mennyiségnek viszont kisebb hányada magyar nyelvű, mint ott, ahol a magyarság túlnyomó többségben él. Itt is elmondható, hogy ez a kisebb hányad relatív természetű: a szórványban élő könyvvasóknak a többsége (mintegy 55–65%-a) ugyanis túlnyomórészt magyar nyelvű könyvek olvasója. Ugyanis ugyanazt állapíthatjuk meg, mint amit a kilencvenes évek elején tapasztaltunk: a szórvány népesség (tömbmagyar vidékekhez viszonyított) nagyobb olvasási gyakorisága nem okvetlenül jelent több magyar olvasmányt, de *több magyar, mint nem magyar* olvasmányt jelent.

Az olvasmányok nyelvét – a nyelvhasználat egyéb színtereivel összevetve – azt tapasztaljuk, hogy a nyelv választási szokások erősen kapcsolódnak egymáshoz: az olvasmányok elsősorban azok körében magyar nyelvűek, akik az iskoláikat is (végig) magyar nyelven végezték, és a hétköznapi élet különböző színterein is anyanyelv-domináns két nyelvűségben élnek. A „vegyes” tannyelv többnyire a magyar nyelvű olvasmányok szerényebb (51–90%-os) többségét indukálja, a (végig) többségi nép nyelven elvégzett iskola pedig tapasztalatunk szerint a nem magyar olvasmányok dominanciáját mozditja elő.

Megvizsgáltuk azt is, hogy az olvasás gyakoriságának van-e kapcsolata az olvasmányok nyelvének megválasztásával. Úgy tapasztaltuk, hogy az olvasott könyvek túlnyomó többségére kiterjedő teljes anyanyelvi dominancia inkább a ritkábban olvasókra jellemző, míg a magyar könyvek szolidabb többségi aránya (51–90%) – nyilván összefüggésben e kategória említett magasabb végzettségű réteg-háttérével – főleg a rendszeres könyvvasók körében fordult elő. Tehát *az olvasmányok többnyelvűsége kedvezni látszik a gyakoribb könyvvasásnak* (és fordítva) *egészen addig a mértékig, amíg az idegen nyelv az anyanyelvet nem kezdi háttérbe szorítani*. (A magyar nyelvű olvasmányok 26–50%-

os, s főleg a 25% alatti kategóriája már ismét gyengébb olvasási teljesítménnyel járt együtt.) Vagyis a kisebbségi magyar olvasáskultúrára nem okvetlenül a „tisztá” nyelvhasználati formák hatnak termékenyítőleg, hanem az *anyanyelv-domináns, de a más nyelvek által közvetített (szakmai és kulturális) értékekre is nyitott beállítódás*. Ez a másik nyelv a kisebbségben élő magyarság esetében sokszor (de nem kizárólag) az állam többségi nyelvét jelenti. Az összefüggés többségi helyzetben, például Magyarországon is működik: a magyaron kívül más nyelvet is ismerők lényegesen nagyobb arányban bizonyultak könyvolvasónak (azon belül rendszeres olvasónak), mint a csupán egy nyelven olvasók. (Gereben 1998:54)

Honnan szerzik be az olvasmányokat?

Egészítsük ki a könyvolvasás témáját néhány információval, amelyek a *könyvekhez való hozzájutás* lehetőségeire utalnak. A 4. táblázat (forrás: Kövesdi 2006) a vajdasági és a tóthfalusi könyveszerzési források igénybevételét veti egybe.

4. táblázat

„A legutóbbi olvasmányát honnan, illetve, hogyan szerezte be?”

(A beszerzés módjának százalékos megoszlása)

A beszerzés módja	Tóthfalu, 2005	Vajdaság, 2000
Könyvesbolt, vásárlás	14,3 %	10,8%
Közkönyvtár	12,0%	11,6%
Családi könyvtár	27,3%	43,9%
Baráti kölcsönzés	28,5%	24,6%
Ajándék	14,3%	7,9%
Egyéb	2,4%	1,2%
NT	1,2%	0%
Összesen	100%	100

Látható, hogy a „hivatalos források”, a könyvesbolt és a könyvtár¹⁶ meglehetősen visszafogott szerepet játszanak: a Vajdaságban általában a „jobb időkben” felhalmozott családi könyvtárak jelentik a fő beszerzési forrást; Tóthfaluban, ahol ezek a gyűjtemények kevesebb háznál és szerényebb mértékben halmozódtak fel,¹⁷ inkább a barátoktól kölcsönzött és az ajándékként kapott könyvek kaptak nagyobb hangsúlyt. A zentai ifjúsági találkozón végzett 2008-as vizsgálat¹⁸ szerint a fiatalok által legutóbb olvasott könyveknek az átlagosnál jelentősen nagyobb hányada származott könyvtárból és könyvesboltból, sokkal kisebb részaránya családi könyvtárból.¹⁹ A nagyobb választékot, a széleskörű és egyúttal célzott igények kielégítését lehetővé tevő beszerzési helyek (könyvtár, könyvesbolt) aktívabb igénybevétele kapcsolatban van azzal a ténnyel, hogy a vizsgált fiatalok túlnyomó többsége valamilyen iskolatípus tanulója volt.

Miket és kiket olvasnak?

Magyarországon az olvasás minőségi mutatói – a hagyományos értelemben vett esztétikai-kulturális értékek tekintetében – az utóbbi évtizedekben legalább olyan mértékű visszaesést sejtetnek, mint a már említett mennyiségi adatok. Magyarországon másfél évtized alatt a *legutóbbi olvasmányok* között a 20. századinál régebbi (romantikus és realista) *klasszikus* irodalom aránya jelentősen csökkent, a *szórakoztató* irodalom aránya pedig növekedett. Emelkedett az elolvasott *ismeretközlő* könyvek aránya is. (A non-fiction iránti kereslet növekedését természetesen nem tarthatjuk negatív tendenciának, legfeljebb akkor, ha a szépirodalom teljes mellőzésével jár együtt – ami egyébként egyre gyakoribb jelenség.)

Ha ezeket a tendenciákat összevetjük a határon túli adatokkal, az derül ki, hogy a klasszikus irodalom különböző válfajait inkább Magyarország határain kívül, a kommerciálist pedig Magyarországon preferálják. (A non-fiction és a modern irodalom esetében viszonylag kiegyensúlyozott

az érdeklődés.) Tehát *a kisebbségben élők körében kedveltebb az értékeőbb irodalom és erősebb a hagyományörző attitűd*. Ugyanakkor az is tény, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2002-es, a székelyföldi Zetelakán végzett reprezentatív vizsgálata a korábbi erdélyi adatokhoz képest a klasszikus irodalom olvasásának visszaesését, és a szórakoztató irodalom jelentős előretörését tapasztalta. (Éhmann 2004:12)

Az aktuális olvasmányok szerzőinek nemzetiség szerinti megoszlását vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy határon túl mindenütt magasabb a magyar szerzők aránya, mint az anyaországban (2000-ben); az amerikai, jórészt bestseller-szerzőké viszont alacsonyabb. Vagyis a *határon túl jobban ragaszkodnak a hagyományos értékhez és a nemzeti irodalomhoz*, és egyelőre nem, vagy csak lassabban és fékezten követik a Magyarországon évtizedek óta egyre jobban kibontakozó kommercializálódás és amerikanizálódás tendenciáit.

Eddig az olvasmányanyag egészének összetételét elemeztük, most konkrét szerző-nevekkel szeretnénk illusztrálni az olvasói érdeklődést

jellemző főbb Kárpát-medencei tendenciákat. A magyarországi – több évtizeden végigvonuló – olvasmánylisták elemzésétől most eltekintünk, de álljon itt a határon túli vizsgálatokkal egyidős, 2000-ben készült felmérés legolvasottabb szerzőinek bestseller-írók által uralt tíz fős élmezőnye: *Danielle Steel, Robin Cook, Lőrincz L. László, Jókai Mór, Moldova György, Wilbur Smith, Vavyan Fable [Molnár Éva], Hedwig Courths-Mahler, Dallos Sándor, Stephen King*.²⁰

Az 5. táblázat tanúsága szerint a határon túl az ezredfordulón még mindenütt Jókai vezetett az olvasottságban, és bár jelen van a szórakoztató irodalom is, a nemzeti klasszikusok „aranycsapata” mindenütt (főleg Erdélyben) felvonult. És ugyancsak Erdélyben jelentős szerepet kaptak a régió saját, immár klasszikusnak mondható írói (Tamási Áron, Sütő András) is. Ugyanakkor utaltunk már a zetelaki negatív irányú változásokra: a székelyföldi nagyközségben a legolvasottabb írónak (2002-ben) az egy hajszállal *Wass Albertet, Jókait és Gárdonyit* is megelőző *Danielle Steelt* találtuk. (Éhmann, 2004:11)

5. táblázat

A legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzői reprezentatív magyar minták felnőtt könyv olvasói körében

Sor-szám	Erdély (1998)		Kárpátalja (1999)		Felvidék (1999)		Vajdaság (2000)	
	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában
1.	Jókai M.	5,8	Jókai M.	4,6	Jókai M.	3,6	Jókai M.	6,8
2.	Wass A.	2,9	Rejtő J.	3,5	Steel, D.	3,1	Rejtő J.	3,4
3.	Mikszáth	1,8	Mikszáth K.	2,3	Cook, R.	2,2	Steel, D.	3,1
4.	Móricz Zs.	1,8	Szilvási L.	2,0	Rejtő J.	1,4	Gárdonyi G.	2,3
5.	Gárdonyi G.	1,7	Dumas, A.	1,7	Dallos S.	1,2	Móricz Zs.	2,3
6.	Rejtő J.	1,4	Mitchell, M.	1,2	Mitchell, M.	1,2	King, St.	2,0
7.	Petőfi S.	1,2	Nemere I.	1,2	Móricz Zs.	1,2	Zilahy L.	2,0
8.	Steel, D.	1,1	Gárdonyi G.	1,2	Christie, A.	1,0	Kosztolányi D.	1,7
9.	Sütő A.	1,1	Móricz Zs.	1,2	Berkesi A.	0,9	Mikszáth K.	1,7
10.	Tamási Á.	0,9	Berkesi A.	0,9	Heller, J.	0,9	Cook, R.	1,4

A vajdaság szerző-listát erős kétarcúság jellemzi: a nemzeti klasszikusok, a Szabadkáról elszármazott *Kosztolányi* és az Újvidéken elhalálozott *Zilahy Lajos* mellett erősnek mondható az amerikai bestseller-irodalom képviselője is. A 6. táblázat (forrás Kövesdi 2006) a 2000-es vajdasági szerzőlistát a 2005-ös tóthfalusival párosítja. Az eltérésekből nehéz elkülöníteni azokat, amelyek

az idő múlásából, és azokat, amelyek a helyszín változásából (konkrétan: az átlaghoz képest a falusi helyszínből) adódnak. Mindenekelőtt feltűnő *Jókai* visszaszorulása, *Wass Albert* „vajdasági íróvá” válása, a *Biblia* élre törése. Némileg Zetelakához hasonlóan, Tóthfaluban is *Danielle Steel* ostromolja a klasszikusok népszerűségét, de még nem tudott eléjük kerülni.

6. táblázat

A legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzői

	Tóthfalu, 2005		Vajdaság, 2000	
Sorszám	Szerző	%	Szerző	%
1.	Gárdonyi Géza	8,4	Jókai Mór	6,8
2.	Biblia	5,6	Rejtő Jenő	3,4
3.	Wass Albert	5,6	Steel, Danielle	3,1
4.	Steel, Danielle	4,2	Gárdonyi Géza	2,3
5.	Molnár Ferenc	2,8	Móricz Zsigmond	2,3
6.	King, Stephen	2,8	King, Stephen	2,0
7.	Petőfi Sándor	2,8	Zilahy Lajos	2,0
8.	Mitchell, Margaret	2,8	Kosztolányi Dezső	1,7
9.	Fekete István	2,8	Mikszáth Kálmán	1,7
10.			Cook, Robin	1,4

* Az összes olvasmány százalékában

Az aktuálisan legolvasottabb szerzők listája a 2008-as ifjúsági vizsgálatban²¹ már teljesen másképpen alakult: az élre a Harry Potter szerzője, *J. K. Rowling* került, őt *St. King*, *P. Coelho*, valamint *Dan Brown* és *D. Steel* követi, és csak utánuk bukkan fel néhány magyar klasszikus. (Badis 2008/b) Itt is el kell mondanunk, hogy a jelentősnek tűnő „profilváltásban” összemosódik az idő múlásának és az átlagtól jelentősen eltérő karakteres (fiatal tanuló) rétegnek a szerepe, de mindkettő afelé mutat, hogy az irodalmi hagyomány, a *nemzeti klasszikusok népszerűsége csökkenően van*.

Emlékezetes olvasmányok, kedvenc írók

Iménti következtetésünk azonban egyelőre csak az aktuális érdeklődésre, az éppen olvasott könyvek összetételére vonatkozik. Az irodalmi hagyományt ugyanis erősen őrzi az emlékezet, a múltbeli kedves olvasmányok képében. Az utóbbi két évtized szélesebb körű, magyar közegű vizsgálataiban (bárhon és bármely országban végeztük), ha a *nagy olvasmányélmények* után érdeklődtünk, mindenütt az *Egri csillagok* vezette a listát, és *A köszívű ember fiai* vagy *Az arany ember* követte, valamint többnyire a *Pál*

utcai fiúk. Nem volt ez másképp a Vajdaságban sem, ahol ezredfordulós vizsgálatunk e művek után Szilvási Lajos *Egymás szemében* című regényét, Tamási Ábelét, és az örökifjú bestsellert, az *Elfújta a szél*t találta különösen emlékezetes olvasmánynak (Gereben 2005:133). A zentai ifjúsági találkozó fiatal közönsége²² – amint láttuk – aktuális olvasmányai között nem részesítette előnyben a magyar klasszikusokat, de olvasmányélményeik között első helyen mégis az *Egri csillagok* áll, majd – a *Harry Potter*rel holt-

versenyben – a *Pál utcai fiúk*. (Badis 2008/b). Jókai-mű azonban itt nem került be az élmezőnybe.

Az adorjáni gyerekek körében végzett szűkebb körű vizsgálat²³ olvasmányélményei között jó részt az iskolai kötelező olvasmányok szerepeltek (mint ahogy jó részt a felnőtt-korú interjúalanyok körében is!): az *Ábel a rengetegben*, a *Tüskevár*, a *Légy jó mindhalálig* stb. (Vörös 2003:318)

7. táblázat

„Kik a legkedvesebb írói?”

	Tóthfalu, 2005		Vajdaság, 2000	
Sorszám	Szerző	%	Szerző	%
1.	Petőfi Sándor	44,6	Jókai Mór	27
2.	Jókai Mór	25,76	Mikszáth Kálmán	11
3.	Arany János	18,9	Móricz Zsigmond	9
4.	József Attila	16,2	Rejtő Jenő	8
5.	Mikszáth Kálmán	13,5	Petőfi Sándor	7
6.	Gárdonyi Géza	12,1	Arany János	6
7.	Ady Endre	10,8	Kosztolányi Dezső	6
8.	Móricz Zsigmond	8,1	Szilvási Lajos	5
9.	Steel, Danielle	6,7	Zilahy Lajos	4
10.	Wass Albert; King, Stephen	5,4	King, Stephen	4
11.	Kosztolányi Dezső; Móra Ferenc	4,1		
12.	Lőrincz L. L.; Rejtő Jenő, Szabó Magda; Christie, Agatha; Fekete István; Juhász Gyula; Karinthy Frigyes; Verne, Jules; Németh László; Weöres Sándor	2,7		

Végül a *kedvenc* („legkedvesebb”) írók listára térek ki, amelyek – ugyancsak nem aktuális intenzív olvasottságot feltételezve – erősen hagyományörzőnek bizonyultak. Ezt tanúsítja a

7. táblázat is, amely a vajdasági reprezentatív mintától nyert ezredfordulós szerző-lista mellé ismét a megfelelő tóthfalusi adatokat párosítja. (Kövesdi 2006)

Mindkét „kedvenc”-lista élmezőnyében (az első 7–8 helyen) szinte kizárólag veretes nemzeti klasszikusokat találunk, írókat és költőket egyaránt. Az olvasói panteonban elnyeri méltó helyét *Jókai* is, még ha pozitív imázsa már nem köthető egy-egy régen oly sikeres művéhez. A tóthfalusi lista sajátossága, hogy kiugróan magas említésszámmal *Petőfit* állítja az élre, jelezvén egyúttal, hogy egy kisebbségi (falusi) közösségnek milyen nagy szüksége van olyan kulturális szimbólumokra, amelyeknek közismertségéhez és konszenzusteremtő erejéhez nem férhet kétség. Régi tapasztalat, hogy ezek a „kedvenc”-listák mindig konzervatívabbak az aktuális olvasmánylistáknál, mert jórészt az egykori olvasói múlt és az iskolában sokszor emlegetett szerzők emlékét őrzik, de a nagyon népszerű aktuális olvasmányok (illetve szerzők) előbb-utóbb belopakodnak e panteonokba is. Ezt látjuk a 7. táblázat utolsó helyein, ahol már megjelentek *D. Steel* és társai. Van némi érdekessége annak, hogy a vajdasági „kedvencek” 8. helyén az a *Szilvási Lajos* áll, akinek több évtizeden át tartó magyarországi népszerűsége a Kádár-rendszer letűntével oszlott szerteszét, illetve tolódott át a határon túlra.

A vajdasági magyar fiatalok 2008-as zentai találkozásán²⁴ külön-külön kérdeztek rá a nagyon kedvelt *magyar* és *nem magyar* szerzőkre. (Az előbbieket lényegesen több említést kaptak, mint az utóbbiak.) Érdekes, hogy a tanultabb vajdasági fiatalok olvasói panteonjában a legmagasabb talapzatra három klasszikus *költő* került: *Petőfi*, *József Attila* és *Ady*, és csak utánuk következik *Jókai*, *Móricz* és *Fekete István*, valamint még egy nagy költő, *Arany János*. (Badis 2008/b) Mivel az aktuális olvasmányok listáján nem találtuk nyomát költőknek, arra kell gondolnunk, hogy valójában egy olvasási múzeum „trezorjába” nyerhettünk betekintést, ahol olyan kincseket őriznek, amelyeket már nem használnak a hétköznapi életben, de megbecsülik őket. A külföldi kedvencek között is vannak „muzeális” jellegűek (pl. *Shakespeare*), de többségük már a kurrens olvasmánylistákról költözött át ide: *Stephen King*, *Rowling*, *Agatha Christie* stb. (Badis 2008/b)

Összegzés

Bemutatásunk célja a Kárpát-medencében, azon belül főleg a Vajdaságban élő magyarok olvasáskultúrájának empirikus vizsgálatokon alapuló felvázolása volt. Az olvasáskultúra magyarországi helyzetéhez képest a határon túl jobb teljesítményekkel – a napi-, heti- és havilapok, valamint a könyvek nagyobb arányú olvasásával, az irodalmi értékek és hagyományok iránti magasabb igényekkel – találkoztunk. Az olvasmányok nyelvének dominánsan az anyanyelvet találtuk, a fiatalabb és tanultabb rétegekben azonban növekvőben van a nem magyar nyelvű olvasmányok aránya.

Vizsgálataink tapasztalata szerint a Kárpát-medencében még létezik egy anyanyelvi kulturális talapzat, egy magyar „szövegközösség”, amely átnyúlik a Vajdaságba is. Erre, amíg megvan, lehet identitást, nemzet- és nyelvpolitikát, jövőképet építeni. De tudnunk kell, hogy ezt a talapzatot sokféle eróziós folyamat ostromolja (modernizáció, asszimiláció, szekularizáció, kommercializálódás, haszonelvű gondolkodás stb.), és egyre nagyobb repedések mutatkoznak rajta, elsősorban az anyaországban. Azonban az újabb keletű, illetve a fiatalabb korosztályokat megcélzó határon túli felmérések is csökkenő tendenciát tapasztalnak a klasszikus irodalmi hagyomány iránti olvasói érdeklődésben és az olvasáskultúra értékorientáltságában egyaránt. Számolnunk kell azzal, hogy a szépirodalom, és azon belül is az értékesebb, a szórakoztatás mellett az ön- és közösségépítést is vállaló irodalom további teret veszít az olvasmányszerkezetben, elsősorban Magyarországon, de a határon túl, így a Vajdaságban is: a nemzeti (és világirodalmi) klasszikusok mellett, illetve helyett egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a nemzetközi bestseller-irodalom, valamint az ezoterikus, áltudományos műfajok divatos szerzői.

A Magyarországon kívül élő magyar nemzetrészeket bizonyos mértékben védi tradicionálisabb értékrendjük, valamint a kisebbségi helyzet fokozott identitászükséglete, amely – mint írásom bevezetésében azt kifejtettem – jelentős részt a

nívós olvasáskultúrából, és annak anyanyelvi értékeiből táplálkozik, de ennek az egymásra utaltságnak az is következménye lehet, hogy a zavarossá váló forrás magát az identitásigényt is csökkenti. Ehelyett annak a módozatait kellene keresni, hogy az egyéni és társadalmi előbbre jutáshoz szükséges modernizációs jelenségek (magasabb iskolázottság, civilizációs vívmányok, demokratikus egyéni és közösségi jogok stb.) a jól kipróbált *hagyományos értékekre épülve, és ne azok ellenében* fejtsék ki hatásukat.

Jegyzetek

1. A kisebbségi sorsot bemutató emblemikus irodalmi alkotások sorában, többek között Domonkos István: Kormányeltörésben c. versét is elemzi Görömbei (2003:70–71).
2. Ennek során Erdély (1998), Kárpátalja (1999), Felvidék (1999), Vajdaság (2000) és Magyarország (2000) felnőtt (18 éven felüli) magyar lakosságának (500 főtől 1000 főig terjedő) reprezentatív mintáin végeztünk kérdőíves felmérést a nemzeti, kulturális és (Tomka Miklós kérdéseivel) a vallási identitástudat témakörében. A Kárpát-medence kisebb-nagyobb, a magyarok által (is) lakott 244 településén a kérdezőbiztosok összesen 3839 kérdőívet töltöttek ki. A vajdasági kutatás 21 településre és 562 főre terjedt ki. A kérdőíves felmérést a KÓD Kft és – Gábrityné Molnár Irén vezetésével – a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság közreműködésével végeztük. A vizsgálat eredményeinek kötetben történt összefoglalását lásd: Gereben 2005.
3. Az identitástudat kérdésével, típusaival már többször és több helyen foglalkoztam (ld. fentebb idézett művek). Konkrétan a vajdasági magyarok identitás-jelenségeivel egy Tóthfaluban 2002-ben rendezett konferencián, ill. annak anyagát közzétevő kötetben (Gereben 2002), ezért az egyes identitás-kategóriák ismertetésére az alábbiakban csak vázlatosan térek ki.
4. Előre megadott válaszlehetőségeinket életszerűvé és kiegyensúlyozottá akartuk tenni azáltal, hogy a kérdőívben a „főleg magyarul” válaszváltozat mellé beiktattuk a „főleg nem magyarul” /szerbül, szlovákul stb./, valamint az „egyformán magyarul és nem magyarul” kategóriákat is. A 2. táblázat e kategóriák alapján, de más csoportosításban közli az adatokat.
5. Botás 2007. A tóthfalusi felmérésről lásd a 7. jegyzetet.
6. Gábrity Molnár – Rác 2007:120. Sajnos, ez a kutatás nem tért ki a többi sajtótermék és a könyvek olvasására.
7. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológus hallgatóival 2005 júliusában 203 kérdőívet töltöttünk ki és számos interjút készítettünk az akkor közel 750 lakosú színmagyar faluban. Ezúton is köszönjük Utasi Jenő plébános atyának kutatásunk hathatós erkölcsi és gyakorlati támogatását! A kutatás során a médiahasználattal kapcsolatos adatokat Botás Bernadett egyetemi hallgató dolgozta fel, aki a szakdolgozatát is ebből a témából írta. (Botás 2007)
8. Az adat sajátossága, hogy néhány százalékkal meghaladja a tóthfalusi napilapolvasók arányát (ld. 2. táblázat), ami azt jelenti, hogy a Magyar Szó olvasottsági adatai inkább az ismertségre, illetve a jelenlegi mellett a korábbi olvasottságra utalnak. (Ez a jelenség természetesen más lapoknál is érvényesülhet, de kisebb mértékben, mert ismertségük is jelentősen kisebb.)
9. Lásd példaként a *Kiskegyed* tóthfalusi olvasottságát!
10. A kérdőíves felmérést a zentai Nyári Ifjúsági Napok 2008 júliusi rendezvénytársaságán megjelent mintegy 23 ezer magyar fiatalot reprezentáló 573 fős mintán végezte Badis Róbert. A kérdezettek átlagéletkora 20–21 év volt, 72%-uk volt középiskolai tanuló, illetve főiskolai/egyetemi hallgató. (Badis 2008/a)
11. Tóthfalu könyvolvasási szokásairól Kövesdi Rita egyetemi hallgató készített kutatási jelentést (Kövesdi 2006).
12. A *tóthfalusi* adatok forrása: Kövesdi 2006. A székely nagyközségben, *Zetelakán* ugyancsak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológus hallgatóival készítettünk 403 főre kiterjedő reprezentatív felmérést, 2002 nyarán. Az olvasási adatokat lásd: Éhmann 2004. A *magyarországi* falusi adatok forrása: ezredfordulós (2000-es) magyarországi felmérésünk adatbázisa.
13. Lásd a 10. sz. lábjegyzetet!
14. A fiataloknak nagyobb hányada, közel egyharmada mondta rendszeres könyvolvasónak magát, de ha kontrollként alkalmazzuk az ezredfordulós (és korábbi) vizsgálateink „havonta átlagosan legalább egy könyv” kritériumát, akkor kb. 20% bizonyul rendszeres olvasónak. (Vö. Badis 2008/b)
15. *Adorján* és (kontrollként) *Kispiac* volt a két helyszín, ahol alsó- és felsőtagozatos tanulók és egy műszaki középiskola növendékei voltak a kérdezettek, összesen 86 kérdőívet töltöttek ki. A korcsoportok szerinti megoszlás nem ismert. (Vörös 2003:309)
16. Ezredfordulós vajdasági felmérésünk szerint a könyvtári tagok aránya a felnőtt-korú magyar népességen belül 17,5%-os

- volt; Tóthfalun, ahol 2005-ben nem is volt könyvtár, 5%-os. (Kövesdi 2006)
17. A 100 köteten felüli házi könyvtárral a vajdasági reprezentatív minta 38%-a, Tóthfaluban 11% rendelkezett. (Kövesdi 2006)
18. Lásd a 10. sz. lábjegyzetet!
19. A fiatalok olvasmányainak 22%-a volt (friss) vásárlás, 26%-a könyvtári kölcsönzés eredménye, és egyötöde származott a családi könyvtárból. (Badis 2008/b)
20. A 2005-ös országos reprezentatív TÁRKI-OSzK-vizsgálat magyarországi olvasottsági listája alaptermészetében nem változott, de pozitív értelemben kissé színesebb: Dan Brown, *D. Steel, Jókai, Wass Albert, Rejtő, Moldova, Vujity Tvrtko, Lőrincz L. László, Kertész Imre, Márai Sándor*. (Nagy–Péterfi 2006:33)
21. A zentai ifjúsági találkozó résztvevőiről van szó: lásd a 9. sz. lábjegyzet!
22. Lásd a 10. sz. lábjegyzet!
23. Lásd a 15. sz. lábjegyzetet!
24. Lásd a 10. lábjegyzet!

Hivatkozott irodalom

- Badis 2008/a BADIS Róbert: Ifjúságkutatás 2008. Zenta : Identitás Kisebbségkutatási Műhely. [Kézirat]
- Badis2008/b BADIS Róbert: A vajdasági magyar fiatalok olvasási szokásai. Előadás az „Ezt az ereklyét...” címen a 2008. november 7-én Zentán rendezett konferencián.
- Botás 2007 BOTÁS Bernadett: Egy vajdasági magyar falu médiafogyasztási szokásai. Piliscsaba. [Kézirat]
- Éhmann 2004 ÉHMANN Gáborné HAVAS Mária: Zetelaka olvasásszociológiai vizsgálata. In. Könyvesház 1–2. (A Művelődés melléklete)
- Gábrity - Rác 2007 GÁBRITY MOLNÁR Irén – RÁC Livia: Kárpát panel – Vajdaság. In: Kárpát panel, 2007. A Kárpát-medencei magyarság társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés. (Szerk.: Papp Z. Attila, Veres Valér) Bp. : MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 120-184.p.
- Gereben 1998 GERE BEN Ferenc: Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében Bp. : OSzK.
- Gereben 1999 GERE BEN Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Bp. : Osiris ; MTA Kisebbségkutató Műhely. 213–218. p.
- Gereben 2002 GERE BEN Ferenc: A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása. In: Nemzet és haladás. A magyarság helyzete a XX. században. (Szerk. Hódi Sándor.) Tóthfalu : Logos. 54–80. p.
- Gereben 2005 GERE BEN Ferenc: Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata. Bp. : Lucidus. 163–173. p.
- Görömbei 2003 GÖRÖMBEI András: Az anyanyelv védelmének változatai a kisebbségi magyar irodalmakban. In: Irodalom és nemzeti önismeret. Bp.: Nap K. 63–79. p.
- Kövesdi 2006 KÖVESDI Rita: Kulturális fejlődés és olvasáskultúra Tóthfaluban. Piliscsaba. (Kézirat).
- Nagy–Péterfi 2006 NAGY Attila–PÉTERFI Rita: Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. = Könyvtári Figyelő, 2006. 1. sz. 31–44. p.
- Vörös 2003 VÖRÖS Anna: Olvasásszociológiai felmérés az adorjáni általános- és középiskolai tanulók körében. In: Adyántól Adorjániig. Kanizsai Szociográfiai Műhely ; Logos Grafikai Műhely.

Tíz év múltán – a hatvan éve alapított körzeti könyvtárakról (2. rész)*

TÓTH Gyula

Miért nem előbb, miért csak 1949-ben indultak a körzeti könyvtárak?

Ha a megoldás már 1942-ben megvolt, ha a körzeti könyvtár koncepciója 1946-tól Sebestyén Géza kezdeményezésére készen állt, miért kellett 1949-ig, a politikai fordulatig várni? Ha „mind az állami irányítás, mind a párt- és tömegszervezetek a kultúra fontos területének tekintették a lakosság könyvtári ellátását” (Kégli), miért cselekedtek évekig a már többször sikertelen módon? Talán mert a háború után minden mást előbb kellett újjáépíteni, a művelődésügyön belül is más területek élveztek előnyt. A rendszer kialakításának legfőbb akadálya a pénzhiány lehetett.

A másik ok a demokrácia-deficitben és a koalíciós versengésben kereshető. „A koalíciós álmirányítás időszakában [...] a könyvtárügyre fordítható erőforrások – különböző szándékok mentén – több csatornán áramlottak, s ez által nem vált lehetővé egy egységes könyvtári rendszer létrehozása. A könyvtárfejlesztésnek ez a módja ugyanazt a struktúrát alakította ki ismét, mint ami a korábbi évtizedek során már bizonyította életképtelenségét.” Kégli Ferenc szerint hálózat helyett kampánymegoldások folytak, mert „a falusi és tanyasi lakosságot ellátó könyvtári hálózat megvalósításához, (körzetek kialakítása, körzeti könyvtárak létrehozása, személyzetének fizetése, könyvvállományának beszerzése) a rendszer működtetéséhez 1947–48-ban a politika még nem biztosított erőforrásokat.”¹⁰⁸

*A tanulmány első része a Könyvtári Figyelő 2009. 4. számában (685–704. p.) jelent meg.

A szabadművelődési berkekben hangoztatott művelődési/olvasási éhség régimódi kezdeményezéseket szült.

1948 július-augusztusában a megyei szabadművelődési felügyelők helyzetképet rajzoltak könyvtáraik állapotáról, forgalmáról.¹⁰⁹ A jelentések alig használhatók. „*Megállapítottam, hogy a jelentéshez mellékelte statisztika hiányos*” – írta Mátyás Ferenc.¹¹⁰ A közreadott beszámolókból országos helyzetkép nem, megyei kép is alig készíthető. Így ez a körzeti könyvtárak előtti utolsó láttelep. Ahhoz hozzájárulhatott, hogy a körzeti könyvtárakat, nép(alap)könyvtárakat végül a meglévőktől függetlenül létesítették. A körzeti könyvtárak ugyan nem parlagon népesítettek be, csakhogy sem a régiak állománya, sem az 1945 után alapítottak nem feleltek meg sem Sebestyén és a szabadművelődés célkitűzéseinek, sem az 1948-tól mindinkább kirajzolódó szovjet típusú agitációs és propaganda célú törekvéseknek. Az kiolvasható belőlük, hogy ismerték a körzeti terveket, megvalósítását megváltásként várták.¹¹¹ A központi akarat és az erő hiányzott. A balra tolódás a parasztpárti értelmiséget is arra készítette, keressenek más kitörési lehetőséget. 1948 nyarán a politikai erőviszonyokban beállt fordulatot érzékelve, azt megelőzve szovjet példát kerestek. Rájöttek, hazai viszonyok között erős politikai támogatás is szükséges. Kégli Ferenc az MDP támogatásának magyarázatát abban látja, hogy „*mint egyetlen, egységes proletár harci párt, ideológiájából következően az állami-társadalmi élet teljességének kizárólagos meghatározójává kívánt válni. A kultúra fogalmába csak is a hatalom ideológiáját dicsőítő művészetet és tudományt fogadta be, és minél autoritáriusabb egy hatalom, saját eszközeként annál erőteljesebben veti be a kultúrát.*”¹¹² A szabadművelődés e politika támogatására való átváltást 1948 május-június fordulóján a révfülöpi országos konferencián végezte el. A könyvtárügy irányítói az *Új Szántás* 1948 májusi számában már azt írták, hogy a Szovjetunióban is körzeti könyvtárak működnek. „*A körzeti könyvtári rendszerre vonatkozó szakmai elképzeléseket a pártállam az igényeihez tudta igazítani, tehát támogatta*”.

¹¹³ Ennek az lett az ára, hogy a körzeti eszmény a demokratikus, polgári liberális tartalmát fel kellett váltani szovjet tartalommal, a modellt is szovjetesíteni kellett. Abból éppen a lényeg maradt ki. Lepusztult, centralizált, de már bolsevizált népkönyvtár született – harmadszor.

A körzeti könyvtárak létesítése nem jogi aktus nyomán indult. Költségvetési lehetőséget sikerült biztosítani. A szervezést jellemzi az Országos Könyvtári Központ (OKK) elnökének a levele a miniszterhez.¹¹⁴ Hogy a körzeti könyvtárak az év első negyedében, a népkönyvtárak első felében működhessenek, „*a velük kapcsolatos központi teendők lehetőleg egy kézbe, egyetlen szerv hatáskörébe kerüljenek, s erre szervezésénél és eddigi funkcióinál fogva az Országos Könyvtári Központ látszik a legalkalmasabbnak, kérem miniszter urat, adjon megbízást az Országos Könyvtári Központnak a népkönyvtáriüggyel kapcsolatos következő feladatok elvégzésére.*”

A tíz pontban elsorolt feladatok után kilátásba helyezte: „*az Országos Könyvtári Központ kötelékében külön népkönyvtári osztályt kívánok felállítani.*” Kovács Máté államtitkár módosításokat tett: „*3. pont: utólagos jóváhagyással; 6. pont: az OKK által kiválasztott s általam jóváhagyott káderekből.*” Felszólította az elnököt, az OKK kötelékében külön népkönyvtári osztályt állítson fel. Az osztály és a 10 körzeti könyvtár személyzetének kiválasztása a minisztérium hatáskörében maradt.

Az 1949 elején készült működési terv nyomán, az MDP szabadművelődési aktívájának jóváhagyásával kezdték a szervezést.¹¹⁵ Kégli megtalálta *A körzeti könyvtárak működési terve* című tervezetet, melyet az MDP művelődési programjának figyelembe vételével fogalmaztak 1949 elején.¹¹⁶ Az új népkönyvtári hálózat létrehozásának és működtetésének célja teljesen más lett, mint volt: „*a tömegnevelés és agitáció egyéb eszközeivel, a nyomtatott betű terjesztésével elősegíteni a dolgozó tömegek tudatának megváltoztatását, konkrétan: az agitációnak és propagandának a könyvhöz és könyvtárhoz kapcsolódó eszközeivel és módszereivel erősíteni a dolgozó osztályok, különösen a sze-*

gényparaszság egységfrontját, tudatosítani a népi demokráciából a szocializmus felé vezető út perspektíváit, emelni a dolgozók általános és szakmai műveltségét és erősíteni a munkásparaszt szövetséget.» Már hiányzott a városi könyvtár szintű háttérbázis, a főfoglalkozású, képzett könyvtáros és tájékoztatási apparátusa. Nincs szó az állandóan helyben lévő és a cserélődő állomány különbségéről, és a gépjármű sem bibliobusz, de könyvtári teherautó sem. A felsoroltak is jórészt elsikkadtak a kivitelezés lázában az egyre szűkülő feltételek között. Az MDP szabadművelődési aktívája kiegészítő javaslataival az amúgy meglévő politikumot erősítette: „*a Szabadművelődési Tanács könyvtári albizottsága vizsgálja felül még egyszer a kiküldendő könyvek jegyzékét politikai és pedagógiai szempontból; sürgősen meg kell állapítani a körzeti könyvtárak hatáskörébe tartozó falvak jegyzékét, és azt be kell mutatni a párt Szervezési osztályának; a Káderosztály vizsgálja felül az Országos Könyvtári Központ Népkönyvtári alosztályának felépítését, és tegyen javaslatot szervezőképes munkáskáderek beállítására. [...]* a testület háromtagú bizottságot hozott létre a »sürgős teendők« megállapítására és a megteendő intézkedések elkezdésére.”

Az OKK érzekelte, „*a körzeti könyvtárak felállításáról, szervezetéről és rendeltetéséről semmilyen rendelet nem intézkedik. [...]* 24 paragrafusból álló rendelettervezetet terjesztett fel a miniszterhez 1949. június 4-én: Rendelettervezet a körzeti könyvtárakról.”¹¹⁷ Ebből sem lett rendelet. Átalakult viszont a kormányzati rendszer, létrejött a Népművelési Minisztérium és ennek szerveként a Népkönyvtári Központ, kialakult a tanácsrendszer. Mindez nem magyarázza, hogy a körzeti könyvtárak szervezését és működését miért nem rendezte jogszabály.

Nehéz kibogozni, országosan hány körzeti könyvtárat terveztek. A számok eltérőek. Az 1947-ben indult hároméves tervnek könyvtári vonatkozása alig volt.¹¹⁸ Az 1947. április 26-i keltezésű hároméves állami munkaterv közművelődési fejezet 11/b. alpontja könyvszállító autóbuszokkal felszerelt 60 körzeti könyvtár

szervezését irányozta elő, évenkénti 15+15+30 bontásban. (Vagyis 1948-ban 15, 1949-ben 15, 1950-ben 30 körzeti könyvtárat.) Nem így valósult meg.

A legtöbbet az Országos Könyvtári Központ elnökének beadványából lehet megtudni. Mivel a körzeti könyvtárak további fejlesztése nem volt biztosított, a Vallás és Közoktatási Minisztérium (VKM) 1950-re mindössze 4 új szervezését irányozhatta elő, a Magyar Tudományos Tanácshoz fordultak. Eszerint a körzeti könyvtár állományát 10–15 000 kötetre tervezték, s az 80–90 000 lakosú körzet középpontjában működik. Teljes kiépítése esetén 50–60 helyi könyvtár tartozik hozzá. Országosan 60–70 körzeti könyvtár felállítását látták szükségesnek. A Szakbizottság megállapította, a 4 körzeti könyvtár – hasonló ütemet tételezve fel – beláthatatlan időre elodázná az egész országra kiterjedő kiépítését. A beadványból megtudjuk, hogy egy-egy körzeti könyvtár felállítása 10 000 kötet könyvvel és gépkocsival együtt kb. 400 000 forintba került volna, 60 körzeti könyvtár felállítása tehát 24 millió forintba. „*Ez az összeg tizedrésze annak az összegnek, amelyet az ötéves terv folyamán évenként sportcélok támogatására fogunk fordítani, s egy százaléka annak az összegnek, amelyet művelődésünk fejlesztésére az öt év alatt beruházunk.*”¹¹⁹

Az 1950. január 1-jén indult első ötéves tervtörvény 45. §-a szerint „*a tervidőszak alatt 20 új körzeti könyvtári központot kell létesíteni.*”¹²⁰ Mivel 10 körzeti könyvtár már működött, így 30 körzeti könyvtárral számoltak. *Török Bálint* 1949 tavaszán Békéscsabán az ötéves terv végére 70–80 körzeti könyvtárat említett.¹²¹ A korabeli tervezés szárnyalására, s bizonytalankodásaira jellemzően 1950. áprilisában a Somogyi Napló arról tudósított, hogy „*a népművelési minisztérium az ötéves terv keretében három nagy – a kaposvárihoz hasonló – körzeti könyvtárat létesít [...]* Barcsan, Marcaliban és Siófokon.”¹²² 1952-ig csak további egy alakult: Nagyatádon.

Miként készítették elő – az immár szocialista! – körzeti könyvtárakat? A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az Országos Könyv-

tári Központ,¹²³ annak népkönyvtári osztálya, az önállósulása után a Népkönyvtári Központ (NKK) szervezte, vidéki kezdeményezésekhez is kapcsolódva. A tervek gyakran módosultak. A Vallás- és Közoktatásügyi, majd Népművelési Minisztériumból, a Népkönyvtári Központból központilag indítványozták. A hivatalos, politikai csinnadrattával megtartott avatás előtt hónapokkal megkezdtek a szervezést, néhol avatás előtt már működött a körzeti könyvtár. Így történhetett meg, hogy a körzeti könyvtár avatásával egyidejűleg, vagy egy-két nappal később már falusi könyvtárait is átadhatták. Jó példa Fejér megye, ahol a ténylegesnél közel fél évvel korábban beharangozták a körzeti könyvtár avatását, s a körzet első népkönyvtárai közül több annak hivatalos avatása előtt létezett.¹²⁴ A szervezésre Békés megyei példát találtunk tíz évvel ezelőtti írásunkban,¹²⁵ itt ezért nem ismételjük. Kégli Ferenc pedig azt részletezte, miként szervezték a falusi könyvtárakat; ezt sem ismételjük. Arra viszont felhívjuk a figyelmet, hogy az iratok tanúsága szerint gyakran nem pontos a felavatás vagy megnyitás dátuma, az avatás és a megnyitás nem mindenütt esett egybe.¹²⁶

Miért nem a városi könyvtárra bíz- ták a körzeti feladatokat?

Magyarország a második világháborút megelőzően sem állt jól városi könyvtárakkal. Vidéki városaink – Szegedet, Debrecent, Győrt, Sopront, Székesfehérvárt, Szombathelyt leszámítva – nemcsak számottevő, egyáltalán könyvtárral sem rendelkeztek.¹²⁷ A háború csak tovább rontotta a helyzetet, s 1952-ig sem sikerült erős városi rendszert kialakítani. „*Városi könyvtáraink közül csak néhánynak sikerült lépést tartani üzemi és falusi könyvtáraink fejlődésével. A vidéki városi könyvtárak közül jól működik a szegedi, a miskolci, a győri és a debreceni városi könyvtár. Az ország 54 városa közül eddig csak 30 helyen van könyvtárunk. Itt sincs mindenütt függetlenített könyvtáros. Ebben az évben városi*

könyvtáraink számát 50-re kívánjuk emelni, és fokozatosan érvényesítjük azt az elvet, hogy városi könyvtárainkat az ötéves terv során tudományos könyvtári színvonalra fejlesszük. Városi könyvtárainkban ma 630 000 kötet könyv van, ebben a számban nem szerepelnek a vidéki nagy tudományos könyvtárak kötetei, mint amilyen például a szegedi Somogyi-könyvtár.”¹²⁸ Nemes Dezső a megyei-járási könyvtárak rendszerére való áttérést (is) előkészítő, 1952. március 17–18-án tartott Országos Népművelési Értekezleten – azt mondta, „*a vidéki városi könyvtárak fejlesztését a múlt év áprilisában kezdtük.*”¹²⁹ Ehhez képest egy év alatt kétségtelenül volt fejlődés, még akkor is, ha ugyanitt a szovjet vendég, „Csekina elvtársnő” szájába adva bírálta a városi tanácsok nemtörődömségét, a kevés könyvanyagot, a propagandamunka egyoldalúságát. Egyenetlen volt a városi könyvtári teljesítmény: amíg Szolnoknak 1951 januárjában 150 olvasója volt, jó egy év múlva 2700 és havonta átlag 8000 kötetet kölcsönzött, addig a miskolci városi könyvtárnak (7 függetlenített könyvtáros) kb. 1500 olvasója volt, s a berettyóújfaluinak is 2736. Egy cikk szerint a miskolci helyben topogás, a szolnoki, egri, szombathelyi, jászberényi stb. könyvtárt a lendület jellemzi. Ugyaninnen tudhatjuk, hogy az 54 város ekkor már 53 könyvtárának állománya kb. 700 ezer, de csak kb. 250 ezer elégít ki olvasói igényeket, a többi használhatatlan. Az 53 könyvtár közül 33 könyvtárnak 5000 kötet alatt volt az állománya (Nyíregyháza 4000, Salgótarján 2000, Szentes 2100 kölcsönözhető kötet). Az 53 könyvtárnak száznál több volt a főfoglalkozású könyvtárosa, de nagy részük nem régen lett az, s kb. *ötvenre* tehető, aki szakmai oktatásban is részesült. Az 53 könyvtárnak 1952 közepén 72 fiókkönyvtára volt, hat helyen működött műszaki részleg, s ekkor még úgy tervezték, hogy további 17 (!?) kap *ilyent*. Amíg a pápai könyvtárt egy év alatt négyszer költöztették egyre rosszabb helyre, Gyulán és Sopronban alagsorban kapott a könyvtár helyet, az utóbbi időben új és jobb helyet kapott Győrben, Szombathelyen, Tatabányán, Nyíregyházán és Szentesen.¹³⁰ (Okunk van

feltételezni, hogy ez a nem túl rózsás helyzetkép szebb a valóságosnál.)

1945 előtt a városi könyvtár közgyűjteménynek számított, közülük számos (lazábban-szorosabban) múzeumhoz, levéltárhoz tartozott szervezetileg. Gyűjteményük régi, tudományos, inkább a kutatást szolgáló anyagot tartalmazott. Nem ritkán több tízezres nagyságrendűek voltak. 1945–46-ban kivonták a fasiszta anyagot (ennek gyakran esett áldozatul értékes helyismereti, tudományos és periodika-anyag is!), az állományt átrendezték, később többnyire ide irányították az államosított könyvgyűjteményeknek azt a részét, melyre központilag nem tartottak igényt. E könyvtárak évekig állományrendezéssel voltak elfoglalva, emiatt (is) számos (pl. a veszprémi) csak 1948-ban, mások még később nyitották meg kapuikat.

1945 után sem változott a helyzet a tekintetben, hogy mint közgyűjtemények a VKM-en belül is más ügyosztályhoz tartoztak. A körzeti könyvtári koncepció, de még Sebestyén Gézának a városi lakosság munkahelyi közösségekre épülő ellátása kapcsán sem esett szó a régi városi könyvtárakról. Nem kétséges, gyűjteményük, szolgáltató képességük nem illett nemcsak az 1949 utáni politikai agitációs és propaganda koncepcióba, de még az 1945–1949 közötti polgári demokratikus szabadművelődési törekvésekbe, gondolkodásba sem. Hogy mennyire nem illettek össze, mutatja Székesfehérvár példája, ahol hiába törekedett *Könczöl Imre* a körzeti és városi könyvtár egy fedél alatti elhelyezésére, a teljesen eltérő feladatú két könyvtár egymástól függetlenül működött.¹³¹ Vagy a debreceni Közművelődési Könyvtár, amikor 1951. január 1-jén önállósult, mint a városi tanács intézménye, helyileg maradt továbbra is az államosított Déri Múzeum épületében.¹³² Arról, hogy a Veszprém-vármegyei Múzeum és Könyvtár igazgatójának, *Nagy Lászlónak* az előkészítő munkája ellenére Veszprémben külön alakult meg az ország első körzeti könyvtára, illetőleg Kaposváron voltak törekvések a vármegyei könyvtár bekapcsolására, a *Volt kísérlet is c.*

fejezetben korábban* már volt szó. De ugyanígy: a régi és jól működő városi könyvtárral rendelkező Győrött és Szombathelyen – mind külön körzeti könyvtár létesült.

1950-ben a minisztérium kezdeményezte, hogy a városi könyvtárak kerüljenek az akkor alakult városi tanácsokhoz.¹³³ Ekkor választották el a városi könyvtárat a másik közgyűjteménytől, nem mindig konzekvensen osztva el (hely)történeti anyagukat. Szerény elhelyezési, tárgyi és személyi viszonyok között korlátozott szolgáltatásokat nyújtottak, gyér forgalmat bonyolítottak, többnyire nem is a régi, hanem az újabban beszerzett, vagy kapott könyvanyagukkal. E könyvtárak felügyeleti szerve 1951-ig a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége volt, akkor átkerültek a Népkönyvtári Központhoz; ez a közművelődési könyvtárak közös megítélése felé tartó lépés volt.

Kégli Ferenc írta monográfiájában,¹³⁴ hogy a központi irányítást 1951-ben tanácsalanság és bizonytalanság jellemezte a városi könyvtárakat illetően. 1951 márciusában a Népművelési Minisztérium önálló intézményként gondolta továbbfejleszteni a városi nyilvános könyvtárakat. Májusban meg azt írták, hogy „a körzeti könyvtár, mint a megye könyvtára, feleltes szerve a városi könyvtáraknak. A körzeti könyvtáros havonta legalább egyszer köteles meglátogatni a hozzá tartozó városi könyvtárakat és tapasztalatairól, azok munkájáról havi jelentésben beszámolni.”¹³⁵ A 98/4/51 sz. (1951. július 21.) Népgazdasági Tanácsi határozat előírta, hogy „a városi nyilvános könyvtárakat [...] fokozatosan tudományos könyvtári színvonalra kell fejleszteni, ezért a különböző nyilvános könyvtárakat egységes szervezetbe kell összefogni.” A rendelkezés felsorolta, hogy a műszaki fiókokat, a múzeumi, iskolai és szerzetesi könyvtárak tudományos kutatás szempontjából értékes részeit be kell olvasztani a városi nyilvános könyvtárba.¹³⁶ Aztán hamarosan más szelek fűdögáltak. Többségük a kornak megfelelő, ámde gyenge állománnyal és szolgáltatásokkal érkezett 1952 nyarához.

* Könyvtári Figyelő, 2009. 4. sz. 607 p.

Miért nem rájuk épült a könyvtárügy fejlesztése 1949-től? A századelő elképzeléseiből a helyi lakosságot és a vonzáskörükbe sorolt falusiakat egyaránt ellátó, kettős szerepet vállaló városi könyvtár eszménye olvasható ki.¹³⁷ A '46-os *Mai magyar* művelődéspolitikai „változatos, gazdag anyagú” könyvtárat említett. *Kőhalmi Béla* megítélése szerint sem a századelő hazai próbálkozásai, sem – a voltaképp nagyvárosi – public library nem oldotta meg a falusi lakosság ellátását. Mintaként az amerikai és kanadai farmok példáját és a dán ellátást, valamint – a Szovjetunió megoldását hozta fel. Szerinte az lenne jó, ha a „városival egyenrangú vidéki körzeti (tanyaközponti) könyvtár táplálná a falusi fiókönyvtár hálózatot, a vándor- és mozgókönyvtárakat, a falujáró autóbusz könyvtárakat”¹³⁸ Az 1947-es törvénytervezetben külön körzeti könyvtárak szervezését tartották megfelelő modellnek. Ez „a körzeti könyvtár szervezeti kapcsolatban állhat a székhely helyi könyvtáraival, esetleg valamely nevelési intézménnyel, anyaga azonban nem egyesíthető ezek anyagával [...] a 10 000–30 000 lélekszámú községek, városok tagokként beléphetnek a [...] körzeti szervezetbe [...] a 30 000-nél nagyobb lélekszámú községek, városok önálló könyvtári szervezetet kötelesek fenntartani...”¹³⁹

A körzeti könyvtárak a városiaktól függetlenül jöttek létre. Már tudjuk, számos közülük vett át bizonyos – Veszprémben 1952-ig 1800–2000 kötetnyi – könyvanyagot a körzetitől, sőt 1950–51-ben az OKK-tól, 1952-ben az NKK-tól is.¹⁴⁰ A Népművelési Minisztérium 1951. elején megfeddte a szombathelyi körzeti könyvtárt a városi könyvtár támogatásáért.¹⁴¹ 1951-ben már megindult valamiféle kapcsolat azonos településen működő könyvtárak között.¹⁴²

Összességében elmondható, hogy sem a körülmények, sem a külföldi példák nem szóltak a városi könyvtárakra épülő körzeti ellátás mellett. 1952-ben is csak néhány helyen voltak jobb (személyi!) feltételek a városi könyvtárban, mint az amúgy nem túl erős körzeti könyvtárakban.

Három év alatt 35 körzeti könyvtár¹⁴³

A körzeti könyvtárak szervezését még a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, ill. az Országos Könyvtári Központ kezdte Sebestyén Géza irányításával. Az első tíz körzeti könyvtár szervezését az Országos Könyvtári Központ Népkönyvtári Osztálya fejezte be. 1949. augusztus 1-jétől működött a Népművelési Minisztérium, az állami könyvtárak (tömegkönyvtárak – ahogy akkor nevezték) főfelügyeletét is ellátó minisztérium.¹⁴⁴ A 4329/1949. /XI. 26./ MT. sz. rendelet az OKK Népkönyvtári Osztályát megszüntette, s 1950. január 1-ével létrehozta a Népkönyvtári Központot (NKK), a Népművelési Minisztérium (Np. M) alá tartozó intézményt.¹⁴⁵ Az NKK felügyelte, irányította a körzeti könyvtárakat, alapkönyvtárakat [letéti könyvtárakat], a megyei népművelési ügyvezetők hatáskörébe tartozó összes könyvtárt. „Létszáma húsz fő körül mozgott. [...] végezte a körzeti könyvtárakba szánt teljes könyvállomány beszerzését és a 34–35 körzeti könyvtárba szétküldését, raktári jelzettel és ETO szerinti szakjelzetekkel, raktári lappal, letétlappal és könyvkártyával ellátott könyvek céduláit maga állította elő adréma gépén. Intézte a körzeti könyvtárak pénzügyeit, építési-felújítási kereteket kezelt, központilag szervezte a könyv- és könyvtárpropagandát, fedezte a könyvtári előadások, könyvankétok költségeit, valamint a népkönyvtárosok számára szervezett tanfolyamok kiadásait” – írta volt dolgozója, *Gerő Gyula*.¹⁴⁶ 1950-től a körzetek szervezését a Népkönyvtári Központ folytatta *Sallai István* vezetésével.¹⁴⁷

A körzeti könyvtárak száma 1949-ben 10, 1950-ben 22, 1951 júniusában 30, 1952-ben 35 volt. A kutatások *Szabó-András Endre* utóbbi adatát igazolták.¹⁴⁸ A bizonytalanság oka, hogy Tamásit és Nagyatádot minek minősítsék, de végül is körzeti könyvtárként tartották nyilván.

A körzeti könyvtárak az alábbi időrendben és vezetőkkel jöttek létre:

- 1) 1949. április 4.: Veszprém (*Rácz Aranka*)

- 2) 1949. április 19.: Szikszó ¹⁴⁹ (ideiglenes vezetője *dr. Komoróczy György* levéltáros)
- 3) 1949. május 1.: Salgótarján (*Jeszenszki Miklós*)
- 4) 1949. május 1.: Miskolc (*Nagy József*)
- 5) 1949. május 1.: Pécs (*Szöllősy Kálmán*)
- 6) 1949. május 1.: Szentes (*Garai József*)¹⁵⁰
- 7) 1949. június 13.: Kaposvár (*dr. Kerekes András*)¹⁵¹
- 8) 1949. július 31.: Békéscsaba (*Lipták Pál*)¹⁵²
- 9) 1949. augusztus 13.: Győr (*Horváth Géza*)¹⁵³
- 10) 1949. szeptember 18.: Tata (*Horváth Géza*)¹⁵⁴
- 11) 1950. március 5.: Zalaegerszeg (*Horváth Ilona*)¹⁵⁵
- 12) 1950. április 4.: Szekszárd (*Bányai Ferenc, akit rövidesen Szarka Ferenc követte*)
- 13) 1950. május 21.: Székesfehérvár (*Mácsai Lajosné*)
- 14) 1950. június 9 vagy 10.: Szolnok (*Illyés Mózses*)¹⁵⁶
- 15) 1950. június 12.: Nyíregyháza (*Pristyák Józsefné*)
- 16) 1950. június ?.: Makó (*Mohácsi Eszter*)¹⁵⁷
- 17) 1950. július 15.: Budapest (*Kőszegi Teréz*)¹⁵⁸
- 18) 1950. július 16.: Debrecen (*dr. Lakatos Istvánné Erdei Teréz*)
- 19) 1950. szeptember 1.: Eger (*Godó Ferencné*)¹⁵⁹
- 20) 1950. szeptember 17.: Kecskemét (*Illés József*)
- 21) 1950. október 1.: Szombathely (*Pendl Imre*)
- 22) 1950. október 13.: Baja (*Krausz Máttyás*)¹⁶⁰
- 23) 1951. február 24.: Mátészalka (*Bohács Jenő*)
- 24) 1951. február ?.: Putnok (*Kiss Lászlóné*)¹⁶¹
- 25) 1951. április 1.: Szigetvár (*Jakobi Edit, később Halfár Rudolfné*)
- 26) 1951. április 4.: Pápa (*Horváth Ilona, későbbi Réfi Antalné*)¹⁶²
- 27) 1951. április 4.: Berettyóújfalú (*Nagy Lajos*)
- 28) 1951. május 1.: Nagykanizsa (*Tar Ferenc*)¹⁶³
- 29) 1951. május 1.: Sopron (*a győri Körzeti Könyvtár éléről áthelyezett Cifra Varga Béla*)
- 30) 1951. május 1.: Balassagyarmat (*Murin Katalin*)
- 31) 1951. június 10.: Cegléd (*Illyés Endre*)
- 32) 1951. július 16.: Gyoma (*Seszták András*)
- 33) 1952. január ?.: Mohács (*Halfár Rudolf*)
- 34) 1952. május ?.: Tamási (?)¹⁶⁴
- 35) 1952. május 11.: Nagyatád (özv. *Kalmár Józsefné*)¹⁶⁵

Az első körzeti könyvtárak telepítése a régi közigazgatási rendszerrel volt összhangban. Senkit ne tévesszen meg, hogy Miskolc mellett volt Szikszón is, mert az akkor Abaúj-Torna-Zemplén megyéhez tartozott, vagy Szentes mellett Makón is volt, mert az meg Csanád megye székhelye volt. Számos esetben nem is az akkori, hanem a későbbi megyeszékhelyen alakult az első körzeti könyvtár: Salgótarjánban (és nem Balassagyarmaton), Békéscsabán (és nem Gyulán). Igaz: Szentesen, de nem Szegeden vagy Hódmezővásárhelyen, Tatán, és nem Esztergomban vagy Tatabányán. Láthatóan arra törekedtek, megyénként legyen egy körzeti könyvtár. Ezt 1950. október 1-jén a Szombathelyi Körzeti Könyvtár felavatásakor teljesítették. Az 1949-ben 25 megye száma 1950. január 1-jétől csökkent 19-re, a járásoké felév múlva 150-ról 140-re.¹⁶⁶ A közigazgatási bizonytalanság is hozzájárul(hat)ott, hogy körzeti könyvtárat kapott az 1950-ben nagyközség Szikszó, Mátészalka, Putnok, Szigetvár, a nagyközséghez beosztott település Nagyatád; Tata éppenséggel kisközség volt.¹⁶⁷ Végül megyénként több

körzeti könyvtár is volt. Csongrádban 2 járás jutott egy körzeti könyvtárra, Szolnok és Vas megyében 7, Fejér, Heves Tolna megyében 6 járás. Miért?

Sebestyén Géza a vonzáskörzet méretéről 1942-ben azt írta: „*ahol az ellátott terület elég nagy ahhoz, hogy szilárd anyagi alapot nyújtson, másrészt azonban a közvetlen érintkezés lehetősége még nem tűnt el. Ha ezen a földrajzi ponton a vándorkönyvtár igazi, nagy, önálló könyvtárrá nő ki magát, előtünk áll a tájkönyvtár.*”¹⁶⁸

Nem léptek át közigazgatási határt! A körzeti könyvtárak megyénként tevékenykedtek, s akkor osztoztak járásokon, ha már több volt egy megyében – akkor viszont a járáshatárt nem szegték meg. A közigazgatás átszervezése lehetővé tette a körzeti könyvtárak „tanácsosítását”: az addig minisztériumi fenntartású körzeti könyvtárak dologi hitelei 1950. szeptember 1-jétől a megyei tanácsokhoz kerültek.¹⁶⁹ Az NKK útján a Népművelési Minisztérium gondoskodott a létesítendő népkönyvtárak állományáról, s gyakorolta a felügyeletet.

Egy körzethez 80–100 könyvtár tartozott. Miután a megyéket ellátták legalább egy körzeti könyvtárral, és azok szerveztek 80–100 alapkönyvtárt,¹⁷⁰ hozzáláttak újabb körzet kialakításához. Az újonnan alakult körzeti könyvtárak átvették (sajátjuk mellett) a közeli járás/ok könyvtárainak gondozását. Nem szándékozhattak minden járásban körzeti könyvtárt létrehozni, a tervezett 60–80 ehhez kevés lett volna.¹⁷¹ Ezt sem hajthatták végre: a szervezést 1952-ben megszakították.

Gerő Gyula szerint az 1949 április–szeptember közt nyílt 10 körzeti könyvtár 11 vezetője „*eredeti foglalkozásuk szerint tanár; tanító volt 3; levéltáros 1; vármegyei tisztviselő 3; rendőrtiszt, [...] illetve tűzoltóparancsnok 2; érettségizett fiatal, illetve festői tehetséggel megáldott [Lipták Pálról emlékező írása szerint ő középiskolai végzettséggel sem rendelkezett soha!] szabósegéd összesen 2.*” Egy nő, tíz férfi, közülük 23–25 éves: 3; 26–30 éves 4; 31–35 éves 1; 40–45 éves 2; 47 éves 1 fő. Valamennyien legalább öt évet töltöttek a pályán, egész életében könyv-

táros maradt hét – vagyis a kiválasztás kiváló volt. Több közülük jeles alakja lett a könyvtári világnak: Nagy Lászlóné Rácz Aranka, Lipták Pál, Szőnyi László, Kerekes András, Horváth Géza, Szöllősy Kálmán.¹⁷² Kerekes András lelkes falusi könyvtárosok közül választotta szervező/utazó könyvtárosait: a borsodi parasztfiú Kovács János, a hadifogságot fiatalon megjárt paraszttivadék Frang József és a négy polgárit végzett falusi szabómester Bánki Gyula – később szintén országosan ismert járási, ill. városi könyvtárigazgató lett Somogyban.¹⁷³

A körzeti könyvtárak működése

1949 június 7-én kelt – valószínűleg az MDP Központja részére készült – jelentésből megismerhetők az induláskori elképzelések, gondok.¹⁷⁴ „*Ténylegesen hét körzetben indult meg a munka, [...] Győrben és Tatán az építkezés még nem fejeződött be. Kaposvárott pedig még nincsenek könyvtárosok, illetve akik ki voltak jelölve, nem fogadták el a megbízatást. [...] A körzeti könyvtárak központjaira június 1-ig egyenként 3500, összesen 35 000 kötetet [...] egy-egy helyi könyvtárra a körzeti központból 50–200 kötetet szállítottak le. A helyi könyvtárak oda küldték ki a könyveket, ahol megfelelő helyiség, szekrények és könyvtáros biztosítva volt. [...] elsősorban gépállomások, termelőszövetkezetek, tanyaközpontok. [...] a népkönyvtári osztály [...] a listára minden haladó szellemű könyvet felvesz, elsősorban pedig az előző bevásárlásból hiányzó Szikra kiadványokat.*”¹⁷⁵ A népkönyvtári kérdésnek egyik sarkalatos problémája, hogy a könyvtári központok, általában az alapkönyvtárak vezetését megfelelő emberekre bizzuk. [...] Az 1950-es költségvetési terv szerint újabb négy körzetet állítunk fel a már meglévő tízhez, és a tizennégy felállított körzethez a könyvek szállítására négy könyvtáruitót szerzünk be.”

A körzeti könyvtár alapfeladata az OKK-ból, majd az NKK-ból érkező könyvcsomagok feldolgozása (leltározása), falvakba eljuttatása volt.¹⁷⁶ Az állományt a körzetnél leltároz-

ták. Nem valósult meg a (helyi) törzsállomány és a cserélhető olvasmányanyag kettőssége. Bibliobusz beállítására sem nyílt mód. 1951 októberében arról értesítette a Népkönyvtári Központ a körzeti könyvtárak vezetőit, hogy „*tárcahitel-keretből motorkerékpár vásárlást engedélyez, melyet a körzeti könyvtárhoz tartozó népkönyvtárak ellenőrzésére és irányítására használhat fel.*”¹⁷⁷ A népkönyvtárak gyarapító tevékenységet nem folytattak, ehhez a költségvetési feltételük nem volt. Igyekeztek viszont a más szervezésű könyvtárakat az alapkönyvtárba bevonni.¹⁷⁸

A népkönyvtárak állományára példa a Fejér megyei Mezőszilasé. A népkönyvtár 208 kötetének 43%-a szépirodalom, 57%-a szakirodalom volt. A szépirodalom 62%-a magyar, 38%-a külföldi szerzők műve. A kortárs magyar irodalom szinte kizárólag 1950–1951-es megjelenésű. A klasszikus magyar prózát Eötvös Károly, Jókai, Mikszáth és Móricz néhány regénye, az európai nagyrealizmust Andersen Nexö, Defoe, Molière, Swift, Thackeray képviselte. A szépirodalom negyede orosz és szovjetunióbeli szerző munkája. A szakirodalom kétharmada – szerzője vagy témája révén – a Szovjetunióhoz kötődött, a társadalomtudományi művek negyedének Lenin és Sztálin a szerzője. Bőséggel volt mezőgazdasági irodalom, rizs- és gyapottermesztési is.¹⁷⁹

A minisztériumi terv Fejér megyében 1950-re 80 könyvtárt írt elő, a kampányba a megyei tanács népművelési alosztálya is besegített: 122 népkönyvtár jött létre, közte gépállomáson, állami gazdaságban. Kégli tapasztalatai szerint a településtörténetek nem említik a közkönyvtár hiteles keletkezéstörténetét, ez arra utal, nem váltak a közös emlékezés részévé.¹⁸⁰

Gerő Gyula úgy tudja, „*a körzeti könyvtár raktárában jó esetben nem lehetett több 1000–2000 kötetnél: a kisszámú kézikönyvön és segédleten kívül csak a létesítendő új népkönyvtárak számára félretett tartalék anyag alkotta az állományt. A Népkönyvtári Központ (NKK) egy-egy művet 50–80–100 példányban is szétküldött a körzeti könyvtáraknak [...]. A nagy raktári állományt a rossz körzeti könyvtári munka bizonyítékának*

tekintették [...], a hanyag körzeti könyvtáros úgy próbálta kijátszani őket, hogy az utolsó pillanatban húszas, harmincas tételekben szórt ki egy-egy művet ugyanabba a népkönyvtárba. [...]. A csereanyag mellett klasszikusokból és kézikönyvekből »alpművekből« álló, helyben maradó állomány is lett volna minden könyvtárban [...], mozgókönyvtárak (bibliobuszok) hiányában [...]. feltöltés folyt, a letétek cseréjének rendszere [...] egyáltalán nem működött ...”¹⁸¹ Ez messze állt az eredetileg leírttól.

Körzeti könyvtárak szervezték a helyi könyvtárakat,¹⁸² a helyi hatóságok biztosították a működési feltételeket (helyet, könyvtárost). Körzeti feladat volt a könyvtárosok betanítása, segítése, ellenőrzése. Őket központi tanfolyamokon készítették fel.¹⁸³ A körzeti könyvtárosokat útmutatók segítették.¹⁸⁴ Sebestyén Géza kimunkálta a könyvtárosok ki- és továbbképzését is. Fél évszázada megtervezte, megvalósította a távoktatást. A körzeti könyvtár megszervezésekor mindenki kapott egy kezelési utasítást, szabályos kézikönyvet, vademecumot. Ezek, valamint az OKK által megadott irodalom alapján a körzeti könyvtárosok dolgozatot írtak és konferencián számoltak be tudásukról. Később a Máramaros úti hathetes „gyorstalpaló” pótolta ezeket.¹⁸⁵

A körzeti könyvtárosok feladata volt az irodalomnépszerűsítés: könyvismertetéseket, irodalmi ankétokat, könyvkiállításokat szerveztek. A népkönyvtárak szervezése, könyvtárosaik betanítása, állományukról való gondoskodás mellett a körzeti könyvtárakból szervezték a korabeli olvasómozgalmat is. Ezt szintén a korabeli körülmények között lehet és kell értelmezni. Kégli Ferenc is hangsúlyozta, hogy „*az olvasómozgalom elsősorban tömegnevelő munka volt, a párt agitációs és propaganda céljainak szolgálatában. Formája az olvasókörökben való közös olvasás, a könyvankét és a könyvkiállítás volt.*”¹⁸⁶ A körzeti könyvtárosokra minden területen végrehajtó szerep hárult: az események, akciók tematikáját, sokszor a helyét és idejét is központilag határozták meg. A minisztérium küldte a megvitatandó könyveket, a körzeti könyvtár juttatta el több példányban a községbe, ott olvastatták, esetleg

felolvasták, majd a központilag vagy a megyétől kiküldött előadóval megvitatták. Az olvasókör is új értelmet kapott: ahol 8–12 ember összejött, ott felolvasták és megvitatták a kijelölt könyvet. A könyvkiállítások fontos politikai vagy társadalmi eseményhez kapcsolódtak – szintén központi irányítás alapján.

A körzeti könyvtár munkatársa nem könyvtárosnak, a kultúra közvetítőjének, hanem a politikai és ideológiai harc katonájának számított. Az Np. M. körlevele szerint: „*A könyvtáros politikai munkatárs, tehát ha van egy jó körzeti vagy szervező könyvtáros a megyében, az komoly politikai erőt képvisel. A szocialista szektorok erősítésében, a klerikális reakció elleni harcban, a kulákok és a többi ellenség visszaverésében és a jobb termelésért folyó küzdelmünkben segít a könyvtáros azzal, hogy tudását, tapasztalatait továbbadja a népkönyvtárosoknak, irányítja őket, szoros kapcsolatot teremtsen velük. Ezek [...] pedig a tanultakat tovább adják olvasóiknak.*”¹⁸⁷

Fejérben 74 könyvtárból iskolában 43-at, kultúrotthonban 17-et helyeztek el. Községi tanácsházán 7, DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) helyiségben és olvasóteremben 2–2 könyvtár kapott helyet, de volt 1–1 a földműves szövetkezetben, a KIOSZ (Kisiparosok Országos Szervezete) helyiségében és az MNDSZ (Magyar Nők Demokratikus Szövetsége) székházában. A hetenként egyszer-kétszer nyitva tartók szekrényéről a Népkönyvtári Központ gondoskodott, de nem mindig, és vagy a tanács segített kimustrált szekrényével, vagy a könyvek holt anyagként heverték.¹⁸⁸

A Népkönyvtári Központban gondoltak a nemzetiségi lakosság anyanyelvi irodalommal való ellátására. Az 1950. december 7-i értekezleten felmerült, s 1952 januárjában szlovák, román és német nyelvű könyvek érkezéséről értesítették a körzeti könyvtárat.¹⁸⁹ Takács Anna arról tudósít, hogy Komárom megyében 1950-ben négy szlovák állományú könyvtárt szerveztek.¹⁹⁰

A körzeti könyvtárak közt voltak „valóságosak” is

A körzeti könyvtárak 1952-beli átszervezésének sokszor hangoztatott érve, hogy nem „igazi”, „valóságos” könyvtárak, mert a helybeli lakosság ellátásában nem vettek részt. Mára megdőlt, hogy csak a városi könyvtárak vittek helyi szolgáltatást, „igazi” könyvtári tevékenységet 1952-ben a „házasságba.” A források az ellenkezőjét (is) bizonyítják. Salgótarjánban a körzeti könyvtár kezdettől végzett olvasószolgálati tevékenységet: kölcsönzött, olvasótermet működtetett.¹⁹¹ Úgy látszik, ahol a körzeti könyvtár létesítésekor nem volt a településen városi könyvtár, ott a körzeti könyvtár természetes feladatának tekintette a lakosság ellátását. Így volt Tatán, ahol ugyancsak azonnal megindították a kölcsönzést, igaz, az induláskor csak hetente kétszer.¹⁹² Zalaegerszegen – a szerény keretek között 1946. november 16-án megnyílt városi könyvtáron¹⁹³ kívül – a körzeti könyvtár ugyancsak végzett helyi tevékenységet nem sokkal felavatása után. Németh László azt nyilatkozta, hogy 1950. április 4-től „*a dolgozók rendelkezésére állunk a könyvkölcsönzés tekintetében is [...] a mostani 3–4 óra helyett napi 8–10 órára hosszabbítjuk a könyvtár nyitva tartását.*”¹⁹⁴ Hasonlóan Szekszárdon „*a körzeti könyvtár indulásakor [...] volt] egy olvasóteremnek használható klubszoba, mindezzel a területi feladatokon túl a helyi, városi olvasói igényeket is próbálták kielégíteni. A városi feladatok ellátásához külön könyvtárost alkalmaztak.*”¹⁹⁵

Különleges Szeged helyzete. Mivel a Somogyi-könyvtárat csak helyben lehetett használni, a szegedi körzeti könyvtár azonnal olvasótermet, felnőtt- és gyermekkölcsonzést is működtetett, hetente háromszor.¹⁹⁶ Békéscsabán – jóllehet volt városi népkönyvtár – a körzeti könyvtár 1950. szeptember 20-án olvasótermet nyitott. 1951. májusában az 1950 végén a Központi Technológiai Könyvtár által létesített műszaki fiókkönyvtár és a városi népkönyvtár közös épületbe költözött a Körzeti Könyvtárral – de még külön szervezetben működtek.¹⁹⁷

Sajátosan alakultak a dolgok Székesfehérváron. *Könczöl Imre* (megyei népművelési ügyvezetőként) megállapodott a városi vezetőkkel a körzeti könyvtár és a régi városi könyvtár közös kezeléséről: „a közforgalomra alkalmas anyaga” a város tulajdonjogának fenntartása mellett beolvad a körzeti könyvtárba, annak székesfehérvári alapkönyvtárába.¹⁹⁸ Egymás mellett éltek!

A logika azt diktálná, hogy az 1950 után alapított, népkönyvtárból „előléptetett” körzeti könyvtárak is ellátták székhelyük lakosságát. Gerő Gyula úgy tudja, hogy pl. Nagyatádon a már működő mellé szerveztek körzeti könyvtárt, a járási könyvtár az egyesítésükből alakult.¹⁹⁹ Székesfehérváron, Kaposvárott működtetett alapkönyvtárt a körzeti könyvtár. A sémától való eltérést mutatja a Gerő Gyula alapította Kaposvári Városi Olvasóterem, mely a Kaposvári Körzeti Könyvtár 100. alapkönyvtáráként 1950. április 5-től mindössze három hónapot élt.²⁰⁰ Ez nemcsak azért érdekes, mert előtte csak 47 alapkönyvtárt szervezett a Körzeti Könyvtár, hanem mert a Városi Olvasóterem átmeneti megoldás volt, amíg tisztázódik a korábban működött könyvtárak sorsa, s amíg eldől az országszerte napirenden lévő városi könyvtári kérdés.

Gerő Gyula feljegyzéseket vezetett a kaposvári Olvasóterem forgalmáról. Ez jellemző lehet a korabeli könyvtárhasználatra, olvasói érdeklődésre. 1950. május 4-i naplójegyzete szerint addig 102 fő, 100 férfi és 2 nő iratkozott be (4 munkás, 79 diák, 1 kereskedő, 16 értelmiségi és 2 egyéb, illetve 20 év alatti 80, 20–40 év közötti 14, 40 fölötti 8). A 306 látogató 456 kötetet (szépirodalom 265, ismeretterjesztő 191) kölcsönzött. A június 1-i bejegyzés szerint a beiratkozók száma 177-re nőtt, 61 diákkal és 10 értelmiséggel. A 75 fős növekményből 11 volt nő, 62 fő volt 20 éven aluli, 8 fő pedig 20–40 év közötti és 5 fő 40 év fölötti. Az első két hónap összesített eredménye: a 177 fő 841 alkalommal látogatott, 494 ismeretterjesztő és 624 szépirodalmi művet olvasott, összesen 1148 kötetet. Június 21-ére az olvasók száma elérte a 250-et, a látogatóké 1298 főt és az összes forgalom 1665 könyv, melyből 634 ismeretterjesztő volt. 1950. július 1-jén a

Népművelési Minisztériumba küldött levél szerint a Körzeti Könyvtárból kapott állomány 898 kötet modern könyv (364 szépirodalmi és 534 ismeretterjesztő). Április 4-től június 23-ig 256 fő iratkozott be, az összes látogató 1479, az összes forgalom 2040 kötet volt.

Amíg a májusi bejegyzés szerint leggyakrabban Katajev: Távolságban egy fehér vitorla, Polevoj: Egy igaz ember, Osztrovszkij: Az acélt megedzik, Karinthy: Így írtok ti és Beljaev: A kételtű ember, illetve az ismeretterjesztő művek közül Holbach: A leleplezett kereszténység, Makarenko: Igor és társai, Inber: Leningrád ostroma, Sztrókay: 100 kísérlet, Mód: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért című művét olvasták, a június 1-jén tett bejegyzés szerint Beck [sic!]: Volokalamszki országút, Beljaev: A kételtű ember, Solohov: Új barázdát szánt az eke és Steinbeck: Egerek és emberek, illetve Rudas László: Materialista világnézet, Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig, Lukács György: Ady, Szovjetunió a szocializmus országa és Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság című művét keresték leginkább. Gerő Gyula kommentárja szerint „mind a könyvtár jellege, mind állománya meghatározta a forgalom megoszlását, az olvasók könyvválasztásait.” A prézens olvasóterem látogatóinak 80 százaléka diák volt. Választásaik – és a 20 százaléknyi felnőtt könyvkérései – célolvasmányok: iskolák kötelező irodalma, szemináriumok-tanfolyamok, továbbképzések politikai-ideológiai anyaga. A kötelező irodalom több példányban megvolt, de a szegényes központi ellátás miatt a magyar szépirodalomból, külföldi klasszikusokból csak igen keveset kínálhatott. Az Olvasóteremnek, Körzeti Könyvtárnak nem volt könyvbeszerzési kerete.²⁰¹

Tehát az első pillanattól vegyes a kép. A körzeti könyvtárak egy része olvasószolgálati tevékenységet (is) folytatott, s ahol nem így volt, ott a lakosság több helyütt hiányolta.²⁰²

A körzeti könyvtárak érdemeit persze nem helyi tevékenységükön kell lemérni.

Körzeti könyvtári eredmények menet közben és összességében

A körzetek havonta jelentettek. „*A Népművelési Minisztérium Könyvtárosztálya a havi jelentések kiértékelésében új módszert kívánt bevezetni. A Körzeti Könyvtárak jelentéseire közösen válaszol,*²⁰³ *hogy ez által mindegyik Körzeti Könyvtár láthassa az ország többi könyvtárának működését, problémáit, jó és rossz oldalait.*”²⁰⁴ A válasz értékelte a népkönyvtárak szervezésében, az olvasók számában, százalékos növelésében elért eredményeket, megírták az olvasók szociális összetételét, a leggyakrabban olvasott ismeretterjesztő és szépirodalmi munkákat. Elégedetlenek voltak a körzeti könyvtárakba érkezett könyvek számával, kritizálták a „kézikönyvtári” állomány néhol magas számát, s nem tartották kívánatosnak, hogy sok kötetet tartsanak raktáron. Havonta 4–7 népkönyvtár szervezését tartották kívánatosnak, a mennyiséget értékelték. „... az olvasóköri szervezése a legfontosabb és az irodalmi ankétokat inkább az olvasóköri alakulásához szükséges hangulat megteremtésére kell felhasználni.”²⁰⁵

Fontos változásra mutatnak rá a városi könyvtárakról írtak. „*A Városi Könyvtárak ügye a nyár folyamán valószínűleg rendeződik, a terv az, hogy a Városi Könyvtárak muzeális könyvanyaga átkerül a Múzeumba, a mozgalmi anyag megmarad a Városi Könyvtárban. A Városi Könyvtárosok törekedjenek arra, hogy az egyes városok a költségvetés összeállításánál megfelelő összegeket biztosítsanak a könyvtár fenntartására és fejlesztésére. Amíg a Városi Könyvtárak ügye nem rendeződik, a Körzeti Könyvtárak a város területén fiókkönyvtárak alapítását ne kezdeményezzék (mint pl. Miskolc).*” Népkönyvtárt ott alapítsanak, ahol a működési feltételek biztosítottak. A megyehatárokhöz ragaszkodni kell, s ahol a megyében két körzeti könyvtár van (Szikszó és Miskolc, Szentés és Makó), ott állapodjanak meg a két könyvtár területének határában.²⁰⁶

A körzeti könyvtárak nem pontosan válaszoltak

az előírt tizenhét szempontra.²⁰⁷ 1950. augusztus végére a minisztérium 1200 népkönyvtárt tervezett, s csak az a körzet kapott felmentést újak szervezése alól, amelynek már 80 népkönyvtára volt: „*A Körzeti Könyvtár népkönyvtárainak számát 80-ban állapítottuk meg. Ezt a számot minden Körzeti Könyvtárnak december 31-ig kell elérnie. A népkönyvtárak szervezését a Körzeti Könyvtárak ütemterv szerint hajtsák végre.*”²⁰⁸ 1950 június végén 16 körzeti könyvtár volt, júniusban a szolnokit, nyíregyházit és makóit nyitották, és szervezték a Pest megyeit (Budapestet!), a debrecenit és kecskemétit. E levélben jelezték, hogy 1951-től kapnak a vezető és szervező/„utazó”²⁰⁹ könyvtáros mellé adminisztrátort, s hogy felmerült a motorkerékpárok beszerzése. A népkönyvtárak száma június 1-én 940 volt.

Az 1951. március 6-i levél helyzetértékelést is adott. „*Minden második faluban van már népkönyvtár. A rendszeres könyvtári olvasók száma meghaladja a félmilliót [...]. Falun 1635 népkönyvtár és 800 szövetkezeti könyvtár van kb. 500 000 könyvvel. A népkönyvtárakat 22 körzeti könyvtár fogja össze és irányítja. A falun általában minden 10–20 lakosra esik egy könyvtári könyv. Az olvasók száma egy évvel ezelőtt még csak 8000 volt, most kb. 110 000. Minden olvasóra átlag 4 könyv jut [...]* 26 városban még nincs városi könyvtár [Munkánkra ...] bizonyos mértékű szektáriánizmus és praktikizmus volt jellemző, [...] a szovjet és népi demokratikus művek mellett a magyar könyv és főként a magyar klasszikusok teljesen háttérbe szorultak, [...] az olvasómozgalomban a napi politikai feladatok végrehajtásának alátámasztása mellett elhanyagoltuk [...] a Párt általános kultúrpolitikai célkitűzéseit”. Végül így vonta le a tanulságokat: „*A Népművelési Minisztérium Könyvtári Osztálya a legutóbbi időkig a helyes könyvtárpolitika kialakítására nem fektetett kellő hangsúlyt. Egyoldalúan csak a falu felé fordult. A városokkal és a tömegszervezetek könyvtármunkájával túl keveset foglalkozott. A főszűrt a falusi népkönyvtárak mennyiségi fejlesztésére helyezte.*”²¹⁰

Miért nem fejezték be a tervezett 60–70 körze-

ti könyvtár szervezését? 1952 elején miért vált sürgőssé a megyei-járási könyvtári rendszer létrehozása? Bizonyosan sokat nyomott a latban, hogy a városi lakosság ellátása, a városi könyvtárügy nem volt megoldott.²¹¹ *Bangó Béla*, aki a körzeti időszakban kezdte hosszú könyvtárosi pályáját, nyomósabb indokra utalt: a mennyiségi eredmények egy idő után szétfeszítették a kereteket. 2–3 fővel a körzeti hálózat működtetése, irányítása egyre nehezkesebbé vált. A könyveket nem cserélték, helyenként nagyobb volt az elhasználódás, mint az új könyvek beáramlása. Az egyre gyakrabban jelentkező zavarok hatására az 1951 szeptemberében tartott országos népművelési értekezleten megfogalmazódott, hogy a könyvtárügyet új alapokra kell helyezni és a tanácsok területi szervezettségéhez kell igazítani.²¹² A Komárom megyeiek tapasztalatai hasonlóak voltak.²¹³ Ma is megfontolandó *Csűry István* véleménye: a felrótt „hibákat jóformán csak logikai alapon süthették a körzeti könyvtárakra, mert fennállásuk ideje rövid volt ahhoz, hogy róluk tapasztalatilag meggyőződjhessenek, vagy éppen ellenkezőleg, az intézmény bebizonyíthatta volna alkalmasságát. Az újítási kedv erősebb volt, mint a kísérletező türelem: a körzeti könyvtárak nagyobb területi egységeket átfogó egylépcsős rendszerét hamarosan felváltotta a megyei és járási könyvtárak kétlépcsős, hierarchikus felépítésű és a szűkebb közigazgatási hatóságokhoz igazodó rendszere.”²¹⁴

A körzeti könyvtárak három évének eredményét mutatja az 1952 közepén felvett statisztika.²¹⁵ A felvételt a 35 körzeti könyvtár végezte. Kimutatták, „a könyvtáralapító mozgalmat 1949-ben szinte előlről kellett kezdeni a falvakban.”

²¹⁶ Nemcsak a körzeti könyvtárak eredményét mutatják az adatok.²¹⁷ A táblázatban 2452 községi könyvtár mellett számos olyan volt, melyet biztosan körzeti könyvtár hozott létre. 1951. április 20-án Balatonszárszón a kétezredik, alig egy év múlva Széphalmon a háromezredik falusi könyvtárt avatták fel.²¹⁸ (Az ütemet már néhány év múlva túl gyorsnak minősítették.) „1949 végén 537 mai értelemben vett állami közművelődési könyvtár működött 681 000 kö-

tet állománnyal. A könyvek legnagyobb része az 56 városi könyvtárban volt (621 000 kötet), a 10 körzeti és a 471 falusi népkönyvtár mind-össze 60 000 kötettel rendelkezett [...] 1950 végéig 1739, 1951-ben 2972, 1952-ben 3417 népkönyvtár működött, a könyvállomány pedig 2,2 millióra növekedett”²¹⁹ Ez három év mérlege. (A szakszervezetek 1949 óta a felméréskor 4028 könyvtárt mutattak ki.)

A települések könyvtári ellátása nem volt befejezett, de megközelítette azt. Az elvégzett munka Janus-arcát mutatja, hogy miközben a lakosság közel háromnegyede falun élt, a 8536 könyvtárnak 53%-a (4496 könyvtár) és az állomány 31%-a volt falun, egy könyvtár átlagban 299 kötetes volt, ezer lakosra 226 kötet jutott. Az olvasók 38%-a volt falusi és a forgalom 32%-át bonyolították le a községekben lévő könyvtárak. 150-nél kevesebb (átlag 90) könyv volt a könyvtárak 31,6%-ában, 250-nél kevesebb volt 54,9%-ában. Félezernél kisebb állományú volt a könyvtárak 80, és ezernél kisebb 92%-a.

A személyzeti adatok az építmény ingatagságát mutatják: „A közművelődési könyvtárak vezetőinek 93,4%-a társadalmi munkában látta el feladatát [...] 4,1% mellékfoglalkozású, 2,5% pedig főfoglalkozású volt. A könyvtárvezetők 25%-a nyolc általánosnál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett, 32% elvégezte az általános iskola nyolc osztályát vagy ennek megfelelő más iskolát, míg 43%-ának ennél magasabb volt a végzettsége. A falusi könyvtáraknál a vezetők 31%-a rendelkezett nyolc általánosnál kevesebb iskolával, 33%-nak nyolc általános, 36%-nak pedig ennél magasabb volt az iskolai végzettsége.”²²⁰ Csak szép remény volt, hogy falun is jól képzett főfoglalkozású könyvtáros segít majd az olvasónak.

Nem tévút, hanem torzó – de az alapokat lerakták

A szakirodalom a körzeti könyvtárat sokáig tévútnak tartotta, melyet 1952-ben javítottak ki.

Aligha minősíthető tévútnak! Az eredeti elképzelés jó és előremutató volt, korszerű célokat és polgári demokratikus/liberális elveket fogalmazott meg. Áttörési²²¹ lehetőség kínálkozott, hogy népkönyvtár helyett public libraryt szervezzenek Magyarországon. Azonban a gyakorlatban nem az 1942/1946-ban kimunkált elveket valósították meg. A kivitelezésekor eltorzult a program.²²² 1949-től szovjet példát követtek, s a körülmények sem kedveztek. Amit Sebestyén Géza a körzeti könyvtárról a *Híradó* 1946. október 10-i számában oly tömören és közérthetően leírt, abból 1952-re annyi teljesült, hogy a községek közös szervezetben kapcsolódtak össze. A körzeti könyvtár összes többi attribútuma nem teljesült, csak az, ami a szovjet könyvtárügyből megismert „körzeti könyvtár” jellemezte. Visszatértek a népkönyvtárhoz. Propagandisztikus-népnevelő elvek kerültek előtérbe. A helyi támogatást ismét nem sikerült előcsalogatni. Leülepedett állomány, választékhiány, szerény szolgáltatások az eredmény. A körzeti könyvtárak 2–4 munkatárssal nem bírták el a feladatokat. Nem fejezték, nem fejezhették be a körzeti könyvtárak létrehozását. Ezért torzó.²²³

Az eredeti tervek korszerű voltak. Miért? Mert észrevették, a különálló könyvtárak nem életképesek, csak rendszer tud kielégítő szolgáltatásokat nyújtani. Az országos feladatok mellett kijelölték a helyi hatóságok tennivalóit (törzsállomány, működési feltételekről gondoskodás), s a szolgáltatást így nem szakították el használoi körétől. A körzeti rendszert felszámoló lépéssel ugyanakkor máig tartóan az elaprózott közigazgatáshoz való merev kapcsolódást alapozták meg.

A kor politikai okokból hajszolta az eredményeket. Az akció ideológiai alapon túlpolitizált volt. A modell az első pillanattól csorbát szenvedett, nem tudta megvalósítani az állandó, helyben lévő törzsanyag és a mozgó széles választék kettősségét és cseréjét. (Van nyoma, hogy a véletlennek is minősíthető cserét érzékelve, tiltó körlevelet adtak ki!²²⁴) Ugyancsak nem futotta könyvtári autóbuszra. Csak elkezdhatték a képzett könyvtárosok beállításához a feltételek

megteremtését. Az állományépítés központilag irányított – „feltöltés”-ként működött. Tájékoztatás helyett (széles körűen és nem is eredmény nélkül) politikai akciókhoz kapcsolódó agitáció folyt.

A körzeti könyvtárakat a polgárilag fejlettebb országokban a falusi lakosság városi szintű és választékú ellátására, a public library falusi változataként találták ki. Ennek analógiájára és a hazai korábbi elképzelésekre is támaszkodva dolgozta ki Sebestyén Géza az 1940-es években koncepcióját – felismerve a korábbi próbálkozások kudarcát és a vidéki lakosságot hátrányos helyzetbe hozó voltát. Amikor 1948-ban tervei megrekedni látszottak, s a politikai és társadalmi balratolódással párhuzamosan, és (valószínűleg) a mind nagyobb hatalomra szert tett kommunisták támogatásának megnyerése érdekében szovjet mintát keresett. Felhasználva a fordítás adta lehetőséget, a rajont körzetire magyarította, és az angolszász modellre kísértetiesen hasonlító tulajdonságokkal ruházta fel. Így üzent a politikai döntéshozóknak.

Amikor 1949-ben megkezdődött a körzeti könyvtárak szervezése, az a változat valósult meg, amelyik létezett Szovjet-Oroszországban, és nélkülözte az igazi körzeti könyvtár legfontosabb vonásait. A falusi könyvtárban az állandóan helyben lévő alapművek mellé a rendszeresen cserélődő olvasmányok választékának háttérét jelentő, több tízezres választékot kínáló, városi szintű körzeti könyvtár helyett tranzitállomást, körzeti hivatalokat szerveztek. A kiskönyvtárak önálló egységekből álló halmaza helyett rendszerbe foglalták az apró könyvtárakat, a könyvtári autóbusszal/bibliobusszal történő állománymozgatás, s így kínálattal megoldható, az egyenként költséges és teljesíthetetlen választék, az olvasó segítésére küldött szakképzett, felkészült könyvtárost helyett – mást tudtak megvalósítani. Az eredeti, Sebestyén féle körzeti könyvtár nem csak politikai okokból nem valósulhatott meg: hiányoztak az anyagi feltételek, s különösen fontos, hogy a könyvpiac sem kínált megfelelő választékot.

Torzónak tarthatjuk azért is a körzeti könyvtárak

1949–1952 közötti időszakát, mert a tervet nem tudták végigvinni, felénél félbeszakították. Nem úgy hajtották végre, ahogy Sebestyén Géza a modelljét kialakította, és éppen azok a vonások maradtak el, amelyek a szisztéma lényegét jelentették. Akár a létrejött, akár a tervezett mennyiséget vesszük alapul, a körzeti könyvtárak nem követték az ország megyei-járási közigazgatási rendszerét.

A Magyarországon létrejött körzeti könyvtár lényegét illetően is torzó. A falusi lakosság egyenjogúságából fakadó művelődési eszközből a városinál továbbra is szegényesebb, a választás kínálata helyett a pártállam diktálta ideológiai propaganda eszközévé vált. Az öntevékenységen alapuló szabadművelődési intézmény helyett a politikai propaganda eszközévé, az ideológiai-politikai nevelés egyik csatornájává tették. Fontos hangsúlyozni, a megvalósult körzeti könyvtár nemcsak működési módját illetően lett más, mint akár a példa, akár magyarított modellje. Művelődéspolitikai célját illetően is más.

A művelődéspolitikai koncepció szerint a falunak ugyanaz jár, mint a városi lakosoknak. Angolszász területen, ahol a modellt kifejlesztették, már működött a public library, a városi könyvtár. Ezért a falunak külön rendszert, de hasonló kvalitású intézményt működtettek. Ezzel szemben nálunk nem voltak városi könyvtárak, vagy ahol igen, ott az évtizedek során összegyűlt állományuk nem felelt meg a szabadművelődési, demokratikus szellemnek sem, még kevésbé 1948 közepétől a mindinkább erőre kapó szocialista művelődés- és könyvtárpolitikának.

Az is kiderült, hogy egyik nézőpontnak sem felelt meg a beszerezhető könyvanyag. A könyvkiadásnak időre volt szüksége, hogy megfelelő tartalmú művekből választékot és kínálatot halmozzon fel. Ebben az értelemben megkétszerezten is korai volt bevezetése. A megfelelő számú körzeti könyvtár és az általa közvetített megfelelő könyvanyag előteremtését anyagi nehézségek is akadályozták. Így az állománymozgatás feltételei sem jöttek létre. Később már elvet csináltak abból, hogy a körzeti könyvtárak ne tartsanak raktáron számottevő cserealapot. A körzeti

könyvtárak/hivatalok így az országos központ és a falusi könyvtár közti tranzitállomás szerepét töltötték be. Sem igazi könyvtár, sem cserealap, és választék sem jött létre. Az elméleti modell alaposan eltorzult, kicsorbul.

Miért tekinti a szakma mégis a körzeti könyvtári éveket hőskornak, az európai szintet megalapozó korszaknak? Nincs itt ellentmondás? Nincs, mert a körzeti könyvtárak mégis csak hálózatba rendezték, módszertani, képzési és szervezési segítséggel látták el, mégpedig már nem a különböző szervek által összehangolatlanul, egyenetlenül megszervezett vidéki könyvtárakat. Három év múltán (ahol volt) városi könyvtárakkal kiegészülve, az immár megyei-járási könyvtárak városi háttérrel teremtettek a falusi lakosoknak is. Az már más, később tárgyalható kérdés, hogy ezeket a megyei-járási könyvtárakat meg éppen a várostól szakították el, sőt hamarosan – megint szovjet mintára – elkülönítették a helyi lakosságot szolgáló és a falunak letétet kínáló állománytesteket, és csak hosszú idő után ismerték fel az állománymozgatás és az ezzel járó megfelelő választék fontosságát.

Utóirat

Igyekeztünk alaposan körüljárni a körzeti könyvtári kísérlet torzó voltának okait. Utólag célszerű feltenni a kérdést általánosabb formában is – figyelemmel arra, hogy torzulások történtek a 20. század elején is, s megelőlegezzük egy később kifejtett/hető/dő dolgozat megállapítását, hogy ti. 1952 után minden nyilvános közkönyvtári áttörési kísérlet is idő előtt befejeződött és/vagy csorbát szenvedett nálunk. Vajon nincsenek-e évezredek/százados társadalmi/történelmi okai minden hazai polgári demokratikus/liberális könyvtári törekvés deformálódásának? Vajon nem a *Szűcs Jenő*²²⁵ által megfogalmazott „köztes európai” létünk az oka a könyvtári torzulásoknak is? Nem arról van-e szó, hogy sajátos, hol Nyugathoz, hol Kelethez igazodó, vagy általuk befolyásolt gazdasági, társadalmi, kulturális helyzetünk okozza, hogy a könyvtárügyben is

„az új struktúrák többnyire hiányokkal, felszínesen vagy éppen torzultan szervültek bele egy eredendően »kelet-európai« infrastruktúrába és közegbe”?²²⁶ Vajon nem arról van-e szó esetünkben is, hogy nyugati keretben/formában a hazai hamarosan keleti tartalommal töltődik fel? Nem arról lehet-e szó, hogy a körzeti könyvtár esetében a keret is szovjetté torzult, vele párhuzamosan nem működtek, mert nem működhettek érdemi városi könyvtárak; majd pedig 1952-től lassan, később pedig kevésbé torzultan a tartalom is (valóban public library elemek jelentek meg, és erősödtek fel), de ötven év múltán is kérdés, az immár nyilvánossá minősített közkönyvtáraink valóban elérték-e nyugat- és észak-európai mintáikat? Más szóval: mivel nálunk nem szerves fejlődés révén, hanem az Occidens mintái alapján jönnek létre polgári formációk, a máig meglévő lemaradásunk miatt nem másolhatók, hanem a mindenkori körülményekhez kell formálnunk azokat.

Jegyzetek

108. KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár (a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje) története 1950–1952. Székesfehérvár, 2002. 13–14. p.
109. Néhány szabadművelődési felügyelő jelentése és Mátyás Ferenc előadó összegző feljegyzése megtalálható a Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). Összeáll. és bev. Dancs Istvánné. Bp. Kossuth, 1988. 377–392. p. – Bangó Béla Zala megyében azt figyelte meg, hogy a Szabadművelődési Felügyelőség által korábban létrehozott vándor- és népkönyvtárak megmaradt állománya végül is nagyrészt az iskolai könyvtárakba olvadt. Vö. BANGÓ Béla: 50 éves a Megyei Könyvtár. In: A letéti ládától az internetig. Zalaegerszeg, 2002. 8. p.
110. Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). Bp.: Kossuth, 1988. 389. p.
111. Mutatják ezt azok a hírek, melyek az 1947-ben indult Új Szántás c. szabadművelődési lapban olvashatók. Kégli Ferenc is több kezdeményezésről írt. (Vö. KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 13. és 16. p.)
112. KÉGLI i.m. 16–17. p.
113. KÉGLI i.m. 17. p.
114. Az Országos Könyvtári Központ elnökének (dr. Telegdi Zsigmond mb. elnök) beadványa a miniszternek a népkönyvtárüggyel kapcsolatos teendőkről (1949. január 13.) In: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. 137/A-B dok. Bp. Kossuth, 1988. 394–395. p.
115. A terv és az MDP álláspont lényegét Kégli: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár... i.m. A körzeti könyvtárak működési terve c. fejezete (17–19. p.) tartalmazza.
116. Kégli könyvének 90. sz. jegyzetében a MOL XIX-I-1-i (szám nélküli sokszorosított) anyagként írta le és ismertette. Meglehet, ez vagy ennek az MDP fórumain módosított változata volt az, amelyet később Sallai István is megtalált, s amely a kivitelezés vezérfonala lett.
117. Tartalmi leírását lásd KÉGLI: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 19. p.
118. 3 éves terv. A Magyar Kommunista Párt javaslata. 2. kiad. Bp.: Szikra, 1947. 115. p.
119. Az Országos Könyvtári Központ elnökének beadványa a Magyar Tudományos Tanácsnak a körzeti könyvtárak fejlesztéséről. In: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. Bp. Kossuth, 1988. 403–404. p. A kötetben tévesen szerepel 1948. Az 1949. június 16-án kelt levelet a Könyvtárügyi Szakbizottság megbízásából Telegdi Zsigmond írta alá, aki 1949. januárjában lett az OKK elnöke!
120. 1949. évi XXV. törvény a Magyar Népköztársaság első öt éves népgazdasági tervéről az 1950. január 1-jétől az 1954. december 31-ig terjedő időszakra. In: Törvények és törvényerejű rendeletek. 1949. Bp. 1950. 90. p.
121. FEKETE Péter, H.: A vidéki könyvtárpolitikához. = Könyvtárügyi Szemle, 1950. 3. sz. 95–98. p. c. írásához a szerkesztőség ezt a megjegyzést fűzte: „Az öt éves terv végére 60 körzeti könyvtár köré 5000 népkönyvtár csoportosul.” Egy másik verzió 1951-ből: „Ma már 30 körzeti könyvtárunk van 2030 népkönyvtárral és 570.000 kötettel. Az öt éves terv végére 60 körzeti könyvtárat és 4000 falusi népkönyvtárat tervezünk, melyekhez még különösen a tanyavilágban kisebb vándorkönyvtárakat kívánunk kapcsolni.” (KARDOS Ferenc: Népkönyvtári hálózatunkról. = Könyvbarát, 1951. 1. sz. (június) 39–40. p.)
122. Idézi GERŐ Gyula: Könyvtár a megyeházán. (Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről-életéből.) Kaposvár, 2002. 33. p.
123. Többszöri próbálkozás után a 3730/1947. (III.23.) M.E. sz. rendelet („A magyar könyvtárügy egyes kérdéseinek rendezéséről”) határozta meg a Vallás- és Közoktatásügyi Mi-

- nisztérium felügyelete alatt álló intézményként az Országos Könyvtári Központot, ráruházta az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot megillető jogokat és taxatívra kijelölte feladatait. (A rendelet értelmében ugyancsak felállítandó Országos Könyvtárügyi Tanács ekkor sem jött létre. (Vö. 1945. dec. 8. és 1946. dec. 6.) Először az 1945. december 8-i 11 170/1945. M. E. sz. rendelet írta elő, hogy az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ jogutódjaként a könyvtárügy központi feladatainak ellátására az Országos Könyvtári Központ (OKK) létesítését, a könyvtárügy egységes irányítására pedig a Könyvtárak Országos Tanácsa megszervezését rendelte el. (Ez utóbbi felállítására azonban nem került ekkor sor.) Azután 1946. december 6-án a vallás-és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére a minisztertanács döntött a 11 170/1945. (XII. 8.) M.E. sz. rendelet hatályon kívül helyezéséről, az OKK és az Országos Könyvtárügyi Tanács valóságos felállításáról szóló rendelettervezetről. 1947. május 23.: az OKK elnöki teendőinek ellátására Beöthy Zsolt, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója kapott megbízatást. 1948. február 1.: Az Országos Könyvtári Központ szervezeti, ügyviteli és igazgatási szabályzatáról kiadott 220/1948. (II. 1.) VKM sz. rendelet meghatározta a központ szervezetét és feladatait.
124. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” Fejér megye települési könyvtárainak megalapítása az 1950-es évek elején. In: Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, Megyei és Városi Könyvtár, 2002. 472–473. p. – Az akkori elnevezéssel népművelési (1950. márciusban már népművelési) vezető Könczöl Imre racionálisan igyekezett irányítani a községek kiválasztását, elkerülte, hogy olyan falvakban is az elsők között nyissanak, ahol 100 kötetnél nagyobb könyvtárhoz már korábban hozzájutottak.
125. TÓTH Gyula: Tévút vagy torzóz? Könyvtári Figyelő, 2000. 1-2. sz. 46–47. p.
126. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” Fejér megye települési könyvtárainak megalapítása az 1950-es évek elején. In: Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, Megyei és Városi Könyvtár, 2002. 48. p. (Az előadás megjelent még: Könyvtári Figyelő, 2001. 3. sz. 469–480. p.) A témát legteljesebben dolgozta fel Uő.: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár (a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje) története. 1950–1952. Székesfehérvár, 2002. 148 p.
127. PASTEINER Iván: Magyar könyvtárpolitika. In: Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. 1935–1937. Bp. 1937. 5–12. p.; DRESCHER Pál: Nagyvárosi népkönyvtárak. = Magyar Könyvszemle, 1937. 2934. p., RADÓ István: Vidéki közkönyvtárak. = Magyar Könyvszemle, 1940. 55–64. p.
128. KARDOS Ferenc: Népkönyvtári hálózatunkról. = Könyvbarát, 1951. 1. sz. (június!) 39–40. p.
129. Könyvbarát, 1952. 4. sz. 7. p. Az értekezletről beszámolt még a Művelt Nép, 1952. 4. sz. 2–3. p. is.
130. DARABOS Pálné: Fejlesszük városi könyvtárainkat! = Könyvbarát, 1952. 6. sz. 3–5. p.
131. Vö. KÉGLI: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 73. p. – Bővebben KÉGLI Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron. Székesfehérvár 1993. 147–193. p.
132. BÉNYEI Miklós: A Hajdú Bihar Megyei Könyvtár előzményei és létrejötte. In: A Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár 50 éve. Debrecen, 2002. 103. p. és a soron következő lapokon.
133. A városi tanácsok létrejöttével, és a városi önkormányzatok megszűnésekor ez az aktus lebonyolódott. A Békés Megyei Könyvtár irattárában több levél is található e tárgyban. 1951. március 24-i levelében (1813/Ált/4-19) a Könyvtárosztály vezetője (Népművelési Miniszter fejlécű levélpapíron!) ezt írta: „A városi könyvtárakat a városi Tanács Oktatási és Népművelési osztályának felügyelete alatt álló önálló intézményként kívánjuk megszervezni. Ezzel kapcsolatban a városi nyilvános könyvtárakat szervezettel egyesíteni kívánjuk a vidéki múzeumoknak a szokásos kézikönyvtár kereteit meghaladó könyvtárrészlegét, a volt szerzetesi könyvtárak tudományos kutatás szempontjából értékes könyvtárgát, valamint a műszaki könyvtárakat és az iskoláknak az oktatási feladatellátáshoz szükséges keretet meghaladó könyvtárrészlegét” (TGY: tehát jóval korábban leírták, mint a Népgazdasági Tanács júliusi határozata megjelent volna!) Április 7-én ismételtlen leszögezni kényszerült, hogy „...a városi könyvtárak, hasonlóan a körzeti könyvtárakhoz, a városi Tanácsok intézményeivé válnak. Ennek következtében a városi Tanácsok költségvetésükben tartoznak gondoskodni a városi könyvtárakról...”
- A Népművelési Minisztérium 1950-ben „intézményesítette” a körzeti könyvtárakat. 1813/Ált/7/1950., november 30-án kelt és a megyei tanács VB elnökének címzett levelében intézkedett erről – kissé megkésve, hiszen a körzeti könyvtárak május végéig tartoztak közvetlenül az NKK-hoz, a megyei tanácsok megalakulásakor azok népművelési alosztályának könyvtári csoportjaként működtek.
134. KÉGLI Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron. Kiad. a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár. Székesfehérvár, 1993. 181. p. (A szerző itt a VMMK irattárában található 162/1951. sz. ügyiratra hivatkozott.)
135. A Népkönyvtári Központ 1814/Sz/3/1951. VI. sz. levele.
136. KÉGLI i.m. 233. p. Vö. a minisztérium korábban már idézett

márciusi-áprilisi leveleivel! A Népgazdasági Tanács határozatából derül ki, hogy a Központi Technológiai Könyvtárnak az alábbi helyeken voltak vidéken műszaki fiókkönyvtárai: Szeged, Miskolc, Békéscsaba, Győr Tatabánya, Kispest, Újpest. (Utóbbi kettő a létesítéskor még nem tartozott a fővároshoz.)

137. Ld. MIHALIK József: Reformok. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő, 1915. 3–4. füz. 162. p.; GULYÁS Pál: Könyvtári problémák. Bp. Szerző kiad. 130–131., ill. 149. p.

138. KÖHALMI i. m.

139. Ld. a SEBESTYÉN Géza interpretációjában közölt, s a korábban jelzett törvénytervezet 4., 7. és 13. §-ait.

140. Ld. VARGA Béla i. m. 42–43. p. Az 1951. évről szóló jelentésből az derül ki, hogy Szombathely város Közkönyvtára 1950. július 1-jével tudta csak megkezdeni működését, „olvasóterme, tudományos szakszemélyzete nincs”, nyitvatartási ideje hétfőtől péntekig délelőtt és délután 2–2 óra, szombaton csak délelőtt tartott nyitva. Az 1951-ről szóló jelentés szerint az összes könyvállománya mindössze 4027 kötet, egész évben 332 kötetet vásároltak, az NKK-ból 994 kötetet, az OKK-ból 402-öt, a patronáló Egyetemi Könyvtárból 172 kötetet, a tagságtól 6 kötet adományt kaptak, s van a körzeti könyvtárból 362 kötet letétjük. Hozzáfügték, az adatok között „nem szerepel a volt múzeumi és rendházi könyvanyag, melyet hely hiányában nem tudtak forgalomba állítani. Ennek kötet száma kb. 50.000 kötet könyv és 20.000 folyóirat.” A könyvtár 1951. december 21-én nyithatta meg kapuit azon a helyén, ahol 1970 decemberéig működött. Nem csodálható, hogy az olvasók száma 781 volt, kevesebb, mint a fiókok 892 olvasója, melyekhez 1951. január 15-én csatolták a volt peremközségekben működő és a körzeti könyvtár letétjeit.

141. „A [z 1950.] november 30-án megtartott, városi könyvtár ügyeit tárgyaló értekezlet határozata értelmében a körzeti könyvtárak csak a Minisztérium engedélyével adhatnak kölcsönzési anyagot a városi könyvtáraknak. Tudomásomra jutott, hogy a szombathelyi körzeti könyvtár engedély nélkül adott könyvanyagot a városi könyvtárnak. Ez a 643 kötet most már maradjon a városi könyvtár kölcsönzési anyaga, de a jövőben feltétlenül kérjük ki a Minisztérium engedélyét.” (A Népművelési Minisztérium 1951. január 8. keltezésű, 1813/Ált/4-15/1951. VI. sz., Kardos Ferenc által aláírt levele.) A komikum felé viszi a dolgot az, hogy egy, a Vas megye c. helyi lapnak a városi könyvtárból 1950. december 4-én küldött levél – ugyancsak a városi könyvtáraknak tartott értekezletre hivatkozva – azt tartalmazta, hogy „a könyvellátás tekintetében – a költségvetési keret felhasználásán kívül – a megyei körzeti könyvtár állandóan pótolja a városi könyvtár anyagát.” (VmL. XXIII-534.) Úgy látszik, mindenki

másra emlékezett. A Könyvtárosztály 1813/Ált/4-13/1950. sz. december 13-i feljegyzése szerint a minisztérium vállalta a „városi könyvtárak elválasztását a múzeumoktól, [...] fokozott mértékben fogják támogatni a városi könyvtárak munkáját [...] s a kisebb városi könyvtárak megsegítése érdekében a Népkönyvtári Központ 1950. december 31-ig 500–1.000 könyvet küld [...]” A Kecskeméti Megyei Könyvtár irattárából előkerült dokumentum szerint a városi könyvtárak azt vállalták, hogy „a könyvtár forgalmi anyagát elválasztják a nem használatos tudományos anyagtól, s ha áthelyezésre nincs lehetőség, zárt letétként kezelik. [...] A városi könyvtárosok mindent elkövetnek, hogy a könyv közelebb kerüljön az olvasókhoz, ezért fiók-könyvtárak létesítését is megbeszéljük a Tanácsokkal”.

142. NYITRAI József – SINAY Jenő: Győr-Sopron megye tanácsai közművelődési könyvtárhálózatának kialakulása és fejlődése. 1945–1965. In: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár évkönyve. 1965. Győr. 10. p.

143. Az első 10 körzeti könyvtár azonos az 1949. június 7-én a VKM szabadművelődési főosztályáról az MDP központjának küldött levélben felsoroltakkal. A levél szerint januárban kezdték szervezésüket, s június 7-ig csak három helyen nem indult meg a munka: Győrben és Tatán építkezés, Kaposváron személyzet hiányában. Alapítási dátumként az avatás időpontját fogadtuk el, s csak ahol ez nem derült ki, szerepeltetünk más időpontot.

144. 1949. szeptember 1-jén Rác Arankát az OKK-ba helyezték, a népkönyvtári alosztály helyettes vezetőjének, amelynek vezetője a Tatai Körzeti Könyvtár szervezési munkáit elindító Vörös Dezső bányász lett. Mindketten csak rövid ideig álltak az osztály élén, melynek feladatait az új Népművelési Minisztérium az általa megszervezett Népkönyvtári Központ-ra ruházta. (1949. október 5-én a nép- és a közművelődési könyvtárak felügyelete a 4267/1949. (X. 5.) M. T. sz. rendelet értelmében a népművelési miniszter ügykörébe került.)

145. Többen, így egyébként kitűnő tanulmányában (Somogy megye könyvtári viszonyai 1945-1952-ig. = Somogyi honismeret, 1991. 1. sz. 22–32. p.) Varga Róbert is, e rendeletről eredeztetik a körzeti könyvtárak alapítását, holott ekkorra az első 10, 1949-ben alapított könyvtár működött, s már további előkészítése folyt.

146. GERŐ Gyula: Tények, emlékek... 5. p.

147. „1949 nyarán a Révai József vezette Népművelési Minisztérium 'friss' emberekkel, 'káderekkel' kívánja felváltani a szerinte Karácsonyista, 'népi romantikus', tehát narodnyik szabadművelődési apparátust[...], a miniszter az új népművelési rendszer kiépítéséhez tanítókat kér” (Vö. GERŐ Gyula: A (h)őskor könyvtárosai ... i. m.) 1949 őszétől (amikorra a

- szabadművelődési korszak képviselőit szinte kivétel nélkül sikerült eltávolítani! TGY), s amikor Sebestyén a VKM-ből, ill. az OKK-ból a Műegyetem Könyvtárába távozott, [„kikerült a könyvtárügy irányításából. (Finoman fejezem ki magam!)” – mondta Bereczky László a Sallai-Sebestyén emlékülésen, 1986. április 23-án. (Klny. a Könyvtáros, 1986. 9. sz. 3. p.) Sallai István lett a körzeti könyvtárak szervezésének irányítója. Sallai István tanítót, a bajszentistváni általános iskola igazgatóhelyettesét egy [...] népművelési tanfolyam elvégzése után 1949. szeptember 5-én nevezték ki a Népművelési Minisztériumba, majd október 15-én megbízták a Népkönyvtári Központ megszervezésével. 1949. november 26-án megjelent a 4329/1949. M.T. sz. rendelet a Népkönyvtári Központ szervezéséről. A rendelet megszüntette az OKK népkönyvtári alosztályát. 1950. január 13-án Sallai Istvánt áthelyezték a Népkönyvtári Központba, megbízták ideiglenes vezetésével. Hivatalvezetőnek 1950. március 1-jei hatállyal sorolták be. (Vö. Magyar könyvtártörténeti kronológia.) Sallai István „elbeszélése szerint új hivatalában, egy asztalfiókban, pusztla véletlenségből, rábukkant Sebestyén Géának a körzeti könyvtárak szervezésével foglalkozó, a hálózati rendszert részletesen kifejtő tanulmányaira [...] tanulmányozta Sebestyén Géa tervezetét és letette mellette a voksot.” BEREZKY László: Sallai István. = Könyvtári Figyelő, 1979. 1. sz. 10. p.
148. SZABÓ Endre: Három országos könyvtári adatfelvétel tanulságai. 2. rész. Az 1952. évi felmérés. = A Könyvtáros, 1958. 10. sz. 742. p. 1952-ben „a megyeszékhelyeken már mindenütt működött a falusi könyvtárakat ellátó-gondozó, 1949 áprilisa óta szervezett ún. körzeti könyvtár (sőt 16 járási székhelyen is volt ilyen)” (GERŐ Gyula: Tények, emlékek, gondolatok i. m. 2. p.)
149. Korábban május szerepelt, azzal, hogy „pontos nap nem ismert.” Itt és általában Gerő Gyula időközben megjelent Kronológiájának adatát fogadjuk el, és lábjegyzetben szerepeltetjük az eltérő adatokat.
150. Korábban csak a sorrend volt ismert, de Salgótarján esetében április 28. vagy 29., Miskolcnak (közelebbi nap nélkül) áprilisra tettük avatását. Pécs így szerepelt, Szentes közelebbi adat nélkül 10. helyen szerepelt 2000-ben közzétett tanulmányunkban. Az eltérések egyik oka lehet, hogy egyes esetekben korábban nyitottak, mint avattak.
151. Az időpont dr. Kerekes András kinevezésének időpontja. Ezt fogadta el Gerő Gyula a kronológiájában, s másutt is ez szerepel. Kerekes rosszul emlékezett Kovács Mátéra mint kinevezőre, aki csak április 20-ig volt államtitkár. S az idézett autentikus jelentés szerint Kaposvárott akadályok nehezítették a megnyitást. Így bizonytalan az időpontja.
152. A megnyitó július 31-én volt, Gerő így rögzítette Kronológiájában, de működéséről vannak korábbi adatok is. A munkákat június 1-től Lipták Pál szerződésesként intézte, a névleges vezető Vajda Aurél gimnáziumi tanár volt.
153. A szervezés itt is korábban, június 20-ától, a Győr megyei Hírlap szerint áprilistól kezdődött. Vezetője Horváth Géza tanár, aki rövidesen, Rácz Aranka távozása után a veszprémi Körzeti Könyvtár vezetője lett, s nem azonos az ugyanilyen nevű, Tatára átkerült szervező könyvtárossal
154. A szervezést június 9-én Vörös Dezső pártmunkás kezdte, de rövidesen a Népkönyvtári Központ osztályvezetője lett. Augusztustól az új vezető a Győrből, szervező könyvtárosi munkakörből átkerült (másik!) Horváth Géza lett.
155. A vezető Horváth Ilonát (későbbi Réfi Antalné) a veszprémi Körzeti Könyvtárból helyezte át a Népművelési Minisztérium, s 1950. február 20-án nevezték ki. A szervező Németh László, a későbbi megyei igazgató volt.
156. Június 9-én vagy 10-én Horváth Vera adta át – a kronológia szerint. Illyés Mózes Pécssett, Szöllősy Kálmán mellett kóstitolt a körzeti könyvtári munkába. Szervezője Illek József, a későbbi megyei igazgató.
157. A Kronológia sem tud közelebbi időpontot. Mohácsi Esztert Kirschner Márton követte, a későbbi megyei könyvtárigazgató. A makói körzeti könyvtár, mely a megye második körzeti könyvtára volt Szentes után, 1951. június 15-től Szegedre költözött, ott vezetője decembertől Stermeczki Kálmán lett (előbb megbízott vezetője Papp Margit) Mindkét székhelyen a makói és a szegedi járásokra kiterjedő hatáskörrel működött.
158. Pest megye székhelyeként, vezetője október 1-jétől Tóth Ferenc.
159. Ez viszont később, csak szeptember 21-én nyílt meg.
160. A Kronológia szerint október 13-án kezdte működését, de Gerő szerint szeptember 11-én átadta Sallai István.
161. Működési területe Zemplén megye volt.
162. A békéscsabai irattárban talált 1813/B/1-24/1951. VI. sz. március 30-i levél szerint Varga Béla vezetésével, akit Békéscsabáról április 15-ével engedtek át – szervezőnek. Horváth Ilonának volt zalaegerszegi gyakorlata.
163. Nagykanizsa lett saját és a letenyei járás gondozója, Zalaegerszegé maradt saját és a lenti, ill. zalaszentgróti járás.
164. A Kronológia szerint a szekszárdi körzeti könyvtár vezetője május 1-jei kelttel járási könyvtárnak nevezte, míg a Népkönyvtári Központ június 25-én körzeti könyvtárként tartotta számon – ám ez feltételek hiányában így is elfogadhatatlan.

- Valószínű októberre tehető megnyitása, immár valóban járási könyvtárként.
165. A Kronológia szerint „az utolsó, 35. körzeti könyvtár május 11-én alakult” Nagyatádon „A Népkönyvtári Központ kimutatása szerint a dátum április 4., a Somogyi Néplap szept. 3-i sz. szerint ápr. 6-án kezdte működését.”
166. „A megyék nevének és székhelyének és területének megállapításáról a 4343/1949. (XII. 14.) M. T. sz. rendelet intézkedett” (Hajdú Zoltán: Településhálózat és közigazgatási átszervezés a Dél-Dunántúlon. Bp. Akadémiai, 1987. 64 p.) Ld. még BEÉR János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlesztése Magyarországon (1945–1960.) Bp. : Közgazd. és Jogi Kiadó, 1962. 105. p. FARKAS Gábor: Törvényhatósági és községi önkormányzatok. IV. Székesfehérvár, 1989. 107–108. p. Ekkor lett Esztergom helyett Tatabánya, Balassagyarmat helyett Salgótarján, Szentes helyett Hódmezővásárhely, Gyula helyett Békéscsaba megyeszékhely, s új megye székhelye Kecskemét. Ugyanakkor elvesztette megyeszékhely voltát Baja, Berettyóújfalú, Makó, Mátészalka, Sátoraljaújhely, Sopron és Szikszó.
167. Ld. a 144/1950. (V. 20.) M. T. sz. rendelet a járásek területének rendezéséről. In: A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei, 1949. 320–340. p. Megyénként és járásonként felsorolja a községeket – városok nélkül – minősítésük (nagyközségek, kisközségek, körgyűzőségek, ill. beosztott települések) szerint.
168. SEBESTYÉN Géza: Könyv a falun i.m. 247. p. Az 1947-es törvénytervezet 30 000 lakos fölött írta (volna) elő önálló könyvtári szervezet kialakítását.
169. KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 24. p.
170. 1950. március 6-ig nevezték alapkönyvtárnak a körzeti könyvtárak által létesített (letéti) könyvtárakat, majd a Népművelési Minisztérium határozata értelmében ezután a népkönyvtár megnevezést kellett használni.
171. A közigazgatási és a körzeti könyvtári rendszer eltérése zavaró volt, és ezért ismét (mert a körzetinél is!) szovjet példára hivatkoztak, amikor átszervezték a rendszert megyejárási szintre. A megyei tanács VB elnökének címzett NM 1813/ált/7./1950. sz., november 30-án kelt, Nemes Dezső csoportfőnök aláírásával kibocsátott körlevélben azt javasolták, hogy 1951. január 1-jétől a megyei tanácsnak alárendelt intézmények legyenek a körzeti könyvtárak.
172. GERŐ Gyula: A (h)őskor könyvtárosai.
173. VARGA Róbert: A Kaposvári Megyei Könyvtár története 1945–1960. Kaposvár, 2005. 17. p.
174. A szabadművelődési osztály jelentése a népkönyvtárak szervezéséről. In.: Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez. 137/B irat. Bp. Kossuth, 1988. 395–397. p.
175. Az 1949 januárjáig beszerzett és jóváhagyott könyvek jegyzékét mellékeltek. A dokumentumkötetben ugyancsak közzétették a Jegyzék[et] a 150 kötetes könyvtár könyveiről. Az ismeretterjesztő 44 tétel valójában politikai mű: Marx, Engels, Lenin, Sztálin, Rákosi, Andics, Farkas Mihály, Gerő Ernő, Révai József, Mód Aladár stb. 93 tétel szépirodalom, majd újabb 41 tétel marxista-leninista irodalom, ismeretterjesztő, 82 szépirodalom – részben fedésben az előbbiekkal. Ha a könyvtár lényegi vonása, hogy szerzeményez, úgy ezt az Országos (később Nép) Könyvtári Központ Népkönyvtári Osztálya tette, s ebben az értelemben igaz Kovács Máté „központi könyvtelep” megjelölése a körzeti könyvtárra! A körzeti könyvtárak – néhány kivétellel! – nem könyvtárak, elosztó-szervező irodák voltak
176. Az OKK által (1949-ben) kijuttatott állományban értékes kézikönyvek, tájékoztatói apparátus is volt (az eredeti elveknek megfelelően), az ugyancsak minőségi szépirodalom és hasznos ismeretterjesztő irodalom mellett.
177. VARGA Róbert i.m. A Debreceni Néplap 1951. május 29.: közlése szerint 2 „könyvtáratutót” kap a Debreceni Körzeti Könyvtár. A bejelentést – miként a többi körzeti könyvtár esetében is – nem követte tett. Pontosabban 1951. augusztus 27-én a NKK egyhetes kismotor-vezetői tanfolyamot indított a körzeti könyvtárak munkatársai számára Budapesten, a Máramaros utcai könyvtáros iskolán. Az NKK 5027/51. sz. körlevele szerint az első hiteletek 1-1 db 125-ös Csepel motorkerékpár vásárlására a Beruházási Bank megnyitotta. (L. Magyar könyvtártörténeti kronológia.)
178. „A népkönyvtárak szervezeteibe olvadnak be a vándorkönyvtárak, melyeknek könyvállományait három havonként a körzeti könyvtár új könyvekkel cseréli ki és így mindig friss könyvanyaggal indulhat útjára.” (Győrmegyei Hírlap, 1949. június 28-i sz. 4. p.) A Np. M. 10343/1949. VI. 2. sz. szerint „A falusi könyvtárak egységesítése feltétlenül hozzájárulhatna a könyvtárak jó munkájához. Ezért a megyében lévő NSZOB (TGY: Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság) könyvtárak, valamint a VKM vándorkönyvtárak és a Népkönyvtári alapkönyvtárak lehetőleg egyesítendőek. Vagyis ahol népkönyvtári alapkönyvtár van, ott a NSZOB könyvtár, illetve vándorkönyvtár a népkönyvtári alapkönyvtár állományába olvasztandó be.” (Békés Megyei Könyvtár irattára)
179. Vö. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” 50–51. p.
180. Uo. 52. p.
181. GERŐ Gyula: Könyvtár a városházán. 36–37. p.
182. A Népkönyvtári Központ 1951. június 2-i, 4515/1951. sz.

- levele az alábbi „típusokat” különböztette meg: „falusi népkönyvtár, falusi fiókkönyvtár, TSZCS-ben elhelyezett népkönyvtár, Állami Gazdaságban elhelyezett népkönyvtár, Gépállomáson elhelyezett népkönyvtár, Városban elhelyezett népkönyvtár, Városi könyvtárhoz tartozó fiókkönyvtárban elhelyezett népkönyvtár, egyéb helyen elhelyezett népkönyvtár (büntető intézet, üdülő stb.)”.
183. 1949. július 29.: az OKK „levelező iskolát” indított a körzeti könyvtárak munkatársai részére. A megküldött irodalom (Kezelési szabályok, Osztályozás, Gyeniszjev: A könyvtár kulturális munkája) alapján feladott hat leckére a válaszokat minden hétfőn és csütörtökön kellett postára adni, és augusztus végéig az OKK ezeket rendszeresen levélben értékelte is. A Magyar könyvtártörténeti kronológia több példával szolgál arra, hogy később további önképzési feladatokat is kaptak, melyeket országos értekezleteken beszéltek meg. Körzeti könyvtáros értekezlet, melyen számot kellett adniuk a tananyag ismeretéről, 1950. szeptember 18, december 7–8, 1951. március 2–3-án volt.
184. Általános kezelési szabályzat. Közread. az OKK. Bp.: 1949. 40 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 1.), Az osztályozás rendszere. Közread. az OKK. Bp.: 1949. 52 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 2.) Rácz Aranka szerint „mindkét füzetet dr. Sebestyén Géza állította össze kitűnő pedagógiai érzéssel, tömören, egyszerűen, nem szakképzett könyvtárosoknak is felfoghatóvá téve a rendszert...” (RÁ CZ Aranka: Hogyan született az első körzeti könyvtár? = Könyvtáros, 1979. 3. sz. 133–137. p.) A sorozat tagja volt még a könyvtári nyilvántartó lapok szövegezését (3.) és a betűrendi jeleket (4.) tartalmazó. A négy füzetből valóságos kis „könyvtárban” állt össze.
185. 1949. december 12. és 1950. január 24 közt zajlott a Np. M., első hathetes könyvtárosképző tanfolyama a Máramaros úton, s a résztvevők között körzeti könyvtárosok is voltak. További időpontok: 1950. március 16– április 27., 1950. május 4– június 15., 1950. július 17–augusztus 26. 1950. augusztus 31-én új hathetes tanfolyam indult. 1950. október 2–december 16. között 11 hetes könyvtáros- és dokumentatorképző tanfolyamot indított az OKK a 64 intézmény által delegált, az OKK vezetője által kiválasztott 190 alkalmazott számára. Majd 1951. június 4-én felavatták a Np. M. négy hónapos könyvtáros-képző iskoláját, melyen körzeti, üzemi, falusi könyvtárosokat oktattak, az első alkalommal 54 hallgatót. Számosan emlékeznek szívesen a Máramaros úti 5-8 hetes, később a Szentendrén tartott 5 hónapos iskolákra. Így a Csongrád megyeiek közül Frank Béláné Papp Margit, Kirschner Márton, Stermeczki Kálmán. Papp Margit írta a 2000-ben közzétett tanulmányhoz készült emlékezésében: „A Máramaros úti iskolán sok szépet, jót tanultunk. Pl. irodalom-elmélet, kultúrpolitika, könyvtártörténet, könyvtártudomány, decimális osztályozó rendszer, katalóguskártyák készítése, elrendezése, a kölcsönzés tudománya, stb. A sok szép elmélet birtokában, a valóság itt vidéken kezdődött...” A Csongrád megyeiek mellett szinte minden megyében található később ismertté vált, ekkor a körzeti könyvtárból, sőt előbb a népkönyvtárból indult lelkes, könyvszerető, „népi származású”, jeles könyvtáros.
186. KÉGLI: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 62. p. Lásd még a 62–66. lapokat is.
187. Idézi KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár... 25. p. – A népkönyvtárosok összetételéről jól tájékozódhatunk a könyv 55–58. lapjain.
188. Vö. KÉGLI: „Könyvet a tömegekhez!” 49–50. p.
189. KÉGLI: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár. 79. p.
190. TAKÁCS Anna: A József Attila Megyei Könyvtár ötven éve. Tatabánya, 2002. 14. p.
191. Erről tanúskodik az 1949-52. közötti időszak megyei kronológiája (Hirmondó, 3. évf. 1992. 9. sz.), amely irattári adatokon alapul. A körzeti könyvtár vezetője is a hét két napján a „salgótarjáni olvasókörzönység” rendelkezésére állt. 1949. október 9-én kelt 11.799/1949. sz. levelében a város polgármestere arról értesítette a körzeti könyvtárost, hogy a Belügyminisztériumban „a miniszterközi bizottság feleslegesnek ítélte és költségspörítónak és nem racionálisnak azt, hogy a már meglévő és működő körzeti könyvtáron kívül még városi könyvtár is létesíttessék. A miniszterközi bizottság elhatározta, hogy megkeresi a Népművelési Miniszter urat és kéri, hogy a körzeti könyvtár lássa el korlátozás nélkül (tehát kivihető és otthon olvasható könyvekkel is) a város lakosságát is...”
192. SZAKÁCS Sándor: Az állami közművelődési könyvtárak tíz éve Komárom megyében. 1949–1959. Kiad. a József Attila Megyei Könyvtár. Tatabánya, 1959. 11. p.
193. SZEKÉR Ferencné: Zalaegerszeg város lakosságának könyvtári ellátottsága és olvasási kultúrájának alakulása a felszabadulás után. ELTE szakdolgozat. Zalaegerszeg, 1968. 55–57. p.
194. Április 4-től minden igényt kielégít a zalaegerszegi körzeti könyvtár. = Zala, 6. évf. 1950. március 30. 4. p.
195. ELEKESNÉ i.m. 6–8. p.
196. KARSZT Sándorné és STERMECZKI Kálmán visszaemlékezése. Vö. TÓTH Gyula: Tévtű vagy torzó, i.m. 52. p.
197. Lásd CSOBAL László gépiratos Békés megyei kronológiáját. Talán az „összeköltözés” is előmozdította, hogy olyan korán

- és Békéscsabán jöhetett létre az első megyei könyvtár.
198. KÉGLI Ferenc: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár... 21–22. p.
199. GERŐ Gyula: Könyvtár a megyeházán (Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről – életéből. Kaposvár, 2002. 151 p. Ld. a 36–37. p.
200. GERŐ Gyula: i.m.
201. Vö.: uo. a 69., illetve a 83–84., 118. és a 128. p.
202. A szolnoki körzeti könyvtár vezetője írta visszaemlékezésében: „A nem túl nagy létszámú érdeklődő közönség kissé csalódottan vette tudomásul, hogy a Körzeti Könyvtár feladata nem a kölcsönzés, hanem a szervezés és az ellátás. Szavaikból kivehető volt, hogy a városi könyvtár fejlesztését várták volna inkább.” (Illyés Mózes: Körzeti Könyvtár – Szolnok. = Együtt, 1987. 3. sz. 83. p.
203. Találtunk Békéscsabán és Szombathelyen iratokat arra, hogy (korábban és később is) egyedileg reagáltak a jelentésekre. Általában élénk levelezés zajlott a központi irányítás és intézményei, a körzeti könyvtár és népkönyvtár, s a helyi szervek között Ezt Békéscsaba – a többiekhez képest – gazdag irattári anyaga igazolja.
204. Szempontjait a Népkönyvtári Központ 132/50. sz. rendelete tartalmazta. Az idézet Horváth Vera osztályvezető 1950. április 29-i, 1813/B/44-2/1950. sz. leveléből való. Békéscsabán, a hivatkozott 7 gépelt lapnyi terjedelmű levélen kívül, megtaláltuk a 6 lapnyi, 1950. május 30-án kelt és az áprilisi, valamint a június 29-én kelt és 4 sűrűn gépelt lapon a májusi jelentésekre adott kollektív „válasz”-okat. Ezek kincsesbányái a témának, gondolkodásnak. Az áprilisi levél „újonnan szervezettnek” minősíti Szekszárdot és Zalaegerszeget, „szervezés alatt lévőnek” Szolnokot, Makót, Székesfehérvárt, indirekt módon cáfolja Nyíregyháza márciusi alapítási dátumát, s a júniusit valószínűsíti.
205. Gerő Gyulától tudjuk, ezek az „olvasókörök nem tévesztendők össze a régi falusi-városi, paraszt- és munkás olvasókörökkel, olvasóegyletekkel. „Az 1950-es olvasókörök felülről szervezett alkalmi, politikai célú összejöveteliek, kvázi szemináriumok voltak: előre kiválasztott szövegek felolvasásával és megbeszélésével, a tanulságok szájbarágásával foglalkoztak.” (GERŐ Gyula: Könyvtár a városházán. 38. p.)
206. A minisztériumi levél a pecsét szerint V. 8-án érkezett a Békéscsabai Körzeti Könyvtárba, és a 418. számon iktatták.
207. A Népkönyvtári Központ 17 pontból álló szempontrendszerét Sallai István aláírásával 1950. január 20-i kelettel küldték ki. S a jelentés két példányából egyet a Népművelési Minisztériumnak, egyet a NKK-nak kellett beküldeni havonta. A békéscsabai irattár 1039/1950. sz., december 28-án kelt tervezetében, a szolnoki körzeti könyvtárosokkal közösen azt javasolták, hogy az eddigiektől eltérően két havonként kelljen jelentést küldeni, s új szempontokat dolgoztak ki a Lipták Pál, Varga Béla, ill. Illyés Mózes és Illek József által aláírt levél szerint.
208. A május 30-án érkezett levelet 470. számon iktatták. A körzeti könyvtárak népkönyvtárai száma: Miskolc 73, Tata 54, Veszprém 50, Pécs 61, Kaposvár 49, Békéscsaba 62, Szentes 45, Szikszó 57, Salgótarján 72, Zalaegerszeg 30, Szekszárd 25, Győr 42 – és a körzeti könyvtárral nem rendelkező területen tervhiteleből 200 könyvtárat létesítettek. S így 811 (TGY: helyesen 820!) népkönyvtár volt, a tervben május 1-ig szereplő 860-nal szemben.
209. GERŐ: A (h)öskor könyvtárosai ... 37. p.
210. Az 1813-Ált-3-14/1951. sz., A könyvtári és olvasómozgalmi munka helyzete tárgyú levelet Kardos Ferenc mb. osztályvezető írta alá.
211. A Népgazdasági Tanács 98/4/1951. sz., 1951. július 21-én kiadott rendelete szerint „a városi könyvtárakat [...] fokozatosan tudományos könyvtári színvonalra kell fejleszteni” a különböző nyilvános könyvtárak egységes szervezetbe foglalásával és egyöntetű irányításával. A Központi Technológiai Könyvtár műszaki [fiók]könyvtárait (Szeged, Miskolc, Békéscsaba, Győr, Tatabánya, Újpest és Kispest) a megfelelő városi könyvtárral kell egyesíteni. Szeptembertől a Np.M. és az OKK ösztönzésére a nagy tudományos könyvtárak megkezdtek a városi könyvtárak rendszeres szakmai segítségét az ún. patronáló mozgalom keretében. A városi könyvtárosoknak az OKK a Horváth Mihály téri oktatási épületben december 3–11. és 12–20. között tanfolyamot szervezett. 1952. január 1-jétől országosan beiratkozási díjat vezettek be a városi könyvtárakban (felnőtteknek 3, 14 éven aluli gyermekeknek 1 Ft évente). Hatására, ahol eddig nem volt díj, ott ideiglenes visszaesés következett be a beiratkozottak számában, ahol volt (általában havi 2–3 forint), a csökkentett díj fellendülést eredményezett.
212. Vö. BANGÓ Béla: 50 éves a Megyei Könyvtár. In: A letéti ládától az internetig. Zalaegerszeg, 2002. 8. p.
213. TAKÁCS Anna: A József Attila Megyei Könyvtár ötven éve. Tatabánya, 2002. 17. p.
214. CSÜRY István: A megyei könyvtárak hivatása és helye a magyar könyvtári rendszerben. In: Megyei könyvtárigazgatók konferenciája, 1964. április 9–11. A konferencia jegyzőkönyve. Bp.: OSZK-KMK, 1964. 8–9. p.
215. Az 1884. évi statisztikai első adattöredék óta, hiányosságai ellenére, ez nyújtott másodszor képet a könyvtárak állapotá-

- ról. Az adatfelvétel megszervezője SZABÓ-ANDRÁS Endre volt. Az adatok összesítését és feldolgozását a KSH Tömegkönyvtárak [Sic! TGY] 1952. augusztus 31. Bp. 1952. 1–174. l. + 2 grafikon címmel, mindössze 32 példányban, elsősorban az irányító hatóságok számára bocsátotta rendelkezésre. Akkor az átfogó statisztikai adatokat titkosan kezelték. Nem került a könyvtárosok kezébe sem. Jellemző, hogy csak hat év múltán közölhette. (Szabó Endre: Három országos adatfelvétel tanulságai. 2. rész: Az 1952. évi felmérés. = A könyvtáros, 1958. 10. sz. 742–745. p.) Részletesebb változatát a szerző Könyvtári adatok 1884–1962. Bp.: NPI, 1966. c. kiadványban adta közre.
216. SZABÓ-ANDRÁS Endre: Könyvtári adatok. 122. p.
217. Az adatok csoportosításánál a felmérés városi, községi, szakszervezeti, gépállomási, állami gazdasági, termelőszövetkezeti, földműves-szövetkezeti, egyéb szövetkezeti, MSZT, MNDSZ, DISZ és egyéb könyvtárakat különböztetett meg. S nincs körzeti adatsor.
218. Vö. SALLAI István – SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve. Bp.: Művelt Nép Kiadó, 1956. 551–552. p.
219. SZABÓ Endre: Három országos könyvtári adatfelvétel. 742. p.
220. SZABÓ Endre: Három országos könyvtári adatfelvétel. 745. p.
221. Ezekről lásd TÓTH Gyula: Áttörések. A public library megjelenése, első térhódítása Magyarországon. = Könyvtári Figyelő, 1999. 2. sz. 223–235. p. FOGARASSY Miklós: A közkönyvtári koncepció második „áttörése”: a public library eszméjének térhódítása és a Vas Megyei Könyvtár megépítése. = Uo. 236–239. p. FUTALA Tibor: „Public library”-csata 1968-ban, avagy először Sallai István Közművelődési könyvtárügyünk fejlődési iránya c. OKDT előterjesztésének kor- és szakmatörténeti dokumentumként való publikálásához. = Uo. 240–243. p.
222. Külön vitát érdemel, vajon Magyarországon miért torzult el minden kísérlet, mely az eredendően népkönyvtári gyakorlatot igazi nyilvános könyvtárral akarta felváltani? S miként 1952-ben sem várták be a kísérlet végét, korábban is, később is idő előtt, az előzőt le sem zárva fogtak új próbálkozásba.
223. „...a fejlődés nem várt irányban bontakozott ki. Először is nem jött létre a ’törzsanyag’, az egész falusi könyvtári munka a letételre támaszkodott. S nem lévén helyi anyag, a kihegyezett állomány megrekedt – sokszor örökre – ugyanazon a helyen. Szó sem volt nemhogy havi, hanem még éves cseréről sem. De a körzeti könyvtár maga sem lett volna képes az anyag mozgatására, erejét teljesen lekötötte az új könyvtárak szervezése. Könyves autókat sem sikerült még beállítani.” (SEBESTYÉN Géza: A letéti rendszer új szakasza. = A könyvtáros, 1960. 4. sz. 243–245. p.)
224. Zavart okozhatott a körzeti könyvtárak számának szaporodása megyén belül. A Népművelési Minisztérium, Barabási Rezső oszt. vez. aláírású, 1813/Ált./5-8/ 1951. VI. sz. levelében az alábbiakat (is) közölte: „Több körzeti könyvtárból értesítést kaptam, hogy az újonnan létesült körzeti könyvtárak a hozzájuk tartozó területről a népkönyvtárak anyagát visszaküldik annak a körzeti könyvtárnak, amely eredetileg szervezte a népkönyvtárat és ezzel egy időben az új körzeti könyvtár saját könyvanyagából új könyveket helyez el a népkönyvtárba. Lényegében tehát könyvcserét hajtott végre, de nem szervez új népkönyvtárat. [...] Az új körzeti könyvtárak tehát elsősorban új népkönyvtárakat létesítsenek, és ne azzal törődjenek, hogy könyvcserét hajtanak végre”. (A BDMK irattára)
225. SZŰCS Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Bp.: Magvető Kiadó, 1983. 136 p. SZŰCS Jenő: Magyarország regionális helye Európában. A középkor. In: SZŰCS Jenő–HANÁK Péter: Európa régiói a történelemben. Bp.: MTA Történettudományi Intézet; Országos Pedagógiai Intézet, 1986. 32 p. és más szövegkiadásokban.
226. SZŰCS Jenő: Magyarország regionális helye Európában... i. m. 11. p.

Az ENTITLE projekt (Europe’s New Libraries Together in Transversal Learning Environments) hazai partnereként a Publika Magyar Könyvtári Kör (PMKK) magyar nyelven is közreadta a projekt két alapidokumentumának (ENTITLE Guidelines; Impact Assessment Framework) szövegét.

A fordítások (Entitle Irányelvek; A könyvtárak tanulásra gyakorolt hatásának becslése) elolvashatók a www.ki.oszk.hu/entitle honlapon

(Katalist, 2010. január 21. Billédi Ibolya – PMKK tájékoztatása alapján)

Totális barna folt: a Die Bücherei című folyóirat 1934-es első évfolyama

SONNEVEND Péter

Az alábbiakban egy esettanulmány olvasható a hitlerista diktatúra első időszakában megjelent német közkönyvtári folyóirat első évfolyamáról.*

Röviden a történelmi körülményekről

Németország elveszítette az első világháborút. Jelentős embervesztesége után súlyos területi és gazdasági hátrányok sújtották a győztes hatalmak döntései következtében. A weimari köztársaság másfél évtizeden át mindvégig stabilitáshiányban szenvedett. Az 1929-ben kirobbant gazdasági világválság alapjaiban rázta meg az állam működőképességét (néhány év alatt a munkanélküliek száma 1,3-ról 6 millióra növekedett). E körülmények

* Köszönetet mondok dr. Heide Sonnevendnek és férjének, dr. Sonnevend Ádámnak (Rostock), hogy több ízben segítettek az eredeti kifejezések pontos értelmezésében.

közt Hitler pártja, az NSDAP (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt) az 1932-es választásokon relatív többséget szerzett (vagyis a legerősebb párt lett 37,4, illetve 33,1%-kal).

1933. január végén Hindenburg elnök kancellárrá nevezte ki Hitlert. Február végén kigyuladt a Reichstag épülete, ami ürügyet teremtett a diktatúra bevezetésére. Ennek néhány elemét említsük meg: rendkívüli állapot meghirdetése, a pártok és szakszervezetek betiltása, halálbüntetés, népbíróság, a tagköztársaságok autonómiájának felszámolása, az állam és a náci párt de facto összevonása, koncentrációs tábor Dachauban, zsidó üzletek elleni bojkott meghirdetése, a parlamentarizmus felszámolása, a náci pártnak alárendelt ifjúsági (Hitlerjugend), munkahelyi, kulturális stb. szervezetek létrehozása kötelező tagsággal, vagyis a teljes társadalom gleichschaltolása, azaz a hitleri elvek szerinti egységesítése és erőszakos alávetése.

1933. május elején a német diákszövetség (Deutsche Studentenschaft) kezdeményezésére és szervezésében minden egyetemi városban könyvégetést rendeztek, döntően a zsidó származású, illetve politikai szempontból ellenségesnek tekintett írók (pl. Heinrich Mann stb.) elleni aktusként, s e sorsra jutottak például Maxim Gorkij könyvei is. (Az elégetett művek íróinak listája: http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_verbrannten_Bücher_1933.) A berlini Operaház előtt május 10-én éjfélkor Goebbels propagandaügyi miniszter mondott uszító beszédet.¹

1933 szeptemberében létrehozták a Birodalmi Kulturális Kamarát (Reichskulturkammer, RKK), amely a kulturális területek és személyek feletti parancsuralmat garantálta a továbbiakban. Hamarosan mamutintézménnyé nőtte ki magát kétezer munkatársával. Szakosodott kamarái (film, zene, sajtó, rádió, színház, képzőművészet) közé tartozott a Birodalmi Irodalmi Kamara (Reichsschrifttumskammer, RSK). Ennek kötelezően tagjai voltak nemcsak az írók, hanem mindazok, akik az írásbeliség közvetítésében, megőrzésében vagy terjesztésében tevékenykedtek (így a könyvkereskedelmi és könyvtári dolgozók is). Az RKK élén elnökként

a propagandaminiszter – vagyis Goebbels – állt. Az RSK első vezetője *Friedrich Blunck* író² lett, kitől 1935 októberében *Hans Johst* író³ vette át az irányítást, s ő maradt a háború végéig a szervezet élén⁴. Az RSK mintegy 120 munkatársa (ezek számát tovább növelték a tartományokban szervezett regionális hivatalok) hat osztályra tagolódott, köztük az ötödik foglalkozott a szak- és közkönyvtárakkal. 1934 nyarától már csak az RSK (egyben az RKK) tagja lehetett állami alkalmazásban, ennek viszont előfeltétele volt az igazolt árja származás (továbbá a politikai megbízhatóság). 1941-es adatok szerint az RSK ekkor 35 ezer tagot tömörített, közülük mintegy négyezer dolgozott köz- és kölcsönkönyvtárakban.

A náci rendszeren belüli hatalmi vetélkedés folytán a könyvtárak ugyanakkor egy másik főhatóság, a Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztérium (Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung, REM) közvetlen irányításával működtek. A minisztérium élén 1934. április 30-tól B. Rust (1883–1945. május 8-án öngyilkos lett) állt, aki 1922-től a náci párt tagjaként az egyik legfanatikusabb hitlerista vezetőként működött az ideológiai nevelés frontján.

1933 októberétől az írók (88 személy), majd a professzorok (közel 900-an, élükön *Martin Heidegger* filozófussal) hűségnyilatkozatai (korlátlan bizalom = totális alávetés) láttak napvilágot. Ezután 1934 augusztusában a művészek (*Mies van der Rohe* építész, *Richard Strauss* zeneszerző, *Wilhelm Furtwängler* karmester stb.) igyekeztek felzárkózni hasonló gesztussal. Az első listán szerepelt *Karl Heinel* is⁵, aki az RSK keretében a közkönyvtári és nyelvművelési területet felügyelte.

Az utóbbi két évtized német szakirodalma – összhangban az általános történetírás tendenciáival – egyre mélyebben tárja fel a náci állam könyvtártörténetét, – vállalva az őszinte és példamutató szembenézést a páratlanul súlyos örökséggel. A következő elemzési kísérlet nem születhetett volna meg ilyen szakirodalmi háttér nélkül.⁶

A Die Bücherei című folyóirat előzményei

Az új közkönyvtári folyóirat 1934-es első évfolyamának címlapján az áll, hogy a *Bücherei und Bildungspflege (BuB)* és a *Hefte für Büchereiwesen (HfB)* folytatása, új sorozata.

A BuB 13 évfolyama 1921–1933 között jelent meg Stettinben (ma Szczecin, Lengyelország), szerkesztői közül kiemelkedik *Erwin Ackerknecht* (1880–1960), az egyik legjelentősebb huszadik századi német könyvtáros. Közreműködött szerkesztésében továbbá *Gottfried Fritz* (1873–1934), a charlottenburgi könyvtár létrehozója (rőla később lesz még szó), továbbá *Wilhelm Schuster*, aki Ackerknecht tanítványa volt, a 20-as évek végén a hamburgi közkönyvtár (Hamburger Bücherhalle), majd 1934–1945 között a berlini közkönyvtár vezetője, egyidejűleg 1929-től elnöke a Német Közönyvtárosok Szövetségének (Verband Deutscher Volksbibliothekare, melyet 1921-ben hoztak létre, 1924-ig Deutscher Büchereiverband néven, – továbbiakban: VDV). Schuster elemzett folyóirat-kötetünk legfontosabb szerzője⁷. A VDV nem tévesztendő össze a korábban alakul Verein Deutscher Bibliothekare (VDB) szervezettel, mely a német könyvtárosok első civil szerveződése, és melyet 1900-ban hoztak létre, majd 1948-ban újra alapították, (ld. <http://www.bibliotheksverband.de/dbv/ueber-uns/geschichte.html>), és a tudományos könyvtári világ magasan képzett képviselőit tömörítette, miként ma is (ld. 2010-es konferenciáját Lipcsében).

A HfB – amely többször változtatta a címét – 1915-ben indult Lipcsében, ekkor a *Mitteilungen der Deutschen Zentralstelle für volkstümliches Büchereiwesen* címet viselte (1–3. évfolyam 1915–1917.). A 4. évfolyam (1918) a *Die Bücherhalle* címet kapta, majd visszaállt az eredeti cím (5. évfolyam, 1919.). Végül 1920–1932 között a 6–16. évfolyam viselte a *HfB* címet. Ez 1932-ig, vagyis a 16 évfolyam során mindvégig *Walter Hofmann* (1879–1952) szellemi gyer-

meke volt, akárcsak az 1912-ben javasolt, majd 1913-ban megalapított német népkönyvtári központ (Deutsche Zentralstelle für volkstümliches Büchereiwesen).

A két folyóirat – számos esetben egymás szívos vitapartnereként – két fő profilt tartalmazott. Egyrészt tanulmányokat, beszámolókat, híreket, másrészt a könyvtári gyarapítást támogató nagyszámú könyvismertetést közölt. Utóbbi aránya az oldalszámok alapján a BuB-nál megközelítette az 50%-os arányt, de a HfB terjedelmi arányában is elérte a 40%-ot. Előbbi évi közel ezer, utóbbi 300–400 könyvismertetést tartalmazott. Látni fogjuk, az utódként indított folyóirat – fő vonalakban – ugyanilyen szerkezeti megoszlást mutat.

A tudományos könyvtárak szakfolyóirata változatlanul az 1884-ben alapított *Zentralblatt für Bibliothekswesen* maradt (tartalmában sokkal inkább emlékeztetve egy szaklapra). A náci állampárt (NSDAP) saját, az ideológiai nevelést szolgáló folyóiratot bocsátott ki 1934–1944 között *Bücherkunde* címen.⁸

Die Bücherei 1934: formai, kvantitatív jellemzés

A Die Bücherei (továbbiakban a hivatkozásban: B) önminősítése a borítólapon: a „német írásbeliséget/irodalmat gondozó folyóirat” (*Zeitschrift für deutsche Schrifttumspflege*). A borítón alul olvasható a kiadó: Kommissions-Verlag: Einkaufshaus für Büchereien GmbH., Leipzig. Ez a vállalkozás is Walter Hofmann létesítménye: az Einkaufshaus a kiadói mellett számos egyéb szolgáltatást biztosító könyvtárellátó volt, a második világháború után létrehozott utódja Reutlingenben működik.

A borító verzóján további adalékok. Szerkeszti dr. Franz Schriewer, Frankfurt (Oder).⁹ A „folyóirat megjelenik 12 füzetben 36 ív terjedelemben (ezen belül 2 duplaszám), ára 12,50 bírodalmi márka, a VDV tagjai számára 8 márka, – továbbá 1,50 márka postai költség. Külföldi

német könyvtárak a népkönyvtárosok által fizetendő áron kapják meg. A 10-ik füzet 2000 példányban lett kiadva.”

A verzón olvasható még, hogy melléklet is megjelent a laphoz, ez Karl Heinl írása az RSK-ról és a besorolásról (a későbbiekben még számos melléklet kísért a folyóiratot).

A lap éves kötete¹⁰ átfogó tartalomjegyzékkel indul, ezen belül külön fejezetben:

- önálló írások (összesen 29),
- hivatalos rendeletek és utasítások (20 tétel),
- a „szakmáról a szakmának” (voltaképp szakmai hírrovat, 52 anyag),
- könyvismertetések (könyvjegyzékek, annotált tematikus listák, bővebb könyvbírálatok).

Ezután névmutató következik: az egész éves mutató római számozással összesen 22 oldalon kapott helyet.

A kötet törzsanyaga 584 oldalt tartalmaz (a folyóirat a későbbi háborús években kezdeti terjedelmének mintegy harmadát veszítette el, s már nem érte el az a 400 oldalt). A fent említett 12 szám (köztük kettő dupla) terjedelme: 72 – 78 – (ez a dupla, 2–3. sorszám) – 52 – 52 – 80 (második dupla szám, 7–8. sorszám) – 48 – 48 – 48 – 48. Az egyes számok csak sorszámot viselnek, nincs időbeli datálásnak (január stb.) nyoma az egész évfolyamban. (Más forrásból rekonstruálható, hogy az 1. szám január körül látott napvilágot.)

Feltehető, hogy eleinte nagyobb számonkénti terjedelemre számítottak (első szám: 72 oldal volt), a második szám előről kezdte az oldal-számozást, ám a 3–4. összevont szám az előző kettőt összevontan fogva fel, 151. oldallal folytatja. (Ez elég komikus, hiszen a 78-ik oldal után jön a 151-ik). Az év utolsó négy számában állandósult a 48–48 oldalas terjedelem.

Az éves tartalomjegyzék műfaji-tartalmi csoportjait alapul véve a következő arányokat állapíthatjuk meg az 584 oldalas (100%) éves terjedelmen belül:

- cikkek: 197 oldal (kerekítéssel 34%),
- rendeletek, utasítások (hivatalos közlemények): 23 oldal (5%),
- szakmai hírek: 42 oldal (7%),

– könyvlisták és -ismertetések, bírálatok: 287 oldal (54%).

Szükséges rögtön előrebocsátani, hogy e műfaji csoportok elég viszonylagosak, hisz van olyan cikk, amelyik teljes utasítás-szöveget is tartalmaz, a cikkek – mint látni fogjuk – egyértelműen hivatalosnak szánt nézeteket közvetítenek (nincs egyéni nézet, nincs vita stb.). A szakmai hírek esetében gyakorta ugyanezen képlet ismétlődik, a könyvlisták és ismertetések pedig a megfelelő ideológiai alapszándékok elérését célozzák.

Die Bücherei 1934: szerzők

Az éves mutató szerzői része 66 személynevet sorol fel, ebben benne vannak a cikkek szerzői mellett a könyvlisták, könyvismertetések, összevont könyvszemlék szerzői is. A cikkeket 19 szerző írta, közülük egyértelműen kiemelkedő személyiség Wilhelm Schuster¹¹, aki hét írást jegyez (és az első szám 4 cikke közül hármat!). Néhányan két-két, a többiek (a többség) egy-egy írással szerepelnek. Ugyanakkor a cikkírók tetemes hányada egyben könyvismertetések szerzője, jelezve talán ezzel is, hogy a feladat mindkét esetben a magasabb cél szolgálata. Az éves névmutató szerinti legtöbb előfordulás: *Franz Schriewer* – 27 esetben (ebből 2 cikk), *Lily Zweck* – 21 (2 cikk)¹², *Hans Beyer* – 18 (2 cikk)¹³, *Kurd Schulz* – 17 (2 cikk),¹⁴ *Wilhelm Schuster* – 13 (7 cikk).

A legtekintélyesebb név talán *Constantin Nörrenbergé*¹⁵, aki csupán egy nekrológot írt korábbi harcostársáról, *Gottlieb Fritzer*ről (ld. később).

A szerzői mutatóban nem szerepel Walter Hoffman, jóllehet a lap első számában levele olvasható teljes terjedelemben (végén: „Heil Hitler! Dr. h. c. Walter Hofmann”)¹⁶. Talán azért nem, mert a szakmai hírek rovatban látott napvilágot a mindössze tízmondatos tájékoztatás.

Die Bücherei 1934: néhány szó az olvasóközönségről, tipográfiáról

A folyóirat 1934-es 10. száma a borítón közölt adat szerint 2000 példányban látott napvilágot. Így bizonyára eljutott minden érdemi városi könyvtár munkatársaihoz¹⁷. Minthogy a kötelező kamarai tagság nyomán minden szakmai rendezvényen való részvétel kötelező volt, analógiát alkalmazva elmondható, hogy a lap eljuttatta a létrehozók szándékait a közkönyvtárak dolgozóihoz. Más szóval: az ideológiai és szakmapolitikai átnevelés eszközeként megtette a magáét. Azt nehezen lehetne megítélni, miként hatott ténylegesen a lap szövege az egyes olvasókra¹⁸. A lap egész évfolyama egyébként semmilyen olvasói visszajelzést sem tartalmaz.

A lap első évfolyama gót betűs írással látott napvilágot. Mindössze néhány ábrát találni, ezek kézzel rajzolt térképet, illetve grafikont tartalmaznak, és egyetlen kisméretű fényképfelvétel is van. (Ez később változott, a rendelkezésemre álló háborús évekbeli kötetek már latin betűs írással jelentek meg, s igényes könyvtári fényképfelvételeket is közöltek, külön oldalakon, speciális papíron.) Megállapítható, hogy a puritán jelleg mintha a tartalom zártságát és komolyságát támasztaná alá. Az illetékes szakmai vezér (és alvezérek) megnyilatkoznak, kéretik minden szavukat halálosan komolyan venni.

Ez a zártság megnyilvánul abban is, hogy a közel három tucat önálló írás (tanulmány, előadás) formálisan egyetlen hivatkozást sem tartalmaz (a szövegben van egy-két utalás korábbi megnyilatkozásra).

Tartalom 1.: a „vezércikk”

Wilhelm Schuster írása (*Közkönyvtár és nemzeti szocializmus*) előadásként hangzott el a VDV 1933. szeptemberi éves közgyűlésén. Az első mondat szerint az előző közgyűlés óta a nép nagy élményben részesült, amely fejlődését és

az állami fejlődést is „sok évszázadra meg fogja határozni”, tehát a könyvtárosoknak is feladata, hogy a nemzeti szocialista forradalom – s az ehhez kapcsolódó népi szabadságharc – győzelmes befejezését elősegítse¹⁹. Ezáltal a „német közkönyvtárügy új nagy feladatot kapott”, aminek az előadó szerint mindnyájan szívből örülnek. E feladatot viszont akkor érdemlik ki a kollégák (Berufsgenossen), ha tudatában vannak annak, hogy ezáltal mily rendkívüli felelősség hárul rájuk. Korábban – a most lelkesen tapsolók táborában is – sokan voltak szkeptikusak vagy a hétköznapiaktól elfásultak, némelyek hamis prófétákra is hallgattak: az olvasók közt mindenféle beállítódású megtaláltatik. Meglepetéssel vegyes örömet érezhetünk, mikor tapasztaljuk, milyen ösztönösen és szívből jelenik meg előttünk a fiatalság „az új ember előfutáraként” (Vorform des neuen Menschen). „Biológiai megfiatalodás bontakozik ki a faj és vér ösztönös mélységeiből (ein biologischer Verjüngerungsprozess, aufsteigend aus den unbewussten Tiefen der Rasse und des Blutes...), hogy a Vezér iránti hűségben segítsen átlépni a népen belüli minden eddigi elválasztó korláton...”.

Az első oldal mondatait részletesebben idéztük, hogy a hangütés stílusát érzékeltessük. A továbbiakban kövessük az előadó gondolatmenetét már nagyobb tömörítés-fokozattal. Az itt ülők közt – mondja az előadó – „nincs és *nem is lehet senki*” (niemand ist und niemand sein kann, – a kifejezés második fele az eredetiben kiemelve, szinte fenyegetésként), aki ne vállalná lelkesen feladatainkat az új eszmék megvalósítása terén a Führer által meghatározott irányban²⁰. Azonban a lelkesedés nem elég, nekünk a közkönyvtárak teljes mobilizálására kell törekednünk, az emberek lelkének meghódítása végett, a német nép jövőjének érdekében. Az olvasó számára legyünk segítők és vezérek (Helfer und Führer), hogy kételyeiket eloszlássuk, s ők képesek legyenek új feladataik jobb ellátására. Ez a tudat – bármi szerény helyen állunk is –, hogy az olvasók irányában Vezérként kell tevékenykednünk (Führer sein zu sollen), legyen legnagyobb hajtóerőnk mindennapi munkánkban. A

közkönyvtár számunkra nem egyszerűen hivatal vagy intézmény, hanem mozgalom: a nemzeti szocializmus eszméit valló közkönyvtár a nép nevelésének egyik legfontosabb eszköze lesz, vagy megszűnik létezni („... oder sie wird nicht sein”, – ez a szintagma az eredetiben kiemelve). A weimari demokrácia közkönyvtára a pártokra épülő (így megosztott) állam világnézeti pluralizmusát fejezte ki: most viszont az új viszonyok által meghatározva alapjaiban újul meg. A közkönyvtár – az iskolához és egyetemhez hasonlóan – az új szellemiséget célzó politikai képzés intézménye, a nemzeti szocialista egység gondolat – az állam, a nép és a kultúra egysége – megvalósítása végett. A közkönyvtárban a gondosan megválogatott állomány minden kötete a többivel szerves egységet képez, eltérően a tudományos könyvtáraktól (ahol tudományos-rendszerező elvek működnek). A különböző hivatalos szervek – minisztérium, a Kampbund für deutsche Kultur ²¹ stb. – mindent megtesznek, hogy a közkönyvtárügy működését az összes vonalon támogassák (pl. a jelen szaklap kiadása, irányító testület életre hívása stb.) Szavai végén két szakasznyit idézett a Führenek a nürnbergi pártkongresszuson elhangzott előadásból, ahol Hitler elmagyarázta: szó sincs arról, hogy a mostani „szűkös időkben” a kultúra kérdése háttérbe szorulna, épp ellenkezőleg, a gazdasági gondokkal küzdő emberek számára világossá kell tenni, hogy a nemzet előtt magasabb feladatok állnak. A megosztást eredményező kölcsönös gazdasági egoizmus legyőzése érdekében, a magasabb hivatást kereső nemzet oltárára helyezett, odaillő kulturális értékek segítik a jövő kiteljesítését. Ha ezt a népek nem értik meg, ha ez nem válik vérük alkotó elemévé, akkor pusztulásuk már csak idő kérdése. E hitleri gondolatok idézésével fejezte be Schuster előadását ²².

Tartalom 2.: a közkönyvtári „Führer” további útmutatásai

A folyóirat első számában további két Schuster-szöveg tanulmányozható: egyik az új porosz közkönyvtári központról, a másik az állományfeltárás új módozatairól szól²³. Az összevont 2–3. számban egy tanulmányt²⁴, az ötödikben is egyet, a közkönyvtári törvénykezésről²⁵, a hatodikban szintén egyet jegyzett (ez feltűnően rövid²⁶), az összevont 7–8. számban igen fontos írása van az új birodalom és a közkönyvtárügy kapcsolatáról²⁷. Hét írás, összesen 50 oldal terjedelemben (az egész folyóirat-évfolyam közel 9%-a, nem számítva ide a tucatnyi általa írt recenziót): már mennyiségi alapon is nyilvánvaló dominanciát látunk. Schuster írt az irányítás új intézményéről, az oktatás és népnevelés lényegi átalakulásáról, a könyvtári törvénykezésről, az új birodalom közkönyvtáiról: e tárgyszavak ismét alátámasztják a „közkönyvtári Führer” vitathatatlan szerepét. Minden lényegi kérdést megvilágít, mindenkinek (nem vitatható) irányítást ad.

A porosz közkönyvtári központ tevékenységi területei a vidéki könyvtárellátás szervezése, az új típusú állománybeszerzési tanácsadás, irányelvek kidolgozása a területi könyvtári központok létesítésére, könyvtárstatisztika. Mindebben a legfontosabb hívó szó: *egységes megoldás* világos irányítási (felügyeleti!) kompetenciákkal. A porosz (később birodalmi) központ Schuster szerint a VDV legfontosabb szakmai segítője (ne feledjük, Schuster áll mindkettő élén). Az első szám harmadik írása (szűkebb) szakmainak látszik, de itt is kitűnik a fő irány. A különféle könyvjegyzékek célja és műfaja kerül terítékre. A rövidebb, pár mondatos könyvismertetések a nagyobb könyvtárak közönségét célozzák meg, A tematikus összeállítások egy-egy aktuális kérdés irodalmába vezetnek be. A törzsanyag-jegyzékek (Grundverzeichnisse) lényegében az állomány egy-egy részének (pl. természet-tudományok) kimerítő felsorolását nyújtják. A Studienführer (tanulmányi útmutató) egy-egy

témába oly módon vezetik be az olvasót, hogy könyv vagy cikkrészletek, illetve ismertetések egymásutánja mintegy közvetlen olvasmányt kínál az érdeklődőnek. Schuster azért kívánta e műfajokat itt összefoglalni, mert a folyóirat a továbbiakban mindegyiket alkalmazni fogja (sőt a jegyzékekből a folyóiratszám megjelenése után két héten belül kedvezményesen különnyomatot lehetett rendelni). Mai szóval: a köz-könyvtári nevelő munka alapeszköze az ajánló bibliográfia (így talán már ismerősen cseng hazai fülnek is).

A következő számban a hagyományos német műveltség-művelődés gyökeres, az új céloknak és küldetésnek megfelelő *átalakítását* tárgyalja Schuster. Az új fellépése mindig hármas értelemben – szinte misztikusan – értendő. *Megtisztulás, megértés és egység*, összefogás szervesen egysül általa. Ami megrázó, hogy a művelt szerző a másfél évszázados műveltség-fogalmat radikálisan le akarja váltani. Nem érték már szerinte a hagyományos tudás: a nemzeti szocialista népnevelés, nemzetnevelés lett fontos küldetéssé. Ennek a népnevelésnek pedig alapvető tennivalója, hogy besorolja az egyént a „nép-egészbé” (Volksganze), hogy az egyén az állami és népi közösségen belül nyerje el jogait és kötelességeit. Mindez nem jelenti azt, hogy a tudomány, a művészet a nemzeti szocialista ember számára közömbös lenne, de azt igenis jelenti, hogy másként jelenik meg ezek funkciója: az ember újra fogalmazott világképének keretében nyerik el szerepüket. Még a természettudományok is új helyzetbe kerülnek. Megválnak az eddigi törvények: a fejlődéstudomány 19. századi alapjai új törvényekkel egészülnek ki, például nem egyedül az alkalmazkodás jelentheti az életképes faj győzelmének előfeltételét, hanem (talán inkább) a nem-alkalmazkodás, az ellenséges környezettel való szembeszegülés. Summa summarum: a korábbi művelődési birodalom örökre elsüllyed, s átadja helyét a nemzeti-szocialista forradalomnak. Kell-e itt kommentár? Utólag könnyű megállapítanunk: az egyén teljes alárendelése a „közösségnek” (melyet a teljhatalmú Vezér irányít), s minden erő összefogása az ellenséges

környezet ellen: ez maga az agresszív militarizmus, amelynek minden súlyos következményét az 1934-ben 45 milliós nép tíz évvel később saját bőrén megtapasztalhatta. Wilhelm Humboldt művelt polgárságot (Bildungsbürgertum) célzó eszméje helyére az engedelmes harcos parancsa lép.

Az ötödik szám közölte Schuster újabb fontos írását a könyvtári törvénykezés szelleméről – kitekintéssel más országok törvényeire. Az új „népi” szocializmuson (völkischer Sozialismus) alapuló közkönyvtár újjáalakításának befejezését az új könyvtári törvény jelentheti. Ennek több előfeltétele van, s az egyik épp az, sok intézmény mutasson magasrendű teljesítményt, hogy ezek alapján alkothassuk meg a normatív szintet. Sok oka van annak, hogy Németország még nem rendelkezik könyvtári törvénnyel. Legfőbb oka eddig a német nép szétagoltsága, a mindennapokban megnyilvánuló rendetlenség, mely az eszközök felhasználását is gátolta. Előző évben *Erwin Ackerknecht* is úgy érvelt²⁸, hogy szükség van – különösen a falusi, kisvárosi lakosság számára – közkönyvtári törvényre, s bár okfejtésében sok igazság található, de azt ma másként látjuk, – jelenti ki a szerző –, felvilágosítva, hogy a falu műveltségi hátrányát kellene elsősorban csökkenteni.

A következő rövid írás a történelem és népnevelés kapcsolatáról voltaképp *Stuckart* államtitkár – aki *Rust* miniszter jobb keze volt a REM-ben²⁹ – munkáját kivonatolja. Elég legyen ebből annyit idézni, hogy a történelem megértésének legerősebb alapját a nemzetiszocializmus eszméinek megismerése nyújtja.

A 7–8. számban közzétett hat oldalas írása a népkönyvtárat értelmezi az új birodalomban. Azzal indít, hogy a közkönyvtár a népnevelés nagy ügyének egyik legfiatalabb intézménye. Az 1931-es válságos gazdasági helyzetben számos önkormányzat jutott arra a gondolatra, hogy takarékoságból bezárja a könyvtárát. A nemzetiszocialista forradalom azonban rögtön meghirdette a közkönyvtár jelentős nemzetnevelő küldetését. Sajnálatos, hogy az 1933 előtti közkönyvtári útkeresésünk kevés fogódzót nyújt

az új feladatok megrajzolásához, beleértve az irányzati vitát (Richtungstreit) is. Ugyanis a korábbi közkönyvtár (népkönyvtár) valamilyen nemlétező népet igyekezett felfedezni. Márpedig a nép csak politikai eszközökkel teremthető újjá, – aminek most vagyunk tanúi. Így a szó szoros értelmében csak most jöhet létre a népkönyvtár (Volksbücherei). A nép újjáteremtése az új állami és népi rendszeren nyugszik, melynek célja az új ember „kinevelése” – „kitenyésztése” – (Züchtung = az eredetiben is idézőjelben, a német szó mindkét értelmet kínálja). Minél több harcban születik meg az új emberideál, a hős, a nép Führerje, annál inkább van esély a német nép újjászületésére, s ezáltal a népkönyvtár tényleges megteremtésére. A könyvtári feladatok sorában kiemelt helyet kap az új küldetésnek megfelelő állomány megválogatása. Szükség volt „fekete listákra” (Schwarzliste) az állomány megtisztítása végett, hogy „az ellenséget kiűzzük a német házból” („den Feind aus dem deutschen Haus verjagen”). A könyvek be- vagy eltiltása mindig is szükséges eszköz lesz. Az újfajta gyarapítás olyan írásművekből válogathat ezentúl, amelyek a nép mai feladattudatában gyökereznek. Még egy darabig komoly „éberségre” (Wachsamkeit) van szükség, hisz mindnyájan tudjuk, mennyi fontos mű hiányzik, miközben sok kétes értékű kiadvány lát napvilágot. Nem kínálhatunk ilyen vegyes felvágottat a népnek, mert akkor visszajutunk a korábbi „népkönyvtárhoz”. Mindennek, minden újonnan gyarapított műnek célszerűen az új rendszert kell szolgálnia, abba kell illeszkednie. Természetesen a jövőben is lesznek párszáz kötetes falusi könyvtárak, de ezután már nem atomizáltan fognak tevékenykedni, hisz minden helyi intézmény az adott tartományi rendszerbe, azok pedig meg az országos német közkönyvtár-ügy egészébe fognak bekapcsolódni.

Tartalom 3.: további fontos íráások

A 2–3-ik összevont számban olvasható *Constantin Jansen* írása a munkaszolgálat könyvtári ellátásáról³⁰. A szabad munkaszolgálat keretében Jansen írásának rögzítésekor húszezer fiatal dolgozott, táborokba koncentráltan. Ha közülük minden negyedik olvas, akkor már ötezer olvasóval lehet számolni. A német közkönyvtár feladata, hogy e fiatalok olvasási igényeinek elébe menjen. A tábori közkönyvtár is illeszkedjen bele az országos rendszerbe, sugározzon egységes ideológiát gyűjteményének darabjaival, és szolgáltatásaival. Minthogy azonban a tábori olvasás a szabadidős tevékenységek körébe tartozik, megfelelő pedagógiai módszerek alkalmazása szükséges. A továbbiakban a szerző hosszasan taglalja a tábori olvasmányjegyzékekbe felveendő témákat, a megfelelő könyvek válogatási szempontjait. A könyvek egyébként 50 kötetet befogadó ládákban szállíthatók a táborokba. Legolcsóbb lenne a helyi közkönyvtárból kiszállítani ezeket, de a kisebb helyi könyvtárak nem igazán alkalmasak erre. Inkább a területi könyvtári irodákba kellene ládánként 200 márkát szánni, a táborlakók ellátására szánt összegben belül pedig napi átlag egy márkát célszerű előirányozni erre a fontos szolgáltatásra. Jansen cikkét a lapban a nemzetiszocialista munkaszolgálat témáját érintő művek ajánló listája követi³¹. 1934. május 24–26-án Danzigban (ma: Gdansk, Lengyelország) tartották a német közkönyvtárosok vándorgyűlését³², egyébként a tudományos könyvtárosok konferenciájával egyidőben. A lap a gyűlés több előadását közölte a hatodik számban. *Hans Beyer* előadása³³ került az első helyre, melynek lényege az ellenséges polgári (liberális) irodalom elutasítása. A polgári embertípus a magánéleti, a privát jelleget preferálja mind munkájában, mind világszemléletében, így ma reakciós, ráadásul a németellenes francia front támasza. A francia polgár hitetlen, ijedős, ezért biztonság után kiált, népbiológiai erejét tekintve csődöt mondott (Frankreich ist das typische Land des ungläubigen, ängstlichen Bürgers, der nach Sicherheit schreit, dessen

volksbiologische Kraft versagt...”). A német közkönyvtár népnevelési feladatot kell, hogy vállaljon és végezzen. Nagyot téved az, aki azt hiszi, hogy a könyvtár szerepe az irodalom ápolása és közvetítése: „nem mi szolgáljuk a könyvet, hanem a könyv szolgál minket!” („Wir dienen nicht dem Buche, sondern das Buch dient uns!”) (Mindez félkövér betűvel és ritkítva szedve, ami eddig nem fordult elő a kötet 256 oldalán.) Ezután következnek az elutasítandó témák: a polgári államformát, a kapitalista gazdasági rendszert, a liberális társadalmi fogalmakat, s nem utolsósorban a humanista világképet védelmező művek („Verteidigung des humanistischen Weltbildes”), és legkövetkezetesebben elutasítandók a „vallásos világnézetet”³⁴ tárgyaló kiadványok. (A „religiöse Weltbild” kifejezést maga a szerző helyezte idézőjelbe, jelezve, hogy számára – s ekként olvasóinak is! – maga a fogalom is vitatott.) Ha ezek az elutasított megközelítések vegyülnek – a politikai a vallással – még egyértelműbb a helyzet. Beyer előadásának az elveit mintegy gyakorlati tennivalókra váltotta *Walter Hoyer* és *Peter Langendorf* közvetlenül utána következő előadása.³⁵ Hoyer az irodalmi, Langerdorf a politikai és történeti anyag kiválogatásával foglalkozik, meglehetősen kimerítően (együtt több mint 20 nyomtatott oldalon). A jó Goethe is előkerül egy versidézzel „a költő és a király együtt járjanak, ők az emberiség ugyanazon magasságaiban élnek...” (ford. S.P.). A közkönyvtár átvitt értelemben olyan, mint a hűbéres, aki közvetít a herceg és a nép között: teendője pedig az, hogy a fentről kapott iránymutatást képviselje lefelé. Ennek a politikai szándéknak a lényege: a belső harci készség (innere Wehrhaftigkeit) fokozása. A lélekben gyökerező küzdőszellem a mai ideál. Ennek megfelelően kell az olvasmányokat szűrni, válogatni. Hogy olyan ellenvetés érkezik, hogy emiatt elmarad az olvasóközönség egy része? De ki merészeli a német közkönyvtár magas küldetését néhány olvasmányfaló érdekében kétségbe vonni!? Langendorf is a nép szolgálatának minősíti a közkönyvtárat: ez a szolgálat pedig elsődlegesen a politikai feladat vállalásában

nyilvánul meg. A könyvanyag kiválogatása nem egyszerűen az olvasót tartja szem előtt, hanem az elérendő célt, amelyre nevelni kívánjuk az olvasókat. A legfontosabb anyag, amire fokozott figyelmet kell fordítanunk, a nemzetiszocialista párt keretében született írásművek köre, külön kiemelve a párt programdokumentumait. A következő kör a párt harcának ábrázolása a győzelem felé vezető úton. Különösen hasznosak az illusztrált kiadások: a párt vezetőit ábrázoló képek, beszédek semmivel nem helyettesíthető nevelési hatást érnek el (de fontosak az egyes kormányzóságok – gauk – vezetőinek megnyilvánulásai is). További témakörök: a népi németiségre (Volksdeutsch) vonatkozó írások, a német szocializmus sajátosságait ismertető könyvek, a parasztság hű ábrázolásai, a geopolitikai szándékok elemzése. Nélkülözhetetlen a fajelmélet (Rassenkunde) irodalma: e téren a szerző által irányított Institut für Leser- und Schrifttumskunde nagyobb tematikus összeállítása már befejezéséhez közeledik, miközben aktívan együttműködnek a fajelmélet megfelelő irányító intézményeivel. (A kérdésről a szerző még egy anyagot közöl a folyóirat következő számában.³⁶) A politikai irodalom határai nem húzhatók meg formálisan. A teológus *Karl Barth* műveiben igenis politikai célokat követ, szembeszegülve a nemzetiszocialista állam törekvéseivel, vagyis ezek sem „teológiai” művekként bírálendók el: itt is keménynek, szigorúnak és kérlelhetetlennek kell lenniük („Wir haben [...] streng, unerbittlich, ja hart zu sein”).

A danzigi vándorgyűlés fontosságát tükrözi, hogy külön összefoglaló beszámoló is íródott róla.³⁷ Ebből az is kiderül egyebek mellett, hogy dán, norvég és finn kollégák (három fővárosi igazgató) is megtisztelték jelenlétükkel a konferenciát.

A vándorgyűlés előadásaiból jutott még a következő, 7–8. összevont számba is. Vezető helyen olvasható Wilhelm Scheffen előadása a keletporoszországi könyvtárügyről³⁸. A több grafikonnal és térképvázlattal illusztrált anyag szerint Posen (Grenzmark Posen Westpreussen, ma Poznań, Lengyelország) környéke, Ost-Preussen

(Kelet-Poroszország, ma Kalinyingrádi körzet, Oroszország), valamint Felső- és Alsó-Szilézia (Ober- és Nieder-Schlesien, ma Lengyel- illetve Csehország) közkönyvtárakkal jól ellátott vidékek. Itt először jelennek meg statisztikai adatok a folyóiratban. Előbbi térségben a közkönyvtárak száma 1925–1934 között 37-ről 284-re, a kölcsönzéseké pedig 24-ről 188 ezerre (hétsezeres növekedés). A falusi könyvtárak egyelőre kicsik, átlagos számaik: 250 kötetes állomány, 75 olvasó, 500 kölcsönzés. A körzet kölcsönzött olvasmányanyagában közel kétharmadot tesz ki a szépirodalom, illetve a gyerekek és 18 éves korig számolt fiatalok kölcsönözték az összes 37%-át. Alsó-Sziléziában 250 állandó könyvtár működik, továbbá 16 körzeti könyvtár 700 helyen nyújt letéti szolgáltatást.

Talán érdemes pár adattal illusztrálni – a hivatalos statisztika alapján – a német közkönyvtári teljesítményt 1933–1934-ben³⁹. Az ötezernél nagyobb lélekszámú települések körében (32 millió lakos): 824 könyvtár, 7,65 milliós állomány, 863 ezer beiratkozott olvasó (lakosság 2,7%-a), 18,5 millió kölcsönzött kötet. A kisebb települési és a vándorkönyvtárak számaival együtt a teljes Német Birodalom számai: 45,6 millió lakos – 15,5 ezer könyvtár – 10,5 millió kötetes állomány – 1,35 millió beiratkozott olvasó (lakosság 3%-a) – 21,7 millió kölcsönzött kötet. A teljes ráfordítás: 8,56 millió márka (egy lakos 0,2 márka). Fenti számokból nyilvánvaló, hogy a kisebb települések (falusi lakosság) alig élvezte, vagy alig használta a csöppnyi (átlag 200–300 kötetes) gyűjteményeket. Kerekítve: itteni a lakosság fele – állomány bő ötöde – olvasók harmada – kölcsönzött kötetek hetede.

Tartalom 4.: német közkönyvtárak a határokon túl

A hitleri Németország minden eszközzel előkészítette a határon túli németység „visszaszerzését”. E vonulatba tartozott a külföldön élő németek könyvtári ellátásának kérdése is, amely

szintén helyet kapott a folyóirat lapjain.

A 9-ik számban *Walther Koch* tárgyalta a Saarvidéki könyvtárügy jelentőségét⁴⁰ a népi politikában (volkspolitische Bedeutung). A világháború után 15 évre elszakított vidék jelentősége felmérhetetlen a német kulturális politika terén is. 1927 óta foglalkoznak intenzíven a közkönyvtárak fejlesztésével, méghozzá a lipcei irányzat jegyében (erről korábban a szerző már a HfB-ben is beszámolt, ld. 1929. H. 12.). Az alapvetően ipari vidék lakosságából a közkönyvtár mintegy húszezer olvasót tudott eddig megnyerni. Komoly eredmény, hogy a kölcsönzött anyag fele már ismeretterjesztő tematikát képvisel, tehát visszaszorulóban van a szépirodalom dominanciája.

A 12-ik számban *Heinz Roscher* folytatja e témát⁴¹. Szerinte a németek kereken egy harmada él az állam határain túl (négy német nyelvű államban (Ausztria, Danzig, Luxemburg, Lichtenstein), továbbá Svájcban többséget alkotva, s ezen felül még 29 államban képeznek tömböt⁴². A cikk lényege: a külföldi németység sorsáért vívott harc egyik legfőbb eszköze a könyv, következésképp az ezt közvetítő közkönyvtár is. De nem a giccses művek (Courts-Mahler stb.), s főleg nem az 1933-ban levitézlett szerzők (Feuchtwanger, Heinrich Mann stb.) – máglyákra vetett – könyvei, hanem a német szellemet egészségesen képviselő írások keltenek. A szerző a megfelelő könyvek kiválogatását értelemszerűen elsődlegesnek tekint, de foglalkozik a könyvtárak elhelyezéssel (itt a német iskolákat javasolja) és más szakmai kérdésekkel is.

Tartalom 5.: más hangok: nekrológ és recenziók

Az 584 oldal terjedelemből talán 7–8 érdemel ilyen minősítést, mert eltérnek az évfolyam anyagát egyébként jellemző tömény és monolit barna megszólaltságtól.

C. Nörrenberg vesz búcsút Gottfried Fritz kol-

légától a nyári összevont számban⁴³. Életrajzi adataiból: 1873-ban született, doktori címet szerzett 1897-ben, könyvtári gyakorlatot 1897–1899 közt a charlottenburgi közkönyvtárban és a berlini Königl. (később: Staats-) Bibliothekben szerzett. 1899–1900-ban megszervezte és vezette az új, angolszász típusú hamburgi közkönyvtárat (Bücherhalle Hamburg), majd visszatért a charlottenburgi közkönyvtár (előbb Volks-, majd Stadtbücherei) élére, melyet 1902–1922 közt irányított. 1914-ben professzori címet kapott. 1922-től igazgatta a Nagy-Berlini Népkönyvtárak szervezetét (Städtische Volksbüchereien Gross-Berlins), mely 1924-től kiegészült a tudományos városi könyvtárral (Stadtbibliothek) is. 1934. május 1-jei hatállyal nyugállományba került, elhunyt ugyanezen év július 22-én. Fritz akkor vállalta a közkönyvtári foglalkozást, mikor annak jelentős átalakulása vált időszerűvé s ő ennek az átalakulásnak egyik vezető személyisége lett, ahogy ezt az általa teremtett és irányított intézmények is jelzik. A fiatal kollégák ma el se tudják képzelni, mit jelentett akkor egy valóban új típusú intézmény – melynek csak távolabbi angolszász mintáit ismerték – létrehozása, a legelemibb alapoktól a megfelelő munkatársak megtalálásáig. Fritz Hamburgban és Charlottenburgban is olyan nagy központi könyvtárat segített világra jönni, amelyet szervesen egészítenek ki a fiókkönyvtárak és egy tekintélyes zenei könyvtár. Az utolsó 12 berlini év pedig egészen kiemelkedő intézményt eredményezett. A VDB vezetésében a városi fenntartású (kommunale) könyvtárakat képviselte, majd az új VDV első elnöke lett (1922–1928). Két kisebb önálló munkája jelent meg (Das moderne Volksbildungswesen, 1909.; Volksbüchereien, 1924.), de sokkal termékenyebbnek bizonyult a folyóiratok hasábjain, továbbá szerkesztő-alapítója volt több közkönyvtári orgánumnak (külön kiemelve a BuB). A szerző óvatosan megfogalmazza az elhunyt világnézetét, melyet a humanizmus szóval jellemez. „Fritz nem volt harcos természet” – még ezt a kifejezést is megengedte magának Nörrenberg (olyan oldalakon, amelyeket épp a korábbi harcostárs – az árulóvá

vált, az állománytisztítást úttörőként, s épp Hamburgban kezdő – Schuster írása előzött meg az új birodalom közkönyvtárügyéről). S az utolsó mondat is figyelemre méltó. „Biztosak vagyunk abban, hogy több (!) tekintetben nehéz utolsó életszakaszát megkönnyítette egyrészt, hogy tudatában volt saját elvégzett életműve értékének, másrészt barátainak és kollégáinak iránta megnyilvánuló szívélyes rokonszenve („herzliche Zuneigung seiner Freunde und Kollegen”).” A részletek alapos ismerete nélkül is feltételezhető, hogy G. Fritz 61 éves korában történt eltávozása, valamint 1934. május 1-jei nyugdíjazása a legszorosabb összefüggésben állt a berendezkedő zsarnoksággal.⁴⁴

Végül, néhány sajátos könyvismertetés tartozik ide: talán meglepő módon az angolszász közkönyvtárakról. Előbb *Erwin Ackerknecht* ismerteti a jénai könyvtárigazgató *A. Predeck* könyvét a modern angol könyvtárügyről⁴⁵. A bírálat szerzője azzal kezdi, hogy alig volt eddig egy-két használható írás az angol könyvtárügyről német nyelven, s most Predeck világos áttekintést ad minden fontos kérdésről, kezdve a társadalmi alapokon (az angolok irtóznak a centralizmusról stb.). A tucatnyi fejezet témája egészen olyan témákat is felölel, mint az angliai könyvtárépítéset, raktározás stb. Tartalmas az angol közkönyvtárak bemutatása, az olvasó megértheti annak okát is, miért olyan jelentősek ott a prézens gyűjtemények (Glasgow: 400 ezer kötet): egyszerűen kezdetben a közkönyvtárak a helyben olvasást szolgálták és preferálták, s csak az amerikai minta követésével terjedt el fokozatosan a kölcsönzés. Az olvasótermek egyébként inkább napilap- és folyóirat-olvasók, ezért a segédkönyvtár is csupán az általános tájékoztató eszközöket (lexikon, szótár stb.) kínálja. Rendkívüli hatása volt a Carnegie-alapítvány és a könyvtáros egyesület együttműködésének az intézmény elterjedésében. Fontosak az olyan új szolgáltatások, mint a gyermekek és fiatalok könyvtári ellátása. Az érdeklődő megértheti azt is, mily nagy szerepe volt a (fizetési tagságon alapuló) kölcsönkönyvtáraknak (leghíresebb a *Thomas Carlyle* által 1841-ben alapított, s már

450 ezer kötetet tartalmazó London Library) a modernebb (egységes városi) közkönyvtári forma előkészítésében. Érdemben ecseteli a könyv szerzője a közkönyvtári tevékenység kiterjesztését (library extension), amely egyrészt szakosított fiókkönyvtárak létesítése, másrészt kórházi stb. letétek biztosítása, illetve kooperatív szolgáltatások (könyvtárközi kölcsönzés) formájában valósul meg. Mindezzel növelve a könyvtár hatókörét, vonzerejét, elismertségét. Fontosak azok a módszerek, amelyek műszaki vagy üzleti ismeretek terjedéséhez járulnak hozzá (szakfolyóiratok cikkeinek feltárása stb.). A recensens végül utal a dán példára, ahol a helyi önállóság és az államilag támogatott könyvtárpolitika szerves egészet alkot, sokak számára példát mutatva. Emiatt a jelenlegi német szakma közelebb érezheti magához a skandináv példát⁴⁶.

Ackerknecht három és fél oldalas bírálata után olvasható Wilhelm Schuster valamivel rövidebb (kétoldalnyi) ismertetése két angol szakmai műről⁴⁷. A recensens már olvasta *J. W. Kindervaternek* a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* hasábjain megjelent ismertetését, ezzel együtt, mint írja, „növekvő örömmel” tanulmányozta a két londoni könyvet. Itt benyomásairól kínál kiegészítő jegyzeteket, az érdeklődő olvasó az átfogó leírást a társlapban találhatja meg. Az angol közkönyvtári szakirodalom javaslatai minden további nélkül nem ültethetők át a német viszonyokba, de az angol intézmény „alapos és pontos” bemutatásának tanulmányozása mindenképp haszonnal jár. Az ismertetés olyan mélységeket is érint, miként működnek az angol public libraryt irányító felügyelő bizottságok, hogyan készítenek döntéselőkészítési céllal szakértői elemzéseket stb. Schuster már említett témáinak jegyében nem meglepő, hogy különösen érdekli az angol szerzők véleménye a közkönyvtárnak a neveléssel összefüggő tennivalói dolgában. Az angol public library – az iskolával ellentétben – a szabadság légkörében történő öntevékenységet, önmegvalósítást („Selbstentfaltung in einer Atmosphäre der Freiheit”) igyekszik elősegíteni, ellentétben az iskolával, mely célzott tartalmakat közvetít. Érdekes Schuster az angol

és amerikai közkönyvtári megközelítés összehasonlítása – *Jast* könyve alapján –, mely szerint az angol inkább az olvasó önállóságát elősegítő eszközöket igyekszik fejleszteni, míg az amerikai kollégák sokat foglalkoznak magukkal az olvasókkal. Hozzáteszi, ennek a háttérben nyilván a sokféle nyelvi háttérrel érkező amerikai olvasóközönség igénye állhat. *Minto* történeti irányultságú könyvéből számára kiderül, milyen jelentős szerepet játszott az intézmény eszméjének terjedésében a felügyelő bizottságokba választott személyiségek magas társadalmi presztízse, helyi tekintélye. Nem volt egyszerű az angolszász országokban sem elérni a felsőfokú könyvtárosképzés intézményesítését. Ma valódi diplomát kaphatnak az angol hallgatók a londoni könyvtáros iskolában, minthogy sikerült azt a londoni egyetemhez kapcsolni. Az angol közkönyvtár az egész népet, az egész életet akarja elérni és kiszolgálni, ezért ott nem igazán kérdés már a szórakoztató irodalom könyvtári helye. Ott nép és élet egységet alkot: a németeknél viszont ez a természetes egység elveszett, s hogy visszanyerjék, előbb – egy darabig – el kell választani a könyvek világában a jót a rossztól, a bűzát az ocsútól. Schuster csodálatra méltónak tartja az angol közkönyvtár eredményeit („wir bewundern es in seiner stolzen Entfaltung”), sőt számos dologban tanulni érdemes tőlük, - még ha a németek más úton kötelesek is járni („wir andere Wege gehen müssen”). A „müssen” (mint az angolban a „must”) a németben a belülről is elfogadott kategorikus imperatívuszot érzékelteti. Az olvasó megtapasztalhatta, hogy Schuster tényleg szakember – szövege helyenként szinte pár évvel korábbi intonációt idéz –, aztán kiderül, (lelkesen-e?) folytatja szolgálatát a hitlerizmus érdekében. Szomorú történet.

Kitekintés

A következő években a német közkönyvtárügy kettős életét élt. Jelentős szakmai fejlesztések valósultak meg a hálózat építésében és a technológiában is (szabadpolcos kiszolgálás stb.).

Ugyanakkor az ideológiai bilincs szellemi mozgásteret alig hagyott, s a szakmában is kötelező Führer-elv által a művelt német könyvtáros oda jutott, amit az orosz szólásmondás (tömény tapasztalatok birtokában) gúnyol ki főnök és beosztott viszonyáról⁴⁸. Végül jött a háború, a mérhetetlen emberi és anyagi pusztulás, utána a soha nem látott bukás, amely romokat eredményezett. Nemcsak anyagi területen. Ötven millió élet veszett oda, ebből tíz a németeké. Remélhetőleg végleg elmúlt, s nem csábul soha nép ilyen önálávetésre. Soha nem tör nép diktatórikus világhatalomra. Soha nem felejtí könyvtáros a szakmai éthosz alapjait.

Jegyzetek

1. Mai összefoglaló ismertetés illusztrációkkal, gazdag irodalomjegyzékkel:
GRAF, A. April/Mai 1933 – Die „Aktion wider den undeutschen Geist“ und die Bücherverbrennungen. In: Verbrannt, geraubt, gerettet! Bücherverbrennungen in Deutschland. Eine Ausstellung [...]. Bonn : Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung, 2003. S. 9–22. <http://library.fes.de/pdf-files/bibliothek/01453.pdf> (2009. 12. 17.)
Fontos emlékeztetni arra, hogy itthon Babits Mihály emelte fel hangját a berlini könyvégetés ellen (Könyvégetés és könyvpropaganda. = Nyugat, 1933. 10–11. sz. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00558/17421.htm>).
Németország akkori történetéről a mai hazai történetírók közül különösen ORMOS Mária könyvei fontosak, továbbá NÉMETH István friss műve (Demokrácia és diktatúra Németországban. 1918–1945. Bp.: L'Harmattan, 2007.) feltétlenül ajánlható. Ennek vaskos második kötete – a harmadik birodalomról nyújtott összegzés után – rengeteg eredeti dokumentum szövegét közli. Goebbels említett, már miniszterként (!) elmondott, a könyvégetést sürgető és szentesítő berlini beszéde itt a 229–230-ik oldalon olvasható.
A náci Németország megismerésében a kortárs (német-brit) HAFFNER, Sebastian könyvei (Megjegyzések Hitlerhez, Európa, 2002. és a továbbiak) kiemelkedő élményt nyújtanak. Kiváló olvasmány MANN, Golo: Németország története 1919–1945. című könyve (Balassi, 1997.)
2. BLUNCK, H. Friedrich (1888–1961) író, „népies” költő, aki az RSK-ból történt kibuktatása után is elismert írója a hitlerista korszaknak. 1936–1940 között vezette az általa megszervezett alapítványt (Stiftung des Auslandswerk), mely az ország külföldi propagandáját igyekezett támogatni. V.ö.: KLEE, Ernst: Das Kulturlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945. Frankfurt a. Main : S. Fischer V., 2007. S. 59–60.
3. JOHST, Hans (1890–1978), az „SS bárdja” (fő támogatói Heydrich és Himmler): Hitler születésnapján, s neki ajánlva, már 1933. április 20-án (!) mutatták be Berlinben Schlageter című darabját, melyben hangzik el a hírhedt, sokszor hibásan Goebbelsnek tulajdonított mondat („Ha a kultúra szó hallom, kibiztosítom a revolveremet.”). V.ö.: KLEE, E. op. cit. S. 285–286.
4. Az RKK, illetve az RSK működéséről:
BARBIAN, Jan-Pieter: Literaturpolitik im „Dritten Reich”. Institutionen, Kompetenzen, Bestätigungsfelder. 2-e Ausg. München : Deutsche Taschenbuch Verl., 1995. Illetve Volker Damm : Anfänge und Ideologie der Reichskulturkammer. = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1986. H. 1. S. 53–84.
5. HEINL, K. írta azt a brosúrát, amely az RKK és a hivatásrendi berendezkedés lényegét magyarázta a kultúra művelőinek.
6. Fontosabbak művek:
  - BOESE, Engelbrecht: Das öffentliche Büchereiwesen im Dritten Reich. 2., korr. Ausg. Bad Honnef: Bock & Herchen, 1988. – VI, 404 S. (Bibliothek und Gesellschaft)
  - Das bibliothekarische Gedächtnis. Aspekte der Erinnerungskultur an braune Zeiten im deutschen Bibliothekswesen. Hrsg. V. S. Kuttner, B. Reifenberg. Marburg: Universitätsbibliothek, 2004 – 110 S. (Schriften der Universitätsbibliothek Marburg: 119). A kötet a témába vágó konferencia (a 2004-es 2. Leipziger Kongress für Information und Bibliothek) előadásait tette közzé
  - KETTEL, Andreas: Volksbibliothekare und Nationalsozialismus: zum Verhalten führender Berufsvertreter während der nationalsozialistischer Machtübernahme. Köln : Pahl-Rugenstein V., 1981. – 130 S.
  - KOCH, Christine. Das Bibliothekswesen im Nationalsozialismus. Eine Forschungsstandanalyse. Marburg : Tectum V., 2003. – 144 S., mely stuttgarti szakdolgozati formájában (2002) elérhető és olvasható e címen: <http://opus.bsz-bw.de/hdms/volltexte/2003/301/pdf/Diplomarbeit.pdf> (2009. 12. 17.)
  - STIEG, Margaret F.: Public libraries in Nazi Germany. Tuscaloosa: Univ. of Alabama Press, 1992.
  - továbbá elsőrendű jelentőségű – megkerülhetetlen – VODOSEK, Peter publikációs és tudományszervezési tevékenysége.
7. KLEE, E.: op. cit. 557. S.
8. Alcíme szerint: „A Führernek a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt teljes szellemi és világnézeti neveléséért felelős

megbízottja, valamint a Német Írásbeliség Támogatására létrehozott Birodalmi Iroda hivatalos lapja". A „felelős megbízott”: Alfred Rosenberg (1893–1946), a rezsim főideológusa.

9. SCHRIEWER, F.(1893–1966) a hitleri hatalomátvételt előtt a flensburgi „határhovezeti” központi könyvtár (Grenzbüchereizentrale) vezetője, majd 1934–1945 közt a keleti, az Odera-menti Frankfurt, Frankfurt (Oder) városi könyvtárának élén állt, közben 1936-ban a berlini Birodalmi Közkönyvtári Központ (Reichsstelle für Volksbüchereien, ez utóbb: Reichsstelle für Volksbüchereiwesen) igazgatójaként működött. Vö. KLEE, E.: op. cit. 547. S. Közkönyvtárstatisztikai művét (Büchereistatistik. Methoden, Beispiele, Ergebnisse. Leipzig, 1940.) a Magyar Könyvszemlében GRONOVSKI Iván ismertette (1941. 101–103. p.). A történet tragikomikus (?) részlete, hogy Schriewer e műve ugyanitt, a Die Bücherei hasábjain kemény és kimerítő ledorongolásban részesült WITSCH, Josef tollából (= B, 1941. H. 6. S. 247–264.). 1947 után újra flensburgi könyvtárigazgató le(hete)tt.
10. Az általam tanulmányozott példány a Fővárosi Nyilvános Könyvtár (a mai FSZEK) állományában maradt meg (amint erről a pecsét, a jellegzetes kötés, s a keménykötés verzóján látható olvasójegy-tartó tanúskodik), s a közelmúltban került át az OSZK Könyvtári Intézet szakkönyvtárába. Külön köszönet illeti a szakkönyvtár munkatársait a gyors hozzáféréseért.
11. SCHUSTER, Wilhelm (1888–1971) német közkönyvtári vezető. 1922-től a Lengyelországban, Sziléziában és Galiciában működő német könyvtárak szövetségének elnöke, 1926-tól a berlini városi könyvtárban tevékenykedik, 1929-től a hamburgi közkönyvtári hálózat (Hamburger Öffentliche Bücherhallen) igazgatója, már 1933 márciusában (!), a hivatalos „fekete listák” megjelenése, tehát felső intenciók előtt megkezdte az állomány „megtisztítását”. 1933-ban a közkönyvtárügy Führer-je. 1934-ben a Porosz Népkönyvtári Központ (Preussische Landesstelle für volkstümliches Büchereiwesen, ebből jött létre később a birodalmi közkönyvtári központ), illetve a berlini városi könyvtár (Stadtbibliothek Berlin) vezetője lett. 1928–1938: a Német Népkönyvtárosok Szövetségének (VDV) elnöke. 1933 tavaszán mint a náci párt (NSDAP) tagja – Wolfgang Herrmann-nal együtt – felhívásban üdvözli Hitler hatalomátvételét a Hefte für Büchereiwesen hasábjain (1932. évfolyam 351–352. S., megjelent 1933. májusában, ugyanezen felhívás: a Bücherei und Bildungspflege 1933. 97–98. S.). 1950-től a berlini tudományos könyvtár (Wissenschaftliche Zentralbibliothek Berlin, Nyugat-) munkatársa. Vö. KLEE, E.:op. cit. S. 557.

12. Ismeretlen személy.

13. BEYER, Hans (1905– 1971) 1934-ben minisztériumi főelőadó (forrás: W. Schuster írása, = B. 1934. H. 1. S. 8.), illetve a danzigi tanítóképző főiskola (Hochschule für Lehrerbildung Danzig) docense (= B. 1934. H. 5. S. 1.). 1933-tól a náci párt tagja, 1939–1943 közt a Wehrmachtban, majd szovjet hadifogságban. 1947–1954-ig professzor, rektor (1950–1954) a greifswaldi Ernst-Moritz-Arndt Egyetemen (NDK), nemzetgyűlési képviselő.
14. SCHULZ, Kurd (1900–1975) tübingi könyvtári vezető, a helyi (Gera stb.) náci állománytisztítás irányítója, aki elismerésül 1936–1945. között a brémai városi könyvtár (1902-től Lesehalle, 1936-tól Volksbücherei) igazgatójaként működött. Már 1933-ban harcot indított a Leihbibliothek (szó szerint kölcsönkönyvtár, a könyvkereskedők működtették) ellen SCHULZ, K. írásában – Zum Kampf gegen die Leihbibliotheken. = Bücherei und Bildung. 1933. S. 185–188. – beszámol a gerai könyvtár „megtisztítására” indított rendőri akcióról. 1945 után „plattdeutsch” (alnémet) dialektusban született regék írójává transzformálta magát.
15. NÖRRENBURG, Constantin (1862–1937) az angolszász intézménytípust követő német közkönyvtári mozgalom alapító atyja. 1893-ban, mint a kielii Egyetemi Könyvtár aligazgatója járt a chicagói Columbus-világkiállításon (egyben részt vett a nemzetközi szakmai konferencia, a World's Congress of Librarians rendezvényein, illetve az ALA 16-ik éves konferenciáján), s ekkor, Amerikát beutazva, „fedezte fel” az első virágkorát élő amerikai public libraryt. Hazaérve a Centralblatt für Bibliothekswesen hasábjain (Congress und Conferenz der Bibliothekare in Chicago. 1894. S. 70–77, 89–103. <http://www.digizeitschriften.de/main/dms/img/#navi> 2010. 0. 26.), majd 1896-ban már önálló füzetben (Die Volksbibliothek, ihre Aufgabe und ihre Reform, Berlin) és előadásban (Die Bücher- und Lesehalle, eine Bildungsanstalt der Zukunft, 1896.) számolt be honfitársainak élményeiről. A következő négy évtizedben pedig mindent megtett (írt, előadott, tanított, vitatkozott), hogy az amerikai modell – az egységes városi (középzenekből fenntartott, minden réteget vonzó) közkönyvtár, melyet ő legszívesebben Bücherhalle-nak nevezett németül - széles körben elterjedjen Németországban. Kezdeményezésére a Comenius-Gesellschaft 1899-ben körlevéllel fordult a 10 ezer lakost meghaladó német városokhoz „Schafft Bücherhallen!” címmel. A „Teremsetek közkönyvtárakat”- felhívás címével és tartalmával Luther 1527-es körlevelére utal, melyben a vallási reformer ugyancsak a német városokat szólította fel iskolák és közhasznú könyvtárak alapítására. Nörrenberg és harcostársai (Paul Ladewig és mások) szándékait keresztelte a Walter Hofmann (1879–1952) által 1912-ben kiadott „Richtungsstreit” (irányzati vita), melynek keretében Nörrenbergék liberális angolszász modellje egy német (szociáldemokrata gravitációs) nevelési célzatú könyvtárpolitikával

- ütközött. Könyvtártörténet-írásunk mai feladata lenne, hogy sine ira et studio tisztázza mindazt, amit az elmúlt (csaknem) száz évben – Szabó Ervin szimpátiái nyomán illetve az NDK-beli könyvtártörténeti szemlélet következtében – e vitáról a hazai érdeklődők olvashattak, meglehetősen egyoldalú, Hofmannt szinte megdicsőítő képlet jegyében (Hofmann ellenfeleit ráadásul a „porosz népkönyvtár” irányzatnak minősítve és bélyegezve, ami elemi meghamisítása a tényeknek). Ld. minderről Bücherhallenbewegung. In <http://de.wikipedia.org/wiki/Bücherhallenbewegung> (2010.01.23.), illetve P. Vodosek tanulmányát (Innovation und Ideologie. Walter Hofmann und sein Büchereiwerk in Dresden-Plauen und Leipzig. 22 S. <http://repository.kulib.kyoto-u.ac.jp/dspace/bitstream/2433/43566/1/KJ00004490327.pdf> (2010.01.23.)). Szerencsére Katsányi Sándor elkezdte ezt a fontos rekonstrukciós munkát. V. ö. KATSÁNYI Sándor: Párhuzamos életrajzok. Gulyás Pál, Szabó Ervin és a korszerű közkönyvtár gondolatának kibontása. = Könyvtári Figyelő, 1995. 2. sz.
16. Institut für Leser- und Schrifttumskunde. = B. H. 1. S. 71–72. Levelében W. Hofmann arról tájékoztat, hogy javasolta az Olvasás- és Irodalomkutató Intézet politikai vezetői („politischer Leiter des Instituts”, ld. S. 72.) funkciójának létrehozását, s erre alkalmasnak Dr. Peter Langendorft, az intézet katalogizáló osztályának vezetőjét találta. Hofmann 1937-ig vezethette a lipcsei városi könyvtárhálózatot (amiben talán az itt említett vagy ehhez hasonló „gesztusok” is szerepet játszhattak). Később – 1937-ben a lipcsei városi könyvtár eléről történt leváltása után - is publikált a lapban, például régi kedvenc, a centralizációt taglaló témájáról (Das Zentralisationsproblem in der Volksbücherei der Grossstadt. = B., 1938, két részben).
  17. Ugyanezen folyóirat 1942-es évfolyamában (S. 165.; J. Witsch: Das ländliche Büchereiwesen című cikkében) talált adat szerint a birodalom akkor mintegy 1200 olyan településsel rendelkezett, amelynek lakossága meghaladta az ötezres lélekszámot. Ezen belül 263 város lakossága érte el a 20 ezres méretet.
  18. Újabb közvetett módszerekkel kísérletezik a német náciizmus-kutatás a szélesebb néptömegek hangulatának, a Führer és rendszere iránti elkötelezettség illetve hangulat alakulásának finomabb letapogatásával. Például vizsgálják a keresztnév-adás változását a hitlerizmus 12 éve alatt, s olyan megállapításra jutnak, hogy az Adolf (Hitler) vagy a Hermann (Göring) nevet a háború idején jóval kevesebbszer adták a szülők, mint korábban. A diktatúra nem teszi lehetővé közvetlenebb módszerek alkalmazását, hisz a szabad véleménynyilvánítás lehetősége nem egyszerűen hiányzott, hanem minden ilyen próbálkozást a legdurvább retorzió követte. Másik módszer: vizsgálják a gyászjelentésekbe beszűrődő politikai hűségnyilatkozatok megjelenését, majd ismét – a háború kirobbantásától – fokozatos eltűnését.
  19. Bücherei und Nationalsozialismus. = B., 1934. H. 1. S. 1. A német Bücherei szó egyébként – az akkori fogalomhasználat szerint – minden nem tudományos könyvtártípusra vonatkozhatott. Későbbiekben – még a hitlerista állam idején – gyakorivá vált a régebbi, a 19. századvégi Volksbibliothek, illetve Volksbücherei szóösszetétel használata a közkönyvtárakra. A mai németországi szóhasználat egységesen a Bibliothek szót alkalmazza a könyvtárakra, s ezen belül különbözteti meg a tudományos (wissenschaftliche) és a közkönyvtárat (öffentliche). Ausztriában viszont továbbél a Bücherei terminus a közkönyvtár megnevezésére, míg a Bibliothek csak a tudományos könyvtárat illeti meg (pl. Wiener Stadtbibliotheken – a főváros tudományos könyvtára, míg a Wiener Büchereien – a fővárosi közkönyvtári hálózata, s Hauptbücherei – utóbbi központja). V. ö. SCHUSTER, W.: Neue Aufgaben der wissenschaftlichen Stadtbibliotheken. = Zentralblatt für Bibliothekswesen, Jg. 43. (= Magyar Könyvszemle szakirodalmi jegyzéke, 1937. 182. p.). V. ö. HACKER, G. professzori székfoglaló előadását 2002-ben: <http://fiz1.fh-potsdam.de/volltext/htwk/07091.pdf> (2010. 01. 27.)
  20. Uo. S. 19. (A teljes előadás adata: S. 1–9.)
  21. A Kampfbund für deutsche Kultur 1928–1934 közt működött e néven a náci főideológus A. Rosenberg irányításával. V. ö. Historisches Lexikon Bayerns idevágó szócikkét: http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44897 (2010. 01. 27.)
  22. A hitleri-goebbelsi propaganda a minden év szeptember elő napjaiban Nürnbergben tartott birodalmi pártkongresszusoknak (Reichsparteitag des Deutschen Volkes) egyéni címkéket osztott: így az 1933-ast a „győzelem” kongresszusának (Kongress des Sieges) titulálták, a hatalom-megragadás megörökítésére. A következő évek kongresszusai az „akarat”, majd a „szabadság” (mármint a versailles-i diktátum alóli „megszabadulás”) stb. minősítést kapták.
  23. Die Neuordnung des Preussischen Büchereiwesens. = B., H. 1. S. 9–17.; Neue Wege der Bestandserschliessung in den Bücherverzeichnissen. S. 28–36.
  24. Das Ende des Bildungsreiches. = B., H. 2–3. S. 1–6.
  25. Vom Geiste eines deutschen Büchereigesetzes im Hinblick zu der Büchereigesetzgebung anderer Staaten. = B., H. 5. S. 209–218.
  26. Geschichte und Volkserziehung. = B., H. 6. S. 291–293.
  27. Die Volksbücherei im neuen Reich. = B., H. 7–8. S. 342–350.

28. ACKERKNECHT, Erwin: Büchereigesetzgebung. In: Bücherei und Bildungspflege, 1933. Ackerknecht, E. (1880–1960) irodalomtudós, a modern német könyvtárügy úttörője. 1905–1945-ig a stettini (Szczecin) városi könyvtár vezetője, népfőiskola, könyvtáros iskola és mozgókönyvtár létesítője. 1913-tól másfél évtizeden keresztül – G. Fritz és E. Sulz mellett – W. Hoffmann egyik legtekintélyesebb vitapartnere (Richtungstreit). 1945 után hozzájárult a demokratikus német könyvtárak újjászüléséhez, majd a marbach-i Literaturarchiv irányítója és a Schiller-Társaság elnöke lett. Eugen Sulz 1945 után részt vállalt az új demokratikus (nyugat)német könyvtárügy létrehozásában. V. ö. tőle: Die Organisation des deutschen Büchereiwesens und der Deutsche Bücherverband. = Bücherei und Bildung, 1948–49, Nr. 1–5, S. 220–226. című írását.
29. Wilhelm Stuckartról (1902–1953), a REM-ről és vezetőjéről ld. JASCH, Hans-Joachim: Das preussische Kultusministerium und die Ausschaltung [...] című tanulmányát <http://s6.rewi.hu-berlin.de/online/fhi/articles/0508jasch.htm> (2010. 01. 27.)
30. JANSEN, Constantin.: Die Bücherei im Arbeitsdienst. = B., H. 2–3. S. 6–21. Ez a kötet legterjedelmesebb írása. Az önkéntes munkaszolgálatot 1931-ben hozták létre Németországban – egyebek mellett bolgár és persze szovjet minta nyomán –, majd a 30-as évek közepétől kötelezővé tették. Ld. <http://de.wikipedia.org/wiki/Reichsarbeitsdienst> (2010. 01. 28.). (ld. még a következő jegyzet hivatkozását a Magyar Szemlére.) E sorok írója látott a nyolcvanas években a magyar-osztrák határ túloldalán található Bildein (Beled, Burgenland) faluban különálló betonromokat, amelyről a helyiek elmondták, itt laktak a munkaszolgálatot végző fiatalok.
31. Arbeitsdienst und Nationalsozialismus. Kurzer Buchbericht über das Schrifttum vom Arbeitsdienst. = B., H. 2–3. S. 22–24.. Ld. az első hazai beszámolót NEMES ERDŐS László: Az általános munkakötelezettség. = Magyar Szemle, 1933. 19. k. 65–71. p.
32. 1920-tól a versailles-i szerződés értelmében Danzig Szabad Város, tehát államjogilag nem része Németországnak: a konferencia idehelyezése nyilvánvaló célokat követett.
33. BEYER, H.: Schrifttum, das wir ablehnen. = B., H. 6. S. 254–259.
34. Már könyvtári területen is megjelenik az a szembeállítás, amely a hitlerizmust mindvégig – egyre fokozódó mértékben – jellemezte: a bevett vallások és egyházak elleni kíméletlen harc. V. ö. NYISZTOR Zoltán: Katolicizmus és nemzeti szocializmus. = Magyar Szemle, 1935. 25. k. 306–313. p.
35. HOYER, W.: Grundsätze zur Auswahl der Dichtung. In: B., H. 6. S. 260–269. (a német Dichtung szó tágabb értelme: irodalom, így a szerző beszél prózai munkákról is); P. Langendorf: (rőla lásd fentebbi 15-ik jegyzetünket): Die neue Massstäbe bei der Buchauswahl in der politisch-historischen Literatur. = B., H. 6. S. 270–281.
36. LANGENDORF, P.: Grundfragen der Rassen- und Vererbungslehre als Voraussetzungen für den Volksbibliothekar bei der Beurteilung von rassenkundlichen Büchern. = B., H. 7–8. S. 325–333.
37. SCHULZ, K.: 8. Jahresversammlung des VDV in Danzig vom 24. bis 26. Mai 1934. In: B., H. 6. S. 282–288. (A szerzőről ld. 13-ik jegyzetünket.)
38. SCHEFFEN, W.: Grenzbüchereiarbeit im preussischen Osten. = B., H. 7–. S. 313–25. E kérdést taglalja F. Schriewer is azonos tematikájú írásában (Die Ostbücherei, alte und neue Wege. = ., H. 4. S. 151–61.). Schriewer egyik érdekes megjegyzése, hogy e térségben gyakran kozmetikázzák a statisztikai számokat, például egy kisvárosban átlag egy olvasóra évi 60–0 kötet kölcsönzést hoznak ki. (S. 154.).
39. Die öffentlichen Volksbüchereien im Deutschem Reich 1933/34. In: Statistisches Jahrbuch für das Deutsches Reich. 1936–7. S. 551–52.
40. KOCH, W.: Die Bücherei an der Saar in ihrer volkspolitischen Bedeutung. = B., H. 9. 393–403. – Külön aktualitást adott a témának, hogy Saar-vidék a versailles-i békeszerződés értelmében 15 évig a Népszövetség fennhatósága alá tartozott, majd 1935-ben népszavazás dönthetett arról, hogy visszakérülnek a német állam kötelékébe. Ez volt egyben Hitler első nagy sikere az „országgyarapítás” terén.
41. ROSCHER, H.: Deutsches Büchereiwesen jenseits der Reichsgrenzen. = B., H. 12. S. 537–542. A luxembourgiak a kizárólagos német anyanyelv dolgában biztos elcsodálkozásnak.
42. A szerző adatait Hans STEINACHER munkáiból merítette. Az osztrák származású Steinacher 1933–1937-ig Berlinben a külföldi németiséget vezetni kívánó, nemzetiszocialista irányultságú VDA (Verein für das Deutschtum im Ausland) élén állt. Rőla megemlékezik Gratz Gusztáv 1938-as cikkében: A magyarországi németiség ügye. = Magyar Szemle, 1938. 32. k. 357–367. p. A VDA már az ő irányítása alatt is (később még inkább) gátlatlanul – és illegálisan – pénzelte a külföldi német szervezetekben működő, Berlin céljait követő vezetőket (magyarán német ügynököket).
43. NÖRRENBURG, C.: Gottlieb Fritz +. =B., H. 7–8. 348–350. Fritzet 1933-ban provokatív módon korrupcióval vádolták meg, majd kikényszerítették nyugállományba vonulását. V. ö. ROTHBART, Otto-Rudolf: Nazi oder Camoufleur? Wilhelm

Schuster als Exemplei. = Bibliothek: Theorie und Praxis, 2001. H. 1. S. 56.

44. Ha máshonnan nem, Illyés Gyula verséből (Egy mondat a zsarnokságról) biztosan tudhatjuk, hogy zsarnokságban nincsenek véletlenek. Valóban, Hitler évekig törekedett arra, hogy Angliával – számára előnyös – megállapodás(ok)ra jusson (egyik példa lehet az 1935-ös német-angol flottaegyezmény). Ezt az attitűdöt a másik fél is nemegyszer viszonzta: e sorok jegyzője ilyenek tartja az angol labdarúgók karlendítéses üdvözlését a berlini olimpián 1936-ban. Csak 1938-tól erősödött meg a Churchill vezette ellenzék, mely erélyesebb Németország elleni fellépést képviselt és követelt.
45. ACKERKNECHT, Erwin: Predeck, Albert: Das moderne englische Bibliothekswesen. Leipzig: Harrasowitz, 1933. -188 S. (66. Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen), = B., H. 4. S. 190–193. Figyelemre méltó a könyv 15 márkás ára (a B egész évfolyama 12,5, illetve kedvezményesen 8 márkába került), ami nyilván hatékonyan segítette elő, hogy csak a legnagyobb városi könyvtárak szerezhessék be.
46. Említést érdemel, hogy Predeck, A. 1940-ben is szerepelt hasonló témájú – az angol és amerikai könyvtárügyet tárgyaló – alapos munkájával a Milkau és Leyh által szerkesztett Handbuch der Bibliothekswissenschaft című szintézis harmadik, vaskos könyvtártörténeti kötetében (6. fejezet,

855–975. S.).

47. SCHUSTER, Wilhelm: Minto, John: A history of the public library movement in Great Britain and Ireland. London, 1932. – 366 p. – Jast, Stanley: Libraries and living: essays and addresses of a public librarian. London, 1932. 269 p. = B., H. 4. S. 193–195.
Újabban kísérlet történt Schuster óvatos felmentésére. Otto-Rudolf Rothbart írása (Nazi oder Camoufleur? Wilhelm Schuster als Exemplei. = Bibliothek: Theorie und Praxis, 2001. H. 1. S. 53–56.) számos alaposan mérlegelendő kérdést vet fel, egészében azonban mintha jobb ügyszó méltó módon igyekezne Schuster működését felmenteni. Leggyengébb oldala a bizonyítás: egyetlen Schuster-idézet sem olvasható viszonylag terjedelmes írásában (csak általánosságban veti oda, hogy vannak védhetetlen megfogalmazásai). E kérdést, Schuster működésének átfogó értékelését természetesen nem mi, magyarok dönthetjük el, így annyit érdemes itt leszögezni, a Die Bücherei általunk tanulmányozott első évfolyama Rothbart kérdésére (náci-e vagy színlelő?) bizony világos és egyértelmű választ kínál.
48. Ja nacsálnyk – tü durak, tü nacsálnyk – ja durak. Nyersfordítás: Ha te vagy a főnök – én barom vagyok, de ha én vagyok a főnök – akkor te vagy az.

Megjelent a Magyar könyvtártörténeti kronológia 1996–2007.

Az Országos Széchényi Könyvtár gondozásában három kötetben megjelent a Magyar könyvtártörténeti kronológia című kiadvány, megkerülhetetlen fontosságú kézikönyv, a magyar könyvtártörténet teljesség igényű időrendi áttekintése.

A Gerő Gyula, a Könyvtáros című folyóirat nyugalmazott főszerkesztője által évtizedeken át gyűjtött anyag a hazai könyvtárügy több mint ezer évét rögzíti a könyvtárak felügyeleti szerveinek, fenntartóinak, a könyvtárak alapításának és működésének, fejlesztésének és átalakításának krónikáját, a személyi változások, a tudományos fokozatok, a kitüntetések és díjátadások fontos és érdekes eseményeit, továbbá a könyvtáros képzés, a szakmai konferenciák, a kiadványok megjelenésének és a kampányok történetét.

Az első kötetben kapott helyet a kronológia 1996 és 1983. december 31-e közötti anyaga, a második kötet 1984 elejétől 2007. december 31-ig veszi számba a hazai könyvtárügy eseményeit, és itt kapott helyet a rövidítésjegyzék, míg a harmadik a mutatókötet, amely három részre tagolódik: a személynevek, az intézmény- és földrajzi nevek mutatójára, valamint a tárgymutatóra.

A kronológia méreteit nem csupán a három vaskos kötet, hanem a benne föltárt adatok mennyisége is jelzi: több mint 16 ezer eseményt, mintegy 4700 személyt és 3000-nél is több intézményt, 1900 könyvtári, ill. könyvtárakat érintő kiadványt regisztrál.

(m-l-)

A kiadvány ára 6000 forint.

Megrendelhető: Budai-Király Tímeától (OSZK Kiadványtár)

Telefon: +36-1-2243-878

e-mail: kiadvany@oszk.hu

A jövő megőrzése

A „Szövetség az írásos kulturális örökség fennmaradásáért” memoranduma

A Zukunft bewahren. Eine Denkschrift der Allianz zur Erhaltung des schriftlichen Kulturguts. (Hrsg. von Barbara Schneider-Kempf, cop. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. – Berlin : Heenemann GmbH & Co. KG, 2009. 16 p.) c. összeállítást Murányi Lajos tömörítette

A Memorandum színes, illusztrált változata az alábbi címről tölthető le: http://www.allianz-kulturgut.de/fileadmin/user_upload/Allianz_Kulturgut/dokumente/2009_Allianz_Denkschrift_gedruckt.pdf

A Szövetség

A Szövetség az írásos kulturális örökség fennmaradásáért 2001-ben jött létre. Tagjai jelentős muzeális gyűjteménnyel rendelkező levéltárak és könyvtárak: a Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, a Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek (Drezda), a Deutsche Nationalbibliothek (Frankfurt am Main és Lipcse), az Universitätsbibliothek Johann-Christian Senckenberg (Frankfurt am Main), a Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek (Göttingen), a Niedersächsische Landesarchiv (Hannover), a Bundesarchiv (Koblenz és Berlin), a Deutsches Literaturarchiv (Marbach a. N.), a Bayerische Staatsbibliothek (München), a Landesarchiv Baden-Württemberg

(Stuttgart) és a Herzogin Anna Amalia Bibliothek (Weimar). Ülésein más intézmények képviselői is részt vesznek.

A Szövetség célja Németország gazdag kulturális és tudományos öröksége veszélyeztetett eredeti dokumentumainak a megőrzése, továbbá az, hogy nemzeti feladatként ezt a köztudatban is meggyökereztesse. Ennek érdekében olyan tanulmány elkészítését szorgalmazta, amely az állománymegőrzés helyzetét és feladatait összegzi Németországban, és amely nemzeti stratégiává fejleszthető.¹

A levéltárakban és könyvtárakban tárolt kulturális örökség megőrzése – tekintettel annak mennyiségére – nem lehet csupán egy-egy intézmény fenntartójának a feladata, ehhez már nemzeti összefogásra van szükség. Ezt a német szövetségi parlament által létrehozott vizsgáló

lóbizottság (*Kultur in Deutschland – Kultúra Németországban*) is megerősítette, és 2007-ben azt javasolta a szövetségnek és a tartományoknak, hogy „közösén dolgozzanak ki egy nemzeti állománymegőrzési koncepciót a veszélyeztetett írásos örökség megóvására”.²

A Szövetséget alkotó intézmények szorosan együttműködnek a *Kompetenznetzwerk für Bibliothekennel*, a *Deutsche Digitale Bibliothek* kezdeményezéssel és a *nestorral* (Kompetenznetzwerk für Langzeitarchivierung). A digitális hálózatok, a hosszú távú adattárolás és az eredeti példányok megőrzése az a három pillér, amelyre a kulturális emlékezet intézményei – elsősorban a levéltárak és a könyvtárak – a jövőjüket alapozhatják.

Ennek tudatában memorandumával a *Szövetség* azért fordul a szövetségi államhoz és a tartományokhoz, hogy az eredeti dokumentumok megőrzését hatékonyabban szervezzék és hosszú távon támogassák.

Az eredeti dokumentumok megőrzése

A levéltárak és a könyvtárak használóiknak hosszú távon megőrzendő kulturális emlékeket bocsátanak a rendelkezésére. Ezért folyamatosan képesnek kell lenniük olyan megőrzést szolgáló intézkedésekre, melyekkel a kulturális emlékeket mai használók és a jövő generáció számára egyaránt eredetiben is biztosítani tudják. A következő alapelvekből indulnak ki:

- Kultúránk lényegében írásbeli kultúra. A kéziratok, levéltári anyagok és könyvek tartós megőrzéséről gondoskodni kell. Ez érvényes általában ezek szöveges és illusztrált tartalmaira, és alapvetően az eredeti tárgyakra is.
- A tartalom megőrzésére és a hozzáférés javítására alkalmasak a biztonsági filmezés technikái, illetve a digitalizálás.³ A cél az, hogy a következő évtizedekben a könyvtárakban lévő összes nyomtatott kulturális emlék digitálisan is elérhetővé váljon. A levéltárak anyagát

is hasonló módon kell elérhetővé tenni, noha utóbbi a hatalmas mennyiség miatt csak részben teljesíthető.

- A kéziratokat, a levéltári anyagokat és a nyomtatott dokumentumokat eredeti állapotukban és életkoruknak megfelelő használhatóságban kell megőrizni, mert lényeges megállapítások csak a dokumentum vagy könyv tartalmának és formájának összefüggésében vonhatók le.
- A károk miatt évtizedekig nem hozzáférhető emlékeket restaurálással eredetiben ismét elérhetővé kell tenni a kutatás számára.

A kulturális örökség mennyisége az évszázadok során folyamatosan pusztul (pl. a weimari könyvtár 2004-ben történt leégése után is apadt). A könyvek és levéltári dokumentumok a műalkotásokhoz és építményekhez hasonlóan műemlékek, tehát eredeti formájukban kell a jövő generációk számára rendelkezésre állniuk.

Az állam önként támogatja a kultúrát, de a kultúra megőrzése már kötelessége, ha a műalkotások a tulajdonában vannak.⁴

Eredeti dokumentumok és digitális másolatok

Senki sem akarná, hogy egy szüette, gótikus Madonna-szoborról csupán digitális fénykép készüljön, aztán pedig a szobrot sorsára hagyják. Az írásos emlék eredetijének megőrzéséért küzdöket viszont folyton azzal a felvetéssel szembesítik, hogy az idő- és pénzigényes restaurálás helyett miért nem digitalizálják gyorsan és olcsón a nemzeti kultúra emlékeit, ezáltal archiválva és optimálisan hozzáférhetővé téve a történelmi tartalmakat.

Ez a szemlélet a Szövetség számára fontos szempontokat hagy figyelmen kívül:

- Egy város alapító oklevele, egy középkori kézirat, egy koraújkori térkép, egy barokk könyv, a romantika korából származó kéziratok kotta vagy egy emigráns író fénykép-albuma jóval több, mint egy reprodukálandó tartalom: csakis a tartalom és a forma – te-

hát a papír, a kézirat, a tipográfia, kötés és a possessorbejegyzések – összessége, valamint ezeknek a többi eredeti példánnyal való összefüggése teszi ezeket a tárgyakat egyedülálló emlékekké.

- A restaurálás az anyag megőrzését, míg a technikai reprodukció (mikrofilm, digitalizálás, fakszimile, reprint) a tartalom többszörözését szolgálja. E két eljárás nem kizárja, hanem kiegészíti egymást.

Az eredeti dokumentumok digitalizálása lehetővé teszi, hogy ismertetőjegyeik és mondanivalójuk egy része a világ bármely pontján hozzáférhetővé váljon, de hosszú távon csakis az eredeti dokumentum megőrzése biztosítja a történeti értékelés és a tudományos megértés lehetőségét. A digitalizálás jó megoldás az állomány kímélése szempontjából, és megkönnyíti a hozzáférést: ha az eredeti példányt már digitalizálták, kivételes esetben kell csak elővenni, és virtuális kutatási környezetbe is integrálható. A tudomány és a kutatás színtereinek, a levéltárnak és a könyvtárnak a vonzereje megnő, mert ott az eredeti dokumentumokkal lehet dolgozni.

Az eredeti dokumentumok megőrzése és technikai reprodukciója tehát kiegészítik egymást, ezért differenciáltan kell alkalmazni őket. A Szövetség ajánlása így hangzik: „*Az eredeti dokumentumok megőrzése és digitalizálása*”.

A levéltárak feladatai

A levéltárak keletkezésüktől napjainkig a jogbiztonságot, a jog, a közigazgatás és a politika folytonosságát szolgálják. A levéltári dokumentumok a forrásokra alapozó történeti kutatás számára csak a 19. század óta hozzáférhetőek. A levéltárak tartós megőrzésre és általános használatra veszik át a mindenkori fenntartó maradandó értékű politikai, jogi, adminisztratív vagy egyéb működését rögzítő iratanyagait. Az erről szóló döntést szigorú módszeres válogatással hozzák meg; ennek során a kimenő anyag legnagyobb része, közel 95%-a megsemmisül.

A németországi levéltárak léte, székhelye nem

véletlenszerűen, hanem meghatározott történeti fejlődés eredményeként alakult ki. Minden egyes levéltár anyaga összességében leképezi a kormányzás, közigazgatás és az igazságszolgáltatás szerkezetének és tevékenységének specifikus metszetét. Ebből fakad a levéltári anyag három jellegzetes tulajdonsága:

- ☉ a levéltári anyag a keletkezésében mérvadó cselekvési, információs és döntési folyamatokat tükrözi vissza rendkívül hitelesen. Ezért tekinthető első rangú történelmi ismeretforrásnak.
- ☉ A levéltári anyag mindig egyedi jellegű.
- ☉ A levéltári anyag egy kritikai értékelés eredménye, ezért mindig csak a fontos iratokat tartalmazza.

A Szövetség szorosan együttműködik a kulturális és tudományos emlékek digitalizálási kezdeményezéseivel (i2010: Digital Libraries, Deutsche Digitale Bibliothek, Europeana). A tartományok kulturális miniszterei konferenciája kulturális bizottságának irányítása alatt és a szövetségi állammal közösen a Német Digitális Könyvtárról (*Deutsche Digitale Bibliothek*) készített stratégia kiemelten foglalkozik az eredeti dokumentumok anyaga megővésének szükségességével.

Ebből következően mindaz, ami a levéltárakban található, megőrzendő. A nagy mennyiség miatt persze prioritásokat kell szabni az állomány megővésakor. Ennek során figyelembe kell venni az anyag regionális és átfogó, példászerű és általános értékét. A kárfelmérés és az állományvédelmi prioritásokról szóló döntés során az egyes levéltáraknak ezen kívül a provenienciát is figyelembe kell venniük kezdettől fogva. Ez azért nagyon fontos, mert a „savas” papír szétesése a teljes 1850 és 1990 közötti levéltári anyagot veszélyezteti, és így a levéltárakat létükben fenyegeti. Egy teljességre törekvő nemzeti stratégia, mely a levéltári anyag savtalanítását tűzi ki célul, azt feltételezi, hogy a levéltárak idejekorán egyeztetnek egymással, és kicserélik az információkat a szóban forgó gyűjteményekről.

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek végül azok a régi gyűjtemények, melyek a második

világháború eseményei vagy egyéb katasztrófák során rendkívül súlyos károkat szenvedtek, és ezért – a tudomány számára fatális következményként – már évtizedek óta használhatatlanok.

Az állománymegőrzés során minden levéltár-fenntartó maga viseli a felelősséget: a szövetségi állam felel a birodalmi és a szövetségi közigazgatásban keletkezett iratok megőrzéséért, a tartományok jogi és funkció-elődeiknél, valamint náluk az évszázadok során született iratanyagok megőrzéséért, a települések és az egyházak pedig mindenkor illetőségük alatt keletkezett iratok megőrzéséért. Nem lehet a kiegyenlítő intézkedések nélkül sem megúszni, mivel a levéltári anyag nem arányosan oszlik el Németország területén, és tartalmilag a hatókörük és jelentőségük sem esik egybe a mai határokkal. Ezért az állománymegővítés terheit úgy kell elosztani a szóban forgó levéltári anyag nemzeti, régió feletti, regionális vagy helyi jelentőségének figyelembevételével, hogy a ma már esetleg gyenge, de különösen gazdag levéltári örökséggel rendelkező fenntartóknak ne kelljen erejükön felül ehhez hozzájárulniuk.

A könyvtárak feladatai

A levéltárakhoz hasonlóan a könyvtárakban is vannak egyedi dokumentumok (kéziratok, térképek, fényképek, audiovizuális anyagok) a különgyűjteményekben, melyeket meg kell őrizni. A levéltáraktól eltérően a könyvtárak főleg a nyomtatott dokumentumok megőrzésére szakosodtak. A nyomtatott dokumentumok eleve több példányban készülnek, és elvileg több gyűjteményben is fellelhetők, ezért hiba lenne azt követelni, hogy minden könyvtári állományt filmen vagy digitális formában duplikáljanak, vagy válogatás nélkül megőrizzenek. Erre még munkamegosztást javasoló koncepció sem született, ami nemzetközi összehasonlításban is nagy mulasztás Németországban, és amelyre a központi irányítás nélküli könyvtárügy a magyarázat.

A Szövetség a következő kritériumokat javasolja a szóba jöhető könyvtárak kiválasztására és munkájuk összehangolására:

1. Az első, melynek alapján a könyvtárak speciális felelőssége felosztható egymás között, az az állomány nemzeti eredete. Az európai könyvtárak egyetértének abban, hogy minden állam elsősorban a saját nyelvén megjelenő nyomtatott örökségéért felelős. Németország tehát a német könyvekkel törődik, ahogy a hollandok a hollandokkal, a finnek pedig a finnekkel. A Német Nemzeti Könyvtárnak 1913 óta törvényben megfogalmazott kötelessége a nemzeti könyvtermés, illetve a Németországra vonatkozó külföldi irodalom gyűjtése és megőrzése.
2. A régi könyvanyag esetében más kritériumokat kell alkalmazni, nem a területiális alapelvet: ebben könyv- és gyűjteménytörténeti szempontok játszanak közre. A kéziszajtó, a merített papír és az egyedi kötések korában (nagyjából 1850-ig) alapvetően különböznek egymástól a könyvek. Minél régebbi egy könyv, annál egyedibb a megjelenési formája (pl. a kötése, színezése), eltekintve használatának gyakran még felismerhető történetétől (pl. az előző tulajdonos lapszéli jegyzetei, tulajdonosi bejegyzések): egyedi példányértékekkel rendelkeznek. Ebből az következik, hogy az 1850 előtti könyvek valamennyi meglévő példányát nyelvétől, nyomtatási vagy őrzési helyétől függetlenül meg kell őrizni.
3. A nyomtatványokat akkor is hosszú távon meg kell őrizni, ha egy speciális gyűjtemény részei és gyűjteményi értékük van. Ez a kritérium érvényes például Friedrich Nietzsche magánkönyvtárára, melynek köteteiben rengeteg kéziratos kommentár olvasható, noha a gyűjtemény köteteinek zöme 1850 utáni jelent meg és sok könyvtárban fellelhető.
4. Biztosítani kell, hogy minden 1850 után Németországban megjelent vagy Németországgal kapcsolatos nyomtatványból legalább egy-egy tartós papírpéldány megőrzésre kerüljön.
5. Németországban a tartományi és állami

könyvtárak felelősek az adott szövetségi állam gyűjteményeiért (kötelespéldány-törvények). Ezért gondoskodniuk kell a régiókban ezeknek a gazdag gyűjteményeknek a tartós megőrzéséről.⁵

6. Mivel a dokumentumok megőrzése a szövetségi államforma és a háborús károk miatt nem teljes körű, a Német Nyomtatványok Gyűjteménye Munkaközösség (*Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke*) felel a hiányzó állományrészek pótlásáért és megőrzésért.⁶ Az 1850 után megjelent német nyomtatványokért – a munkaközösség felosztása alapján – több könyvtár is felel: az Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg (Frankfurt a.

M.) 1850 és 1870 között, a Staatsbibliothek zu Berlin az 1871 és 1912 között, a Deutsche Nationalbibliothek Frankfurt a. M. és Lipcse pedig (a törvényi szabályozásnak megfelelően) az 1913 után megjelentekért.

7. Az 1850 utáni külföldi nyomtatványok eredeti példányainak megőrzését a német könyvtáraknak nemzetközi együttműködésben kell biztosítaniuk. Speciális feladattal rendelkezik a müncheni és a berlini állami könyvtár az 1850 és 1949 közötti időszakot illetően, valamint azok a könyvtárak, amelyek 1949-től a számukra kijelölt szakterület irodalmát gyűjtik a DFG támogatásával.

Áttekintés az együttműködésről

Az 1850 előtti nyomtatványok eredetiben való megőrzése	Általános feladat
Az 1850 utáni nyomtatványok eredetiben való megőrzése	Felelős könyvtár
Német nyomtatványok 1850-től	A szövetségi tartományok állami és tartományi könyvtárai
Német nyomtatványok 1850–1912	Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg Frankfurt a. M. (1850–1870) Staatsbibliothek zu Berlin (1871–1912) – a német nyomtatványok gyűjtésében vállalt feladatok szerint
Német nyomtatványok 1913-tól	Deutsche Nationalbibliothek (Német Nemzeti Könyvtár)
Külföldi nyomtatványok 1850–1949	Staatsbibliothek zu Berlin, Bayerische Staatsbibliothek
Külföldi nyomtatványok 1950-től speciális gyűjtőkori feladatterve alapján	Deutsche Forschungsgesellschaft (DFG)
Különggyűjtemények (időhatár nélkül)	Általános feladat

A károk nagysága

Az endogén károk az anyagok (papír, tinta, festék) állapota miatt keletkeznek, míg az exogén károkat a rossz tárolási körülmények, környezeti hatások és a fokozott használat okozzák.

Endogén károk

A szerves anyagok természetes öregedésének folyamatát felgyorsíthatják egyes kémiai reakciók, és tönkre is tehetik a dokumentumokat. Így a gubacstinta nedvesség hatására sósavvá alakul, amely szétmarja a tintát, és ez a szöveg

és az általa hordozott információk pusztulásához vezet. Jellegzetes példa erre Johann Sebastian Bachnak a kéziratok kottái, melyeket a berlini *Staatsbibliothek* őriz, s amelyeket időközben sikerült a *Bach-Patrimonium* program keretében restaurálni.

Az 1850 utáni gyártott papírban olyan savképző anyagok találhatók, melyek pusztulását okozzák. Ez a folyamat csak az időben elvégzett semlegesítéssel (savtalanítással) vagy más eljárással (papírhasítással) állítható meg.

A kezelésnek ki kell terjednie valamennyi unikális dokumentumra és az 1850 és 1990 között nyomtatott könyvtári dokumentumok legalább egy teljes sorozatára. Az állami levéltárak iratanyagának mintegy 60%-a, azaz kb. 960 000 polcfolyóméternyi ebből az időszakból származik. Egy folyóméteren átlagosan 10 000 lapnyi, tehát összesen közel 9,6 milliárd lapnyi anyag vár savtalanításra. Ehhez még a szokásos restaurálási szükségleteket is hozzá kell adni, amely nagyjából a levéltári anyag 10 százaléka, vagyis további 160 000 folyóméterrel kell számolni.

A német könyvtárakban több mint 60 millió nyomtatvány sérült állapotú, ezek egyharmada súlyosan rongálódott. Több könyv, folyóirat és hírlap eredeti példánya nem is használható.

A levéltárak és könyvtárak viszonylag szűk kapacitását főleg a használatból eredő feladatok kötik le. Rendszeres védő- és restauráló tevékenység esetén a levéltárak és könyvtárak szolgáltatókra, azok pedig folyamatos megbízásokra vannak utalva.

Exogén károk

A múltbéli rossz tárolási és klimatikus viszonyok máig tartó károkat okoztak. A magas páratartalmú és az évszakonként más hőmérsékletű helyiségekben való tárolás gombásodáshoz vezetett, ami sokáig ártalmatlannak tűnhet, mivel a penészgomba a mindennapok számos területén megtalálható, valójában rendkívül veszélyes, mert egy bizonyos határon túl robbanásszerűen terjed, és egész gyűjtemények létét fenyegeti. A többi kár – a rácsálók és rovarok pusztítása

– ezt még megsokszorozza, és jelentősen megnöveli a restaurálási igényt.

Drámaiak azok a károk, amelyeket a háborús események, tüzek vagy a nagy vízbetörések okoztak. Talán elég, ha megint a weimari Anna Amalia Hercegnő Könyvtár (Herzogin Anna Amalia Bibliothek) 2004-es tüzesetere vagy az Elba áradásaira utalunk, hogy fogalmunk legyen a keletkezett károk mértékéről. A szűkös pénzügyi források miatt sok levéltár és könyvtár még mindig nem tudta kiheverni a második világháborús tűz- és vízkárokat Németországban. Több értékes gyűjtemény, így az 1945 tavaszán a drezdai Szász Tartományi Könyvtár (Sächsische Landesbibliothek) oltóvíz miatt károsodott kéziratai vagy a hannoveri Fő Állami Levéltár (Hauptstaatsarchiv) napóleoni háborúk idejéből származó és az 1946-os árvíz során megrongálódott okiratai ma sem használhatók, és a tudományos kutatás számára sem hozzáférhetőek.

Végül azokat a károkat is meg kell említeni, amelyek a használat során keletkeznek: a törött kötéstáblákat és széteső kötéseket, a szakadt vagy kitépett, gyűrött, számfűlű, szennyezett vagy más módon sérült lapokat: ezek jelentik ezen a téren a tipikus hibákat.

A teendők felismerése és a közös cselekvés

A Kultur in Deutschland nevű vizsgálóbizottság 2007. december 11-én kelt zárójelentésében azt ajánlotta a szövetségi államnak és a tartományoknak, hogy „a veszélyeztetett írásos kulturális javak védelmére közösen dolgozzanak ki egy nemzeti állományvédelmi koncepciót. A vizsgálóbizottság javasolja továbbá a szövetségi kormány, hogy készítsen támogatási programot a nemzeti és európai fontosságú veszélyeztetett írásos kulturális javak fizikai megmentésére és digitalizálására, valamint hasson oda, hogy erre további megfelelő támogatási lehetőségek álljanak rendelkezésre európai uniós szinten is.”

Az olyan országokkal összehasonlítva, mint

Franciaország, Hollandia vagy Nagy-Britannia, a szövetségi rendszerű Németországban bonyolultabb a helyzet. Szövetségi szinten nincs olyan intézmény, mely nemzeti stratégiát készített, vagy ezen a területen európai kezdeményezésekben partnerként felléphetett volna. A szövetségi állam és a tartományok a Német Digitális Könyvtár keretében végzett sikeres együttműködését most már azzal párhuzamosan folytatni kellene egy összehangolt és prioritások szerint fokozatos országos állományvédelmi stratégia érdekében.

Mindenekelőtt az a lényeges, hogy a politikai testületek elfogadják azokat az alapelveket és feladatokat, amelyeket a memorandumban megfogalmaztunk. Valamennyi szereplőnek tisztában kell lennie a kulturális hagyományok megőrzésében rá háruló feladatokkal.

Bár munkamegosztás révén optimalizálni lehet a források felhasználását, többletráfordítás nélkül a probléma megoldhatatlan. Ennek a munkamegosztásnak a keretében a *nestor*, a hosszú távú archiválás kompetencia-hálózata felel a könyvtárakban és levéltárakban lévő digitális adatok hosszú távú hozzáféréseért (www.langzeitarchivierung.de), és ennek a fontos jövőbeli feladatnak az átvételéhez is jelentős nagyságú pénzeszközökre van szüksége. Fontos a *nestor* és a Szövetség közötti együttműködés, számos területen nélkülözhetetlen is, hogy ezzel szinergia-hatásokat érjenek el, amelyek mind az analóg, mind a digitális oldal számára hasznosak, elsősorban a digitalizálás területén.

A Szövetség tagintézményeinek kötelezettségvállalása

1. A Szövetség tagintézményei vállalják, hogy szorosan együttműködnek az innováció, továbbképzés és a közönségkapcsolatok terén. A berlini Staatsbibliothek ezt az első két évben személyesen fogja támogatni.
2. A Szövetség évente országos akciónapot szervez az írásos kulturális örökség megőrzésére, melyre mindig szeptember 2-a körül, a HAAB leégésének az évfordulóján kerül sor.

3. A Szövetség a jövőben közös éves beszámolót készít a tagintézmények számára, hogy nagyobb átláthatóságot biztosítson az állományvédelem területén.
4. A Szövetség arra is vállalkozik, hogy kommunikációs platformot készít, és azt tartósan üzemelteti az interneten.⁷

A Szövetség a következő teendőket ajánlja a szövetségi állam és a tartományok figyelmébe:

1. A szövetségi állam a tartományokkal egyetértésben vezető szerepet vállaljon az írásos kulturális örökség megőrzéséről szóló nemzeti koncepcióban.
2. A tartományoknak egymással egyeztetve helyi koncepciókat kellene kidolgozniuk, illetve kiépíteniük. Még nem készültek olyan áttekintések, melyekben szerepelne, hogy a források fontossága és a kár sürgőssége szerint milyen prioritási sorrendben kell eljárni. A központi őrzőintézmények infrastruktúráját is úgy kell kialakítani, hogy eleget tudjanak tenni az írásos emlékek megőrzésében vállalt kötelezettségeiknek.
3. A szövetségi államnak évi 10 millió euróval kellene az értékes nemzeti kulturális javak eredeti darabjainak a megőrzését támogatnia. Ez az összeg nagyjából megfelel annak a ráfordításnak, amely a fenntartók költségvetéséből már eddig a könyvtárak és levéltárak rendelkezésére állt.
4. A szövetségi államnak és a tartományoknak központi koordinációs központot kell létesíteni valamelyik meglévő intézményben, amely az eredeti dokumentumok megőrzése területén gondoskodna a munkamegosztásról, és szervezné a források elosztását. A központ fő feladatai a következők lennének:
  - ⊗ restaurálási mester-tervek és fejlesztési irányok kidolgozása;
  - ⊗ a könyvtárak és levéltárak felelősségének összehangolása;
  - ⊗ műszaki és szervezési infrastruktúra biztosítása a szakmával és az érdeklődő nagy-

közönséggel folytatott kommunikáció számára;

- © továbbképzési feladatok;
- © részvétel a nemzetközi szakmai szervezetek munkájában.

5. A DFG-nek a jövőben abban kellene segítenie a kiemelt gyűjtőkori feladatokkal felruházott könyvtárakat, hogy a támogatásával beszerzett 1950 utáni külföldi szakirodalmat hosszú távon megőrizhessék.
6. A közalapítványok, így a *Kulturstiftung der Länder* vagy a *Kulturstiftung des Bundes*, támogassák kiemelten az innovatív állománymegőrzési eljárások kifejlesztését. Ilyen pozitív kezdeményezés a mobil kulturális javak konzerválási és restaurálási (KUR) programja Németországban.
7. A magántámogatók a könyvtáraknak és levéltáraknak egy-egy különleges példány restaurálásában nyújthatnak segítséget (könyvek örökbefogadása). A központi költségvetésnek a polgárok pótlólagos elkötelezettségére is szüksége van.

A kulturális és tudományos örökség területén Németország három komoly kihívással kell szembenéznie. Kiegészítő feladatként kell tudatosítani és megoldani a digitális hálózatok kiépítését, az adatok hosszú távú megőrzését és az eredeti dokumentumok megóvását.

Jegyzetek

1. Strategie Bestandserhaltung. Eine Studie zur langfristigen Erhaltung des schriftlichen Kulturgutes in Deutschland.

Von Helmut Bansa unter Mitwirkung von Walter Graßmann und Mitarbeit von Karon Slenczka. 2005. Gefördert mit Mitteln der VolkswagenStiftung.

www.uni-muenster.de/Forum-Bestandserhaltung/downloads/Strategie_Bestandserhaltung_Bansa_2006.pdf

2. Deutscher Bundestag (Hrsg.): Kultur in Deutschland. Schlussbericht der Enquete-Kommission des Deutschen Bundestages. Regensburg, 2008. 188. p.
<http://dip.bundestag.de/btd/16/070/1607000.pdf>
3. Fontos szerepet vállalt máris a tartalom biztosításában a *Bundesamt für Bevölkerungsschutz und Katastrophenhilfe* biztonsági filmezési programja.
4. Bernhard Fabian felhívása Drezdában, 2007. szeptember 2-án
5. Ha egy-egy szövetségi tartományban több példány is fennmaradt, ezt tartományi szabályozással kell koordinálni.
6. A munkaközösség (*Arbeitsgemeinschaft Sammlung Deutscher Drucke*) a Bernhard Fabian által írt és a Volkswagen Alapítvány által támogatott tanulmányból (Buch, Bibliothek und geisteswissenschaftliche Forschung, 1985) kiindulva alakult meg 1989-ben a következő könyvtárak részvételével: Bayerische Staatsbibliothek München (1501–1600), Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (1601–1700), Niedersächsisches Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen (1701–1800), Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg Frankfurt a. M. (1801–1870), Staatsbibliothek zu Berlin (1871–1912), Deutsche Nationalbibliothek Frankfurt a. M. és Lipcse (1913 után) - www.ag-sdd.de
7. Az állománymegőrzési fórumról (Forum Bestandserhaltung) van szó.
www.forum-bestandserhaltung.de

Közkönyvtárak Dániában

2010 márciusában jelent meg a Dán Könyvtári és Médiahatóság összefoglaló jelentése a dán közkönyvtárakról. A tanulmány széles társadalmi háttérbe ágyazottan összegzi a könyvtárak helyzetét és javaslatokat fogalmaz meg a fejlesztések irányairól. Fontos megállapítása, hogy a közhasznú, információs, oktatási, szociális, közösségi kulturális és társadalmi fórumteremtő funkciók előtérbe kerülésének köszönhetően a fizikailag megfogható dokumentumok kölcsönzésének csökkenő volumene mellett a közkönyvtárak megőrizték felhasználóik számát. A dánok 29%-a legalább havonta egyszer meglátogat egy közkönyvtárat. Az online könyvtári szolgáltatások használata meredeken emelkedő tendenciát mutat. Az offline és online könyvtárhaználat tehát inkább egymást kiegészítő, mintsem egymást tagadó tényezőként jelennek meg e modell kereteiben közt. A fő cél a jelzett funkciók további erősítése, a közkönyvtárak társadalmi beágyazottságának növelése további fizikai és virtuális szolgáltatások fejlesztésének biztosításával. (Németh Márton)

Tömeges digitalizálás a kutatás és az oktatás számára: a Bajor Állami Egyetem stratégiája

CEYNOWA, Klaus

CEYNOWA, Klaus: Mass digitization strategy of the Bavarian State University (IFLA Journal, 35. vol. 2009. 1. no. 18–24. p) című tanulmányát Dévai Péter tömörítette.

A Bajor Állami Egyetem főigazgató-helyettese arról a projektről számol be, melynek célja, hogy a müncheni székhelyű intézményben a Google-lal együttműködve több mint 1,2 millió könyvhöz lehessen online hozzáférni.

A digitális kor könyvtárának jövőjével, vezetésével, pénzügyi tervezésével, marketingjével foglalkozó szakember kifejti nézeteit a könyvtárak jövőbeli szerepéről is, különös tekintettel az épületekben működő, hagyományos (bricks and books) intézményekre. Az internet mára az információk kutatásának, elosztásának és használatának fő eszköze, az információs infrastruktúra meghatározó része lett. Az 1981 után született generációk, az ezredforduló gyermekei már úgy nőttek fel, hogy felhasználóbarát

webes technológiákat használtak, és számukra – egyetemistaként, fiatal kutatóként, üzletemberként, oktatóként vagy szakemberként – a lehető legtermészetesebb, hogy a digitális szolgáltatásokat helytől és időtől függetlenül közvetlenül elérjék. Az információ csak akkor megfelelő, ha „egy kattintással” megtalálják az interneten, egyébként nem érdemes vele foglalkozni. 2006-ban egyetemi hallgatók körében végzett OCLC közvélemény-kutatás szerint a megkérdezettek 64%-a a keresőmotorokat, 30%-uk az „online könyvtárakat” adta meg, mint amelyek a legjobban megfelelnek kutatási szokásaiknak, és csak 24%-uk említette a hagyományos könyvtárakat. A konkrét információkeresésekre 72%-uk használ keresőrendszereket, 14%-uk a hagy-

mányos könyvtárakat, 10%-uk az elektronikus könyvtárakat veszi igénybe. Nagyjából ugyan-ezek az arányok jellemezték az eredményeket, amikor amerikaiak reprezentatív mintáját kérdezték meg, hol néznének utána adott tudományos kérdésekhez kapcsolódó információknak. Amikor különböző tudományterületeket művelő tudósoktól aziránt érdeklődtek, milyen gyakran járnak könyvtárba, a 2002-es évre vonatkozóan a megkérdezettek 40%-a válaszolta, hogy hetente legalább egyszer. A 2006-os évre ez az arány már csak 22,5% volt, a 2011-re vonatkozó előrejelzés pedig 18,5%-ot mutat. Az egyes szakterületeket vizsgálva érdemes megjegyezni, hogy a bölcsészek a „legszorgalmasabb” hagyományos olvasók, hiszen 40%-uk még 2011-ben is hetente legalább egyszer be fog menni a hagyományos értelemben vett könyvtárba. A számos közvélemény-kutatás eredményéből és az olvasói szokások egyértelmű változásaiból az a következtetés vonható le, hogy a nyomtatott és az elektronikus média eddigi „békés egymás mellett élését” a jövőben egyre inkább felváltja az utóbbi térnyerése, és az eddigi „valódi” könyvtárak a kulturális örökség őrzőivé, illetve kommunikációs és kulturális csereközpontokká fognak válni.

A Bajor Állami Könyvtár a világ egyik vezető nemzetközi tudományos könyvtára, melynek gyűjteménye 450 éve gyarapodik. Jelentős keleti gyűjteménye egyre bővül, 91 000 kézírral rendelkezik, és ezt a dokumentumfajtát tekintve az ötödik legnagyobb könyvtár a világon. 20 000 ősnymtatványt őriz, mely a világ legnagyobb ilyen típusú gyűjteménye, 130 000 16. századi nyomtatványával pedig a német könyvtárak között foglal el vezető helyet. 49 000 periodikával rendelkezik, melyeknek egyre növekvő része már elektronikus formában is rendelkezésre áll; ezt az állományrészt tekintve Európában csak a British Library előzi meg.

Olvasóinak többségét bel- és külföldi kutatók teszik ki, és nagy az igény a dokumentumellátó szolgáltatások iránt. Az internetnek természetes közegnek kell lennie a Könyvtár számára, hiszen így az olvasók könnyen elérhetik a szolgáltatá-

sokat, függetlenül attól, hogy hol tartózkodnak, és a Könyvtár éppen nyitva van-e.

A szakirodalmi igények kielégítését szolgálja az is, hogy a gyűjtemény egyre nagyobb részét minél gyorsabban digitalizálják, hiszen így a világon mindenütt lehetővé válik a dokumentumok elérése az adott jogi és technológiai korlátok között. Az átfogó digitalizálási program megvalósítása 1997-ben kezdődött, amikor megalapították a Münchener Digitalizálási Központot (Münchener Digitalisierungszentrum). Ez az intézmény később természetes módon illeszkedett a könyvtári munkafolyamatokba a Könyvtár Digitális Osztályaként. Az alapítás óta több mint nyolcvan projektet valósítottak meg külső anyagi források segítségével. A digitalizálás főbb területei: a Könyvtár állományában lévő kéziratok, bavarikák, kisebb, önálló történelmi és kelet-európai témájú gyűjtemények. Emellett foglalkoztak a digitalizálási technológia és munkafolyamatok fejlesztésével is. 2007 végéig több mint 24 000 kiadvány elektronikus változata készült el; ez mintegy 50 terabájt adat-tömegnek felel meg. Ezek a dokumentumok már elektronikus postázásra is alkalmasak. Az eszközpark jelenleg két nagy képfelbontó képességgel rendelkező könyvszkennerből, két értékes kéziratok és régi nyomtatványok digitalizálására alkalmas, ún. „Graz camera table”-ből és három automatizált, óránként 1800 oldal szkennelésére képes robotból áll. A digitalizálási központ létrehozását is finanszírozó Német Kutatási Alap (Deutsche Forschungsgemeinschaft – DFG) anyagi eszközeivel az elmúlt két évben 38 000 16. századi német nyelvű nyomtatvány digitalizálása készült el. A DFG anyagi támogatásával a Könyvtár már több bölcsészeti- és társadalomtudományi kiadványt megjelentető kiadóval kötött szerződést 2008-ban, melynek alapján a 2004-ig megjelent publikációkat be tudja vonni a digitalizálási programokba.

A Könyvtár 2007 tavaszán hét évre szóló szerződést kötött a Google-lal, melyben a világ vezető internetes keresőrendszerét működtető cég vállalta, hogy jóval több, mint egy millió kötetet és bekötött folyóirat-évfolyamot szkennel a

Könyvtár szerzői jogoktól mentes 17–19. századi gyűjteményéből. A digitalizált másolatok a Bajor Állami Egyetem honlapján (<http://www.bsb-muenchen.de>) és a Google Book Search internetes oldalán (<http://books.google.com>) fognak rendelkezésre állni. Az együttműködés nyomán az írott, európai kulturális örökség több százezer irodalmi és tudományos műve válik hozzáférhetővé az internet-kapcsolattal rendelkezők számára. A Google-lal egyébként több ismert egyetemi könyvtár, így a Stanford, a Harvard, a Princeton University könyvtára, a New York Public Library és a Bodleian Library (Oxford) is hasonló tartalmú megállapodást írt alá. Vajon milyen érvek szóltak amellett, hogy az eddigi, speciális témaköröket felölelő, kisebb gyűjtemények digitalizálása után – amit *Ronald Milne* a British Librarytől „butik-digitalizálás”-nak nevezett – a Bajor Állami Könyvtár is ilyen nagy formátumú, tömeges digitalizálást célzó projekt megvalósításába kezdjen? Az egyik ok mindenképpen az, hogy az Európai Bizottság és az EU digitalizálással foglalkozó bizottsága egyértelműen úgy foglalt állást, hogy a nemzeti kulturális örökség tömeges digitalizálásának költségei a tagállamokat terhelik, és a feladatok megoldásába célszerű a magánszférát is bevonni (public-private partnership = PPP). Egyelőre nem egyértelmű az sem, hogy ki finanszírozza Németország hozzájárulását az Európai Digitális Könyvtárhoz, az Europeanához. Éppen ezért a Google-lal kötött szerződés feltétlen előnye, hogy az amerikai cég a komplett digitalizálás minden költségét vállalja. Ennek fejében egyébként minden egyes dokumentumról rendelkezhet másolattal (Google Digital Copy), amit felhasználhat keresőrendszerében és a Google Book Searchben. A Bajor Állami könyvtár ugyanakkor rendelkezik majd Könyvtári Digitális Másolattal, amit különböző online adatbázisaiban és internetes szolgáltatásaiban, különböző bibliográfiákban szerepeltethet. Az optikai karakterfelismerést lehetővé tevő technológiának köszönhetően a felhasználók a legtöbb dokumentum teljes szövegében kereshetnek, és lehetőségük van a teljes mű tudományos célú letöltésére

is. (Mindezt térítésmentesen tehetik!) No, de milyen előnye származik ebből a Google-nak? Annak nem sok értelme volna, hogy a Google Digital Copy-t a Google Book Searchben pénzért árúsítaná, hiszen ez a tartalom a Könyvtár valamelyik szolgáltatása révén ingyen is beszerezhető. Ugyanakkor bár közvetett, de jelentős előnye származik abból, hogy az általános keresőrendszerben kereshető tartalom mennyisége rendkívüli módon megnő, ami több felhasználót fog jelenteni, többen kattintanak majd a hirdetésekre, többen használják a többi szolgáltatást, és végeredményben több profitot eredményeznek, vagyis „a felhasználók jobban fogják szeretni a Google-t”, ami a cég egyik fő jelmondata.

Az „ipari méretű” digitalizálás jelentős állományvédelmi célokat is szolgál. Különösen a 19. századi könyvek esetében romlik egyre gyorsabban a papír minősége, ezért az idő ennél az állományrésznél fontos tényező. A védelem új formájának térnyerésével a Könyvtár leállítja a mikrofilmek készítését. A gyorsabb digitalizálás és a hosszú távú archiválás érdekében együttműködik a Bajor Tudományos Akadémia Leibniz Számítógépközpontjával. A tömeges digitalizálást a Könyvtár egy átlátható tendereljárás során szolgáltatás-koncesszió formájában hirdette meg. Mivel a tendert megnyerő Google kikötötte, hogy az együttműködési szerződésben lévő semmilyen technikai és munkaszervezési kérdésről, az érintett állományokról, a projekt időtartamáról nem szabad harmadik félnek információkat adni, sokan kétségbe vonják az állományvédelmi és minőségi követelmények teljesülését. Ezzel kapcsolatban el kell mondani, hogy a szerződő felek együtt határozzák el, hogy mely könyvek kerülnek „a munkafolyamatba”, vitás esetben pedig a Könyvtár dönt a Könyv- és Kézirat Restauráló Intézet bevonásával. Meg kell említeni azt is, hogy a Bajor Állami Könyvtár nem az első a Google-lal szerződő felek között, hiszen az informatikai cég 2004-ben kezdte meg könyvtári projektjét, és a minőség folyamatos optimalizálására törekszik.

A Google és a vele szerződő 26 könyvtár számdékai szerint összesen mintegy 30 millió könyv

teljes szövegű elérését fogja biztosítani a szerzői határidők lejártakor. Ez a hatalmas mennyiségű szöveg felveti a kérdést, vajon ez a projekt „nem kongatja-e meg a lélekharangot” a hagyományos értelemben vett könyvtárak felett. Vajon hosszabb távon fognak-e az emberek olvasótermekbe, kölcsönző pultokhoz járni?

A szerző véleménye szerint a projekt egyáltalán nem veszélyezteti a hagyományos könyvtári szolgáltatásokat. A Bajor Állami Könyvtárban például több mint egymillió látogató fordult meg 2007-ben, és a nyitva tartás éjfélig történő meghosszabbítását nagy örömmel fogadták az olvasók. A jelenlegi fejlődés a könyvtárak reneszánszának nevezhető, és az intézmények még akkor is egyre inkább a tudományos és kulturális csere helyeivé válnak, ha állományuk egyre nagyobb része válik online elérhetővé. A Könyvtár főigazgató-helyettese attól sem tart, hogy ha az olvasók a dokumentumokat a Google kereső rendszerében is megtalálják, akkor a könyvtári digitális példányra már nem lesz szükség. Végül is minden könyvtárnak arra kell törekednie, hogy állományát minél szélesebb körben használják, és minél könnyebben hozzáférjenek. Ezen kívül a Google és a Könyvtár szolgáltatása más célokat szolgál, és nem versenyeznek egymással, hanem kiegészítik egymást.

A digitalizálás más módon is hozzájárul a kereslet növeléséhez. A kereskedelemben árusított árucikkek hagyományos értékesítése során *Chris Anderson* „hosszú farok”(long tail) elmélete érvényesül; mely szerint adott pillanatban a keresleti görbe elején azok az árucikkek szerepelnek, amelyek iránt nagy a kereslet, majd azok, amelyek iránt csak kisszámú fogyasztó

érdeklődik. A cikkek számának emelkedésével ez utóbbiak száma egyre növekszik. Az internetes kereskedelem azonban rácsfol erre az elméletre. A földrajzi határok és a „nyitvatartási idő” megszűnésével – s különösen a potenciális vevők számának ugrásszerű emelkedésével – azok az áruk sem maradnak a (virtuális) polcokon, amelyek iránt az adott helyen és időben korábban kicsi volt a kereslet. Ezt bizonyítja a gyakorlatban például az Amazon, az iTunes és a Netflix példája, melyek forgalmának felét nem a slágertermékek teszik ki, hanem a hagyományos körülmények között szinte eladhatatlan termékek. A kutatást szolgáló nagy könyvtárakban már a hagyományos katalógusok idejében is nagymértékben érvényesült a „hosszú farok” elmélet: a gazdasági haszonelvűség figyelembe vétele nélkül rengeteg olyan dokumentumot őriztek, melyekre csak ritkán, elvétve volt szükség. Az ilyen könyvek esetében mindenképpen a digitalizálás teremti meg a „legjobb elosztási csatornát”. Már több mint 20%-kal megnőtt a helyi és könyvtárközi kölcsönzések száma a Bajor Állami Könyvtár 1841 és 1952 között megjelent dokumentumaiból, amikor számítógépes adatbázisba kerültek a könyvek adatai. Ha ezeket a köteteket digitalizálni fogják, minden bizonyossággal még jobban megnő irántuk az érdeklődés. Ily módon a Könyvtár tulajdonképpen alapvető feladatát teljesíti: a kutatók munkáját segíti úgy, hogy nem az olvasók alkalmazkodnak a hagyományos könyvtári munkafolyamatokhoz, hanem a könyvtár illeszti szolgáltatásait és kínálatát a felhasználók sokféle informatikai szolgáltatást igénybe vevő munkájához.

CORVINA ALAPÍTVÁNY

Az Országos Széchényi Könyvtár kéri az Ön segítségét, támogassa működésünket
adójának 1%-ával,
 hogy a továbbiakban is színvonalas kiállításokkal, gyűjteményekkel, hungarikumokkal
 bővíthessük a könyvtár állományát.

A felajánlásokat az

Országos Széchényi Könyvtár Corvina Alapítvány javára kérjük.

Adószám: 19020350-2-41

Elektronikus könyvek rendelésre (EOD): az európai digitalizálási szolgáltatásról

MÜHLBERGER, Günter – GSTREIN, Silvia

MÜHLBERGER, Günter – GSTREIN, Silvia: eBooks on demand (EOD): a European digitization service (IFLA Journal, 35. vol. 2009. 1. no. 35-43. p.) c. tanulmányát Dévai Péter tömörítette.

Szakértői becslések szerint 1500 és 1800 között körülbelül 1 millió könyv jelent meg a világon, 1800 és 1900 között mintegy 5 millió, a 20. században pedig hozzávetőleg 20 millió. A szerzők véleménye szerint nem kell látnoki képesség ahhoz, hogy megállapítsuk, el fog jönni az a nap, amikor ezek a könyvek mind digitalizálva lesznek, és online elérhetővé válnak. Mindenesetre az időtényezőt nem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen még ha naponta el is készül néhány ezer könyv elektronikus változata, a munka akkor is több évtizedig fog tartani. (A recensens megjegyzése: vajon megvalósítható ez a gigászi feladat, és szükség van-e minden megjelent könyv digitalizálására?)

Ma még ugyanis messze vagyunk ettől: a gyakorlatban a kutatók nem tudják elkerülni, hogy

felkeressék azt a könyvtárat, ahol az általuk keresett könyv megvan, különösen az 1800 előtt megjelent kötetek esetében. A probléma részleges megoldásaként több könyvtár reprográfiai osztálya nyújt olyan szolgáltatást, melynek keretében az olvasók megrendelésére a kért könyv-oldalakat digitalizálják. Az EOD szolgáltatás azonban nagyobb szabású feladatok megoldását tűzte ki célul: átfogó, automatizált megrendelési rendszert és a digitalizált változat jó minőségben történő továbbítási rendszerét kívánta ki dolgozni. Mindezt könyvtári hálózatban kellett megvalósítani, csökkentve az egyes könyvtárak munkaterhelését. Nemcsak azt kellett lehetővé tenni, hogy a szolgáltatás a részvevő könyvtárak honlapján elérhető legyen, hanem azt is, hogy integrálódjék az intézmények könyvtárközi köl-

csönzési szolgáltatásaiba és a megfelelő katalógusokba is.

A célok megvalósítására a Tiroli Egyetemi és Regionális Könyvtár vezetésével 13 könyvtár nyújtotta be a „Digitalizálás rendelésre” elnevezésű projektet az Európai Bizottság eTEN programja keretében. A projektben általában az egyes országok vezető állami könyvtárai vettek részt, Magyarországot az Országos Széchényi Könyvtár képviselte. Időtartamát 2006 októberétől 2008 júniusáig tervezték, a szolgáltatás azonban EOD Network néven tovább folytatódik, a jövőben új partnereket és új, megrendelésre teljesített szolgáltatásokat kívánnak bevonni az együttműködésbe.

Technikai szempontból a rendszer fontos része a megrendelések adatait feldolgozó *Order Data Manager* (ODM). Az egyes könyvtárak ennek segítségével kapják meg a rendeléseket e-mailben, és tájékozódhatnak saját rendeléseik felől. A megrendelés megtörténte után a könyvet az adott könyvtárban digitalizálják, a megfelelő képi fájlok pedig a központi EOD-szerverre kerülnek. Ezután a *Digital Object Generator* (DOG) nevű webes szolgáltatás az optikai karakter-felismeréssel (OCR) automatikusan generálja a könyv teljes szövegét. Végül létrejön az elektronikus könyv, egy PDF fájl, amely az EOD szolgáltatásról is tartalmaz ismertetést. Az e-könyv végleges formájának elkészülte után a megrendelő automatikusan e-mailt kap a vásárlói oldalára mutató linkkel. Ezen az oldalon fizethet hitelkártyával vagy más elektronikus fizetési eszközzel. Ennek megtörténte után közvetlenül elérheti az elektronikus könyvet, melyet saját számítógépére is letölthet. A könyvek közvetlenül a megfelelő könyvtár katalógusából rendelhetők, ezért a megrendelők hozzájutnak az adott kötettről szóló összes metaadathoz is. Az e-könyv tartalmazza a képi fájl oldalait is, ami például a régi gót betűs könyveknél nagy jelentőségű, hiszen ezekben meglehetősen sok a nyomtatási hiba. Az e-könyvek speciális előnye, hogy a színes képek – még a régi kézi festésűek esetében is – az eredeti színekben reprodukálhatók. Az elektronikus könyvek ára elsősorban

az alapártól és az oldalak számától függ, de azt is figyelembe kell venni, hogy a vevő nem a digitalizálás teljes költségét fizeti meg, hiszen a digitalizált fájl a könyvtárban marad és később is felhasználható. Az árak tulajdonképpen a rendelésre végzett munka külön költségeit kell tartalmaznia. Jelenleg egy 250 oldalas elektronikus könyv ára a készítő könyvtártól függően 30 és 130 euró között mozog. Ez a különbség meglehetősen nagy, és feltétlenül csökkenteni kell a jövőben.

Elmondható, hogy a szolgáltatás 2008-ban beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A 13 csatlakozó könyvtár mindegyike részt vett az együttműködésben. Az adott ország könyvtári rendszerétől is függött, hogy hány könyv digitalizálását rendelték meg: ahol a résztvevő könyvtárhoz alkönyvtárak is tartoznak, utóbbiak nem mindegyike adott megrendelést az EOD-nak. A szerzők szerint azok a nagyobb könyvtárak, melyek összes régi könyvüket online katalógusban tették hozzáférhetővé, átlagosan minden munkanapon egy-egy rendelést adtak le. A 2008-as évre közel 1500 megrendelést és hasonló számú teljesítést terveztek, ily módon mintegy 50 eurós átlagárral számolva körülbelül 75 000 euró bevételt kalkuláltak. A valójában teljesített kérések száma között jelentős különbségek vannak az egyes könyvtárak tekintetében. Az eltérések okai között az egyik legfontosabb az, hogy mennyire teljes a régi könyvek hozzáférhetősége az elektronikus katalógusokban, de szerepet játszik az is, hogy az online katalógusokat indexelik-e olyan keresőmotorok, mint a Google. Az is sokat segít, ha egy adott könyv után érdeklődő olvasó rögtön megtalálja az EOD-ban résztvevő könyvtár katalógusát, és az adott könyvnél látja, hogy megrendelheti a könyvet digitális formátumban. Természetesen a költségtényező is számít, de a tapasztalatok szerint nem döntő mértékben. Végül is, az első tapasztalatok szerint az EOD fontos lépést jelent egy olyan európai szintű digitális könyvtár létrehozásában, mely az olvasók igényei szerint épül.

A szolgáltatást igénybe vevő ügyfelek első reakciói igen pozitívak voltak. Az elégedettség

vizsgálata során egységes kérdőív alapján 188 felhasználót kérdeztek meg a rendelés teljesítése után. A megkérdezettek közel 90%-a állította, hogy nagyon elégedett; de hozzá kell tenni, hogy nem mindegyik e-könyv tartalmazta a teljes szöveget, ezért a digitalizálás funkcióját tekintve az eredmény nem teljesen releváns. Arra a kérdésre, hogy miért választották ezt a szolgáltatást, az ügyfelek kb. fele azt válaszolta, hogy más módon nem, vagy csak nagyon nehezen szerezhette volna be a könyvet. Tanulságos visszajelzések születtek a költségekkel kapcsolatban is. A megrendelők többsége 20 és 49 euró közötti összeget fizetett, a szolgáltatás csak mintegy 20%-nak jelentett 50 eurónál magasabb anyagi megterhelést, és csupán néhány esetben volt az összeg több 100 eurónál. Az átlagár 53 euró volt, a szolgáltatás árát az igénybe vevők 30%-a tartotta igen magasnak vagy magasnak, ugyanakkor 95%-uk az árhoz képest nagyon jónak vagy jónak ítélte a teljesítményt. Fontos információ az is, hogy 75%-uk saját maga fizette a költségeket, a fennmaradó negyed rész vette igénybe valamely intézet, tanszék vagy vállalat segítségét. A megrendelők több mint 60%-a kutató volt, illetve tudományos célra rendelte meg a könyvet, 16%-uk volt könyvgyűjtő, illetve speciális érdeklődésű olvasó (pl. amatőr történész). Váratlan eredmény volt, hogy nem lehetett trendeket megállapítani a korösszetételét illetően. A nemek szerinti összetétel elemzése a férfiak nagyobb arányát mutatja; a megrendelők többsége ugyanabból az országból való volt, mint az a könyvtár, ahol a megrendelést leadta. Jellemző még, hogy az ügyfelek többsége európai, míg kisebb arányuk tengerentúli volt. A szolgáltatás első tapasztalataihoz tartozik az is, hogy a résztvevő könyvtárak a megrendelések teljesítésére fordított időnek csak a felét töltötték a könyvek szkennelésével és a képek utólagos feldolgozásával, míg az idő másik 50%-át az adminisztratív feladatok, a könyvek előteremtése és visszajuttatása stb. tette ki. A következő néhány évben nagy előrelépést jelentene a digitalizálás tekintetében a könyvrobotok használata.

Az EOD-projekt fontos része volt a piackuta-

tás, a szolgáltatások iránti igények felmérése. A reprezentatív minta Németországban 1000, a többi EOD-könyvtárban 2200 fős volt, a vizsgálat főként a termékminőség, az e-könyvek ára és a szállítási határidő iránti igények felmérésére irányult. Az eredményeket *conjoint*-elemzéssel vizsgálták, mely alkalmas annak megállapítására, hogy több tényező esetén melyik milyen mértékben befolyásolja a fogyasztói döntéseket. Az eredmények szerint, 250 oldalas könyvvel számolva egy 20 euróba kerülő e-könyvet még hasznosnak tart a megrendelő, de 50 eurónál már erősen negatív a megítélés. A szállítási határidő esetében három napot még pozitívan értékelnek, három hét viszont már elfogadhatatlan a megrendelők többsége számára. A vizsgálatok egyértelművé tették, hogy a közületi megrendelők számára indított digitalizálási projektek csak úgy folytathatók magánügyfelek számára, ha a digitalizáló intézmény a költségtételek között szerepeltet egyéni, speciális feltételeknek megfelelő megrendelőknek nyújtott árengedményeket is.

A felmérés fontos kérdése volt, hogy egy adott könyvet milyen formában használja szívesebben az olvasó:

1. PDF fájl teljes szövegben történő kereséssel;
2. PDF fájl szkennelt képekkel,
3. egy adatbázisban online elérhető a könyv, de PDF-ben nem letölthető;
4. az eredeti könyv birtoklása;
5. az eredeti könyv kikölcsönzése a könyvtárból;
6. a könyv elolvasása a könyvtárban.

Nem meglepő, hogy az első és a negyedik lehetőség volt a legnépszerűbb. Ez utóbbit azt mutatja, hogy az antikváriumok rendkívül felértékelődhetnek például a könyvtárakkal szemben, különösen akkor, ha nemzetközi hálózatokat alkotnak, és lehetővé teszik a könnyű és gyors internetes vásárlást. A könyvtárak számára mindenképpen figyelemre méltó, hogy a legrosszabb értékelést a könyv olvasóteremben történő olvasása kapta, de a letöltés lehetősége nélküli online hozzáférés és a szkennelt képek sem voltak túl

népszerűek. Az elemzések legfontosabb tanulása mindenképpen az, hogy a tradicionális lehetőségek, a helyben kölcsönzés és olvasás, illetve a könyvtárközi kölcsönzés már nem túl vonzó a könyvtárhasználók számára.

Az EOD Hálózat 2008. július 1-jétől a saját lábára fog állni, és a résztvevő könyvtárak fogják működtetni. A hálózat célja, hogy minél több könyvtárt bevonjon tagjai közé, és ily módon néhány éven belül valóra váljon az elképzelés, hogy az Európában 1500 és 1900 között kiadott könyvek bármelyikének szövege néhány napon belül szállítható legyen bárhová a világon.

A szervezetten belül a feladatok elosztása a következő:

- A Tiroli Egyetemi és Regionális Könyvtár koordinátorként működteti, karbantartja és továbbfejleszti a központi adatbázist.
- Minden tagkönyvtár együttműködési szerződés keretében kapcsolódik a másikhoz.
- A koordinátornak a fontosabb kérdésekben a hálózat tagjainak szavazatai alapján többségi döntést kell hoznia.
- A hálózatba újonnan belépő könyvtárak társult tagokká válnak. A csatlakozott intézmények éves fenntartási díjat fizetnek és viselik az egyes e-könyvek előállításának és szállításának költségeit.

Belső kalkulációk szerint a hálózatnak minimum 50–60 könyvtárra van szüksége a normális működéshez. A szolgáltatás fejlődéséhez természetesen arra van szükség, hogy minél több európai könyvtár csatlakozzon, amire többféle megfontolás is készítheti őket. Az EOD-hálózathoz való tartozás egyértelműen azt jelenti, hogy az intézmény megfelel a használók elvárásainak, az internetalapú szolgáltatások követelményeinek, és nagy lépést tesz szolgáltatásainak bővítése terén. A csatlakozás nem igényel nagyobb anyagi ráfordítást, nem kell új szoftvert vásárolni, nincs szükség az eddigi munkafolyamatok újjászervezésére. A szolgáltatás hozzájárul a digitális könyvtár kiépítéséhez, a legtöbb tagkönyvtár a rendelések teljesítése után a nagyközönség szá-

mára is hozzáférhető helyre teszi az elkészült e-könyvet, mivel csak olyan könyvről készülhet elektronikus változat, melyek nem esnek szerzői jogi korlátozások alá. Végül az EOD tipikusan olyan szolgáltatás, mely átlépi az országhatárokat, és jó példa az EU-szintű együttműködésre. A projektben részt nem vevő könyvtárak közül eddig két cseh, egy német, egy észt és egy francia intézmény jelezte, hogy megrendelőként részt kíván venni benne, és könyvvállományát is kész felajánlani a megrendelések teljesítéséhez.

Az EOD az első tapasztalatok szerint igen hasznos lehet az európai kutatók számára. A jövőben ugyanakkor erőteljesebb marketing-munkát kell végezni a szolgáltatás ismertségének növelésére. Ezt segítheti elő, ha az EOD bekerül a WorldCat és a TEL adatbázisaiba, melyek a fő tájékoztató pontok az európai nemzeti könyvtárak munkájában. Nagy előrelépést jelentene az is, ha létrejönne az EOD keresőmotorja, és a használók a sok nemzeti katalógus helyett egy helyen kereshetnék a megrendelendő könyveket. Ez különösen akkor lenne előnyös, ha tartalmát a Google is indexelné, és így a felhasználókat közvetlenül az EOD-hoz vezetné. A továbblépés másik iránya lehetne a „nyomtatás rendelésre” (print on demand) szolgáltatás megvalósítása, melyet a felmérések szerint a jelenlegi használók 30%-a igényelne. A problémát ebben a tekintetben elsősorban nem a nyomtatás jelenti, hanem a kinyomtatott könyv szállítása és a megfelelő elektronikus fizetési rendszer létrehozása. (A feladat megoldására már történtek kísérlet az Amazon egyik amerikai leányvállalata, a *Booksurge* segítségével.) A fejlődés egy újabb iránya lehet a digitális könyv szövegminőségének növelése, valamint olyan formátumok létrehozása, melyek segítségével az e-könyvek az elektronikus könyvolvasók segítségével is olvashatók lennének. Fontos lenne az is, hogy a szolgáltatást a vakok és gyengén látók is használhassák. (A DAISY nevű formátum már erre is megoldást jelent bizonyos mértékben, de még több probléma megoldásra vár.)

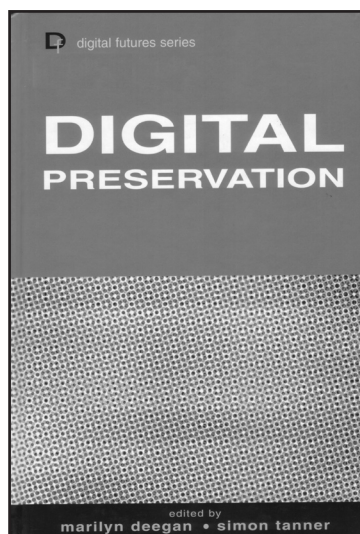
A digitális megőrzés kérdései

A szerkesztők (Deegan és Tanner) neve nem ismeretlen a Könyvtári Figyelő olvasói előtt, hiszen a *Digital Futures* elnevezésű sorozat első kötetéről már jelent meg ismertetés a lap hasábjain.¹ A digitális megőrzés kérdéseit tárgyaló kötet a sorozat harmadik tagja.

Bevezetőjüket azzal kezdik, hogy meglepőnek tűnhet, ha manapság valaki nyomtatott könyvet jelentet meg erről témáról. Hozzáfüzik azonban, hogy az összefüggő és átgondolt érvelés megfelelő fóruma ma is a nyomtatott könyv, amely hosszú távú megőrzésre is alkalmas, időálló formátum. Marilyn Deegan és Simon Tanner jegyzik a kulcskérdéseket áttekintő első fejezetet is. Felvetik, hogy sokak szerint a digitális megőrzés világosan megkülönböztethető a megőrzés más, hagyományos formáitól. Ez azonban csak részben van így, ezért a megőrzési kötelezettség fogalmait és alapelveit mindkét területen érdemes figyelembe vennünk.

A digitális megőrzés úgy definiálható, mint az a folyamat, amelynek során olyan környezetet hozunk létre és tartunk fent, amely a művek tárolása és/vagy használata szempontjából a legjobb, és az szolgálja, hogy megakadályozzuk e művek sérülését vagy romlását, továbbá lehetővé tegyük, hogy a lehetséges leghosszabb élettartamot éri meg.

A digitális megőrzés izgalmas kérdése a szurrogátumok használata vagyis az, amikor az eredetit egy olyan objektummal helyettesítjük, amelyik szimulálja annak tartalmát. A szurrogátumok hitelessége és elfogadásuk a felhasználók részéről legalább akkora probléma, mint maguknak a szurrogátumoknak a megóvása és konzerválása. Ráadásul a megőrzés sokkal több

Digital preservation / [ed. by] Marilyn Deegan and Simon Tanner. – London : Facet, cop. 2006. – XXIII. 260 p. – (Digital futures series)
ISBN 978-1-85604-485-1

figyelmet kapott, mint a hitelesség biztosítása. Szurrogátumokkal nem tudunk mindent pótolni, viszont szurrogátumok nélkül mindent elveszthetünk „romlékony” dokumentumok esetében.

Felmerül annak a kérdése is, hogy a digitális szurrogátumok helyettesíthetik-e a kipróbált analóg módszereket. A mikrofilm élettartama várhatóan 500 év, és van már ismeretünk romlásának mértékéről és tárolásának költségeiről. Nagyon kevés könyvtáros selejtezné az eredetit és bízna a digitális másolatban anélkül, hogy biztonsági mikrofilm-másolatot készítené. Minden digitalizálási projekt során érdemes megfontolnunk tehát, készítsünk-e mikrofilmet is. Vannak persze az eredeti dokumentumoknak olyan vonásai, amelyeket a mikrofilm nem tud megőrizni, digitalizálással viszont rögzíthetők.

A dokumentumok mellett az adatok megőrzése is fontos, mivel azokat mulékony hordozóra rögzítették, meghatározott fájlformátumban és átmeneti kódolási séma (programnyelv) szükséges ahhoz, hogy interpretálni tudjuk őket. A másik probléma az adatok összetettsége, valamint az, hogy az adatokból nyerhető jelentés attól is függ, hogy miként kapcsolták össze az egyes adatokat. Tudjuk, hogy a szöveges dokumentumok is igen összetettek, szerkezetüket azonban nem kell ahhoz megérteni, hogy meg tudjuk őrizni őket, csak interpretációjukra van szükség. Előfordulhat, hogy idővel elfelejtjük, hogyan lehet őket interpretálni, ennek fellelevenítéséhez azonban csak emberi képességek szükségesek. A helyzetet bonyolítja, hogy a digitális adatok esetében az adatok és az emberi értelmezés közé be kell iktatni a számítógépet.

Az adatok megőrzésének két olyan kulcskérdése van, amelyeknek meglepően kevés köze van az eredeti bitek és bájtok (bitfolyamok) megőrzéséhez:

- a fizikai hordozó megőrzése,
- az interpretáció, az olvasás és a felhasználás eszközeinek megőrzése.

A digitális adatok megőrzése azért sürgető, mert ezek természetes élettartama nem elég hosszú ahhoz, hogy várjunk új hordozók megjelenésére, ráadásul az adatok önmegőrző képessége rossz.

A digitális megőrzésnek közismerten számos módszere van. A technológia megőrzése, vagyis az a módszer, amikor a digitális forrást támogató hardver- és szoftver-platformokat őrizzük meg, meglehetősen nehezen kivitelezhető és költséges. A frissítés technikai szempontból egyszerű, és kicsi a kockázata annak, hogy adatokat veszítünk el, ráadásul más megőrzési módszerekkel együtt alkalmazható. A migrálás és a technológiák emulációja pedig viszonylag széles körben ismert és használt megőrzési formák. Ezek mellett számításba jöhet az adatrégészet is. Ez akkor válhat szükségessé, ha olyan digitális forrást kell megmentenünk, amely fontos információt tartalmaz és valamilyen váratlan esemény következett be.

Megőrzési stratégiaként a hardver emulációját helyettesíthetné. Nem őriznénk meg a programokat és nem is emulálnánk őket. Inkább az adatregészek fejtenék meg az adatstruktúrákat, ami olcsó, viszont kockázatos megoldás.²

A digitális megőrzés stratégiai kérdés, tehát különösen fontos stratégiáinak áttekintése. Ezzel kapcsolatban mindig felmerül annak kérdése, hogy mi az az információ, amelyet valamikor használni fognak, és melyik az, amelyiket sohasem. Mivel jósolni nem tudunk, a legjobb, ha a lehető legalacsonyabb szintre igyekszünk levinni a megőrzés költségeit, és nem nagyon figyelünk oda arra, hogy vannak olyan anyagok, amelyeket nem fognak a jövőben használni. Egy könyvelő mondhatja, hogy tudomása szerint egy adott archívum tartalmának 90%-át sohasem fogják használni, annak törlésével tehát megtakarítás érhető el. A digitális gyűjtemény kurátora erre azt válaszolhatja, hogy csak azt mondják meg, melyik az a 90%, mert azt azonnal törölni fogja.

A stratégia szempontjából az elvonatkoztatás életfontosságú. A megőrzés problémája ilyen nézetben két feladat megoldását jelenti:

- Biztosítsuk, hogy rendelkezésre álljon az a hordozó, amelyik lehetővé teszi a régi technológiától az újabb technológiába irányuló bitfolyam tárolását és másolását.
- Gondoskodjunk róla, hogy fennmaradjon az adatformátumok ismerete és képesek legyünk arra, hogy ezeket az adatformákat gazdaságosan dolgozzuk fel.³

Aligha véletlen, hogy a kötetben viszonylag előre került a metaadatok kérdése, különösen azért, mert a metaadatok sokfélék lehetnek. A – bitek sorozataként tárolt – digitális objektumok integritásának megőrzése jól ismert folyamat, amely kevés metaadatot igényel. Az, hogy hozzá is férhessünk a digitális tartalomhoz, már jóval összetettebb feladat. Szükséges az is, hogy ez a tartalom értelemmel bírjon. Tudnunk kell továbbá, hogy módosították-e a dokumentumot, és ha igen, ki, mikor tette ezt. Ez utóbbi dokumentálást olyan metaadatok szolgálják, amelyeket többféleképpen, például származási metaadatoknak

neveznek, és természetesen leíró metaadatokra is szükség van.⁴

Két írás is foglalkozik a web archiválásával, az elvi kérdések kifejtése mellett esettanulmányokat⁵ is felvonultatva. *Julien Masanès* írásában kifejti, hogy a weboldalak archiválása nem magától értetődő feladat. Először is az adott szájt összes oldalát meg kell találnunk, bár a http-protokoll nem ad teljes listát ezekről. A begyűjtésre használt automatikus eszközök (crawlerok) számára egyes linkek feloldása nehézséget jelenthet. A láthatatlan (deep) web meglete is okozhat problémákat. Az időtényező sem lényegtelen, hiszen például egyes belinkelt oldalak tartalma megváltozhat, és eltérhet attól, mint amilyen akkor volt, amikor a rá mutató oldalt begyűjtöttük. A webarchívumok kialakításakor ráadásul problémát jelent, hogy egy-egy weboldal nem olyan, mint egy (nyomtatott vagy digitalizált) könyv, amely véges számú oldalból áll, és amelynek meghatározott sorrendje⁶ van.

A költségek kérdése két fejezetet kapott. *Brian F. Lavoie*, aki – a szerkesztőket nem számítva – a neves szerzőgárda talán legismertebb tagja, többek között a bizonytalansági tényezőkről ír. Ezek egyike az, hogy nincs megegyezés arról, hogy melyek a megőrzés legjobb formái, milyen a bevált gyakorlata.

A másik bizonytalansági tényező a megőrzési idő. A kulturális örökség intézményei elkötelezettsége ebben a tekintetben nyitott végű, mivel örök időig kívánják megőrizni a rájuk bízott digitális objektumokat. Nehéz viszont megbecsülni, hogy például a jelenleg használt hardverek és szoftverek mikor fognak elavulni. Pedig a digitális megőrzés létjogosultságát éppen az adja meg, hogy a technológiai környezet folyamatos változása az eszközök elavulása folytán veszélyezteti a digitális objektumok fennmaradását. Maguk a megőrzés céljai is bizonytalanok, azaz közel sem olyan egyértelműek, mint az analóg dokumentumok esetén. Az előbbieket megőrzésének formája különbözhet eredeti formájuktól.

A megőrzés, formájától függetlenül jelentős és folyamatosan felmerülő költségeket jelent. Nemcsak előzetes beruházásokra van tehát szükség,

hanem a repozitóriumok fenntartásának anyagi feltételeit is biztosítani kell.

A digitális megőrzés egyre inkább folyamatos tevékenységgé kell, hogy váljon. Proaktív módon meg kell előznie a károsodásokat és az elavulást, tehát nem csak reagálnia kell a már bekövetkezett elavulásra.⁷

Stephen Chapman írásának beszélő címet adott: „A hosszú távú megőrzésben a pénz számít”.⁸

A kötet záró fejezetei közül az első a digitális megőrzéssel kapcsolatos európai uniós megközelítéseket mutatja be⁹. Ezt követi az a fejezet, amely számos projektet elemez esettanulmány formájában¹⁰.

A könyv, bár többszerzős, nem tanulmánygyűjtemény, hanem egységes mű kíván lenni, amit alátámaszt az is, hogy egyetlen, egységes irodalomjegyzék járul a fejezetekhez.

Érdeemes viszont a könyvvel kapcsolatos egyik külföldi recenzió néhány megállapításával ki-

egészítenünk az eddig mondottakat, melyekkel messzemenően egyetérthetünk, ráadásul ez az ismertetés a tekintélyes *Journal of Documentation* hasábjain jelent meg. Azt olvassuk benne, hogy a könyv hasznos bevezetés a digitális megőrzés világába. A fejezetek hossza és részletessége változó, emiatt a kifejtés néha nem eléggé informatív és nehezen olvasható, miközben jól ismert szakértők írásait olvashatjuk, ami önmagában is érdem és egyúttal meg is magyarázza a fejezetek egyenetlenségét és azt, hogy a szerkesztők által írt bevezető tanulmányon kívül az írárok nem alkotnak koherens egészet, ilyen módon a mű a klasszikus értelemben nem is nevezhető kézikönyvnek. Ez a könyv nem a szakértőknek szól, hanem azoknak, akik egy keveset már tudnak a megőrzésről, viszont tudásukat bővíteni szeretnék.¹¹

Koltay Tibor

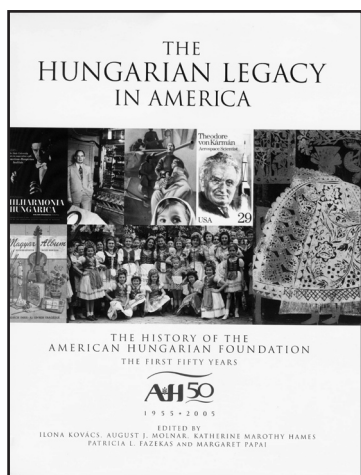
Jegyzetek

- 1 Deegan, M., Tanner, S.: Digital futures. Strategies for the information age. London: Library Association Publishing, 2002. Ismerteti Koltay Tibor: A digitális jövő. = Könyvtári Figyelő, 49. évf., 2003. 4. sz., 837–841. p.
- 2 DEEGAN, M. – TANNER, S.: Key issues in digital preservation. In: Digital preservation. 1–31. p.
- 3 HOLDSWORTH, D.: Strategies for digital preservation. Uo. 32–59. p.
- 4 WENDLER, R.: The status of preservation metadata in the digital library community. Uo. 60–77. p.
- 5 MASON, E.: Web archiving activities: case studies. Uo. 98–105. p.
- 6 MASANÉS, J.: Web archiving. Uo. 78–97. p.
- 7 LAVOIE, B.F.: The costs of digital preservation. Uo. 106–132. p.
- 8 CHAPMAN, S.: It's money that matters in long-term preservation. Uo. 133–146. p.
- 9 MCKINNEY, P.: Some European approaches to digital preservation. Uo. 147–165.
- 10 KELLY, J. – MASON, E.: Digital preservation projects: some brief case studies. Uo. 166–217. p.
- 11 VILAR, P. c.n. = Journal of Documentation, Vol. 64. 2008. No. 4. 628–630. p.

A JISC (Joint Information Systems Committee),
a brit felsőoktatási informatikát finanszírozó testület bejelentette,
hogy 2010 augusztusától nem tudja finanszírozni teljes egészében az Intute (<http://www.intute.ac.uk>)
multidiszciplináris forráskalauz működését. A JISC mindig törekedett arra, hogy az általa támogatott
intézmények alternatív finanszírozási forrásokat is keressenek. A jelenlegi gazdasági helyzetben azonban
erre nincs reális lehetőség. Az Intute augusztus elseje után is elérhető lesz, de karbantartását minimális
mértékben fogják elvégezni.

(Eredeti forrás: <http://www.intute.ac.uk/blog/category/intute-news>;

Katalist, 2010. febr. 28. Koltay Tibor híre)

The Hungarian legacy in America : the history of the American Hungarian Foundation : the first fifty years, 1955–2005 / ed. by Ilona Kovács [et. al.]. – New Brunswick, NJ : American Hungarian Foundation, cop. 2007. – 288 p.

Az Amerikai Magyar Alapítvány ötven éve

A gyors és rövidített formában továbbított információhoz szokott mai nemzedék nem szívesen olvas el egy könyvet az elejétől végig. *Egy egész könyvet?* Még a pár soros online fórumbejegyzést is vonakodva. A hagyományos magyar módszerrel szótagolva olvasás-tanulást az angol nyelvű szöveg esetében a képolvasás váltja fel, ami szintén kedvez a nem lineáris olvasási módnak. A New Jersey állambeli New Brunswickban székelő Amerikai Magyar Alapítvány alapításának ötvenedik évfordulójára készült, lapozgatnivaló-olvasgatható könyv nem feltétlenül az sms-en és twitteren felnőtt ifjabb nemzedék számára íródott, mégis több generációnak, olvasónak nyújthat maradandó élményt. A képekkel és eredeti dokumentumokkal gazdagon illusztrált angol nyelvű emlékkötet részletekben gazdag és érdekes olvasnivalót kínál a történeti visszatekintésre vágyó és a jövőbe néző olvasó számára. A könyv végén magyar nyelvű összefoglaló is található.

A közel háromszáz oldal leíró fejezetei az Alapítvány történetét követik nyomon az 1955-ös Illinois állambeli alapítástól kezdve a mai otthonául szolgáló Magyar Örökség Központba, amelynek L-alakú épületében békésen megfér a könyvtár, levéltár, múzeum és ajándékbolt a tudományos, kulturális és szórakoztató rendezvényekkel. A tartalmilag és formailag változatos kötet mozgalmas ötven évről tanúskodik. Az Alapítvány egységei egy-egy külön fejezetet kapnak, így betekintést nyerhetünk a könyvtár, levéltár és a múzeum életébe is. A non-profit alapítvány tevékenységének történeti áttekintése más szervezetek számára is ötleteket adhat. Az 1952–59 között az Elmhurst College (Illinois állam) Magyar Tanszékének vezetője, *dr. Molnár Ágoston* (August J. Molnar) irányításával alapított szervezet 1959-ben költözött a New Jersey állambeli New Brunswickba. A New York belvárosától egy órányira található, hagyományosan magyarlakta vidék jó választásnak bizonyult a magyar tudományos és kulturális élet egyik központjának kialakítására. New Jersey Állam Egyetemén, a Rutgersen, szintén az Alapítvány támogatásával indult meg a magyar nyelv és kultúra oktatása 1959-ben, Molnár professzor révén. Az Alapítvány azóta is ösztöndíjakkal, kiadványokkal, rendezvényekkel és számos egyéb módon járul hozzá a magyar nyelv és kultúra terjesztéséhez az Egyesült Államokban. Az Alapítvány oktatási és tudományos programján kívül fontos feladatának tekinti az

amerikai magyar kulturális örökség megőrzését. Az Alapítvány által gyűjtött adományokból épült, Papp László tervei alapján készült Magyar Örökség Központot 1989-ben adták át, amely méltó otthont ad a könyvtári, levéltári és múzeumi gyűjteményeknek.

A kötet első három fejezete az elmhursti éveket tekinti át, hiszen az Alapítvány szorosan kapcsolódik az egyik legkorábbi magyar felsőoktatási tanszékhez. Az 1941-től működő magyar tanszék a református egyház által fenntartott Elmhurst College-ban dr. Dienes Barnabás vezetésével az amerikai magyar közösség számára jelentett továbbtanulási lehetőséget, amelyet az amerikai magyar szervezetek is támogattak hallgatóknak nyújtott ösztöndíjakkal. A program bővítése a Magyar Tanszék új vezetőjének, dr. Molnár Ágostonnak a nevéhez fűződik, aminek eredménye a jelenlegi Alapítvány Molnár professzor irányításával azóta is.

Tíz fejezet mutatja be az Amerikai Magyar Alapítvány működését tevékenységek szerint csoportosítva. A leíró részeket az Alapítvány működtetésében kiemelkedő egyének rövid életrajza, korabeli újságkivágások és tudósítások, személyes és hivatalos levelek, értesítések, köszönőlevelek, fényképek teszik szemléletesebbé. A kezdetben Amerikai Magyar Tudományos Alapítvány néven működő szervezet ambiciózus tervekkel és programokkal indult, amelyek között említést érdemel az első egész estét betöltő Bartók-koncert a Carnegie Hallban Doráti Antal vezényletével, ahol Yehudi Menuhin játszott hegedűn. Ebből az időből származik egy könyvészeti érdekesség, a *Magyar Album* címet viselő kiadvány Incze Sándor szerkesztésében, amely elsőként adja közre az amerikai magyarság jelentős tudományos és kulturális tevékenységét olvasmányos formában, egy kötetbe szerkesztve a magyar irodalom néhány kiemelkedő alkotásával. Egy teljes fejezet szól a Rutgers Egyetemi magyar oktatásról 1959–1965 között, amelynek folytatásaként a magyar állam 1990 óta küld két évente anyanyelvi lektort a Magyar Intézetbe. A kezdeti időszak kulturális és tudományos előadássorozatain kívül erre az időre tehetők az

első magyar származású amerikaiak és a magyar vonatkozású teljesítmények elismerésére alapított díjak, amelyeket jótékonyági rendezvényeken, ünnepélyes keretek közt adnak át.

Az 1966-ban új nevet kapott Amerikai Magyar Alapítvány az oktatási és tudományos célkitűzései kiegészítéseként komoly adománygyűjtő tevékenységbe kezdett azzal a céllal, hogy a magyar tudomány és kultúra egyik amerikai központjának új otthont építsen. A magyar kulturális események mellett a társasági jellegű díjátadó ünnepségek, vacsorák és bálók egyre népszerűbbé váltak, főleg az idősebb nemzedék körében. A nagyközönség számára évente megrendezett Carousel bál mellett azóta is népszerű és jelentős esemény a két legrangosabb kitüntetés, a George Washingtonról és az Abraham Lincolnról elnevezett díjak átadása. Az Alapítvány olyan kiváló egyéneknek adományozza díjait, akik a tudomány, oktatás, kultúra, stb. területén kiemelkedő eredményt érnek el. A George Washington-díj átadása New Yorkban történik, a Lincoln-díjat pedig ott adják át, ahol a díjazott munkálkodik. A non-profit Alapítvány vezetősége a fizetség nélkül végzett alapítványi munka mellett az ugyancsak nagy hagyományokkal rendelkező adományozásra számított, és rövidesen valóban összegyűlt az épület átalakításához szükséges hárommillió dollár. A jótékony célú adományozás és a legfőbb adományozók is külön fejezetet kapnak, nevük az épületben elhelyezett dicsőségtábláról a könyvbe is bekerült.

A Magyar Örökség Központ átadása után került végleges helyére a könyvtár és archívum, amelyek együtt egy egész fejezetet kapnak a könyvben. Az elsősorban magyar témájú, de vegyesen angol és magyar nyelvű könyvgyűjteményt gazdag levéltári anyag egészíti ki, így az Alapítvány a többi dokumentumtípussal (periodika, aprónyomtatvány és audiovizuális anyagok) együtt felbecsülhetetlen történeti értéket képviselő forrással szolgál az amerikai magyarság történetét kutatók számára. A gazdag állomány kötetei a Rutgers Egyetem katalógusában is megtalálhatók egy nemrégiben kötött megállapodás alapján. Ennek kiemelkedő szerepe van a magyar nyelvű

és témájú könyvek ismertségét illetően, mivel a Rutgers rendszerén keresztül jut el számos magyar vonatkozású rekord a nagy országos integrált katalógusokba és válik elérhetővé az interneten keresztül. A levéltár jelentős amerikai magyar vonatkozású dokumentációt őriz, mint például a Bethlen Gyűjtemény, az amerikai magyar reformátusok teljes archívuma és az egyik legrégebbi amerikai magyar egészségégbiztosító, a William Penn Társaság archívuma.

A múzeumi gyűjteményről és a kiállítások történetéről írt fejezet képekben is visszaadja a rendezvények sokféleségét. Kiemelhető a környéken lakó más népek kultúrája iránti megbecsülést kifejező Karácsonyfa Fesztivál, amelynek alkalmából évről évre különböző népcsoportok ifjú képviselői mutatják be népszokásaikat 10–15 nemzet hagyományainak megfelelően feldíszített karácsonyfa közepette. Az utolsó előtti fejezet, a New Brunswick-i magyar közösség története, eseményei, rendezvényei nagyobb történeti-társadalmi összefüggésbe helyezik az Alapítvány szerepét az amerikai magyarság életében. Megemlítendő a június első szombatján rendezett magyar nap (Hungarian Festival), ahová több száz kilométerről is eljönnek a magyarok egy-egy jó pecsenye, lángos vagy palacsinta reményében, és ezek a szavak már nem ismeretlenek a környéken lakó, csak angolul beszélő amerikaiak előtt sem. A magyar kultúra népszerűsítésében ezen a napon is elől jár az Alapítvány, amely sokféle rendezvénynek ad otthont egy helyszínen.

Az utolsó fejezet az Amerikai Magyar Alapítvány fennállásának 50. évfordulójának szervezését és az ötvenéves jubileumi ünnepségeket

dokumentálja, közöttük a Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban 2005. szeptember 15–17. között rendezett háromnapos nemzetközi tudományos konferenciát és kiállítást. Ennek jelentősége, hogy az amerikai-magyar kapcsolatok fejlődésében nagy szerepet játszó Alapítvány Magyarországon is az érdeklődés központjába került. Az Amerikai Magyar Alapítvány már korábban kölcsönös egyezményt kötött a Magyar-Amerikai Fulbright Alapítvánnyal és az Országos Széchényi Könyvtárral. Az évforduló alkalmából ez alkalommal Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián adták át az Alapítvány Abraham Lincoln-díjait a Magyar Tudományos Akadémiának, az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek, a magyarországi Fulbright Bizottságnak és az Országos Széchényi Könyvtárnak kiemelkedő szerepükért, amelyet az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország közötti kapcsolatok fejlesztésében, az intézmények együttműködésében nyújtottak.

Jóllehet az Alapítvány díjazta a magyar szervezőket azért, hogy elősegítették a magyar kulturális örökség értékeinek felismerését és megértését az Egyesült Államokban és az amerikai történelmi hagyományok megbecsülését Magyarországon, a kötet maga is megérdemelne egy díjat. Addig is, minden elismerésünk a heroikus munkáért a szerkesztőknek, *Kovács Ilnának, Molnár Ágostonnak, Katherine Marothy Hamesnek, Patricia Fazekasnak és Margaret Papainak*. A kötet amerikaiak, amerikai magyarok és magyarok könyvespolcára egyaránt ajánlható.

Hajnal Ward Judit

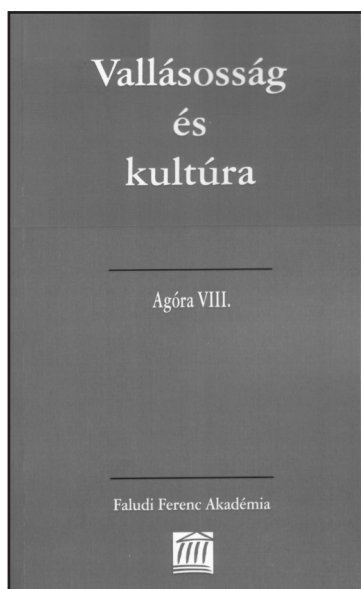
A MEK-ben is elérhető a Hídszerepek

Ezentúl az OSZK honlapjáról, a Magyar Elektronikus Könyvtárban is elérhető a Hídszerepek

(Cigány integrációs kérdések) című tanulmánykötetet, mely 2008-ben jelent meg

Nagy Attila és Péterfi Rita szerkesztésében az OSZK Nemzeti téka sorozatában.

(Katalist, 2010. jan. 18. Nagy Attila tájékoztatása)

Vallásosság és kultúra : a Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Köreinek tanulmánykötete / szerk. Gereben Ferenc. – Budapest : Faludi F. Akad., 2009. – 379 p. ISBN 978-963-06-7334-1

Vallásosság és kultúra

1999-ben a jezsuita Párbeszéd Házához kapcsolódó Faludi Ferenc Akadémia keretein belül egy új tudományos kör alakult. A fiatal értelmiségiekből, főként szociológusokból, illetve a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológia szakos hallgatóiból szerveződő műhely azt a célt tűzte ki maga elé, hogy fórumot biztosítson olyan fontos társadalmi kérdéskörökről folyó diskurzusoknak, mint a vallásosság, kultúra és értékrend viszonyai.

A *Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Köre* (továbbiakban FIVÉSZ) havi rendszerességgel ül össze. A tagság folyamatosan bővül, új hallgatók, új érdeklődők kapcsolódnak be a műhely tevékenységébe akár saját kutatásuk prezentációjával, akár érdeklődőként. A kezdeti tagságból már nem mindenki vesz részt aktívan a kör munkájában, de időről időre felbukkannak a régi arcok is. Legutóbb 2009 májusában, amikor tízéves születésnapját ünnepelte a FIVÉSZ. Erre az alkalomra készült a „*Vallásosság és kultúra*” című, döntően fivészes szerzők munkáit felvonultató tanulmánykötet, összefoglalva és ünnepelve az évfordulót.

A kötetben 16 tanulmánnyal találkozunk, melyek különböző műfajokat képviselnek. Találunk köztük szakdolgozati összefoglalókat, doktori disszertáció bemutatásokat, kutatási jelentéseket. Közös bennük, hogy mind elhangzottak előadás formájában a FIVÉSZ műhelyében. A tanulmányok egy részét a szerzők 2006. május 12-én prezentálták a Faludi Ferenc Akadémia által rendezett „Vallásosság és kultúra” címet viselő konferencián.

A kötet szerkesztője a FIVÉSZ vezetője és alapítója: Gereben Ferenc, a PPK Szociológiai Intézetének tanára.

A tanulmányok négy nagy téma szerint különülnek el. Hat tanulmány a „*Vallásosság, értékrend, művelődési szokások*” témakörében vizsgálódik. Az itt szereplő munkák többségükben a téma hazai viszonyairól készült kvalitatív felmérések eredményeit mutatják be. Őket követik a „*Felmérések a határon túli magyarság körében*”: három dolgozat tartozik ehhez az alcímhez, egy a zágrábi magyarok, kettő pedig a zetelaki székelyek körében vizsgálódik.

A kötet harmadik fejezete a „*Közép- és felsőfokú oktatás*” címet viseli. Főleg történeti megközelítésekkel találkozhatunk itt a magyarországi katolikus egyetemalapítási kísérletekről, a leány-középiskolák jogi szabályozásáról a második világháború előtt, a nemek kiegyenlítődésének történetéről az oktatásban, illetve a felekezeti oktatásügy médiában való megjelenéséről a rendszerváltás után.

A „*Szerzetek és vallásfelekezet*” témakör első tanulmánya a szerzetesnők identitásának változásait követi figyelemmel a szocializmus időszakában, és végül két felekezetről szóló kutatási beszámoló zárja a kötetet.

Tekintsük meg most közelebbről is az egyes tanulmányokat. A tanulmányok sorát *Földvári Mónika: Vallásosság és értékek együtt járása a magyar társadalomban* című dolgozata nyitja. Földvári Mónika (szociológus, egyetemi adjunktus) tanulmányában doktori disszertációjának eredményeit foglalja össze. Alapkérdése, hogy a vallásos emberek valóban mást tartanak-e fontosnak, értéknek, mint a nem vallásosak. Kutatása során többváltozós statisztikai eszközök segítségével elemezte a *European Values Studies* 1999-es adatait. Öt életkori kohorszt vizsgálva megállapítható, hogy a generációk jelentősen eltérnek mind az értékek, mind a vallásosság terén. A kutatás érdekes felfedezése, hogy ezek az eltérések a vallásosság tekintetében erőteljesebbek, tehát az értékek változói stabilabbnak tűnnek a vallásosság változójánál az egyes generációk között. A szerző végkövetkeztetésként arra jut, hogy Magyarországon az eltérő vallási típusok eltérő értékrendekkel járnak együtt. A tanulmány egyik legizgalmasabb része az a leírás, amit az egyes vallási típusok értékrendi sajátosságairól olvashatunk. Már „nem azt mondhatjuk, hogy „más fontos a vallásosoknak”, hanem inkább azt, hogy „más fontos a másképp vallásosoknak.”

Rosta Gergely: Ifjúság, vallás, kultúra című kutatási összefoglalója folytatja a tanulmányok sorát. A szerző a FIVÉSZ titkára, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológia Intézetének munkatársa. Logikusan strukturált, könnyen áttekinthető összefoglalójában a magyar fiatalokra jellemző vallásosság alapvonásairól ad részletes képet az *Ifjúság2004* nagymintás (8000 fős), 15–29 éves fiatalok körében végzett kutatás eredményei alapján. A beszámoló részletes: fontos információkat nyerhetünk többek között a vallásosság korosztályos és szocio-demográfiai mutatóiról, a fiatalok értékorientációjáról, olvasáskultúrájáról és társadalmi-politikai aktivitá-

sáról. A szerző azt tapasztalta, hogy az „egyház tanítása szerint” vallásos fiatalok több könyvet olvasnak és birtokolnak, mint az ifjúsági átlag. A kötet szerzői között szerepel Nagy Attila olvasáskutató a *Vallás és olvasás (Pillanatfelvétel 2005-ből)* című írásával. Az OSZK 2005-ben tíz kérdéssel bekapcsolódott a TÁRKI egyik 1992 óta folyó országosan reprezentatív, longitudinális kutatássorozatába, így 3674 tizenennyolc éven felüli interjúalanyhoz jutottak el kérdéseikkel. E minta alapján járja körbe a tanulmány a vallás és az olvasás összefüggéseit. Az olvasási szokások, olvasói ízlések világa az adatok nagy gazdagságában tárul fel előttünk. A kutatás eredményeinek köszönhetően új tendencia bontakozik ki: a felmérés 1985-ös előzménye (Gereben 1998) még azt mutatta, hogy a nem vallásosak minden iskolai végzettségi csoportban (kivéve a diplomásokat) többet olvasnak a vallásosaknál. A jelen felmérés eredményei ezzel szemben azt mutatják, hogy az egyházasan vallásos réteg a nem vallásos réteggel együtt alkotja a magyar társadalom legaktívabb olvasóinak csoportját. A maguk módján vallásosak az országos átlagot hozzák, a legkevesebbet olvasók pedig a vallásosság kérdésében bizonytalanok.

Szorosan a fenti témához kapcsolódva *Gereben Ferenc*, a FIVÉSZ vezetője és a kötet szerkesztője, *Olvasási, művelődési szokások és a vallásosság* című tanulmányával folytatja a sort. Írásában a nyolcvanas évektől napjainkig tekinti át a vallásosság és a kultúra összefüggéséről szóló kutatások eredményeit. Foglalkozik a befogadás-vizsgálatok eredményeivel, médiafogyasztási szokásokkal, tárgyalja a felekezeti habitusok különbségeit, a felekezeti iskolák kulturális tőkéjével kapcsolatos kutatásokat. A „katakomba-kereszténység” fogalmának segítségével közelebb visz minket az egyházasan vallásos emberek olvasási szokásaiban bekövetkezett tendenciaváltás megértéséhez: a rendszerváltás előtt az egyházasan vallásosak könyvolvasási adatai valójában a vidéki, vallásosságukat bevalló réteg olvasási szokásait takarják. Mindemellett azonban többekben létezett egy belső, „katakomba-keresztény” értékrend,

mely az elnyomottság érzése mellett egy belső békét megerősítő minőség tudattal is társult. Ez a minőség tudat terjedt át a rendszerváltást követően az olvasáskultúrára is, ahogy azt Nagy Attila 2005-ös adatai is mutatják.

Bóné Veronika szociológus a következő dolgozat szerzője. A „*Regnum Marianum*” (felnőtt) katolikus közösség vallási, nemzeti és kulturális identitása egy 2003-ban a felnőtt regnumosok körében készült önkitöltős kérdőíves felvétel eredményeit mutatja be, és tár elénk rendkívül érdekes információkat a közösségről a vallásosság, közösségi élet, nemzeti identitás, olvasási és egyéb művelődési szokások területéről. A kutató kimutatja, hogy a társadalomban működő atomizálódási és kommercializálódási tendenciák hogyan fékeződnek le a hagyományörző és széles kapcsolathálóval rendelkező regnumi közösségek belül.

A „Vallásosság, értékrend, művelődési szokások” c. fejezet utolsó tanulmánya Görgöy Rita szociológus PhD-hallgató tollából ered (*Vallási és kulturális beállítódás interjúk tükrében*). Tanulmányában huszonegy interjút elemez, amelyeket a Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet „Vallásosság és Kultúra” 2000-es kutatásának keretén belül készített. Alapkérdése, hogy kimutatható-e kapcsolat a vallásosság és a kulturális beállítottság között az egyes interjúalanyok gondolat- és érzésvilágában. Az interjúk elemzése után a szerző három kategóriába csoportosítja a válaszadókat. Néhány interjúalany esetében teljesen különbözik egymástól a két beállítottság, valamivel több válaszadónál szinte teljes egybeesés mutatkozik a két tényező között, a legnagyobb csoportban pedig kimutatható, de viszonylag laza a kapcsolat a vallásosság és a kulturális beállítódás között.

Felmérések a határon túli magyarság körében című témakörbe lépünk a második fejezet felütésekor. Az ide tartozó három tanulmányt Babos János történelemtanár és szociológus nyitja meg: *A zágrábi magyarok nemzeti és vallási azonosságtudatának kérdése* foglalkoztatta. Az 1991-es census 22 355 magyar nemzetiségű személyt számlált Zágrábban, 2001-ben viszont

már csak 16 595-öt. A jelentős csökkenést látva teszi fel a szerző a kérdést, vajon számolni kell-e nyelvi, majd etnikai asszimilációval, ha a tendencia így folytatódik. A kutatás keretében 156 magyar nemzetiségű 18 éven felüli személyt kerestek fel a lakásukon 2003 végén, és tettek fel nekik nemzeti identitásuk, jövőképük, vallásosságuk, történelmi tudatuk megismerésére irányuló kérdéseket. A tanulmány célja, hogy árnyalt képet adjon a zágrábi magyarok nemzeti és vallási identitásáról, valamint felhívja a figyelmet olyan tendenciákra, amelynek megállítása, megfordítása halaszthatatlan feladat.

Éhmann Gáborné Havas Mária szociológus, PhD-hallgató az *Olvasói szokások és értékrend a székelyföldi Zetelakán* című írás szerzője. A zetelaki olvasói szokások kutatása 2002-ben kezdődött egy kérdőíves adatfelvétellel, amelyet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem diákjai folytattak a településen. Ennek eredményeit vetette össze a szerző saját, 2004-es zetelaki mélyinterjú vizsgálatának eredményeivel, valamint a Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet erdélyi reprezentatív felméréséből nyert adatokkal. A zetelaki olvasói viselkedés tanulmányozása által képet kapunk arról, mennyire hasonlít „egy lassan modernizálódó, de hagyományaihoz még erősen ragaszkodó, és kulturális értékeknek nagy jelentőséget tulajdonító falusi társadalom” olvasási kultúrája a modern szokásokhoz, trendekhez.

Zetelakán maradunk a tanulmánykötet következő írásában is: Karczagi Alexandra és Klausz Boriska: *Vallásosság Zetelakán (Egy székely falu vallási élete az ezredfordulón)* a vallási magatartás kérdését járta körül a már fent említett 2002-es falukutatás során. (A szerzők szociológusok.) A lakosság 94%-a katolikusnak vallotta magát, s a falu lakosságának vallásossága átlagon felülinek mutatkozott: „Hitük erősségének, vallásgyakorlásuk aktivitásának, egyházhoz kötődésük intenzitásának mutatói egyaránt meggyőzően magasabbak, nemcsak a magyarországi, hanem az átlagos erdélyi adatoknál is.” A szerzők ennek a vallási életnek az alapos bemutatását végzik el.

A harmadik fejezet címe *Közép- és felsőfokú oktatás*. Az első ide tartozó szerző *Kern István*, történelemtanár, szociológus. A *Katolikus egyetem-alapítási kísérletek Magyarországon 1867–1918* nyitja azt a blokkot, amely már elsősorban történelmi adatokkal dolgozik. Bemutatja azt a folyamatot, amelyben a Katolikus Egyház a kiegyezés után kiszorul az általa alapított – 1872-ig első és egyetlen – magyar egyetemből. Részletes leírást ad azokról az összefogásokról, mozgalmakról, amelyek erre a kiszorulási folyamatra reagáltak a XIX–XX. század fordulóján. Arra is választ kapunk a tanulmányban, hogy miért nem jártak sikerrel ezek a kezdeményezések.

Következő szerzőnk, *Rébay Magdolna* neveléstörténész, egyetemi tanársegéd *Leányközépiskolák jogi szabályozása (1895–1945)* című tanulmányával találkozhatunk a kötetben. Írásában összefoglalja azokat a törvényeket, rendeleteket, vitákat, amelyek a leányközépiskolai oktatás jegyében születtek. A viták ismertetése során többek között Kéthly Anna, Klebelsberg Kunó e kérdésről alkotott álláspontját ismerhetjük meg. A viták tárgya legtöbbször az iskolatípusok hatékonysága, a koedukáció, illetve a tantárgyak és óraszámok meghatározása az egyes iskolatípusokban.

A *Nemek és igenek az oktatásban* címet viselő tanulmányával *Vépy-Schlemmer Éva* szociológus, PhD-hallgató az előző témához kapcsolódik. A feminizmus elméletének rövid bemutatása mellett ő is a nők oktatásának kérdéskörét vizsgálja, Mária Teréziáig visszanyúlva. Elsődlegesen a nők felsőoktatásban való részvételének lehetőségeit követi figyelemmel, a jogi feltételek változásaival együtt. Az első hallgatónő, Glücklich Vilma beiratkozásától egészen napjainkig – európai szintű felmérések eredményét is ismertetve – tárja elénk a nők esélyeinek változásait a felsőoktatásban. A tanulmányban szó esik a nemi sztereotípiák iskolai szocializációjáról is. Habár Magyarországon az egyetemi hallgatók között nagyjából azonos a nemek aránya, 1999-ben az összes doktori címek 8, az összes kandidátusi címek 18%-át szereztek csak meg nők.

A történelmi tárgyú írások közül *Révay Edit* szo-

ciológus, főiskolai docens tanulmánya tárgyalja a legfrissebb történéseket. A *Felekezeti oktatásügy és a média a rendszerváltozás után* címet viselő tanulmánya új stílust, új műfajt képvisel a kötetben: a rendszerváltozás óta az egyházi oktatással kapcsolatosan kirobbant nagyobb konfliktusok sajtórepresentációjával foglalkozik, elemezve a megjelent cikkeket tartalmukban, hangvételükben, műfajukban. Emellett a szerző iskolatípusonként bemutatja az egyházi intézmények számának gyarapodását a rendszerváltozás után.

Újból témakört váltva a *Szerzetek és vallásfelekezetek* fejezetéhez érkezünk. *Bögre Zsuzsanna* egyetemi docens tanulmánya nyitja a fejezetet. A „*Ruhát cseréltek, de szívet nem...*” (*Szerzetesnők identitása 1950 előtt és után*) cím idézet, és annak az ötven élettörténet-interjúnak az egyikéből származik, amelyet a szerző készített a hivatásukat a szétszórátás idején is megőrző szerzetesnővérekkel. Megtudhatjuk, miként bomlik két élesen elkülönülő szakaszra életük 1950-től, melyek voltak azok az utolsó közös élmények, amelyekből a következő években, évtizedekben táplálkozhattak, milyen módon tudtak alkalmazkodni a szocializmus időszaka alatt úgy, hogy rend nélkül is meg tudták élni és tartani hivatásukat (új dimenziót adva ezzel a szerzetesi hivatás fogalmának), és miként hatott mindez a rendszerváltozás utáni vissza-illeszkedésükre. A tanulmány közel hozza a szerzetesnővérek tragédiáját, betekintést enged megoldási útjaikba.

A *Magyarországi keresztény felekezetek különbözőségei és azonosságai* című írás szerzője *Sziklai István* szociológus, PhD-hallgató. Tanulmányával visszatérünk az elmúlt évtized felekezeti viszonyainak vizsgálatához. A már többször is említett *Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet* 1999-es kutatása 58 mélyinterjúval, fél-strukturált kérdőívvel gyűjtött információt a különböző vallási felekezetek kapcsolatrendszeréről, önmagukról és az egymásról alkotott képükről, ezen képek szerinti különbözőségeikről, hasonlóságairól. A válaszadókat négy csoportra osztották (katolikus, református, evangélikus,

felekezeten kívüli); e csoportok egymáshoz való viszonyát, egymásról alkotott képét mutatja be szerző. A lehetséges különbözőségeket három kategóriába sorolta: teológiai, szertartásbeli és formai különbözőségbe. Az egyes válasz-kategóriákból azt is jól el lehetett különíteni, hogy a véleményező mennyire behatóan ismeri az egyes egyházakat (pl. formai jegyek külső szemlélő számára is láthatók, a szertartásbeliek közvetlen tapasztalatokra épülnek).

A kötetet *Kamarás István*, az MTA doktora zárja *Vallásosság, életstílus, kultúra* címet viselő tanulmányával. Tíz vallásos közösség és egy ateista kontrollcsoport vallásosságát tanulmányozta a szerző négy választóvonal mentén: 1) Krisna-hívők, 2) keleti vallások, 3) történelmi egyházak, 4) neoprotestáns egyházak. (A vizsgálatban csak felsőfokú végzettségű, 20–35 év közötti fiatalok vettek részt.) Az érintett témakörök három fő téma szerint különültek el: 1) a vallásosság domináns dimenziója, szentnek tekintett dolgok köre, istenkép; 2) értékrend, világszemlélet (optimista-pesszimista), szexualitás, humorérzék fontossága; 3) művészetekhez való viszony.

A tanulmányban végig követhetjük az említett témakörök nem egy kérdésében a közösségek

közi különbségeket (táblázatokkal is szemlélítve), és kirajzolódik a kép az egyes felekezetek vallásosságáról, életstílusáról, értékrendjéről.

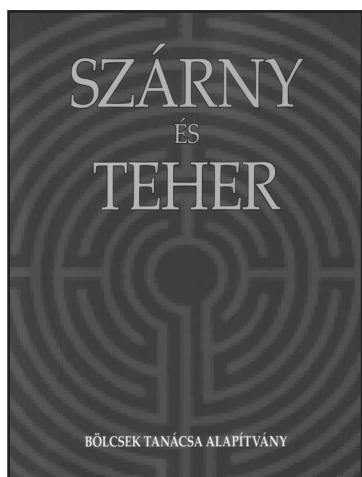
A *Vallásosság és kultúra* című kötet egyik legfőbb hozadéka, hogy sokoldalú képet nyújt az ezredforduló vallásosságáról és kulturális magatartásmódjairól. A tanulmányok leginkább a vallásos népesség értékrendjének, művelődési szokásainak ismertetését tűzték ki célul, főleg felekezeti összehasonlításban. Az első fejezet kifejezetten olyan információk tárháza, amelyek feltétlenül szükségesek a vallásosság és kultúra jelenlegi hazai viszonyainak megértéséhez, a kötetet végigolvasva pedig kirajzolódik egy átfogó kép a vallásosság, értékrend aktuális tendenciáiról.

Az összeállítás érdeme, ami egyben a FIVÉSZ egyik legnagyobb érdeme is, hogy fiatal kutatókat szólaltat meg és von be a vallásosságról szóló diskurzusokba. A neves szerzők írásai mellett szép számmal találkozunk PhD-hallgatók és kezdő kutatók munkáival, ami egyben annak is a jele, hogy a vallásosság témája a kezdő kutatók körében is népszerűségnek örvend.

Péceli Melinda

A Vallás és kultúra c. kötet megvásárolható a Teleki Teka Könyvesboltban (1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.)

Információ: www.telekitekita.com

Szárny és teher : ajánlás a nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésére és a korrupció megfékezésére / [közread. a] Bölcsék Tanácsa Alapítvány. – [Budapest] : Bölcsék Tanácsa Alapítvány, 2009. 219 p.
ISBN 978-963-06-8634-1

Az ország szárnya és terhe

„Az oktatás mind az egyén, mind az egész nemzet számára a legfontosabb kitörési esély.”

2010. január 29-én délelőtt 10 órára Súlyom László köztársasági elnök úr a Sándor-palotába könyvbemutatóra invitálta a hazai sajtó képviselőit. Amint bevezetőjében elmondta, a könyv előszavában leírta *„Magyarországon a köztársasági elnöknek eleve kevés lehetősége van arra, hogy az ország alapvető problémáiba operatív módon beleszólhasson. A törvények megvétőzése legfeljebb utólagos korrekciókra alkalmas. A jövőt illetően beszédekre és szimbolikus aktusokra van utalva.”* (5. p.) Ha tehát az elnök az ország és a nemzet fontos ügyeiben ennél hatékonyabban kíván megnyilvánulni, akkor annak egyetlen módja független személyek és testületek munkáját, állásfoglalását kérni.

Ebből az alapvető dilemmából született meg a jelzett januárvégi napra a SZÁRNY és TEHER című kötet. Az előkészítő munkálatokat a köztársasági elnök által felkért Bölcsék Tanácsa irányította, melynek tagjai Csermely Péter professzor, a hálózatok és a stressz kutatója, Fodor István mérnök, az Ericsson Magyarország alapítója, Eva Joly, a Franciaországban nemzeti hősként tisztelt, korrupciós ügyeket felderítő EP-képviselő, valamint az euro atyja, a nemzetközileg elismert közgazdász, Lámfalussy Sándor.

A könyv szövegeinek végleges formája egy hosszú folyamat eredménye: 2008 októberében a Bölcsék Tanácsa felkérése nyomán egy-egy munkabizottság jött létre. Az alaptanulmányok szerzőinek, a végső szöveg megformálóinak egybehangzó meggyőződése szerint, amint azt a könyv több kiemelt helyén (összefoglaló, előszó, hátsó borító), megfogalmazták: *„Minden társadalomra, közösségre igaz, hogy jövője elsősorban oktatási rendszerétől függ. Egy széles támogatottságot élvező, szakszerű és attraktív oktatási program a jövőbe vetett reményeknek Magyarországon is SZÁRNYakat adhat....A korrupció ezernyi formája az ország működésére és fejlődési lehetőségeire súlyos TEHERként nehezedik.”*

A két radikálisan különböző témakör helyzetfelmérő és javaslatokat megfogalmazó tanulmányának egyetlen kötetté szerkesztését egyedül országunk jelenlegi (2009 végi, 2010 eleji), súlyos állapota teszi indokolttá. Talán érthető, ha a Könyvtári Figyelő

hasábjain, e könyvből kizárólag a hazai nevelés-oktatás rendszerének újjáépítésével, azon belül is kiemelten az olvasás ügyével kapcsolatos, számunkra legfontosabb elemeire összpontosítunk.

A szóban forgó mű természetes módon vállalja, hogy egy tágabb körű szakmai diskurzus folytatása (Szent István Terv, VII. Nevelésügyi Kongresszus ajánlásai, Zöld könyv), következő láncszeme, a korábbiak kiegészítője, korrekciója, a gondolati építkezés következő lépcsőfoka.

Indításként az írásmű struktúrájáról ejtsünk szót. A jó 70 oldalnyi, töredékesen még nemzetközi kitekintést is tartalmazó helyzetelemzés teremti meg a későbbi, csaknem 30 oldalnyi következtetések, javaslatok szilárd és reális alapjait. Milyenné is lehetne/kellene válnia 2020–2030-ra a magyar iskolarendszernek, ha valóban ismét emelkedő nemzetként szeretnénk megjelenni Európában? Végül egy 6 oldalas összefoglalással (célkitűzések, megőrzendő értékek és átalakítandó elemek, a célok megvalósítási sorrendje), köszönnek el a szerzők. Már itt kettős figyelmeztetéssel kell élnünk: a) A kiadvány ismereteink szerint nem került könyvesbolti forgalomba. A köztársasági elnök honlapjáról (www.keh.hu) a Bölcsék Tanácsa menüpontra kattintva részben a letölthető változathoz jut az érdeklődő, s egyúttal a könyvet megalapozó háttértanulmányokat ismerheti meg, illetve megrendelheti annak nyomtatott formáját, amelyben viszont a háttérelmzések többnyire csupán töredékesen, lábjegyzetek formájában villannak fel.

b) Már a mű alcímében megjelenő, következősen ismétlődő nevelési-oktatási rendszer szókapcsolat jelentőségteljes, mert a nevelés félreérthetetlenül elsőbbséget élvez, továbbá a tárgyalás következetesen mindig a bölcsődéktől a felsőoktatásig terjed. Mi több, kiemelt hangsúllyal, a mindezeket megelőző családot tartják a szerzők általában a társadalom, jelesül a nevelés, az oktatás elsődleges, legfontosabb alapintézményének. Ennek elfogadásából viszont megkezdhetetlen következtetések fakadnak: a család az iskola (és minden más gyermekintézmény), kiemelten fontos partnere, a gyermeknek szánt

segítség döntően a család közvetítésével válik igazán hatékonyá. S amit talán a legsúlyosabb megállapítások egyike tartalmaz, az utóbbi évtizedekben radikálisan romlott a gyerekek nevelhetősége, oktathatósága. Ennek háttérében pedig egyértelműen a családokat mélyen érintő dezintegrációs folyamatok állnak. Mind több a házasságon kívül született, illetve az elvált szülők gyerekeinek száma, nagyobb az arányuk, holt a gyermek optimális érzelmi és intellektuális fejlődésének elsődleges feltétele a tartós, szeretetteljes felnőtt-gyerek kapcsolatok rendszere, ahol óhatatlanul szükség van az apai, férfias, követelő és az anyai, nőies, mindig elfogadó, támogató, feltételek nélküli szeretetre, gesztusokra, konfliktusmegoldó stratégiákra.

Közgazdászoktól hosszú évtizedek óta tudjuk, hogy az adott ország gazdasági teljesítménye kevésbé az ott található ásványkincsek gazdagságától, sokkal inkább a népesség iskolázottságától, kultúrájától, tanulékonyságától, normakövető magatartásától, megbízhatóságától, szorgalmától, találékonyságától, alkotókészségétől függ. (Lásd a Trianon utáni gyors konszolidációt!) Innen nézve teljesen jogosnak tűnik már a bevezetőben megfogalmazott tételmondat, miszerint „*Hazánkban nem a térség legolcsóbb, hanem a leghatékonyabb nevelési-oktatási rendszerét kell létrehozni a következő 10–20 évben.*” (15. p.)

Miközben az utóbbi nyolc év alatt több mint 20 ezer pedagógus állása szűnt meg, 1500 oktatási intézményt zártak be, csak részben valós okok miatt, hiszen 1976 óta évről évre kevesebb gyerek születik hazánkban, de jelentős mértékben egyszerű forráskivonás áll a történetek háttérében. Eltömegesedett, kevésbé felkészült, gyengébben motivált, nagyobb létszámú a közép- és a felsőfokú oktatás, s az oktatókra nehezedő terhek növekedésével sem az anyagi megbecsültség mértéke, sem a pedagógusképzés színvonala nem tartott lépést. Minden kétséget kizáróan a krízis félreérthetetlen jele a pedagógusverések számának gyarapodása. Hol vannak a nagy számban „kaput, falat döngető”, iskolába vágyó, kulturálisan domináns pedagógusok,

akik eredeti ambíciójuk, képzettségük, várható anyagi biztonságuk tudatában nevelnék, oktatnák az ifjúságot? A mai magyar valóságban – az iskolarendszerben hűséggel megmaradóknak – sokkal inkább a szellemileg, erkölcsileg, anyagilag megalázott, kiszolgáltatott életformát kell választaniuk.

„Az oktatás sikerének kulcsa a megbecsült, motivált, kiváló pedagógus, a pedagógus utánpótlás, valamint a pályán lévő pedagógusok munkája minőségének és megbecsültségének növelése.” – szól a javaslatok legjelentősebb tételmondata. A tartalom radikális jellege a kifejtésben válik világossá. Kimondva, kimondatlanul a finn példa lebegett a szerzők előtt, amikor már a pályára jelentkezőket is a középiskolai elitből érkezőként képzelik, tervezik. Ösztöndíjak, a pedagógiai alkalmasság vizsgálata, tiszteletet parancsoló jövedelmek, differenciált pedagógusértékelés, megbízhatóan magas színvonalú pedagógus-továbbképzés, ahol nem meglepő, ha a legkisebb gyerekekkel foglalkozó pedagógusok jövedelme magasabb, mint a felsőoktatásban dolgozó kollégáké. Ebben a keretben a nevelést, az oktatást normaközvetítésnek, értékek átadásának, értékőrzésnek, értékteremtésnek nevezik, s nem szolgáltatásnak. Ezekben az intézményekben ismét be lehet majd menni a kapun délutánonként, s lesznek üres termek, jókedvű, teljesítménymotivált pedagógusok a szakkörök, a diákszínjátszás, az iskolaújság és sok egyéb közösségi tevékenység feltámasztására.

Ismét szó szerinti idézet: „*tanárképzés mint elitképzés; osztatlan, nem bolognai rendszerben*” (125. p.) Tegyük hozzá, kétszakos tanárképzés! Hiszen országunk, iskolarendszerünk nagyságrendje miatt az egyetlen diplomával rendelkező tanárok többsége nem kaphat elegendő óraszámot, egyszerűbben szólva, nem jut főállású munkahelyhez. S ettől a pillanattól kezdve már hazai pályán mozgunk. Jót tett-e a könyvtárosképzésnek a bolognai rendszer szolgái átvétele? Amikor a három egész tanévet, a BA-fokozatot megszerző könyvtáros nem kaphat iskolai könyvtárosi státuszt, ellenben, ha a fizikatanári diplomával már állásban lévő kol-

légája a hiányzó óraszámok miatt erre a státusra már sikerrel pályázik, mert neki elegendő csupán öt könyvtárosi kredit megszerzése? Talán még sokan emlékeznek a jó két évtizede lezajlott hosszú csatározásra, mikor is az iskolai könyvtáros (szertáros, raktáros), státusból *könyvtáros tanárrá* lettek oktatási intézményekben dolgozó, kétszakos kollégáink, akik a könyvtárosság mellett saját tárgyuk sikeres tanításával tudtak szakmájuk egészének megbecsülést, a tantestületen belüli, jogos elismerést, egyenrangúságot szerezni.

Nehogy félreértés támadjon! Ebből a kötetből nem a teljes bolognai folyamat tagadása, elutasítása következik, de részleges korrekciója feltétlenül! Jó lélekkel mondhatjuk „Nostra res agitur!” A mi ügyünkről is szó van! Az ilyen irányú, részletes javaslatok kimunkálása leginkább a képző intézményektől várható, de a szakma egészének érintettsége, tehát az artikulált állásfoglalások kidolgozása, a hatékony érdekvédelem elháríthatatlanul közös feladatunk. Íme, itt az alkalom!

Képtelenség lenne egy könyvtári szakfolyóirat hasábjain részletesen bemutatni a kötetben megfogalmazott látletelek és következtetések tömörített sorát, amelyek nevelési-oktatási rendszerünk teljes skáláját magukba foglalják. De legalább a címszavak felsorolásával keltsük fel az érdeklődők figyelmét! Amint fentebb jeleztük a tematikus rend sarokköve a pedagógusok elismertségének növelése, hivatástudatuk elmélyítése, majd a Szárny és teher című könyvben található sorrendet követve:

- az iskolai közösségek és értékrend megszilárdítását segítő program,
- a szakképzés megújítása,
- a felsőoktatás megújítása, (a felvételi követelmények emelése),
- az oktatás vezetőinek kiválasztását és képzését segítő program,
- az érettségi rendszerének átalakítása (választható tárgyak csökkentése, választhatóan kötelező természettudományos tárgy),
- a természettudományok oktatását segítő program (fordulat a kísérletezve oktatásban, termé-

- szettudományi érettségi tárgy),
- a művészeti és az egészséges életmódra nevelést segítő program,
  - kollégiumi nevelési program,
  - a nemzetstratégia kiemelt részeként hosszú távon kiszámítható nevelésügyi politika,
  - független értékelési rendszer a közoktatásban és a felsőoktatásban,
  - az iskolák irányítási rendszerének átgondolása + a minőséget ösztönző új oktatásfinanszírozási rend (nagyobb önállóság a legjobbak számára + célzott fejlesztés a lemaradóknak),
  - rendszerszemléletű fejlesztéspolitika a határon túli magyarság oktatásának segítésében.

Végezetül a vázlatos, kulcsszavakra szűkített felsorolás helyett, legalább néhány bekezdés erejéig, hadd térjünk vissza a kötet talán leegységesebb, legkövetkezetesebben tárgyalt témájához, a kisgyermekkor, a beszéd, a gondolkodás, kiemelten az olvasás és az írás tanításával, tanulásával kapcsolatos tételekhez. „*A kisgyermekkel foglalkozó pedagógusok az egész oktatási rendszer legfontosabb szereplői*”. (46. p.) Nyomban a család után – tegyük hozzá nyomatékkal! Legyen most elegendő csupán azt hangsúlyoznunk, hogy az óvoda és az alsó tagozat legkiválóbb pedagógusai által alkalmazott játékos, kreatív fejlesztő technikák, a gyermekcentrikus bánásmód hatását rendkívül kíváncsún várja már végre a felső tagozatban, valamint a közép- és felsőoktatásban dolgozó kollégák gyakorlatában is észlelnünk. (A kontraszt valóságos, a számok nyelvén is kimutatható létezéséhez most csupán a 9 évesek (PIRLS), és a 15 évesek (PISA), szövegértési, matematikai és természettudományos eredményeiben, az alsó tagozatosok javára mutatkozó eltérésekre utalunk.)

Az előttünk fekvő dokumentumban sikerült elkerülni az infokommunikációs eszközök ismeretének és használatának divatos túlhangsúlyozását. Az információkeresés és -találás fontosságát alaptételként kezelik, s nyomban az új információk mérlegelő értékelését, a régi és új elemek érvényes tudássá alakítását állítják gondolkodásunk középpontjába. Képernyőn, papíron szövegeket kell olvasniuk, az élőbeszédet vagy a hanghordo-

zókön rögzített beszédet kell a maguk számára jelentéssel felruházni, értelmezni, végső soron reflexiókkal kísérve saját ismeretrendszerüket gyarapítani. „*Az olvasási készség és a szövegértés szintjének növelésében a családok, a könyvtárak és az iskolák együttműködésének kiemelt szerepe van*”. (47. p.) Mint hangsúlyozzák, a szövegértés egyik rendkívül fontos előkészítő eleme és egyúttal következménye az otthonról hozott, valamint a nevelési-oktatási folyamatban átadott közös történetek megismerése. Ezek a magyarságot és (közép)-európaiságot tudatosító, közös történetek különösen fontos közösségképző erők egy széteső, erősen individualizálódott, mai magyar társadalomban.

„*Az olvasáskészség javításának esszantantárgyi jellegét többek között a jó iskolai könyvtárostánár és a jól felszerelt iskolai könyvtár garantálja*” – szól a másik betűhív idézet. (94. p.) Véleményük szerint az olvasás és szövegértés fejlesztése esszantantárgyi feladat. Fontos azoknak az érdeklődést keltő, az olvasást megkedveltető, közös családi, iskolai, könyvtári programoknak a támogatása, terjesztése, amelyekben a könyvtár mint a tudás és a közösségi öröm forrása jelenik meg.

A mégoly rövidre fogott ismertetés sem zárulhat kritikai megjegyzés nélkül. Értjük a helyzetelemzés – javaslatok megfogalmazásának kettős logikáját. Mégis egy-egy nyelvi és teljes mértékben kívül álló szakmai lektor segítségével bizonyára elkerülhetők lehettek volna a felesleges ismétlések, illetve ezekkel egy időben az inkoherens, belső ellentmondásokat tartalmazó elemek.

Végzőként, talán a recenzió töredékes jellege és a kritikus megjegyzés ellenére is hiteles gesztus marad az oktatás, a könyvtárügy, egyszerűbben szólva az ország jövőjén töprengő kollégák jóindulatú figyelmébe ajánlani ezt a szerény könyvet. Egy hosszabb út megépítése rendszerint a jelzőkarók kitűzésével kezdődik. Lássuk, merre is tartunk!

Nagy Attila

Könyvtár- és információtudomány

Történet

1/2010

Anameriç, Hakan – RUKANCI, Fatih: Libraries in the Middle East during the Ottoman Empire (1517 – 1918). – Bibliogr. jegyzetekben In: Libri. – 59. (2009) 3., p. 145-154.

A Közel-Kelet könyvtárai az Oszmán Birodalom idején (1517–1918)

Könyvtártörténet -egyetemes

A mai Közel-Kelet néven ismert térség fontos történelmi és stratégiai helyszín, ahol számos korai tudományos és kulturális alkotás látott napvilágot. Az Oszmán Birodalom négyszáz évig tartó uralma alá került a 16. században. Ez alatt az időszak alatt jelentős alapintézmények alakultak a térségben. Ezek segítették olyan városok fejlődését, mint Damaszkusz, Aleppo, Jeruzsálem, Bagdad, Mekka és Medina. Ott voltak közöttük a tudományos és kulturális központokként szolgáló könyvtárak is. A könyvtárakat mecsetekben és medreszékben (iszlám főiskola) hozták létre a 16. század vége felé, jelentős szerepük volt a térség kulturális és tudományos életében. Levéltári dokumentumok és külföldi források tanúsága szerint a szultán és más híres személyiségek azért alapították a könyvtárakat, mert hittek a jelentőségükben. A cikk statisztikai adatok segítségével, valamint

egyedi gyűjteményeiken keresztül mutatja be e könyvtárak alapítását, elterjedését és fejlődését. Ezenkívül az Oszmán Birodalom mind ez ideig ismeretlen alapítású könyvtárainak helyzetére is igyekszik rávilágítani a régióban.

(Autoref.)

2/2010

RED'KINA, N. S.: Bibliotečnaâ tehnologiâ : istoriâ i sovremennost'. – Bibliogr. 23 tétel In: Naučnye i tehničeskie biblioteki. – (2009) 6., p. 36-50.

Könyvtári technológia: történeti áttekintés és a jelen

Könyvtárügy története; Munkafolyamat; Terminológia

Az alexandriai könyvtártól J. W. Goethe tevékenységéig tartó időszakban még nem lehet a könyvtári technológiát művelő, neves orosz könyvtárosokat találni. A 19. században azonban már Oroszországban is foglalkoztak elméleti kérdésekkel, a könyvtári technológia fejlesztésével, az állományok és a katalógusok szervezésével, a könyvek használatával. A század jelentős személyiségei közül kiemelkedik a híres meseíró, *I. A. Krylov*, aki 1812–1841 között a Pétervári Közkönyvtárban elsősorban az állományszervezéssel és a katalógizálással foglalkozott. A raktári jelzetek használatával 1813–1814-ben elsőként kötötte össze a könyvek elrendezését és a katalógust, 1818–1819-ben pedig elsőként alkalmazta a testületi szerző fogalmát a leírásban. Aktív olvasószolgálati munkájával nagyban elősegítette a könyvtárak népszerűségének növekedését.

A matematikus *N. I. Lobačevskij* 1825-ben neveztek ki a Kazanyi Egyetem könyvárízigazgatójának. A gyarapítási munka megalapozására professzori bizottságot hozott létre, katalógizálási és osztályozási kérdésekkel foglalkozott, bővítette a könyvtárhasználók körét. Javaslatára a külső olvasóknak külön olvasótermet nyitottak. A professzorok kezessége mellett megengedte a könyvek elvitelét. *F. F. Rejss* fő művében a

könyvtárak szerepét és rendeltetését, a nagy tudományos könyvtárak állományszervezési elveit és katalógusait tárgyalja. *V. I. Sobol'sikov* elsőként írt segédletet az orosz könyvtárosok számára, tekintette át az európai nagy könyvtárakat (1859). Álláspontja szerint a könyvek elrendezésénél csak a formájukat kell figyelembe venni, a katalóguscédulán szereplő raktári jelzet alapján a könyvet meg lehet találni. A technológia optimalizálásával csökkent a keresésre fordított idő, pontosan és gyorsan lehetett az olvasókat kiszolgálni. Műveiben a könyvtári folyamatokat technológiai rendszerként kezelte.

M. A. Korf reformjaival a Pétervári Közkönyvtárat a világ legjobbjai közé emelte. Érdeme, hogy a könyvtár szervezeti felépítését a technológiai folyamatokhoz igazította. *V. F. Odoevskij* elsősorban a szolgáltatás javítására törekedett. Javaslatai között található az állomány egészét átfogó egységes betűrendes katalógus, a többes példányok külön kezelése, csoportos jelzet alkotása az állomány nagyságának pontos ismeretéhez, katalóguscédulák alkalmazása füzetes megoldás helyett, az év végi állományrevízió helyett a beszámolók összesítése. Véleménye szerint egy közkönyvtárban a könyveket méretük szerint kell a polcokon elrendezni, a gyűjteményes köteteknél minden műnek külön jelzetet kell adni, a borítón pedig feltüntetni a jelzetek intervallumát. Később a csoportos jelzet helyett minden polcon saját számozást javasolt. A könyvekben a raktári jelzet elhelyezésére máig az ő módszerét alkalmazzák. A középpontba az állomány-nyilvántartást helyezte, a legfontosabbnak a leltári katalógust tartotta. Kidolgozta a könyvtár belső elrendezése és rendeltetése közötti összefüggés elméletét, bevezette egyes könyvtári folyamatok normáit.

A 20. század elején egy sor haladó szellemű tudós foglalkozott a könyvtárfejlesztés elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Jelentős esemény volt az 1924 júliusában tartott 1. össz-oroszországi könyvtári kongresszus. A könyvtárak tervezésében a funkcionális megközelítést *Alvar Aalto* finn építész képviselte, koncepcióját a viborgi városi könyvtárban valósította meg. Az 1930-as

években állománygyarapítási és -szervezési kérdésekkel foglalkoztak többen.

A 20. század második felében végbement változások a könyvtárak alapvető funkcióinak korszerűsítéséhez, az olvasókkal létesített kapcsolatok átalakulásához vezettek. Az informatizálásnak köszönhetően teljesen másképp kell az állományokat elérni, a hagyományos technológiák mellett újak jelentek meg. Ugyanakkor a fő folyamatok ugyanazok maradnak, ezért is érdemes figyelembe venni az elődök által összegyűjtött tapasztalatokat.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Kutatás

3/2010

KUBRÂK, E. N.: Razvitie naučno-issledovatel'skoj deâtel'nosti : predlozeniâ central'nyh regional'nyh bibliotek In: Nauçnye i tehniçeskie biblioteki. – (2009) 5., p. 5-18.

A tudományos kutatási tevékenység fejlesztése: a központi regionális könyvtárak javaslata

Általános tudományos könyvtár; Felmérés; Könyvtártudományi kutatás

Az Oroszországi Állami Könyvtár 2008-ban kezdte meg az *Általános tudományos könyvtárak tudományos kutatási és módszertani tevékenységének helyzete* c. kutatómunkát, amelynek egyik célja a tudományos kutatómunka legigéretesebb fejlesztési és tökéletesítési módjainak a feltárása. Az utóbbi években a könyvtárak egyre gyakrabban érzékelik a szolgáltatásokkal szembeni növekvő használói igényeket. A könyvtárvezetők többségének kevés információja van arról, intézménye milyen mértékben elégti ki ezeket, milyen új szolgáltatásokat érdemes bevezetni, melyeket kell megtartani vagy továbbfejleszteni. A kérdésekre választ a könyvtári tevékenység különböző szempontokból történő vizsgálatával

lehet kapni. A kutatási folyamat a könyvtárakban sok, gyakran leküzdhetetlen nehézségbe ütközik. Ezért merült fel a kérdés, mivel lehet a kutatások minőségét és eredményességét növelni.

A feladat végrehajtásához szabványos szociológiai információgyűjtési módszereket alkalmaztak. 85 általános tudományos könyvtár közül 66 töltötte ki a kérdőívet. Mindegyikük állítja, hogy a tudományos kutatómunka a központi regionális könyvtár tevékenységének egyik fő területe. A válaszok több mint 150 javaslatot tartalmaztak, ezek 70%-át az állami szervezetek és szövetségi szintű kutatóintézményeknek (nemzeti könyvtárak) „címezték”, a többi olyan minőségjavító javaslat, amelyet a könyvtárak saját erőből meg tudnak oldani. A javaslatok gyakorlatilag a kutatási tevékenység minden szintjét érintették.

Az általános, állami szinten megoldandó javaslatok elemzéséhez hét csoportot alakítottak ki: koordináció és centralizálás, humánpolitika, módszertani anyagok, az eredmények értelmezése, finanszírozás, törvények és szabványok, egyéb. A saját erőből megoldható javaslatok között szerepelt a könyvtári terület regionális normatív-jogi és törvényi megújítása, a központi regionális könyvtárak számára a tudományos kutatómunka törvényben rögzítése és a tudományos státusz megítélése stb. A kutatómunka minőségére ható tényezők között az aktuális és távlati kutatási tervet, a városi könyvtárak szakembereinek a bevonását, a könyvtár honlapján külön Kutatások c. oldal létrehozását, az adott terület történelmének a levéltárakkal közös kutatását stb. említették. A finanszírozási kérdésekben a javaslatok arra irányultak, hogy mind a tudományos kutatásokat végző könyvtárak, mind a munkában részt vevő könyvtári szakemberek kapjanak több pénzt, legyenek pályázható keretek. A tudományos kutatásokat nem maradékelven kell finanszírozni. Ugyancsak a központnak címezték a kutatási eredményeknek a helyi kiadványokban történő publikálására, egyéb intézményeknek a kutatómunkába történő bevonására, a könyvtárosok továbbképzésére irányuló javaslatokat.

Általános vélemény szerint a tudományos kuta-

tómunka rendkívül fontos a könyvtárak sikeres fejlesztésében. Mindenhol lehetnek a kutatómunkát akadályozó szervezeti és emberi tényezők. A legelterjedtebb a könyvtárosok meggyőződése arról, hogy „nálunk így is jó”. További nehézségek a munkatársak félelme attól, hogy a kutatás feltárhatja a könyvtár nem elég hatékony és produktív működését, vagy ami még rosszabb, a munka alacsony színvonalát; a könyvtárosok nem megfelelő szakmai felkészültségét a kutatómunkára; a szükséges források (pénzügyi, humán, jogi normatív stb.) hiányát. A kívülálló szakemberek és könyvtárhasználók bevonása a kutatásokba azért fontos, mert ők képviselik a „használói nézeteket”, újabb forrásokat tudnak bevonni, bővítik a kutatási területeket.

Lényeges a kutatási eredmények eljuttatása a végrehajtó és a törvényhozó szervekhez a tudományosan megalapozott döntések meghozatalához. A válaszadók szerint a kialakult problémás helyzetből kivezető úthoz a szövetségi szintű hatalmi szervek támogatása, a szövetségi kutatóközpontok (nemzeti könyvtárak) segítése, valamint a helyi önkormányzati szervek támogatása és a központi regionális könyvtárak saját erőfeszítései szükségese.

(Viszocsekné Péteri Éva)

4/2010

SCHULTZ-JONES, Barbara: Examining information behavior through social networks : an interdisciplinary review. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 65. (2009) 4., p. 592-631.

Az információs magatartás vizsgálata a közösségi hálózatok segítségével

Elektronikus folyóirat; Folyóirat -könyvtári; Használó; Könyvtártudományi kutatás; Tudományos kutatás; Szakirodalmi szemle (forma)

A cikk az 1996 utáni információtudományi és más szakterületi irodalmat tekinti át a közösségi hálózatok elméletéről és a közösségi hálózatok elemzéséről, hogy az információs környezet megértéséhez támpontot adjon.

A szakirodalmi szemle öt, több tudományterületet átfogó elektronikusfolyóirat-adatbázisból származó 373 folyóiratcikk és 9 lektorált elektronikus információtudományi folyóirat tartalmi elemzésén alapult. Az adatbázisokból csak a tudományos vagy a lektorált folyóiratok kerültek a kiválasztott körbe, és két kifejezésre történt keresés: *közösségi hálózatok elmélete* (social network theory = SNT) és *közösségi hálózatok elemzése* (social network analysis = SNA). A keresés során ezért kimaradtak azok a cikkek, amelyeknél egyetlen indexkifejezésként a *közösségi hálózatok* szókapcsolat szerepelt csupán. De mivel a szerző szándéka egy elméleti fogalom és egy speciális módszer alkalmazásának vizsgálata volt, a kiválasztott keresőkifejezések alkalmasak voltak e célra.

A tanulmány bemutatja, mennyire megnőtt az információtudomány és más tudományterületek érdeklődése az olyan kutatások iránt, amelyek a közösségi hálózatok elméletével foglalkoznak és a közösségi hálózatok elemzését hasznosítják, jelezve a főbb kutatási irányokat és azokat a főbb trendeket, amelyek az egyes területeket megkülönböztetik egymástól. Feltárja azokat a lehetőségeket, amelyeket az SNT és SNA nyújthat az információáramlás tanulmányozására. Az SNT és SNA alkalmazásával – amelynek révén egyúttal kapcsolódik más területek jelentős mennyiségű kutatási anyagához – az információtudomány jelentős előrelépést érhet el az információs viselkedés megértésében.

(Autoref. alapján)

Lásd még 66

Tudománymetria, bibliometria

5/2010

MORILLO, Fernanda – DE FILIPPO, Daniela: Descentralización de la actividad científica : el papel determinante de las regiones centrales: el caso de Madrid. – Bibliogr. In: Revista española de docu-

mentación científica. – 32. (2009) 3., p. 29-50.

Res. angol nyelven

A tudományos tevékenység decentralizációja és a központi régiók szerepe. A madridi példa

Tudománymetria

Spanyolországban az utóbbi években megfigyelhető volt a tudományos teljesítmények decentralizációja, azaz egyes régiók tudományos „termelésének” növekedése, és egyúttal Madrid központi, vezető szerepének csökkenése. Mindez összefügg a tudományos munkát egyre inkább jellemző együttműködéssel.

A tudományos teljesítmény jól mérhető az aktivitás (a megjelent publikációk száma) és a hatások (az idézettség és az *impakt faktor*) mutatóival. Az adatokat a Web of Science nemzetközi

adatbázisaiból, a 2001-2005 közötti időszakra vonatkozóan vizsgálták meg. Abszolút mértékben Valencia és Andalúzia, arányosan pedig Castilla-La Mancha tudományos produkciója nőtt a legnagyobb mértékben, miközben Madrid „termése” több mint két százalékkal esett vissza. A további vizsgálatok azt mutatták, hogy az együttműködés általában, és a Madriddal való együttműködés különösen, növelte az egyes vidéki műhelyek termését, illetve „láthatóságát”. Hasonló szerepe van még Katalóniának is.

Az együttműködés – különösen a központokkal, elsősorban Madriddal és részben Katalóniával – katalizáló hatása leginkább az orvosi és élet-tudományok, a matematika és a társadalomtudományok, legkevésbé a kémia területén volt megfigyelhető.

(Mohor Jenő)

Könyvtár- és tájékoztatásügy

Általános kérdések

6/2010

ABADAL, Ernest [et al.]: Políticas institucionales para el fomento del acceso abierto : tipología y buenas prácticas. – Bibliogr. 14 tétel In: Bollettino AIB. – 49. (2009) 2., p. 201-212.

Res. olasz nyelven

Intézményi politikák a nyílt hozzáférés támogatására: tipológia és a jó gyakorlatok

Elektronikus publikáció; Hozzáférhetőség

A felsőoktatási és kutatóintézmények külföldi akciókat hajtottak/hajtanak végre a nyílt hozzáférés gyakorlatának ösztönzésére. Ezek jó része tükröződik a SHERPA (www.sherpa.ac.uk/) projekt által létrehozott JULIET

repozitóriumban és a Southampton Egyetemen készült ROARMAP (*Registry of Open Access Repository Material Archiving Policies* (www.eprints.org/openaccess/policysignup/)) jegyzékben. A legegyszerűbb és legelterjedtebb technika az anyagok elhelyezésének kötelezővé tétele, még ha számos más, a gyakorlatban alkalmazott eszköz is van. Az ügyet elősegítő beavatkozás főbb típusai a következők:

- az infrastruktúra és a szolgáltatások kialakítása (pl. az intézményi repozitórium létrehozása és fenntartása, nyílt hozzáférésű e-folyóiratok kiadása);
- tájékoztatás (kampány, konferencia-szervezés, nyilatkozat megfogalmazása);
- gazdasági beavatkozás (pl. a nyílt hozzáférésű publikálás szubvencionálása, az elhelyezett publikációk pozitív diszkriminációja, a nyílt hozzáférés céljai érdekében tevékenykedő részlegek nagyobb támogatása);
- intézményi koordináció;

- szabályozás (az intézményi munkából származó, esetleg az intézmény minden munkatársától származó bármely publikáció elhelyezésének kötelezővé tétele);
- vizsgálat, ellenőrzés (ezt használják a legkevesebb helyen, sőt számos intézmény kijelenti, hogy semmiféle szankcionálást nem alkalmaz).

Olyan helyzetben, mint a jelenlegi, amikor a nyílt hozzáférést előmozdító politikák nem hatékonyak és nem általánosak, fontos megismerni és megismertetni legalább a közzétett és hozzáférhető gyakorlatokat, hogy azok modellé válhassanak az érdekeltek számára.

(Mohor Jenő)

Nemzetközi könyvtárügy

7/2010

LEITNER, Gerald: Für eine europäische Bibliothekspolitik : Nationale Verbände forcieren EU-weite Lobbyarbeit : Startschuss in Wien In: BuB. – 61. (2009) 9., p. 641-643.

Res. angol és francia nyelven

Az európai könyvtárpolitikáért. Nemzetközi könyvtári konferencia Bécsben

Együttműködés -nemzetközi; Konferencia -nemzetközi; Könyvtárpolitika

2009 májusában Bécsben harminc állam több mint 180 küldöttje tanácskozott a kíváncsú európai könyvtárpolitikáról. A konferencia az európai könyvtáros egyesületek és könyvtári hatóságok, valamint az EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations) és a NAPLE (National Authorities on Public Libraries in Europe) közös rendezvénye volt. Ilyen szintű könyvtári tanácskozásra még nem volt példa Európában.

A megnyitó beszédet Gerard Leitner, az EBLIDA elnöke tartotta. A jelenlegi világválság

– mondotta – nem csak gazdasági jellegű, a kormányok gazdaságjavító intézkedései szükségesek, de nem elégségesek. A jövő tőkéjét a képzettség, a tudás és a kultúra jelenti, ezek adnak alapot a társadalom pozitív fejlődéséhez, a hozzájuk való hozzáférést pedig a könyvtárak tudják biztosítani valamennyi polgár részére, iskolázottságuktól, származásuktól, nemüktől és életkoruktól függetlenül. A könyvtárak ezért hozzá tudnak járulni a válság mélyreható leküzdéséhez, a könyvtárakba való beruházás felelős és távlatokba tekintő politikára vall. A mindennapok valóságában azonban ennek az ellenkezője történik. A gazdasági krízis a könyvtárak anyagi krízisévé is vált. Jelenleg a könyvtárak egyik fő feladata, hogy felhívják ezekre a tényekre a politika figyelmét.

A tanácskozás három témakörben folyt: 1. Könyvtárpolitika és könyvtári törvények. 2. A könyvtárak szerepe európai perspektívából. 3. A jövő könyvtárai.

A konferencia az EBLIDA és a NAPLE nevében négy ajánlással fordult az Európai Bizottsághoz:

1. Állítson össze a Bizottság egy fehérkönyvet a könyvtárak új szerepéről a tudásalapú társadalomban, és ajánlja ezt az EU tagjainak. A fehérkönyvet a legelismertebb könyvtári szakemberek dolgozzák ki az Európai Bizottság bevonásával.
2. Jöjjön létre információs központ Európa nyilvános könyvtáiról.
3. Támogassa az Európai Bizottság olyan programok létrehozását, amelyek a könyvtárak racionális és tartós fejlesztését segítik elő. A projektek irányuljanak az európai könyvtári infrastruktúra fejlesztésére, beleértve a digitális könyvtári szolgáltatások egységes infrastruktúráját.
4. A konferencia résztvevői kérik azoknak a szerzői jogi akadályoknak a megszüntetését, amelyek ellentmondanak a tudásalapú társadalom eszméjének. Olyan korrekt szerzői jogi szabályozásra van szükség, amely egyfelől figyelembe veszi a kiadó méltányos jogait,

másrészt a könyvtárak munkáját kivételek tételével segíti elő.

A „bécsi deklarációval” már megkezdődött az Európai Parlamentben való lobbizás. Most az egyes államok könyvtári egyesületein van a sor, hogy bekapcsolódjanak ebbe a tevékenységbe.

(Katsányi Sándor)

8/2010

RÖSCH, Hermann: Meinungs- und Informationsfreiheit durch Bibliotheken: Kein Problem – oder? : zur Arbeit des IFLA-Komitees »Freedom of Access to Information and Freedom of Expression« (FAIFE) In: BuB. – 61. (2009) 7/8., p. 543-546.

Res. angol és francia nyelven

Az IFLA FAIFE-bizottságának tevékenységéről

Egyesület -könyvtári -nemzetközi; Szellemi szabadság; Tájékoztatás szabadsága

Az IFLA 2009. évi milánói konferenciáján is fontos helyet foglaltak el azok a kérdések, amelyek az IFLA FAIFE (*Freedom of Access to Information and Freedom of Expression* = az információhoz való szabad hozzáférés és a véleménynyilvánítás szabadsága) bizottságának napirendjén állandóan szerepelnek.

A FAIFE 12 évvel ezelőtt alakult az információ elérésével kapcsolatos etikai kérdések közelebbi tanulmányozására. A bizottság munkáját az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 19. cikke alapján végzi, amely kimondja: „Mindenkinek joga van a vélemény és kifejezés szabadságához. Ez a jog magában foglalja annak szabadságát, hogy véleménye miatt senkit se zaklassanak, továbbá hogy bármilyen eszközzel és hatásokra való tekintet nélkül mindenki tájékozódhasson és tájékoztathasson, és eszméket megismerhessen, információkat és eszméket terjeszthessen.”

Bár mindez magától értetődőnek tűnik, számos konfliktushelyzet adódik, amikor a törvényt bizonyos könyvtári tevékenységekre vonatkoztatják. Vajon feljogosítja ez a könyvtárakat cenzúra gyakorlására, szűrőszoftverek alkalmazására,

hogy megakadályozzák a használókat a problémás tartalmak elérésében? Hogyan kezeljék a könyvtárak a szcientológiai vallás irodalmát? Elfogadható-e, ha állami szervek a könyvtárhasználók adataihoz akarnak hozzáférni terrorizmus-elhárítás címén? Feloldhatatlan ellentét van-e az adatvédelem és az információhoz való szabad hozzáférés joga között? Ezekkel és ezekhez hasonló kérdésekkel foglalkozik a FAIFE.

(Autoref.)

Lásd még 27

Nemzeti könyvtárügy

9/2010

GIORDANO, Tommaso: IFLA 1929-2009 : biblioteche tra crisi e opportunità. – Bibliogr. jegyzetekben In: Bollettino AIB. – 49. (2009) 2., p. 131-134.

IFLA konferencia 1929-ben és 2009-ben. Könyvtárak válság és lehetőségek között

Könyvtárpolitika; Művelődéspolitik

1929 júniusában Rómában megkezdődött a könyvtárak és a bibliográfia első világkongresszusa, amely joggal tekinthető az IFLA első kongresszusának. Valójában a 40 országból érkezett 1300 könyvtáros az újszülött IFLA keresztelőjén vett részt. A kongresszus Firenzében folytatódott, majd 15 nap múlva Velencében ért véget, és néhány hónap múlva kitört a gazdasági világválság.

Az első kongresszusi esemény nyolcvanadik évfordulóján, 2009 augusztusában ismét Olaszország (Milánó) az IFLA kongresszus helyszíne, és ismét súlyos gazdasági válság van. Az első válság idején az USA-ban megszületett az abból kivezető megoldás (a *new deal*), és – mellékesen – 765 új könyvtár nyílt. Massachusettsben 1930-1932 között 8%-kal nőtt a kölcsönzött kötetek száma.

A jelenlegi válságra Olaszország egészen más választ talált: már 2008 májusában jelentősen csökkentette a kulturális költségvetést, és 2009-2011 között az egymilliárd eurót megközelítő elvonást tervez. Hiteles szakértők szerint ez halálos csapást mér a forráshiánytól már amúgy is legyengült terület számára. Ezzel egy időben hirdették meg a közoktatási költségvetés drasztikus átalakítását az elemi iskolai oktatás vitatható reformjához kötődően (jóllehet az az olasz oktatási rendszer legsikeresebb szegmense). A megszorítások a helyhatóságokat is igen nehéz helyzetbe hozzák, márpedig a kulturális szolgáltatások (köztük a közkönyvtári ellátás) nagyrészt azoktól függnék. Tovább szűkítették a kutatások amúgy is sovány forrásait, holott immár húsz éve az olasz egyetemeken kinevelt fiatal kutatók ezrével mentek más fejlett országokba. Mindez az olasz uralkodó osztály hagyományos politikai érzéketlenségét jelzi, ami a kultúrát, a kutatást luxusnak tekinti egy olyan országban, amely az emberiség történeti, művészeti örökségének több mint felét őrzi.

Mégis – a fejlett európai országokéhoz képest alacsonyabb ráfordítások ellenére – az utolsó évtizedben jelentős előrelépés is történt, elsősorban az egyetemi és a közkönyvtárak tekintetében. Új, modern szolgáltatás-etikán alapuló könyvtárosi professzionalitás jelent meg, és ez a megújulás nem jöhetett volna létre a más fejlett országok gyakorlatával való szembesülés, az olasz könyvtáregyesület intenzív nemzetközi kapcsolatai és az EU technológiai programjaiban való részvétel nélkül. Van még megoldandó probléma, így például az ország északi és déli részei közötti különbségek csökkentése, az egyensúly megtalálása a modernitás és a nagy kulturális hagyomány megőrzésének felelőssége között. Egy olyan társadalomban, amely egyre dezorientáltabb a globalizáció problémái és a médiaözön következtében, különösen nagy szükség van a tudásra, az elmélyülésre és az interkulturális párbeszéd helyeire, és mindezt csak a tudás újraélesztett intézményei képesek nyújtani.

(Mohor Jenő)

10/2010

VOLIK, Anatolij Petrovič: Biblioteki Rossii : vybor puti. – Bibliogr. 7 tétel In: Bibliotekovedenie. – (2009) 4., p. 16-25.

Válaszút előtt Oroszország könyvtárai

Könyvtárügy; Középtávú terv; Nemzetközi helyzetkép

Az „akié az információ, azé a világ” tézisből következik, hogy minél nagyobbak egy ország információs erőforrásai, annál gyorsabb a fejlődése. Míg az erős államok gazdasági és hadipotenciáljuk növelésére töreksenek, mások célja a függetlenségük megvédése. Mindannyiuknak folyamatosan információra van szükségük. Ez az országokat könyvtárai fejlesztésére, információs potenciáljuk növelésére ösztönzi.

Az ideológiai szembenállást mára az információs potenciálok szembenállása váltotta fel. Ebben a szakaszban az információ a tömeges megkülönböztetés (diszkrimináció), az elnyomás, sőt a megsemmisítés eszköze lehet. Globális szinten fokozódnak az országok közötti ellentétek, csak megjelenési formájuk és a küzdelmekre fordított költségek változnak. Új veszélyt jelent a természeti erőforrások kimerülése és a klímaváltozás, újabb veszélyek várhatók akár a világűrből is. Növekszik az információ – mint az irányításnak szóló jelzés és az ismeretek gazdagítása – szerepe, emiatt fontosabbá válnak a könyvtárak, teljesen megújul a könyvtári technológia. A nemzeti könyvtári hálózatok, ahogy a múltban, a jövőben is a nemzeti érdekeket tartják szem előtt. Ezért elképzelhetetlen, hogy egy mindenki számára hozzáférhető, világméretű tudományos és műszaki könyvtár a belátható jövőben létrejöjjön. Az élenjáró külföldi példák megismerése tanulságos, az utat azonban nem kell szigorúan követni; fontos, hogy értsük, az út hová vezet. Az új technológia megjelenésével létrejött digitális könyvtárak fő előnye abban rejlik, hogy könnyű egyesíteni az egyes könyvtárak forrásait, a létrejövő szinergia megsokszorozza a lehetőségeket. Az elektronikus könyvtárak a felmerülő

igényeket egyelőre nem tudják kielégíteni, ezért még sokáig fontos szerepük lesz a hagyományos könyvtáraknak. Mivel az olvasók egy része a digitális könyvtárakat részesíti előnyben, szükségessé válik a hagyományos könyvtárak szervezeti felépítésének és munkaerőigényének a felülvizsgálata, a szolgáltatások iránti minőségi követelmények miatt pedig a könyvtári folyamatok technológiai megújítása. A digitális és a hagyományos könyvtárak együttműködésében fontos lesz, hogy kölcsönösen kiegészítsék egymást (például biztonsági másolatok őrzésével). Oroszországban az aktuális feladat a folyamatosan változó társadalomban a könyvtárak szerepének és helyének a megértése. A problémát legáltalánosabban a nemzeti könyvtárak szintjén lehet megfogalmazni. Az állam kapcsolata a könyvtárakkal lényegében az állam kötelességeit jelenti. A könyvtárak működését a gyakorlatban az állam közvetlenül nem irányítja, nem létezik a „nemzeti könyvtári hálózat” fogalma. Az államhatalmi szervek szabályozási és támogatási funkciót töltenek be (meghatározzák a küldetést, a költségvetést, ellenőrzik a teljesítést, szabványokat fogadnak el, kidolgozzák a fejlesztési programokat, támogatják az infrastruktúra fejlesztését és a nemzetközi együttműködést). A könyvtárak operatív irányítását törvények és a fenntartók belső utasításai szabályozzák.

A szerző véleménye szerint Oroszországban megérett az idő a változásokra, ennek bizonyítéka, hogy a könyvtári hálózat szovjet időkől megmaradt rendszere, felépítése, irányítása egyáltalán nem tudja biztosítani az Orosz Föderáció jelenlegi politikai és gazdasági rendszerének, stratégiai irányainak forrásokkal történő ellátását. A reformtörekvések irányába történő elmozduláshoz két, politikai döntést igénylő alapelvet kell megfogalmazni: az oroszországi könyvtárak szerepét és helyét az ország életében; az állam szerepét a könyvtárügy irányításában. Az első kérdésben még korai javaslatokat tenni, a második esetében optimálisnak az látszik, ha az állam megtartja a jogi szabályozási és stratégiai irányítási funkcióit, esetleg az utóbbira kormányser-

vet hoz létre, vagy az irányítási funkciók egy részét a nemzeti könyvtáraknak delegálja.

(Viszocsekné Péteri Éva)

11/2010

WOŁOSZ, Jan: Powiało optymizmem... In: Bibliotekarz. – (2009) 9., p. 2-4.

Eltelve optimizmussal ...

Könyvtárügy

Jan Wołosz a *Bibliotekarz* folyóirat cikkében a közelmúlt azon eseményeit, történéseit veszi sorra, amelyek optimizmusra adhatnak okot a lengyel könyvtárügy tekintetében.

Ilyen például a 2008 márciusában az olvasás népszerűsítésére indított program, amelynek keretében az egyes könyvtárak a legkülönbébb rendezvények szervezésével igyekeztek kivívni a helyi közösségek elismerését. A kiadókkal, könyvkereskedésekkel karöltve megrendezett Ünnepi Könyvnap alkalmából a *Lengyel Könyvtárosok Egyesülete* (továbbiakban: SBP) széles körben népszerűsíthette a könyvtári szolgáltatásokat, többek között egy sajtótájékoztató keretében, ahova a döntéshozókat is meghívták.

Fontos eseményszámba ment az *Alapítvány az Információs Társadalom Fejlesztéséért* (Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego) *Könyvtárfejlesztési Programjának* (Program Rozwoju Bibliotek) elindítása, amely egy év alatt a terveknek megfelelő eredményeket hozott a vidéki könyvtárak informatikai megújítása terén (erről referátumot a KF 2009. 2. számában közöltünk a 17/2009. tételszámon – A Szerk.). Valamivel visszafogottabban haladt előre a megvalósulásban – vélhetően a gazdasági válságból is eredően – a krakkói Könyvintézet *Biblioteka+* elnevezésű programja.

Újabb sikerként könyvelhető el a *Varsói Egyetem* és a lengyel oktatási minisztérium között létrejött megállapodás, amely garanciát jelent a *Digitális Információs Sztráda* elnevezésű projekt

finanszírozására. A lengyelországi tudományos szakkönyvtárak gyűjteményeihez való hozzáférés bővítését célzó projekt megvalósításakor az egyetem körülbelül 10 millió zlotyból (közel 680 millió forintból) gazdálkodhat.

Szintén optimizmusra ad okot, hogy soha nem csatlakozott annyi könyvtár a lengyel *Könyvtári Hét* programjaihoz, mint 2009-ben. Az eseménynek jelentős sajtóvisszhangja volt, és kétségtől pozitív irányban befolyásolta a könyvtárosokról kialakult képet mind a széles társadalom, mind a politikai döntéshozók körében.

Az SBP országos küldöttgyűlésén elhangzottak megerősítették, hogy a könyvtárak társadalmi támogatottsága a hatásos promóciós tevékenységnek köszönhetően egyre növekszik. Másfelől gondok is jelentkeznek: ilyen például a közép-fokú könyvtárosképzés megszüntetése. A magasabbban képzett, informatikai végzettségű szakemberek messze elkerülik a könyvtárakat, mivel azok nem tudnak versenyképes fizetést kínálni a számukra. Továbbra is nagy a bizalmatlanság az önkormányzatokkal szemben, amelyek – a közkönyvtárosok vélekedése szerint – a pénzügyi megszorítás egyik eszközeként élnek a könyvtárak más kulturális intézményekkel való összevonásának lehetőségével. Mindent összevetve a küldöttgyűlésen bebizonyosodott, hogy az SBP vezetése tapasztalt és a könyvtárügyet képviselni képes, tette kész szakemberekből tevődik össze, aminek egyik bizonyítéka, hogy elfogadásra került a 2010-2021 közötti időszakra kidolgozott stratégiai terv, valamint a kulturális minisztériumhoz intézett folyamodvány az elindított fejlesztési programok folytatásához szükséges pénzügyi alapok megteremtése érdekében.

Megelégedésre adhat okot, hogy a könyvtárügyet Lengyelországban a kulturális minisztérium *Állami Mecenatúra Osztályához* rendelték, és a miniszter terveiben szerepel egy több évet átölélő kormányzati program létrehozása, amely egyszersmind garanciát is jelent a finanszírozás folyamatosságára vonatkozóan. A minisztérium továbbra is támogatni óhajtja a könyvtárakban

folyó digitalizálási tevékenységet úgy is, mint a nemzeti örökség megóvásának egyik módját.

(Dancs Szabolcs)

Lásd még 13, 31

Együtműködés

12/2010

KIDD, Tony: Collaboration in electronic resource provision in university libraries : SHEDL, a Scottish case study. – Bibliogr. In: New review of academic librarianship. – 15. (2009) 1., p. 97-119.

Együtműködés az elektronikus források beszerzésében az egyetemi könyvtárak között. SHEDL - esettanulmány Skóciából

Egyetemi könyvtár; Együtműködés -belföldi; Elektronikus folyóirat; Folyóirat-előfizetés

Skóciában a könyvtárak közötti együtműködés nagy múltra tekint vissza. Az ország mérete és tudományos intézményeinek száma optimális keretet nyújt a hatékony összefogásra. Ennek szervezete, a SCURL (*Scottish Confederation of University and Research Libraries*), 1992-ben alakult, de jogelődje már 1977 óta létezett.

A SCURL tevékenységében a kezdetektől vezető szerepet töltött be a skót nemzeti könyvtár. A szervezetet ugyancsak szoros szálak fűzik a SLIC-hez (*Scottish Library and Information Council*), az illetékes minisztérium tanácsadó testületéhez. Az említetteken túl a két legnagyobb közkönyvtár (Glasgow, Edinburgh) is részt vesz munkájában, és képviselőik révén egyetemi könyvtárakkal, a Nemzeti Múzeummal, továbbképzési intézményekkel dolgozik együtt, hogy növelje érdekérvényesítő erejét. A SCURL célja a szolgáltatások optimalizálásával, a skót könyvtári infrastruktúra fejlesztésével segíteni az oktatást és kutatást, és mindehhez megfelelő anyagi támogatásról gondos-

kodni. Nem kerülhetik meg a technikai kérdéseket, köztük a digitalizálás problémáját: ezt a célt szolgálják a CAIRNS (*Co-operative Information Retrieval Network for Scotland*), SCONE (*Scottish Collections Network*) és SDDL (*Scottish Distributed Digital Library* projektek), de kezdeményezői voltak az intézményi repozitóriumok skóciai bevezetésének (*IRIScotland*) is.

A szerző a könyvtári szerzeményezés területéről a folyóiratokkal foglalkozik részletesen. A SCURL munkája véget vetett a korábbi nem egyeztetett rendelési gyakorlatnak – a változást a növekvő előfizetési díjak, valamint az EU vonatkozó rendelkezései is sietteték. A felsőoktatási intézmények és kutatóhelyek szerzeményezési konzorciuma (*SHERAL=Scottish Higher Education and Research Acquisition Librarians*) 1998-ban jött létre, tagja valamennyi érintett skót felsőoktatási intézmény és a nemzeti könyvtár, később csatlakoztak hozzá az észak-írországi egyetemek is. A kezdeményezés azóta zökkenőmentesen – és főképp gazdaságosan – működik. Hasonló sikerek jellemezték az e-folyóiratok együttes beszerzését: a nagy tudományos kiadókkal kötött szerződés révén a 90-es években egy ideig ingyen férhettek hozzá kutatási célból ezekhez az adatbázisokhoz, és ez a néhány év elég volt ahhoz, hogy hozzászoktassák a felhasználókat az új eszközök használatához. 2006-tól az Egyesült Királyság hálózati szolgáltatásait támogató szervezet, a JISC (*Joint Information Systems Committee*) átvállalta a kiadókkal kapcsolatos teendőket. Újításként csomagokba szervezte az intézmények igényeit, de így sem tudott mindenre megoldást találni (pl. hogyan intézzék a speciális tanszéki rendeléseket, vagy a csomagon kívüli ajánlatokat stb.).

A sikerek ellenére maradt teendő bőven. A kiutkeresés évekig eltartott, és ezalatt számos tervezet, stratégiai koncepció született. A legfeltűnőbb, hogy a nagy és kisebb intézmények között – az információs források elérésének tekintetében – óriási különbségek vannak. Hogy objektív ítéletet alakíthassanak ki a fennálló helyzetről, külső szakértőhöz fordultak (*Carnegie Trust for*

the Universities of Scotland). A Carnegie vizsgálata felhívta a figyelmet a leendő együttműködés nehézségeire, egyben tudatosította, hogy a technológiai környezet változása milyen kihívásokat tartogat. Ezek révén formálódott a 2007 folyamán konkrét formát öltő SHEDL (*Scottish Higher Education Digital Library*). Az új szervezeti egység célkitűzése változatlan maradt: online tudományos források elérését biztosítani valamennyi résztvevő számára előnyösen; minél jobban megfelelni a kutatói igényeknek; jobb ár-érték arányon kínálni minél több tartalmat a lehető legtöbb szereplőnek.

(Vasbányai Ferenc)

13/2010

KULIKOVA, Ol'ga Ūr'evna: Regional'nye obšedostupnye biblioteki v Evrazijskom bibliotečnom prostranstve In: Bibliotekovedenie. – (2009) 5., p. 90-93.

Regionális közkönyvtárak az eurázsiai könyvtári térben

Együttműködés -nemzetközi; Közművelődési könyvtár; Regionális könyvtár

Az egységes könyvtári rendszer fejlődésében a lényeges változások az 1990-es években a Szovjetunió szétesésekor és az új, független államok születésekor kezdődtek. Ugyanakkor valamennyi könyvtártípus részvételével megkezdődött az eurázsiai könyvtári tér kialakulása, az új államközi viszonyok megismerése, a közös fejlesztési utak keresése.

Az állami könyvtári politika célja az oroszországi könyvtárak fokozottabb jelenléte az információs világban. A nyugati és a posztszovjet könyvtárak az elsőbbségek kijelölésében különböznek egymástól: egyik esetben a műszaki és technológiai feladatok megoldása a fontosabb, míg a másikban a szociális problémáké. A megoldás az, ha a technológiai prioritásokat társadalmi-jogi feladatcsoporttal egészítik ki. Az új társadalmi-kulturális viszonyokat *Az egységes közös könyvtári tér kialakításának koncepciója*

c. dokumentum foglalja össze, amely meghatározza a könyvtárak működési elveit és irányait, funkcióit és feladatait a posztszovjet időkben. A folyamatban fontos szerepet kapnak a nemzeti könyvtárak.

A legnagyobb közeledés és feszültségek színterein, a szomszédos országok határ menti területein minőségileg új jelenségek tapasztalhatók. A könyvtári együttműködés ki tudja elégíteni a különböző népek igényét egymás kultúrájának gazdagítására, jobb megértésére, a kapcsolatok bővítésére. A határ menti regionális könyvtárak tudják a legközvetlenebb módon segíteni az integrációs folyamatok fejlődését. A szakmai együttműködés általános irányai mellett munkájukra jellemző, hogy soknemzetiségű közegben dolgoznak, kapcsolatot tartanak az államközi együttműködés valamennyi résztvevőjével, közös projekteket valósítanak meg, közös információforrásokat hoznak létre. Az együttműködés alapja a történelmi, kulturális, gazdasági, rokoni kapcsolatok, a kapcsolattartás közös nyelve, a fejlett infrastruktúra (könyvtári hálózatok, szakmai civil szervezetek, szakmai kiadványok). A különböző szintű könyvtárak feladatainak meghatározásához szükséges kritériumok kidolgozására döntéshozó, önállóan tevékenykedő, a fejlesztési irányokra hatást gyakorló szakértőket kértek fel. Az egyes szintekhez saját, az államközi együttműködést jellemző kritériumcsoportokat kell meghatározni. Ide sorolható például a területi, a központi regionális és a falusi könyvtárak számára a könyvtár tevékenységének elismertsége a helyi közösségben és a fenntartó által, közös rendezvények szervezése; a területi és a központi regionális könyvtárak számára közös tervek, programok, projektek, információforrások, publikációk; a területi könyvtárak számára közös internetprojektek, nemzetiségi állományok, közös kiadványok.

A regionális szintű (területi, városi) könyvtárak bekapcsolása a nemzetközi együttműködésbe bonyolultabb szervezést igénylő feladat. A helyzet elemzése azt mutatja, hogy a szakmai közösség még nem tartja a határ menti tényezőt a könyvtárak fejlődési forrásának. A problémák

leküzdésében a regionális könyvtáraknak különös, a szövetségi törvényekben rögzített, és a regionális normatív dokumentumokban részletezett szerepe van. A városi könyvtárak a helyi közösségre tudnak nagyobb hatást gyakorolni. A központi könyvtárak vertikális (területi, körzeti, kisvárosi, falusi könyvtárakkal) és horizontális (a szomszédos országok könyvtáraival) együttműködési stratégiákat dolgoznak ki.

A határ menti területek szakmai együttműködése állami érdek, a posztszovjet időkben alakult államok integrációjának egyik módja. Az eurázsiai könyvtári tér a különböző szintű irányító szervezetek, a könyvtári szakmai közösségnek a határ menti területeken a lakosság érdekében végzett célirányos közös tevékenységével válik stabilabbá.

(Viszocsekné Péteri Éva)

14/2010

OSTER, Sandra – SCHUMANN, Natascha: nestor macht weiter : das deutsche Kompetenznetzwerk zur digitalen Langzeitarchivierung In: Dialog mit Bibliotheken. – 21. (2009) 2., p. 10-14.

Folytatódik a nestor, a digitális archiválás hosszú távú programja

Digitalizálás; Együttműködés -belföldi; Megőrzés; Munkaszervezés

Hat év után, 2009 júniusában fejeződött be a Szövetségi Oktatási és Kutatási Minisztérium (BMBF) által finanszírozott *nestor* projekt. Két szakaszban kiépítették a németországi hosszú távú digitális archiválás kompetencia-hálózatát, és ezzel megvalósult a projekt fő célkitűzése: a levéltárak, könyvtárak és múzeumok közösen kialakítottak egy olyan hálózatot, melyben a digitális adatok tartós elérhetőségével kapcsolatos fontos információk mindenkinek a rendelkezésre állnak.

A projekt második szakaszában partnerként az alábbi intézmények vettek részt:

– a Német Nemzeti Könyvtár (DNB) a projekt vezetőjeként,

- a göttingeni Alsó-szászországi Állami és Egyetemi Könyvtár (SUB),
- a berlini Humboldt Egyetem Számítógép- és Médiacentruma és Egyetemi Könyvtára,
- a müncheni Bajor Állami Könyvtár (BSB),
- a koblenzi Szövetségi Levéltár,
- a berlini Állami Múzeumok Múzeumkutatói Intézete (Stiftung Preußischer Kulturbesitz) és
- a hageni Távoktatási Egyetem Informatikai Karának Multimédia és Internet-alkalmazások tanszéke.

A nestor II célként a projekt első szakaszában kialakított lehetőségek továbbfejlesztését, további partnerek és nemzeti, nemzetközi szabványosítási tevékenységek bevonását határozta el. A fő hangsúlyt a szakterületi munkacsoportok megszervezésére és a képzés, továbbképzés kialakítására helyezték. Foglalkoztak természetesen azzal is, hogy a projekt befejezése és a finanszírozás megszűnése után milyen formában folytassa munkáját a kompetencia-hálózat.

A nestor (<http://www.langzeitarchivierung.de>) hálózati információs és kommunikációs platformot biztosít a megbízható archiváláshoz; angol és német nyelvű portálján különböző segédanyagokat kínál a témához, itt dokumentumokra, projektekre, személyekre lehet keresni, de naptárral, hírvirrattal és levelezőlistával is szolgálnak.

Elkészült már a kézikönyv átdolgozott verziója is (*nestor Handbuch : Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung : Version 2.0, Juni 2009 / Heike Neuroth, Achim Oßwald, Regine Scheffel, Stefan Strathmann, Mathias Jehn (Hrsg.). – Boizenburg : Verlag Werner Hülsbusch, 2009. 620 p.*), melynek online változata ingyenesen letölthető (18 MB).

A projekt lezárásaként 2009. június 10-én a berlini Állami Könyvtárban konferenciát rendeztek 150 résztvevővel „*nestor macht weiter: gemeinsam digitales Wissen sichern*” (*A nestor folytatódik: közösen óvni a digitális tudást*) címmel.

A projekt lezárása után az eddigi partnerek együttműködő szövetséget alkotva folytatják a munkát, kiegészülve néhány újabb résztvevővel,

és írásos egyezményben rögzített feladatokkal. Az addigi munkabizottságok zöme is tovább dolgozik, illetve újabbak alakítása is lehetséges. Mindazon intézmények csatlakozását várják, akik hosszú távú archiválással foglalkoznak.

(Murányi Lajos)

Lásd még 7, 16, 34, 35, 37, 68, 75, 76, 79

Jogi szabályozás

15/2010

VAN BORM, Julien: The Long Tail, copyright and libraries In: LIBER quarterly. – 19. (2009) 2.

A „hosszú farok”, a szerzői jog és a könyvtárak

Igény; Könyvkiadás és könyvkereskedelem; Számítógép-hálózat; Szerzői jog; Szolgáltatások

A *long tail* (hosszú farok) kifejezést Chris Anderson használta először (2004-ben) az új és sikeres internetes kereskedelmi megoldásokra (Amazon.com, Netflix), ahol nem számít az „üzlet” mérete és fizikai vonzáskörzete, ezért nagyságrendekkel nagyobb az árukészlet, és a potenciális vásárlók köre is megsokszorozódik. A *long tail* pontosan ezekből a termékekből történő, akár csak havi egy-egy értékesítés összességét jelenti, ami sok esetben jelentős része az egésznek, sőt meg is haladhatja a „slágertermékek” forgalmát. (Anderson 2007-ben publikált könyve egy évre rá magyarul is megjelent *Hosszú farok. A végtelen választék átírja az üzlet szabályait* címmel.)

Az elmélet lényege tulajdonképpen nagyon egyszerű, és régóta ismerjük („sok kicsi sokra megy”). Egy korlátlan árukínálattal rendelkező piacon (a termékek széles választéka esetén) mindig van kereslet e legrejtettebb árucikkre is. Egy ilyen piacon azok is sikeresek lehetnek, akik kevés számú terméket kisebb mennyiségben, de hosszabb időn keresztül árulnak.

A hagyományos kereskedelemben eddig nem

volt érdemes nagy tömegű és sokféle terméket kínálni, mert drágább volt a készletezési költség, mint a nyereség, de a webes kereskedelemben ez nem számít. Jó példa erre a könyvkiadás, ahol a kelendő könyveket újra kiadják, illetve ha elfogytak, de nem érdemes újra kiadni, viszonylag olcsón akár egyetlen példány is készülhet a megrendelőnek (Printing on Demand = POD vagy Short Run Digital Printing = SRDP formában). A tudományos kiadók, pl. az Oxford University Press is, több millió dolláros bevételt realizál így évente.

A long tail összefügg a szerzői joggal is. Ha ugyanis egy kiadó évekig kis mennyiségben haszonnal el tudja adni a „terméket” (zeneművet, könyvet), érdeke fűződik ahhoz, hogy a szerzői jogi védelem minél hosszabb ideig megillessen. Ezért lobbiznak szerte a világon a szerző jogi védelem idejének meghosszabbításáért.

A szerző az Egyesült Államok (különösen a Sonny Bono törvény), az Európai Unió (2001/29/EC irányelv) és Németország gyakorlatán szemlélteti a jogi védelem kiterjesztésének (és a használat korlátozásának) problémáit, majd részletesen tárgyalja azokat a veszélyeket, amelyek emiatt a könyvtárakra és a kulturális örökség egyéb alapintézményeire leselkednek. (Ezek nem csak a könyvtárközi kölcsönzést, hanem az elektronikus archívumok létét is fenyegetik, és a felhasználók is egyre több jogdíjat kénytelenek fizetni.)

Nagyon fontos, hogy a könyvtárak, szakmai szervezetek és egyesületek ne csak nyomon kövessék a szerzői jogi szabályozással kapcsolatos vitákat, hanem ezeknek tevékeny részesei is legyenek. Európában az EBLIDA és a LIBER komolyan veszi ezt az új feladatot, de az is fontos, hogy a tagországokban is részt vegyen a könyvtáros szakma a szerzői joggal kapcsolatos szabályozás folyamatában: ennek létfontosságú jelentősége lesz a könyvtárak és a nemzeti örökség védelmében érdekelt számára az elektronikus információk és a hosszú farok új világában.

(Murányi Lajos)

Oktatás és továbbképzés

16/2010

TAMMARO, Anna Maria: Internationalisation of library and information science education : the issues of recognition and quality assurance. – Bibliogr. 71 tétel In: Bollettino AIB. – 49. (2009) 2., p. 181-199.

Res. olasz nyelven

A könyvtár- és információtudományi képzés nemzetközivé válása. Az elismerés és a minőségbiztosítás kérdései

Együttműködés -nemzetközi; Könyvtárosképzés -felsőfokú

A felsőfokú szakképzés nemzetközivé válása napjaink fontos kérdéseinek egyike, mely számos forrásból táplálkozik. Egyrészt a piac liberalizációja létrehozta a versenyt, másrészt előtérbe került az a felfogás, hogy az egyetemi oktatás szolgáltatás, amelynek tiszteletben kell tartania a minőségi kritériumokat és az átláthatóság követelményét, hogy garanciát nyújthasson fogyasztóinak. A nemzetközivé válás az egyetemek közötti együttműködésen is alapul, bizonyos minőségi kritériumokban való egyetértésen és a kvalifikációk kölcsönös elismerésén. Ez a nemzetközi helyzetkép számos problémát vetett fel, és számos megoldást inspirált, teljesen kielégítő megoldás azonban mindmáig nem született.

A különféle megoldásokat eddig az UNESCO, az OECD és a „bolognai folyamat” kínálja. A könyvtárosok képzésével kapcsolatban figyelembe kell venni az IFLA képzési szekciója és az EUCLID (az európai könyvtárosképző intézmények egyesülete) kezdeményezéseinek eredményeit is. Ez utóbbival kapcsolatban a felteendő kérdések a következők: a nemzetközivé válás javíthatja-e a könyvtárosok képzésének minőségét; az európai könyvtárosképzésben mi a minőség; ki értékelheti a képzés minőségét; és hogyan lehet azt értékelni?

Az UNESCO és az OECD háromféle célt tűzött ki: a tantervek és a kvalifikációk minőségi átláthatóságát; az együttműködést két vagy több ország között a minőségi kritériumok és a végzettségek elismeréséért, nemzetközi hálózatok létrejöttét az elismerés és a minőség-akkreditáció ügyében. A hasonlóan összegezhető célokat kitűző bolognai folyamat már eszközöket is próbál beépíteni, mint pl. a *European Qualifications Framework*, hogy segítse az egyes országokat a célok elérésében. Bár az eddigi eredmények még nem túl jelentősek, a bolognai folyamat nyomán előtérbe kerültek az egyetemi oktatás minőségét javító módszerek. Közülük három lehet különösen érdekes:

- a minimál-stratégia: egy olyan indikátorkészlet, amely az oktatás céljára és eredményére („*learning outcomes*”) összpontosít közös értékelési kritériumként;
- a nemzetközi *benchmarking*, azaz versenyszellem a minőség javítása érdekében és a legjobb gyakorlatok figyelése;
- a szakma „nemzetköziesítése”, azaz a szakmai egyesületek mozgósítása olyan szakmai minőségi alapkövetelmények meghatározására, amelyek nemzetközi szinten elfogadásra kerülhetnek.

Az IFLA képzési szekciója évek óta foglalkozik ezekkel a kérdésekkel, és számos publikációt, vezérfonalat, irányelvet dolgozott ki, a hangsúlyt a tantervekre, a minőségi kritériumokra és azokra a módszerekre helyezve, amelyek megkönnyíthetik a felsőfokú képesítések egyenértékűségének elismerését. Az EUCLID a tantervek nemzetközi benchmarkingjáról indított vitát, és olyan problémákat helyezett középpontba, mint a könyvtárfelfogások közötti különbség, az oktatott különféle módszertani elvek, a technológia okozta változások más-más megközelítése, az innovatív didaktika fontossága és a helyes egyensúly elmélet és gyakorlat között.

A számos kezdeményezés ellenére – amelyek közül néhány a kompetenciák egyedi meghatározására vonatkozott – a könyvtárosok szakmai képzésének még nincs nemzetközi minőségi rendszere. Úgy tűnik, a könyvtárosképzés mi-

nőségének javítását leginkább az egyetemek és a szakmai közösség, különösen a szakmai egyesületek közötti párbeszéd hiánya akadályozza. Ez leginkább a képzés minőségének felfogásbéli különbözőségeiben és az elmélet vs. gyakorlat probléma eltérő megközelítésében nyilvánul meg. Az EUCLID és az EBLIDA mostanában megkezdett együttműködése remélhetőleg megnyitja az utat a képzés valódi minőségi javításának lehetősége felé.

(Mohor Jenő)

17/2010

WALLACE, Danny P.: The iSchools, education for librarianship, and the voice of doom and gloom. – Bibliogr. jegyzetekben In: The journal of academic librarianship. – 35. (2009) 5., p. 405-409.

Az iskolák és a könyvtárosképzés tartalmi kérdései az Egyesült Államokban

Egyesület -könyvtári -nemzeti; Képesítés; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Könyvtárosképző intézmény; Tanterv, óraterv; Terminológia

A „könyvtárosképzés”, „könyvtártudomány”, „könyvtáros iskola” (= könyvtárosképző intézmény, illetve szak, tanszék) kifejezések fokozatosan eltűnnek még az ott tanítók szóhasználatából is. Az ALA 1992-ben elfogadott és 2006-ban felülvizsgált akkreditációs szabályzata (*Standards for Accreditation of Master's Programs in Library and Information Studies*) a „könyvtári és információs tanulmányok” kifejezést részesíti előnyben, de széles körben használják a „könyvtár- és információtudomány”, vagy egyszerűen az „információs tanulmányok” alternatívákat is. Egyesek szerint viszont az „információ” szó beemelése csak erőltetés, a „könyvtár” elhagyása viszont támadás. Az tény, hogy a könyvtári és információs tanulmányok természetéről folyó vitákban a szakterület minden jelentős fejleménye megjelenik, ami akár az oktatók, akár a gyakorló szakemberek kényelmét fenyegeti. Pillanatnyilag a legtöbb konfliktust

az iIskolák (*iSchools*) megjelenése és az ALA könyvtárosképzési munkacsoportjának zárójelentése okozza.

A 21. század első évtizedében egyetemi tanszékek egy csoportja, amelyek tanmenete és kutató tevékenysége erősen az információ jelenségére összpontosít, „the iSchools” néven azonosította önmagát. Honlapjuk szerint 2009 júliusában 22 tagja volt az igen vegyes nemzetközi csoportnak. Néhányan közülük az ALA által elismert fokozatot nyújtanak, de közel felük nem, sokan kínálnak doktori fokozatot és posztgraduális képzést. Nyilvánvaló, hogy fő motivációjuk a saját „brand” megteremtése új identitás nyújtásával, ami elkápráztatja a hallgatókat, és nagyobb anyagi támogatás elnyerésével kecsegtet. Ugyanakkor az iIskolák nem sajátíthatják ki az információ teljes dominiumát, hiszen annak számos akadémiai otthona van, és a menedzsment információs rendszerektől a számítógép-tudományon át a nyelvészetten keresztül a filozófiáig sok helyen megtalálható. Az információ szó felvétele a könyvtárosképző programokba pedig egyáltalán nem újdonság.

2006-ban az ALA munkacsoportot hozott létre (*Task Force on Library Education*) azzal a céllal, hogy tegyen végrehajtható ajánlásokat annak érdekében, hogy a könyvtár-informatikai oktató programok olyan könyvtárosokat képezzenek, akik megértik a szakma alapértékeit, és rendelkeznek a mai könyvtáros számára szükséges alapvető kompetenciákkal. A csoport fő eredménye az „*ALA's Core Competences for Librarianship*” (az ALA alapkompenciái a könyvtárossághoz) című dokumentum, amelyet senki nem vitat. Annál vitathatóbbak a munkacsoport ahhoz fűzött ajánlásai, amelyek szerint:

- az ALA a kompetenciákat és az alapértékeket (*ALA's Core Values of Librarianship*) építse be az akkreditációs szabályzatba;
- a szabályzatot alakítsa át felszólító módúvá; hogy az előírás, ne ajánlás legyen;
- a *program* és az *iskola* szavakat következetesen úgy használja, hogy világos legyen: a programokról van szó;

– tegyék világossá, az ALA nem alaptantervet akar előírni, hanem az eredményre koncentrál, amit nemcsak el kell érni, hanem dokumentálni is kell az akkreditációs folyamatban.

Egyébként az ALA által elfogadott képzettségi fokozatok nevében 32 intézmény esetében az információ és a könyvtár is szerepel, 15 esetben van csak könyvtár, 8-szor csak információ, 7 esetben pedig egyik sem. Érdekes, hogy az intézmény és a nyújtott képesítés megnevezése többször nincs összhangban. A Washingtoni Egyetem Információs Iskolája (az iSchools tagja) könyvtár- és információtudományból ad mester fokozatot, a Marylandi Egyetem Információs Tanulmányok Főiskolája (szintén iSchools tag) könyvtártudományi mester fokozatot nyújt, a Montreali Egyetem Könyvtár- és Információtudományi Iskolája pedig (nem tagja az iSchools-nak) az információtudományok mestere címet adja. Ami a beiratkozott hallgatók számát illeti, kisebb megingások mellett is növekvő számú hallgató jelentkezik (1999 és 2008 között a létszám 77,8%-kal nőtt, és a növekedést mindig az ALA által akkreditált képzések vezetik).

Az adatok nem igazolják sem azt az aggodalmat, hogy az iSchools negatív befolyással lenne, sem azt a még általánosabb vélekedést, hogy a könyvtár- és információtudományi stúdiumok elhagynák a könyvtárosságot valami más javára. A könyvtár-informatikai képzés nem tűnik betegnek, területének kiterjesztése és szélesítése pedig inkább előnyös, mintsem fájdalmas, és jövője meglehetősen biztosnak tűnik.

(Mohor Jenő)

Lásd még 58

Egyesületek

Lásd 8, 9

Konferenciák

Lásd 7

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények

Nemzeti könyvtárak

18/2010

BEVAN, Paul: Share. Collaborate. Innovate : building an organisational approach to Web 2.0 In: Ariadne. – 61. (2009) oct.

A Web 2.0 szervezeti megközelítésének kidolgozása a Walesi Nemzeti Könyvtárban

Információtechnológia; Középtávú terv; Nemzeti könyvtár; Számítógép-hálózat; Személyzet

A Walesi Nemzeti Könyvtár nemrég publikálta új webstratégiáját, amelyben a Web 2.0-át integrálja a jelenlegi webes szolgáltatásaiba. Kérdés, hogy az olyan technológiáknál, mint a Web 2.0, ahol a személyes jelleg van a fő hangsúly, van-e létjogosultsága szervezeti megközelítésnek? A stratégia ezt próbálta kidolgozni. A szervezetnek abban lehet szerepe, hogy a technológia személyek által való próbálgatása helyett egy hosszú távú és széles körben elterjedt stratégiai cél iránti elkötelezettséget biztosítson az egyének hálózatán keresztül.

A Walesi Nemzeti Könyvtárnak nagy tapasztalata van a webes szolgáltatások terén, így azt a célt tűzték ki, hogy az online technológia előnyeire alapozva Web 2.0 szolgáltatások építésével progresszív utakat fejlesztenek a használókkal való kommunikációban. Minden stratégia alapja, hogy tudjuk hol állunk, és hova akarunk eljutni. A munkát azzal kezdték, hogy megvizsgálták a szervezetet, készen áll-e a Web 2.0-ra, azaz a szervezeti kultúra képes lesz-e támogatni az új módszereket. Újraelemezték a meglévő statisztikai adatokat, áttekintették a munkatársak webes készségeit. Megvizsgálták, hogy a meglévő we-

bes tartalmakat mennyire használják, támogatták a nyílt párbeszédet a személyzet tagjai között. A cikk e kutatások eredményeit tárgyalja.

A statisztikai adatok elemzése azt mutatta, hogy a használók döntő többsége a keresőmotorokon keresztül jut el a könyvtár oldalára, ezeknek is csak a 18%-a olyan releváns kifejezések által, mint könyvtár, archívum, családtörténet, a többi látogatót a hosszú farok (long tail) személynevei, illetve meglepő más szavai hozzák. A személyzet formális végzettségeinek, illetve informális tanulás útján megszerzett készségeinek és kompetenciáinak vizsgálatát három fő szempont alapján végezték: technikai, tartalomkezelési, valamint tartalom-előállítási ismeretek. Az eredmények azt mutatták, hogy a személyzet tagjai képesek lennének gazdag és innovatív alkalmazások kidolgozására, így elsősorban a puha készségekre, vagyis a tartalomfejlesztésre kell fókuszálni.

A meglévő források elemzése nyomán megállapították, hogy a webes tartalom négy fő típusba sorolható:

1. információ (a könyvtár és szolgáltatásainak jellemzése, szakmai információ, a rendezvények anyagai);
2. értelmezés (olyan források, amelyek a személyzet tudásának és tapasztalatának felhasználásával hozzáadott értéket jelentenek a gyűjtemény használói számára, pl. kutatási segédletek);
3. metaadatok (a katalógus és más segédletek metaadat-tartalma);
4. digitális tartalom (a könyvtár digitalizálási programjának eredményeként létrejött gyűjtemény).

A szervezeti kultúrát az új szolgáltatásokról szóló beszélgetések szervezésével mérték fel. A munkatársak mindegyike érdeklődött és elkötelezett volt az új típusú szolgáltatások iránt,

viszont nem voltak kellően magabiztosak, hogy formális csoportok, bizottságok nélkül kezdjenek bele ebbe a munkába.

Az interakción alapuló szolgáltatások esetében fontos, hogy megértsük a szolgáltató közönséget, különösen igaz ez a Web 2.0 esetében, ahol a hozzáadott értéket a használók által generált metaadat-tartalom jelenti. Szintén fontos a könyvtárosok személyes elkötelezettsége. Ez utóbbinak a hosszú távú fenntarthatósága jelent komoly kihívást.

A siker titka továbbá, hogy a megfelelő környezetben a megfelelő tartalmat kell szolgáltatni. A szolgáltatók gyakran érzik, hogy oda kell menniük, ahol a használók is vannak, ugyanakkor a jelenlétük sokszor tolazkodó lehet ezekben a területeken. A túl sok, vagy túl kevés tartalom szintén több kárt okoz, mint amennyit használ. Azt is meg kell érteni, hogy ha nincs érdemi mondánivalónk, a közösségépítés és az interakció eleve kudarcra van ítélve.

A stratégia végső célja egy olyan platform létrehozása volt, amely teljes egészében a Web 2.0 irányába halad. A stratégiát egy hároméves megvalósítási fázis fogja követni, amely igazán meg fogja mutatni ennek a szervezeti megközelítésnek a létjogosultságát.

(Tóth Máté)

19/2010

GREEN, Steve: The digital library programme at the British Library : goals and priorities In: Interlending & document supply. – 37. (2009) 3., p. 136-139.

A British Library digitalizálási programja: célok és prioritások

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Megőrzés; Nemzeti könyvtár

A British Library (BL) digitális könyvtári programja (Digital Library Programme, DLP) egy olyan rendszer létrehozását tűzte ki céljául, amely lehetővé teszi a BL számára digitális tartalmak beszerzését, tárolását és ellenőrzött

hozzáférését. A program öt éve kezdődött a hosszú távra alkalmas, biztonságos tároló kialakításával, és újabban került át a hangsúly a szolgáltatásokra.

A DLP létrehozása előtt a BL-ben a digitalizált tartalmat részben online, részben offline elérhetően, részben a fizikai gyűjteményhez kapcsolva tárolták. A hozzáférhetőség is sokféle lehetett a széles körűtől a „zárt anyagig”. Az elszigetelt projektek miatt egy-egy döntést többször is meghoztak, és a kiadási szerzői jogok tiszteletben tartása csak a hozzáférés szigorú korlátozásával volt lehetséges.

A DLP fokozatosan, több lépésben valósul meg. Céljai: a bármilyen típusú digitális dokumentumok fogadása, feldolgozása és megőrzése az örökkévalóság számára; a megfelelő engedéllyel rendelkező használók számára hozzáférés biztosítása; a könnyű hozzáférhetőség, a hitelesség megoldása; a dokumentumok megtekintési lehetősége a mindenkori technikai lehetőségekkel. A célok elérése érdekében beszerzik vagy szükség esetén kifejlesztik azokat a szoftverelemeket, amelyek együttesen a DLP szoftverét alkotják; beszerzik a megbízható hardver-infrastruktúrát; meghatározzák a digitális tartalom kezelésének eljárásait; kiképzik a munkatársakat; országos és nemzetközi szinten közreműködnek a szükséges szabványok és eszközök létrehozásában.

Az eddigi eredmények: létrehozták a biztonságos infrastruktúrát a munkafolyamat elvégzéséhez. 2009 márciusában a DLP 440 ezer tételt tartalmazott, köztük 60 ezer 19. századi könyvet a BL gyűjteményéből és 11 ezer hangfájlt. A tárolt adatmennyiség meghaladja a 29 terabájtot. Minden tételt három példányban őriznek (egyét Boston Spaban, egyet West Yorkshire-ben és egyet St. Pancrasban, Londonban), plusz egy példányt a Walesi Nemzeti Könyvtárban. A digitalizált könyvek mindegyike elérhető a BL olvasótermeiben.

2011-re rendelkezésre áll a DLP biztonságos tárhelye a legváltozatosabb e-dokumentumok számára; létrejön a jogkezelés lehetősége, amely biztosítja mind a szerzői jogtulajdonosok joga-

inak érvényesülését, mind a használók számára a minél szélesebb körű hozzáférést; a dokumentumok hozzáférhetőek lesznek a BL olvasótermeiben és a kötelespéldányra jogosult könyvtárakban; egyes dokumentumok elérhetőek lesznek az interneten; bizonyos esetekben térítést lehet szedni; a dokumentumok kereshetők lesznek a BL katalógusaiban. 400 terabyte lesz a tárolt adatmennyiség (80 ezer könyv, 37 ezer hangfájl, 700 ezernél is több hírlapoldal, 26 millió archivált pillanatfelvétel a weboldalakról, 10 milliónál is több e-folyóiratcikk).

A digitális dokumentumok hozzáférhetőségét a kötelespéldányokról szóló rendelet szabályozza. Alapvetően minden dokumentumot egyidejűleg csak egy személy érhet el a hat kötelespéldánykönyvtár olvasótermeiben. Emellett azonban a tartalom nagy részét a BL-ből származó, szerzői jogi védelem alá nem tartozó dokumentumok teszik ki. A UK Web Archiving Consortium tapasztalatai azt mutatják, hogy a szerzők/kiadók közel 30%-a hajlandó megegyezni a BL-lel szerzői jogi kérdésekben.

A hosszú távú elérhetőség céljai két csoportba sorolhatók: az egyik a megtartás és az épség, a másik az olvashatóság (megtekinthetőség, meghallgathatóság) az eredeti szoftver elavulása után is. A megtartást a DLP megoldotta (ld. három példány). A dokumentumokat az egyes helyeken digitális aláírással látják el, azt igazolandó, hogy nem történt bennük változtatás. Az olvashatóság kérdése bonyolultabb, két megoldás van rá, egyszerűbb formátumok (képek, hangfájlok és szövegek) esetén a migráció, összetettebb formátumok esetén az emuláció, amelynél a régi programokat az eredetét minél jobban megközelítő módon futtatják. Az EU PLANETS projektje és a DLP Permanent Access projektje keretében migrációs és emulációs eszközöket fejlesztenek ki.

A DLP számos kihívással szembesül, amelyek egyrészt a kiadók eltérő gyakorlatából erednek a digitális tartalom közzétételével kapcsolatban, másrészt abból, hogy a BL sokkal több digitális anyagot tudna előállítani és beszerez-

ni, mint amennyit tárolni képes. Ezért a priorítások rögzítésére és időnkénti felülvizsgálatára van szükség.

(Hegyközi Ilona)

20/2010

TAKLE, Marianne: The Norwegian National Digital Library In: Ariadne. – 60. (2009) jul.

A norvég nemzeti digitális könyvtár

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Megőrzés; Munkaszervezés; Nemzeti könyvtár

Norvégia nemzeti könyvtára azt az ambiciózus célt tűzte ki maga elé, hogy a teljes állományát digitalizálja, és ezzel az ország digitális könyvtári szolgáltatásainak kulcsszereplőjévé váljon. 2005-ben határozták meg a fő célkitűzéseket a Norvég Digitális Könyvtár magjának létrehozására vonatkozóan, amelyet három stratégiai dokumentumban fejtettek ki.

A *Digitális Nemzeti Könyvtár – Stratégiai Nyilatkozat 2005* a használói igényekre koncentrálva érvel a digitalizálás szükségessége mellett. A *Digitális tartalomhoz való hozzáférés a nemzeti könyvtárban* c. dokumentumban taglalják a teljes állomány digitalizálásának igényét. A tervet tettek is követték, 2009 tavaszára 90 ezer könyv, 200 ezer folyóirat, 3100 órányi film, 250 ezer óra rádióadás, 420 ezer fénykép és 23 ezer kézirat került digitalizálásra. A nemzeti könyvtár emellett megkezdte a norvég weboldalak szisztematikus begyűjtését és archiválását. A *Nemzeti könyvtár gyűjteményének digitalizálása* c. dokumentum a technikai kérdéseket és a prioritásokat tárgyalja.

A digitalizálási stratégia részeként létrehoztak egy körülbelül 1 200 000 objektumot tartalmazó Digitális Biztonsági Tárhelyet a következő alapelvek figyelembevételével:

– Gyakorlati és technikai szempontból előreveszik a legrégebbi dokumentumokat, a könyvek közül azokat, amelyekből a legtöbb példány van, a hírlapok esetében a legintenzívebben

21/2010

DŽURAK, Ewa: Academic library transformation in the post-communist Poland : Warsaw University Library. – Bibliogr. In: Libri. – 59. (2009) 3., p. 135-144.

A felsőoktatási könyvtárak átalakulása a rendszerváltás utáni Lengyelországban: a Varsói Egyetemi Könyvtár

Egyetemi könyvtár; Együtműködés -belföldi; Könyvtártörténet -nemzeti; Központi katalógus -online; Számítógépesítés; Támogatás -pénzügyi -általában

A tanulmány a lengyel felsőoktatási könyvtárak rendszerváltás utáni átalakulásának komplexitását vizsgálja, kiemelt figyelemmel a Varsói Egyetemi Könyvtárra (BUW), amely a legnagyobb Lengyelországban, és több szempontból is mintaeértékű a többiek számára. (A szerző a nyolcvanas években egyetemi hallgatóként használta a könyvtárat, majd 2007-ben és 2008-ban az új épületben működő létesítményt is módjában állt alaposabban tanulmányozni.)

A BUW történetének (1816-ban nyitotta meg kapuit) felvázolása után az 1989. évtől részletesen kitér a könyvtár (és a felsőoktatási könyvtárak) életében bekövetkező változásokra: a gépesítésre, a publikációk számának ugrásszerű növekedésére és az elektronikus dokumentumok megjelenésére. Nagy szerepet játszott az átalakulásban az Andrew W. Mellon Alapítvány programja, amely a felsőoktatási és a tudományos könyvtárak modernizálását támogatta – 1990 és 2000 között közel 9 millió dollárral. (Az akkori helyzetről többek között Christine L. Borgman úttörő áttekintése tudósít részletesen.)

Az első konzorcium 1991-ben alakult négy könyvtár részvételével az amerikai VTLS Virtua rendszerének a beszerzésére. A négy résztvevő szorosan együttműködve vezette be a rendszert, és közösen alapozták meg a lengyel központi katalógust (NUKAT) is. 1993-ben jött létre a

használtakat, a fotókból azokat, amelyeket ajándékba kapott a könyvtár, a zenékből pedig a veszélyeztetett hordozón lévőket.

- A második alapelv a tematikus szempontú válogatás. (Például írói évfordulók alkalmával digitalizálják a szerző életművét. Állami ünnepek szintén alkalmat adhatnak kiterjedt tematikus szempontú digitalizálásra.)
- A harmadik pedig a használók és a partnerintézmények által megfogalmazott igények.
- A tárhely tartalmának körülbelül 30%-a származik a digitális kötelempedányokból, a többi helyi digitalizálásból.

A munka prioritásait hozzá kell igazítani azon nemzetközi projektekhez is, amelyekben a nemzeti könyvtár részt vesz. Ezek a The European Digital Library (EDL), az Europeana és TELplus projektek.

A Digitális Biztonsági Tárhelynek egyszerre van hosszú távú megőrző és szolgáltató funkciója. Ennek érdekében igyekeznek olyan megállapodásokat kötni, amelyek nyomán a digitális tartalom bővülése várható. Ilyet kötöttek a Norvég Televízió és Rádió Társasággal (NRK), valamint országos és helyi napilapokkal (Aftenposten, Stavanger Aftenblad). A kormány a nemzeti könyvtárnak fontos szerepet szán a kulturális örökség terjesztésében.

A legnagyobb kihívást a szerzői jogi szabályozásnak való megfelelés jelentette. Két megállapodást kötöttek a szerzőkkel, amelyek központi állami forrásból biztosítják egyrészt a szerzők anyagi elismerését, másrészt a nagyközönségnek a szabad hozzáférést. Az egyik a *High North project* (Messzi Észak projekt), amelynek keretében az észak-norvégiai szerzők művei és az erről a területről szóló irodalom válik teljes mértékben hozzáférhetővé. A másik a *Bokhylla.no*, amelyben az 1790-es, az 1890-es és az 1990-es évek irodalma kerül digitalizálásra. A szerzői jog kezelésében norvég specialitás, hogy a kormány aktív szerepet vállal, és mind a szerzőket, mind pedig az olvasókat szakmai szervezetek képviselik.

(Tóth Máté)

VTLS-bizottság, és több felsőoktatási intézmény csatlakozott a rendszerhez. Emellett Dynix/ Horizon és Aleph felhasználók is működnek Lengyelországban, szintén konzorciális szervezetben.

Az átalakulás része volt a MARC-formátum lengyel verziójának a bevezetése 1991-től (könyvek és periodikumok leírására), továbbá az egységes authority fájlok megalapozása (egyéni és testületi névalakokra) az IFLA útmutatója alapján, valamint új tárgyszórendszer bevezetése – a francia RAMEAU alapján – a Varsói Egyetemi Könyvtárban. A hozzáférés modernizálására az 1999-ben megnyílt új épület adott lehetőséget, hiszen a terek félmillió kötet szabadpolcos elhelyezését tették lehetővé; a Kongresszusi Könyvtár rendszerét adaptálták, nyolc nagyobb tematikus fősoportot képezve. Az új helyzet új munkaköröket hozott (subject specialist): az egy-egy szakrészlegben dolgozó könyvtárosok a tájékoztatás mellett a gyarapításból és a feldolgozásból is kivették a részüket. 2000-ben új munkakört vezettek be, az adatbázisokkal foglalkozó könyvtáros állását hozták létre (*main specialist for network resources and consortia*). 2007-ben már több mint 36 ezer elektronikus folyóiratot fizetett elő a BUW, és az olvasók 305 munkaállomáson fértek hozzá az elektronikus dokumentumokhoz.

A központi katalógust (NUKAT) 2002 őszén avatták fel, s jelenleg közel egymillió rekordot tartalmaz (68 könyvtár szolgáltató adatot, 90 használója); 2006-ban csatlakoztak az OCLC-hez, s majdnem félmillió rekordot töltöttek fel a WorldCatbe. A tökéletes helyzetet csorbítja, hogy finanszírozása nem stabil, de talán hamarosan megoldódik.

Természetesen gondok, hiányosságok és megoldandó feladatok is bőven akadnak, így az egyes különgyűjtemények anyaga és a nem hagyományos formátumok (hangzóanyagok, elektronikus dokumentumok stb.) nem szerepelnek még az OPAC-ban, a retrospektív katalogizálás is előttük áll, a tájékoztatás reformján sem estek még át, de a változás és a fejlődés (elsősorban a BUW esetében) imponáló és tiszteletreméltó.

(A Varsói Egyetemi Könyvtárról a <http://www.buw.uw.edu.pl/en/> címen olvashatók részletesebb információk angol nyelven.)

(Murányi Lajos)

22/2010

LAW, Derek: Academic digital libraries of the future : an environment scan. – Bibliogr. In: New review of academic librarianship. – 15. (2009) 1., p. 53-67.

A jövő digitális felsőoktatási könyvtárai: környezet-tanulmány

Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyvtár; Használati szokások; Prognózis

A felsőoktatási könyvtárak életének minden része átalakulóban van: a használók, a tartalom, a kutatás formái. A könyvtárak jövőjét több tucat vizsgálat kutatta már a digitalizálás fejleményeinek tükrében, ebből ad egy válogatást a szerző (delicious.com/derek_law).

A digitális könyvtárosság új elméletének és filozófiájának megfogalmazásához elengedhetetlen a felsőoktatási könyvtár feladatkörének újrameghatározása, a szélesebb akadémiai közösség igényeinek hangsúlyozásával. A könyvtárak hagyományos erősségét átfogó, nagy gyűjteményeik jelentik. Ezt aknázták ki annak idején az IFLA egyetemes bibliográfiai számbavételi és egyetemes hozzáférhetőségi ikerprogramja, az UBC és az UAP.

Mára az egyes könyvtári tevékenységeknek és munkafolyamatoknak megszületett egy-egy vagy több megfelelője a Web 2.0 világában (például a használóképzésnek a chatszoba). A pesszimisták szerint ezek teljességgel átveszik a hagyományos megoldások helyét. Ugyanez pozitív megközelítésben: a Könyvtár 2.0 – azaz a Web 2.0-s megoldások kifejezetten könyvtári célra továbbfejlesztett alkalmazása – nagy lehetőségeket rejt (a használóképzésnél maradva: a chatszoba moderátorral is működhet).

A digitális könyvtár filozófiájának három meghatározó vonása: a megbízhatóság fenntartása,

az információkeresés oktatása és az egyedi tartalom közös szolgáltatása.

A könyvtárakat régóta a megbízhatóság, hitelesség, semlegesség, pártatlanság, segítőkészség jellemzi. A könyvtárakban vannak biztos pontok: a kötelezpéldányt őrző intézmények, a nagy egyetemi gyűjtemények. (Az interneten még csak most kezd kialakulni, hogy milyen szolgáltatásokat tekintenek megbízhatónak.) A könyvtárak szerepe talán az lehet, hogy részt vesznek a kutatást övező társadalmi hálózat építésében, létrehozzák és gondozzák azt a keretet, amelyet a kutatók aztán megtöltenek tartalommal.

A használók képzése továbbra is a könyvtárosok egyik legfontosabb feladata marad; ehhez csatlakozik még a tudásszervezés és az optimális visszakeresés, amelyek egyformán fontos szakmai készségek. Az információs jártasság (vagy inkább az információs magabiztosság) elsajátítása a diákok számára mára alapvető szükségletté vált. Ugyanakkor meg kell tanulniuk, hogyan tudják az információforrások minőségét és hitelességét értékelni.

Egyes számítások szerint 2011-re a digitális univerzum mérete tízszerese lesz a 2006. évinek. A felsőoktatásban az információs intézményekre nézve ez három területen jelent teendőket: meg kell reformálniuk kapcsolataikat a tanszékekkel és karokkal; el kell érniük, hogy az intézmények alakítsák ki az információkezelés közös politikáját (természetesen az eleve digitális dokumentumoknál nem egyetlen központi tárról lesz szó); új eszközök és szabványok segítségével létre kell hozniuk a szolgáltatások számára szükséges rugalmas, interoperábilis és méretezhető információs infrastruktúrát.

Mindennek szükségességét mutatja, hogy valószínűleg egyik brit egyetem se lenne képes jelenleg munkatársai publikációinak teljes éves jegyzékét összeállítani, többek között a publikációs termés sokféle összetevője (a szokásos dokumentumok mellett a wikik, blogok, webhelyek, képek, audiofájlok, e-archívumok, e-mailek, a tanulást segítő objektumok, digitalizált gyűjtemények stb.) miatt.

A megbízható repozitóriumok elfogadható de-

finíciója még nem született meg. A könyvtár mindenesetre hiteles tanácsot adhat az egyetemnek arra nézve, hogy milyen szerzői jogi, adatkezelési és egyéb normák alkalmazására van szükség. A könyvtár pozícióját veszélyezteti, ha az intézmény kiszervezi a kutatási és oktatási információellátás teendőit, vagy „befelé fordulva” elzárkózik a lényegi együttműködéstől. Az UBC-hez és az UAP-hoz hasonló összefogásra van szükség, hogy az intézményekhez kötődő digitális tartalom hozzáférhető legyen, és ne a tartalomipar üzleti szempontú válogatása határozza meg a sorsát.

(Hegyközi Ilona)

23/2010

LEMESLE, Alice: Accueil des étudiants de niveau licence : nouveaux services, nouvelles méthodes, nouveaux espaces In: Bulletin des bibliothèques de France. – 54. (2009) 5., p. 28-33.

Res. angol, német és spanyol nyelven

Alsóéves egyetemi hallgatók fogadása az egyetemi könyvtárban: új szolgáltatások és módszerek

Egyetemi hallgató; Egyetemi könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Szolgáltatások

Mivel jelenleg az alsóbb éves francia egyetemi hallgatók között igen magas a bukások aránya, az egyetemi könyvtáraknak fontos szerepük van annak elősegítésében, hogy a hallgatók minél inkább kiaknázzák az egyetem nyújtotta lehetőségeket. Megközelíthetőbbé, más szavakkal barátságosabbá kell válniuk, megkönnyítve a használatot, és személyre szabott szolgáltatásokat kell nyújtaniuk az egyetemisták számára. Gyökeresen át kell alakítaniuk a munkamódszereiket, fel kell frissíteniük és láthatóvá kell tenniük állományukat, a használóknak a kapcsolattartás változatos lehetőségeit kell nyújtaniuk a könyvtárban és azon kívül, miközben szorosan együttműködnek a tágabb egyetemi közösséggel.

(Autoref.)

24/2010

RAPATEL, Livia: À l'Enssib, la bibliothèque des bibliothécaires : quelques repères pour une histoire qui reste à écrire... – Bibliogr. lábjegyzetben In: Bulletin des bibliothèques de France. – 54. (2009) 4., p. 50-55.

Res. angol, német és spanyol nyelven

Az Enssib, a könyvtárosok könyvtára

Állomány; Egyetemi könyvtár; Könyvtárosképző intézmény; Könyvtártudományi szakkönyvtár; Szolgáltatások

A franciaországi nemzeti felsőfokú könyvtáros és informatikai-dokumentációs szakembereket képző intézmény könyvtára egyúttal több funkciót is ellát. Nemcsak gyűjtő és szétszűrő helye a szakmai információknak, hanem aktív előállítója is. Online referenz szolgáltatása éppúgy van, mint digitalizáló műhelye azon túl, hogy elsőrendű kiszolgálóhelye a magas szintű egyetemi könyvtárosképzésnek. Mindezt a nemzeti könyvtárral karöltve teszi, így az itt folyó könyvtárosképzést a szakma elit referenciájaként tartják nyilván.

A könyvtár története az intézmény 1964-es alapításával egyidős. A tizenegynéhány ezer kötetes állomány és 120 férőhelyes könyvtár a képzéssel együtt fejlődött. Az áttörés éve 1992 volt, amikor az egyetemi képzést és az intézményt szervezetileg és szerkezetileg teljes egészében átalakították. Ezek az események jelentősen nem befolyásolták a könyvtár életét. Mindmáig az épület második emeletén található, és a Mobi/Mobicat katalogizálási modullal végre minden dokumentumot sikerült feltárni.

Nem a fizikai állomány, hanem inkább a könyvtárat látogatók rétege változott az utóbbi években. A digitalizálás és a „Kérdezz! Felelek!” típusú online tájékoztatás kitágította a könyvtár falait. Napjainkban már nemcsak az „*enssibesek*”, a tanárok, kutatók, diákok, hanem a nagyközönség tudatába is beépült, hogy érdekes szolgáltatásokról, értékes állományról van szó: a könyvtár majd ezer négyzetméteres területen, több mint

43 ezres állományából több mint 35 ezret szabadpolcon kínál olvasóinak. Mindez kiegészül több ezer folyóirattal, az ehhez tartozó adatbázisokkal és 14 ezer dokumentum digitalizált változatával. A könyvtári szakma és tevékenység egészét lefedő állomány 49%-a francia, 33%-a angol, 18%-a egyéb nyelvű művekből áll. Olyan tudatos és gondos állománygyarapítás folyt és folyik itt, hogy a francia anyag hamarosan a nemzeti kulturális örökség részét fogja képezni. Ezt a tudatosságot a „*Conspectus*”-nak keresztelt beszerzési szabályzat szabályozza öt szint mélységig. Az első szint az általánosan keresett, népszerű, olyan művek összessége, amely tág értelemben tartozik az oktatáshoz, valamint a szépirodalom egy része. A második szinten a referenz kézikönyvek, a harmadik szinten a francia illetve az angol nyelvű, erősen szaktudományi művek gyűjtése a cél kifejezetten a kutatók, oktatók, szakemberek számára. A negyedik szint a kutatás, az ötödik a kötelezpéldány-központ jóvoltából beszállított mindenféle olyan dokumentum, ami teljes körűen lefedi a könyvtár-informatika-dokumentáció kutatás-tanítás-tanulás hármas egységét.

A könyvtár a szolgáltatásaiban is megpróbálja a maximumot nyújtani: 90 férőhelyes olvasótermében heti 51 órással tartással várja felhasználóit. További fejlesztési tervei közé tartozik az 1700 dokumentumból álló Eric de Grolier fond és Henri-Jean Martin könyvtörténeti témájú, több ezer darabos diagyűjteményének feltárása és adatbázisba szervezése, valamint egy olyan új integrált rendszer beszerzése, amelynek OPAC modulja már a web 2.0 szolgáltatásait is magában foglalja (<http://www.enssib.fr>)

(Pajor Enikő)

25/2010

RIBERA, Mireia – TÉRMENS, Miquel – FRÍAS, Amparo: La accesibilidad de las webs de las universidades españolas : balance 2001-2006. – Bibliogr. In: Revista española de documentación científica. – 32. (2009) 3., p. 66-88.

Res. angol nyelven

A spanyol egyetemi honlapok hozzáférhetősége

Hatékonyság; Honlap; Szabvány

A spanyol egyetemek honlapjait vizsgálták meg a *Web Content Access Guidelines* (WCAG) 1.0 verziója ajánlásainak való megfelelésük szempontjából. A vizsgálati szempontokat kiegészítették a Spanyolországban nem bevezetett 508-as számú amerikai szabvánnyal és még öt, a használhatóságra vonatkozó indikátorral. A 2006-os eredményeket összevetették a 2001-es adatokkal.

Pozitív eredményként mutatkozott a grafikus alternatívák növekedése és a többnyelvűség terjedése, valamint a Flash és a PDF elterjedt használata. A 64 egyetem intézményi honlapjai közül 2001-ben egy sem, 2006-ban már tíz százszázalékosan megfelelt a WCAG 1.0 szempontrendszerének. A negatívumok között említendő, hogy a szöveges részek szegényesebbek, az amerikai szabványnak egyetlen honlap sem felelt meg százszázalékosan, a kiegészítő indikátoroknak való megfelelés 65 százalékos volt. Annak ellenére, hogy az adott időszakban Spanyolországban több olyan jogszabály is megjelent, amelyek hatására a honlapok hozzáférhetőségének jelentős javulását várták, végeredményben megállapítható, hogy ez a javulás csak igen kis mértékben valósult meg.

(Mohor Jenő)

Lásd még 12, 35, 44, 70

Közművelődési könyvtárak

26/2010

RODGER, Eleanor Jo: Public libraries : necessities or amenities? In: American libraries. – 40. (2009) 8/9., p. 46-48.

Nélkülözhetetlenek-e a közközkönyvtárak, vagy jó, ha vannak?

Fenntartó szerv; Közművelődési könyvtár; Szolgáltatások; Támogatás -pénzügyi -állami, hatósági; Társadalmi követelmények

Nehéz idők járnak a közkönyvtárakra. Az önkormányzatok egyre kevesebb pénzt tudnak közcélokra fordítani: nem csak a könyvtárakra jut kevesebb pénz, tudomásul kell vennünk. A szükséges támogatásért is meg kell küzdeni: azon múlik minden, a könyvtár el tudja-e fogadtatni a döntéshozókkal, hogy nélkülözhetetlen. Az államháztartás-elmélet szerint a közkönyvtár finanszírozása azért fontos, mert megléte és használata pozitív hatású: a hatékonyan működő demokratikus államhoz művelt állampolgárokra van *szükség*. A közkönyvtárat nem lehet egyértelműen a *szükséges* kategóriába sorolni, hiszen sokféle tevékenységet végez: egyes szolgáltatásai nélkülözhetetlenek, mások nem.

A közkönyvtárak használatát nézve kiderül, hogy olvasóinak több mint a fele szórakozásból vagy személyes érdeklődésből veszi igénybe. Államháztartási szempontból pl. a szépirodalmi művek finanszírozása nem létfontosságú, amint az egyéni érdeklődés kielégítése sem az, de az internethasználat biztosítása már igen, hiszen számos állampolgári jog csak így gyakorolható. „Kettős arculatú” a könyvtári meseóra is, hiszen szórakoztató volta mellett az iskola-előkészítés – és az esélyegyenlőség biztosításának – fontos eleme (is lehet).

Alapos érvekkel és számadatokkal kell tehát a fenntartónak bizonyítanunk, hogy az egyes szolgáltatások milyen fontos célokat szolgál-

nak, milyen mértékben veszik ezeket igénybe a használók, és ezek mibe kerülnek. A már említett „nehéz időkben” a könyvtárnak elemeznie kell szolgáltatásait, és megfelelő stratégiát kell kidolgoznia érdekérvényesítése végett:

1. számba kell venni szolgáltatásait,
2. tisztázni a használók számára fontos célokat és
3. a közösség számára fontos feltételeket, amelyeket el akar érni;
4. a nélkülözhetetlen szolgáltatások esetében azt a tudásbázist, amelyet kialakítása során felhasznált, az igénybevétel mértékét, az ismert eredményeket és a felhasznált források költségét, míg
5. a nem nélkülözhetetlen szolgáltatások esetében a használat mértékét, a felhasznált források költségét, illetve az egy-egy használatra eső költséget.

A szolgáltatások, legyenek létfontosságúak vagy nem, megérdemlik, hogy támogassák őket. A fenntartók hatékony meggyőzésének a módszerei azonban különbözőek. Mivel a legtöbb közkönyvtárban a használók zöme nem a nélkülözhetetlen szolgáltatásokat veszi igénybe – pl. szépirodalmat olvas, vagy az őt érdeklő témában kutat –, az ő támogatásukat kell megnyerni. Aki hetente elolvas öt regényt, vagy rendszeresen búvárkodik a könyvtárban, a szolgáltatások szembeötlő korlátozása láttán tiltakozni fog a városházán. Bizonyos esetben ennyi is elég a megfelelő finanszírozás biztosításához.

Az OCLC 2008. évi tanulmányában (*From awareness to funding*) az olvasható, hogy a *könyvtári ellátás biztosításához támogatókra is szükség van, nemcsak olvasókra*. Támogatóink hisznek a közkönyvtár társadalomformáló erejében – akkor is, ha nem használják – és a „nélkülözhetetlen” szolgáltatások fontosságában (legyen az a házi feladatokhoz nyújtott segítség vagy vállalkozói információ stb.). A támogatóktól függő könyvtárnak ezért eredményeit közszemlére kell bocsátania. Tudnia kell, hányan használják pl. új munkaügyi szolgáltatását (job center), hányan kaptak munkát mostanában, ez

a munkanélküliek hány százaléka stb. Mindez persze rengeteg időt és energiát igényel.

A könyvtár erkölcsi tekintély egy adott településen; egy-egy közösségi állásfoglalás mellett képes szövetségeseket felsorakoztatni (pl. a gyermekek jogai mellett). Ezek csak akkor lehetnek hatékonyak, ha széles körű támogatásban van részük.

Ezek a nehéz idők szinte arra ösztönzik a könyvtárakat, hogy átvegyék a vezető szerepet a közösség életében.

(Murányi Lajos)

Lásd még 49, 53, 60, 72

Tudományos és szakkönyvtárak

27/2010

VITIELLO, Giuseppe: Seven years after the open access revolution : (research) libraries as media and knowledge management centres. – Bibliogr. jegyzetekben In: Bollettino AIB. – 49. (2009) 2., p. 171-180.

Res. olasz nyelven

Hét évvel a nyílt hozzáférés forradalma után. A (tudományos) könyvtárak mint média- és tudásmedzsment központok

Jövő könyvtára; Tudományos és szakkönyvtárak

Másfél évtizede a MIT (*Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, USA*) egyik műszaki guruja, *Nicholas Negroponte* kijelentette, hogy nemsokára az infokommunikációs technológia (IKT) univerzuma foglalja el a Gutenberg-galaxis helyét, és ezt egy könyvben meg is írta (*Being digital*, 1995). Azóta a megjelenő könyvek száma majdnem a kétszeresére nőtt, a könyvtáros felsőoktatás tantervei sikeresek, Alexandria, Párizs, London, Koppenhága, Frankfurt, Riga példája pedig azt jelzi – minthogy újabb és újabb egyetemi és nemzeti könyvtárak épülnek –, hogy

a könyvtárnak van jövője, bár kilátásai nem egészen olyanok, ahogy azt sokan gondolják.

A szerző cikkében a könyvtárak jövőjét vizsgálja egyrészt a tudományfilozófus Thomas Kuhn elméletét alapul véve, aki a tudomány fejlődését nem egyenes vonalúnak és folyamatosnak tekinti, másrészt a politológus *David Easton* modelljével dolgozva. Itt az igények és a támogatások a „kapuőrök” (*gatekeepers*) szűrőjén át jutnak a döntéshozatal „fekete dobozába”, ahol a szabályozás (*policy*) megszületik, majd a politikai környezeten keresztüljutva újabb igények és támogatások jelennek meg. A tudományos könyvtár az eastoni sémában úgy jelenik meg, hogy kielégíti

- a tanárok és diákok általános igényeit (könyvek, folyóiratok, egyéb információk stb.),
- gyakorlati igényeit pl. a tanítás-tanulás folyamán (segédletek, útmutatók stb.),
- egy adott közösség igényeit (kutatók által használt dokumentumok),
- a speciális, pl. egy-egy tanulmányi programhoz kapcsolódó igényeket.

Ebben a sémában a felmerülő igények szűrői („kapuőrök”) a hallgatók, oktatók, kutatók képviselői és a könyvtárosok, a döntéseket pedig a dékán és a pénzügyi vezetés hozza. A döntés nyomán folyik azután a beszerzés, feldolgozás, szétsugárzás. Ezután a szerző a tudományos publikálás láncolatában elemzi a könyvtárak szerepét. A hagyományos szerző – kiadó – nagykereskedő – bolt – olvasó séma megváltozott, elsősorban a tudományos (főleg az ún. STM-) folyóiratok esetében, ahol a kiadók közvetlenül igyekeznek eljutni az előfizető könyvtárokhoz. Hogy az egyre magasabb folyóiratárakat leszo- rítsák, a könyvtárak konzorciumokat alakítanak: a folyóirat-publikálás egyszerűsített sémája így a szerző → kiadó (vagy aggregátor) → könyvtári konzorcium → olvasó lesz.

Kuhn elméletében a tudományban paradigmavál- tásra egy forradalmi elmélet vagy új felfedezés nyomán kerül sor: ezt a mi esetünkben a *nyílt hozzáférés* (Open Access = OA) megjelenése képviseli; itt a láncolat már csak három elemből áll (szerző, könyvtár /intézményi repozitórium/, olvasó).

A tudományos vagy szakkönyvtárak eddig a felsőoktatási közösség igényeire adtak választ általános vagy speciális szolgáltatások nyújtá- sával. Munkájuk azoknak a publikációknak a beszerzésén, feldolgozásán és szétsugárzásán alapult, amelyeket kiadók, ügynökségek, azaz saját működési körükön *kívül*iek hoztak létre. A nyílt hozzáférés következtében a könyvtárak már olyan dokumentumokkal dolgoznak, amelyek az intézményen *belül* keletkeznek. A könyvtárak alapvető paradigmája változott meg tehát: olyan kritikus ponthoz értek, amin túl már az ismeretek inkubátoraivá, az újítások és a nyilvános viták színtereivé váltak. Mindezek alapján a szerző a következő tíz évre az alábbi *előrejelzéseket* fogalmazza meg:

1. a tudományos könyvtárak rövid távon kom- munikációs eszközzé és tudásmenedzsment központokká válnak, az erre képtelen könyv- táruk marginalizálódni fognak;
2. inkább a tartalom, mintsem az információ ke- zelésének problémái felé fordulnak;
3. középtávon tudásmarketingre szakosodott részlegeket fognak létrehozni;
4. többnyire tizenhetedik századi kávéházakra vagy tizenötödik századi könyvkiadókra fog- nak hasonlítani.

Nem szabad megfeledkezni azonban a könyv- táruk fontos *alapértékeiről*, melyekre az IFLA nyomatékkal emlékeztet: a kifejezés szabad- ságáról és az információk szabad áramlásáról – ezek legyenek ott mindig tevékenységünk homlokterében.

(Mohor Jenő)

Lásd még 3, 33

Gyermek- és ifjúsági könyvtárak

Lásd 28

Iskolai könyvtárak

28/2010

ČUDINOVA, Vera Petrovna: Deti v kiberprostranstve : „vyzovy” dlâ bibliotekarej. – Bibliogr. 16 tétel
In: Bibliotekovedenie. – (2009) 5., p. 39-45.

Gyerekek a kibertérben: „kihívások” a könyvtárosok számára

Gyermek- és ifjúsági olvasók; Használói szokások; Használók képzése -iskolában; Számítógép-hálózat

Oroszországban a gyerekek – nyugati kortársaikhoz hasonlóan – egyre jobban megismerik az internetet és a hozzá kapcsolódó világot. A könyvtári közösségben a viták középpontjában az internetnek az olvasásra gyakorolt hatása állt. Egyre többen állítják, hogy az internet hasznos eszköz, csak helyesen kell használni. A gyerekek és a serdülők kapcsolatát az információs világgal több irányban is kutatják. Az utóbbi évtizedben a pedagógusok a médiaoktatás területén folytatnak elméleti kutatásokat, és foglalkoznak a gyakorlati megközelítéssel.

Az információs írástudás fogalma a számítógépes és a technológiai ismeretekhez kötődik. A külföldi könyvtári világ egyre szélesebb körben az információs írástudás koncepciót támogatja, Oroszországban pedig a személyiség információs kultúrája koncepciót. Az egyik alapvető probléma az olvasás értése (a személyiség olvasási kultúrája), a PISA-felmérések szerint az oroszországi iskolások a tanultakat alacsony szinten tudják alkalmazni. A kutatások nagy része azt bizonyítja, hogy az írástudás és a kultúra (kompetencia) ide tartozó fajtáit nem egészében és rendszerszerűen oktatják, nem eléggé fejlettek az információ feldolgozásához szükséges ismeretek, készségek és szokások.

Az Oroszországi Állami Gyermekkönyvtár (Rosszijskaâ gosudarstvennaâ detskaâ biblioteka = RGDB) szociológiai kutatási osztálya *Gyermekek és az internet* címmel folytat kutatásokat. 11–15 éves tanulók körében 2006–2008-ban több csoportban végeztek felmérést, kérdezték a tanítókat, interjúkat készítettek gyermek- és iskolai könyvtárosokkal. A tanárok válaszai szá-

mos problémára utalnak, amelyekkel a gyerekek információhasználati képzése során találkoztak. Sokan állítják, hogy a gyerekek jobban eligazodnak a kibertérben; ez azonban csak technikai szempontból igaz; az információ használatához a munka minden szakaszában segítségre van szükségük.

Igazából a tanárok és a szülők többsége sem tudja használni az információt, segítőtjük az iskolai könyvtáros lehet. Minden könyvtáros számára nyilvánvaló, hogy az információval kapcsolatos munka az olvasásra épül. Az informatika-tanárok csak a számítógép használatát tudják megtanítani, az információét nem. A fejlett országokban az iskolai könyvtárak az oktatási folyamat innovációs központjaivá válnak. Oroszországban az iskolai könyvtárak az egyik fejlett szociális intézményhálózatot alkotják, minden tanuló használja őket. Vannak olyan iskolai könyvtárak, amelyek a tanulók és a pedagógusok számára egyaránt fontos információs-könyvtári központok és innovációs terek. Az utóbbi években oktatási portálok kezdtek működni, speciális digitális oktatási gyűjtemények alakulnak. Az iskolai könyvtárosok továbbképzésében megjelentek az iskolai könyvtárak számára kidolgozott számítógépes programok, fejlődnek az iskolák és az iskolai könyvtárosok honlapjai, működik az iskolai könyvtárak portálja.

Az információkeresésben különös szerepük van a gyermekkönyvtárosoknak. Nemzetközi szakértők szerint is Oroszország sok fejlett országot megelőz a gyermekekkel való könyvtári munkában. Az egyik legfontosabb probléma, amelynek megoldásában a könyvtárosok részt tudnak venni, a gyerekeknek szóló produkciók értékelési kritériumainak a kidolgozása. Oroszországban is megkezdődtek a gyerekek számára legjobb források kiválasztására, értékelésére, ajánlására irányuló munkák. Ilyenek az RGDB-ben a *Bibliogid* honlap és a *Dialogos* vitaklub.

A régiókban működő központi gyermekkönyvtárak honlapjai arról tanúskodnak, hogy a könyvtárosok törekednek az internet használatára a gyermekek személyiségfejlesztésében. Sok könyvtár kísérleti innovációs térként műkö-

dik, továbbképzéseket szervez, új stratégiákat, módszereket dolgoz ki. A könyvtárosok sokkal többet is tudnának tenni, sok régióban azonban a könyvtárakban nincs számítógép. Bár a gyermekek jogait kiemeltként deklarálják, a könyvtárak szerepét mint a jogok biztosítékát nem értékelik eléggé. Fő feladatok: minden, gyerekekkel foglalkozó könyvtár bekapcsolása az információs térbe, a könyvtárak műszaki megújítása, továbbképzés.

(Viszocsekné Péteri Éva)

29/2010

SCHNEIDER, Ronald: Neue Lernkultur und bibliotheksgestützter Unterricht : der Ausbau von Schulbibliotheken als Herausforderung für das Öffentliche Bibliothekswesen In: BuB. – 61. (2009) 7/8., p. 506-511.

Res. angol és francia nyelven

Az iskolai könyvtárak helyzete Németországban

Ifjúság nevelése olvasásra; Iskolai könyvtár; Könyvtárpolitika; Működési feltételek; Oktatásügy

Németországban az iskolai könyvtárak ügye rosszabbul áll, mint a többi nyugati államban. Az iskoláknak legfeljebb 15%-a rendelkezik könyvtárral, a hiányos statisztika miatt azonban erről sincs pontos képünk. A lemaradás fő oka a német oktatási rendszer didaktikai elmaradottsága, a hagyományos frontális, osztálytermi tanítás, de szerepet játszik benne az iskolai oktatás és az egyéni önképzés tradicionális német szétválasztása is.

A helyzet tarthatatlanságára a nemzetközi összehasonlító PISA-vizsgálat 2001. évi eredményei ébresztették rá a német művelődéspolitikai irányítóit, amikor is szembesülniük kellett a német tanulók teljesítményének tragikus lemaradásával. Ekkor az oktatási rendszer egészét érintő változtatásokat terveztek három területen:

1. A hagyományos osztálytermi oktatással szemben az önálló, egyéni foglalkoztatások kaptak nagyobb szerepet.

2. Az iskola kibővülő feladatai érdekében a fél-napos intézményeket fokozatosan az elavult didaktikai módszereket is felváltó „egésznapos iskola” váltja fel. (Ezek száma néhány év alatt ezerről hétezerre emelkedett.)

3. Mivel az iskolák épületei sok helyen nem adtak módot e programok megvalósítására, előtérbe került a partnerintézményekkel való együttműködés.

Mindezek a változások közvetlenül érintették az iskolai könyvtárak ügyét is. A Német Könyvtárak Egyesülete 2003-ban újjászervezte „Könyvtár és iskola” nevű szakértői munkacsoportját, amely szttenderdeket dolgozott ki az iskolai könyvtárak felszereltségére és használatára, kézikönyv jelent meg e könyvtárak tervezéséről, kezeléséről és hasznosításáról. 2005-ben publikálták az iskolai könyvtárak modelljéről szóló állásfoglalást. 2007-ben a „Németország kultúrája” nevű bizottság leszögezte, hogy „a korszerű iskolai könyvtárnak információs és tudásközpontnak kell lennie, ... az egésznapos iskolának biztosítania kell, hogy minden tanuló könyvtárhasználó lehessen.” A könyvtárosok és az oktatásügy között sok területen gyümölcsöző párbeszéd alakult ki, pl. közös tantervek készültek az olvasási és információs kompetencia fejlesztésére.

A biztató törekvések és eredmények ellenére még mindig nem egységes a német könyvtárosok állásfoglalása e kérdésben. A nyilvános könyvtárak egy része vállalja az iskolai könyvtárak létrehozásával és segítségével kapcsolatos feladatokat, más része azonban úgy véli, hogy a súlyosan korlátozott saját működési feltételeik mellett csak a hagyományos feladatukat tudják vállalni: a terület minden polgára számára nyitott, információs központ működtetését.

A szerző állásfoglalása:

1. A könyvtárosoknak készen kell állniuk az iskolákkal való együttműködésre, utóbb pedig az iskolai könyvtárak kiépítésében való részvételre.
2. A könyvtáros egyesületeknek a közoktatási minisztériumokkal, a pedagógusképzés és továbbképzés intézményeivel együtt kell

működniük, hogy a „könyvtárak által támogatott tanulás” a pedagógiai alapfogalmak közé kerüljön.

3. A könyvtáros egyesületeknek és a minisztériumoknak fejlesztési koncepciót kell kidolgozniuk az iskolai könyvtárak kiépítésére.
4. A könyvtáraknak és a könyvtári egyesületek-

nek az eddigieknél jobban kell lobbizniuk az új oktatási kultúra, a könyvtárakkal támogatott oktatás, az iskolai könyvtárügy érdekében. Jó lehetőséget teremtené erre az „iskolai könyvtárakért” mozgalom vagy egy közoktatási kongresszuson való részvétel.

(Katsányi Sándor)

Munkafolyamatok és szolgáltatások

Általános kérdések

30/2010

PERRIN, Georges: Accueillir de nouveaux publics? Oui! Mais quand? In: Bulletin des bibliothèques de France. – 54. (2009) 5., p. 24-27.

Res. angol, német és spanyol nyelven

Új felhasználókat fogadni? Igen! De mikor? A nyitvatartási idő a francia könyvtárakban

Egyetemi könyvtár; Munkabér, alkalmazás; Nyitvatartási idő; Városi könyvtár

A konferenciák, tanulmányi napok a könyvtárosok életében azért fontosak, mert ott ismerkednek meg olyan szolgáltatási, technikai újdonságokkal, amelyekkel egyébként nem lennének kapcsolatban. Egyúttal e szakmai napokon kristályosodnak ki a jövőbeni törekvések, irányvonalak, mikor mire kell hangsúlyosabban figyelni, milyen munkaterületet kell előnyben részesíteni.

Az utóbbi években a közönségkapcsolatok fejlesztése, az újabb olvasói rétegek bevonása a könyvtárba a fő cél. Ez komoly feladatot jelent a könyvtárak számára. A franciák az erre irányuló cselekvési terv elkészítése előtt körbeutazták Európát és Amerikát, hogy ötleteket merítsenek a külföldi példákból a tanulási központoktól

(learning centers) az ötlettárákig (idea stores). A nagyközönségnek kínált szolgáltatások káprázató sokszínűsége az olyan példák láttán, mint Birmingham, ahol az év 360 napján várják a felhasználót, Londonban, Amsterdamban, ahol heti 64 órás a nyitva tartás, felveti a kérdést, hogy mindezt vagy ehhez hasonlóan hogyan lehetne megvalósítani Franciaországban, ahol a városi könyvtárak heti nyitva tartása az évi 3500 statisztikai adatot szolgáltató könyvtár átlaga alapján a heti húsz órát sem éri el. A francia statisztikában az első 109 könyvtár átlagos nyitva tartása is csak heti 38 óra. Közöttük csak 28 olyan, ahol 40-50 óra áll a használók rendelkezésére. Míg Európában a hét minden napján, vasárnap is nyitva vannak a könyvtárak, Franciaországban vasárnap, hétfőn és szerdán vagy csütörtökön is zárva tartanak. Ez egyértelműen azt vonja maga után, hogy a lehetséges felhasználók azon rétegei, akik más munkaidőben dolgoznak, kiszorulnak a könyvtári szolgáltatásokból.

Az egyetemi könyvtárak jóval több időt adnak, heti 58 órán át nyitva tartanak, de az ő 249 nap/év átlaguk is jóval alatta marad az európai átlagos 65 órás és 300 napos nyitva tartásnak. A hosszú nyári és tavaszi bezárások egyaránt sújtják a kutatókat és a diplomamunkájukat író hallgatókat. A brüsszeli egyetemi könyvtár példája szemlélteti, hogy nagy igény lenne a nyári nyitva tartásra. Brüsszelben ugyanis augusztus a második legerősebb hónap a látogatottság szempontjából. Nyilvánvaló, hogy a külföldi kutatók,

egyetemisták a szeptemberi indulásra, elmaradt vizsgákra, évkezdésre készülnek ilyenkor.

A francia könyvtárosok munkaerőhiánnyal, leterheltséggel, pénzszűkével magyarázzák e különbségeket. Ugyanakkor az éves statisztikákból jól nyomon követhető, hogy a szinte pénz nélkül tengődő könyvtárak heti 50, míg a nagy költségvetéssel rendelkezők heti 40 óránál kevesebbet tartanak nyitva. Toulouse, Rennes, Reims, Paris és általában az új könyvtárárpületet avató városok egyúttal megkezdik a vasárnapi nyitva tartás bevezetését, hogy elkerüljék – az ugyancsak a statisztikákból látszó – olvasói létszám visszaesését vagy stagnálását. Az egyetemi könyvtárak a késő esti és a szombat délutáni nyitva tartással alkalmazkodnak azon hallgatóik igényeihez, akik egyetemi tanulmányaik mellett diákmunkával pótolják megélhetési/tanulási költségeiket.

Vannak olyan örömmel fogadott kezdeményezések, mint amit Troyes és Reims is alkalmaz. Az egyetemi és a városi könyvtár közös meg egyezése alapján a városi a hétköznapiokon, az egyetemi pedig vasárnap tart nyitva, vagy tart nyitva hosszabb ideig, és a szabadnapi nyitva tartásokon nem könyvtárosok, hanem szerződéses egyetemi hallgatók látják el a könyvtári szolgáltatásokat, az olvasótermi felügyeletet. Ez a megoldás mindenki számára gyümölcsöző. Hosszabb a nyitva tartás, nagyobb a lehetőség a könyvtár szolgáltatásainak igénybevételére, ugyanakkor a személyzet is elégedett, mert pihenhet, vagy pénzt kereshet.

Így a „mikor, kinek, miért és hogyan?” kérdés végre Franciaországban is rendeződni látszik.

(Pajor Enikő)

Lásd még 2

Állomány, állományalakítás

31/2010

PERSTICKÁ, Dagmar: Deset let projektu Česká knihovna In: Čtenář. – 61. (2009) 6., p. 230-232. : ill., 1 táblázat

A „Cseh Könyvtár” projekt tíz éve

Állománygyarapítás; Irodalompropaganda; Támogatás -pénzügyi -állami, hatósági

A Cseh Kulturális Minisztérium tíz éve hozta létre azt a projektet, amely a cseh könyvkiadás, dokumentumtermés támogatására született. A minisztérium kettős célja az volt, hogy anyagilag támogassa az eredeti cseh irodalmat közreadó kiadókat, és a könyvtárak számára beszerzési támogatást nyújtson állományuk bővítésére ezekkel a kereskedelmi forgalomba nem kerülő művekkel. A projekt lebonyolítását a morva területi könyvtár végzi a könyvtárak körében.

A művek kiválasztásában meghatározó szempontok:

- A cseh művészi értékű felnőtt szépirodalom, az irodalomtudomány és irodalomkritika, eredeti illusztrált gyermek és ifjúsági művek támogatása.
- A mű kiadási éve a projekt meghirdetésének éve vagy az azt megelőző év.
- A kereskedelmileg problematikus, nem kommersz publikációk támogatása.
- Kortárs művek előnyben részesítése.
- A közelmúltban megjelent, hozzáférhető művek kizárása a támogatásból.

A Cseh Könyvtár projekt eredetileg a nyilvános könyvtárak támogatására irányult, de 2002-től a bölcsész és pedagógiai karok felsőoktatási könyvtárai is csatlakozhatnak hozzá. A tíz év alatt könyvtáranként minimum 2000, maximum 5000 korona támogatásban, beszerzési keretben részesülhettek a résztvevők. Évente átlagosan félezer-nél több könyvtár csatlakozott a projekthez, a tíz év alatt összesen 137 ezer kiadványt, több mint 22 millió korona értékben kaptak. A könyvtáraknak följánlott címek között a tíz év alatt egyetlen sem volt, ami senkit sem érdekelt volna. Az egyre bővülő kiadói kör gondozásában olyan cseh irodalmi értékek kerültek kiadásra, amelyek a könyvtárak számára minőségi irodalom beszerzését garantálták.

A projekt számadataira jellemző, hogy a kiadók által évente följánlott címek száma, ame-

lyek közül a könyvtárak válogathattak, 100 és 200 között mozgott. A legnépszerűbb műveket 300–600 példányban igényelték. A legkisebb példányszám 1–14 példány volt. A könyvtárak által kért összes dokumentum darabszáma évente 10–16 ezer példány között mozgott. A tíz év alatt évente 1,6–3,2 millió koronát fordítottak összesen a könyvtárak a dokumentumok beszerzésére. A projektben évente összesen 23–35 kiadó vett részt.

A projekt eredményeként az elmúlt tíz évben az érintett könyvtárak igényeik szerint juthattak hozzá értékes, eredeti cseh irodalomhoz, amely egyúttal a kiadók támogatását is megvalósította a Kulturális Minisztérium finanszírozásában.

(Prókai Margit)

Lásd még 12, 32, 35, 73

Állományvédelem

32/2010

JOCHUM, Uwe: Bibliothekskatastrophen. – Bibliogr. jegyzetekben In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 56. (2009) 3/4., p. 159–166.

Res. angol nyelven

Könyvtári katasztrófák

Állományapasztás; Elemi károk; Háborús károk; Tűzeset

Nagy könyvtári katasztrófákról akkor beszélhetünk, ha a könyvtár pusztulása az adott kulturális kánont jelentő művek megsemmisítésével jár, s ezáltal egy kultúra identitása veszélybe kerül, vagy szélsőséges esetekben meg is semmisül. A könyvtártörténet legnagyobb könyvtári katasztrófái háborús cselekményekhez kötődtek, háttérben gyakran egy idegen kultúra megsemmisítésének nem rejtett szándékával. Például a Kr. e. 2. században a Szeleukidák birodalmuk egységes kultúrájának és államvallásának megteremtésére

törekedve szembekerültek a hagyományokhoz ragaszkodó zsidók ellenállásával, ezért a zsidó kánont jelentő íráskor teljes megsemmisítésével kísérelték meg identitásukat megtörni. „A Törvény minden könyvét elpusztították és elégették, akinél pedig találtak az Úr szövetségének könyveiből, azt a király rendelete szerint megölték.” (Makkabeusok Könyve, 1,46.)

A művelődéstörténet más eseteiben nem néhány kanonizált vallási irat megőrzése biztosította az identitást, hanem a kultúrát megjelenítő különféle könyvek együttese, vagyis a kulturális kánon, amelyet időnként egy-egy könyvtár jelenített meg. Így például a kelet-római császárok bizánci könyvtára a birodalom megszűnése után még csaknem ezer éven át őrizte a görög-latin íráskor kultúráját, az antik irodalom és filozófia emlékeit, amikor 1453-ban II. Mohamed szultán elfoglalta Konstantinápolyt, és a könyvtár 120 ezer könyve elpusztult. A könyvtár pusztulása a helyi görög-latin kultúra megsemmisülését, az iszlám kultúrával történő felváltását is jelentette.

Más jellegű kultúrát jelenített meg a heidelbergi Bibliotheca Palatina. A 15. század elején Heidelberg és egyeteme volt a német kálvinizmus szellemi központja, a Bibliotheca Palatina a maga 12 ezer nyomtatványával és 3500 kéziratával a birodalom legnagyobb kálvinista gyűjteményével rendelkezett. 1622-ben a katolikus csapatok elfoglalták Heidelberget, a Bibliotheca könyveit a Vatikánba vitték. Céljukat, a reformáció szellemének megtörését csak részben sikerült elérniük, a kálvinizmus Heidelberg elvesztése után új bázisokat teremtett.

A könyvnyomtatás elterjedése, az írásművek példányszámának növekedése csökkentette annak az esélyét, hogy egy könyvtár megsemmisítése egy kultúra eltűnését is maga után vonja. A második világháborúban a német tudományos könyvtárak állományának egyharmada elpusztult (75 millió kötetből 25 millió), a kánon ennek ellenére helyreállítható maradt másolatok és antikvár példányok beszerzése révén.

A könyvtárak katasztrófáját, vagyis pusztulását nem csak a tűz vagy a rombolás okozhatja, hanem az idők múlásával bekövetkező érdektelen-

né válás is. Ez volt a legendás hírű alexandriai könyvtár tényleges sorsa is. Julius Caesar katonai akciója során a könyvtár az elterjedt hiedelemmel szemben épen maradt, csak a kikötői raktárban semmisültek meg a könyvtekercsek. Ugyancsak legenda Theodosius császár illetve Omar kalifa könyvtárpusztítása is. Az alexandriai könyvtár sorsa sokkal prózaibb volt, az érdektelenség és az elhanyagolás következtében süllyedt el nyomtalanul.

Az újkor könyvtárpusztításai nagyrészt a modern államnak a konkurens érdekekkel és intézményekkel szemben tanúsított türelmetlenségére vezethetők vissza. Ilyen volt például a szerzetesrendek megszüntetése után a kolostori könyvtárak államosítása, amelyben Ausztria, majd a francia forradalom példáját a német szekularizáció is követte. Bajorországban a 150 kolostor mintegy másfél millió elkobzott könyvének sorsát eldöntő bizottság csak a „jó és használható” könyveket adta át más könyvtáraknak, a könyvek fele papírmalomba került. Európa közepén, Ausztriában, Franciaországban, a szekularizálódó Németországban milliónyi könyvet semmisítettek meg, ezt a könyvtárkatasztrófát azonban ésszerű akciónak minősítették.

Korunkban új könyvtárosi szemléletmód alakult ki, amelynek egyetlen szempontja a célszerűség. Ezt a szemléletmódot az új médiák, a digitális információhordozók elterjedése is felerősítette. 1999 és 2007 között a német tudományos könyvtárakból 10 millió kötetet távolítottak el. Néhány év múlva a kivont könyvek tömege meg fogja haladni a háborús veszteséget. A legnagyobb könyvtárkatasztrófák nem a múltban folytak tűzvészek vagy háborúk következtében, hanem napjainkban játszódnak le a mi szemünk előtt, okozójuk pedig nem más, mint a könyvtárosok új szemlélete, korszellemre sandító mentalitása.

(Katsányi Sándor)

33/2010

LIST, Hartmut – LÜLFING, Daniela: Staatsbibliothek zu Berlin : Vorbeugender Katastrophenschutz im Rahmen der Generalsanierung des Hauses Unter den Linden und des Neubaus des Lesesaales In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 56. (2009) 3/4., p. 181-184.

Res. angol nyelven

A Berliini Állami Könyvtár átépítése a katasztrófaelhárítási szempontok figyelembevételével

Állományvédelem; Általános tudományos könyvtár; Átépítés; Könyvtáráépület -tudományos és szak-könyvtári

A weimari Herzogin Anna Amalia Könyvtár leégésének és a Kölni Városi Levéltár összeomlásának tragikus következményei is mutatják, hogy megfelelő építészeti keretfeltételek nélkül nem létezik kulturális örökségvédelem. A berliini Unter den Linden álló régi épület szanálásának és az új olvasóterem tervezésének kezdetén már jó előre gondoltak arra, hogy az Állami Könyvtárnak a nemzeti kulturális örökség értékes és egyedi darabjait tartalmazó gyűjteményei olyan raktárakban kapjanak helyet, amelyek nemcsak a konzerválási követelményeknek felelnek meg, hanem a megelőző katasztrófaelhárítás feltételeinek is eleget tesznek. A tanulmány a szanálással összefüggő igényeket vázolja fel, majd részletesen bemutatja ezeknek a katasztrófaelhárítással összefüggő építészeti következményeit.

(Autoref.)

34/2010

POST, Bernhard: Netzwerke : der Weimarer Notfallverbund der Kultureinrichtungen. – Bibliogr. jegyzetekben In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 56. (2009) 3/4., p. 174-180.

Res. angol nyelven

Összehangolt katasztrófaelhárítás a weimari kulturális intézményekben

Együttműködés -helyi; Elemi károk; Tervezés; Tűzeset

Az Elba és a Mulde 2002. évi katasztrofális áradása, amelynek során számos kulturális kincs megsemmisült, arra készítette a weimari kulturális intézményeket, hogy átgondolják, hogyan lehetne a kármegelőzési munkát javítani, a mentőszolgálatokkal együttműködni, és a károsodott kulturális javakat megmenteni. Még a Herzogin Anna Amalia Könyvtárban történt tűzeset előtt a kulturális intézmények sürgősségi hálózat létesítését határozták el. A különböző intézményekben dolgozó szakemberek közösen tartanak katasztrofahelyzet-gyakorlatokat, és szükség esetén készek az előre kidolgozott riasztási terv alapján egyesíteni erőiket, és az érintett intézmény vezetésével együttműködve a felmerülő krízisen úrrá lenni. 2007. február 6-án Weimar város, a Klassik Stiftung Weimar és a tübingi tartomány kulturális intézményeinek képviselői adminisztratív megállapodást írtak alá, amely katasztrófa esetén a kölcsönös, személyi és anyagi segítségnyújtás kérdéseit szabályozza.

(Autoref.)

Raktározás

35/2010

SHARP, Steven: No more room aboard the ark! : a UK higher education perspective on space management. – Bibliogr. In: Interlending & document supply. – 37. (2009) 3., p. 126-131.

Nincs több hely Noé bárkájának fedélzetén! Gazdálkodás a könyvtári térrel a brit felsőoktatásban

Állományalakítás; Együttműködés -belföldi; Felsőoktatási könyvtár; Raktározás; Tároló könyvtár

A brit felsőoktatási könyvtárak épületeiben lévő és külső raktárak elérték a kritikus telítettséget. Ennek alapvető okai a hagyományos gyűjteményfejlesztési politika (minél átfogóbb gyűjtemények létrehozása, a folyamatos gyarapítás) és a szisztematikus állománykivonás elmaradása.

A könyvtáraknak meg kell újítaniuk a három R gyakorlatát (retain – relegate – remove, azaz megőrzés, áthelyezés, kiiktatás).

A Leedsi Egyetem könyvtárának központi raktárai 94%-ig megteltek, évente 700 polcfolyóimétert foglal el a gyarapodás. 2006-ban két nagy anyagrészt (bekötött folyóiratokat) helyeztek át külső raktárba, olyanokat, amelyek elektronikus változatainál (pl. az Elsevier, IEEE, Springer kiadóknál) a biztonságos online elérés garantált. Figyelni kezdték az áthelyezett dokumentumok iránti igényeket, majd kivonták az állományból a két éve nem használt folyóiratokat, ezzel ezer méternyi helyet nyertek. Rájöttek azonban, hogy az ad hoc döntések veszélyesek lehetnek: a saját állományra vonatkozó döntéseknél figyelemmel kell lenni az „utolsó példány” tartós hozzáférhetőségére is, tehát egyeztetni kell a többi könyvtárral a döntések előtt. Erre ad megoldást a UK Research Reserve (UKRR) kezdeményezés (<http://www.ukrr.ac.uk/>). Ennek keretében a British Library (Boston Spa) a fő UKRR gyűjteményben minden cím egy-egy példányát megőrzi a gyors dokumentumszolgáltatás céljára. Két további példányt őriznek a tagkönyvtárak. Így létrejön egy megosztott gyűjtemény, amely biztonságos és fenntartható, miközben a könyvtárak selejtezhethetnek.

Leedsben a tankönyvek megfelelő példányszámú szolgáltatása (és nem utolsósorban a helytakarékosság) érdekében integrálták az e-könyvek megrendelését és a hagyományos beszerzési munkafolyamatot. Azzal is helyet szabadítanak fel, hogy digitalizálják az állományban meglévő dokumentumokat az online kötelező olvasmányok projekt keretében. Az elektronikus szolgáltatás miatt több PC-re és rugalmas tanulási terekre van szükség.

Leedsben a gyűjteményfejlesztési és a terek kihasználásával kapcsolatos döntésekkel egy munkacsoportot bíztak meg. Csak olyan nyomtatott folyóiratokat helyeznek át, amelyek online változatánál a tartós hozzáférés biztosítva van. A munkacsoport a tervekről és a döntések hátte-

réről a honlapon tájékoztatja a könyvtár munkatársait (például arról, hogy minden törlési döntés előtt hasonlítani kell a UKRR-ben).

A UKRR projekt első, kísérleti fázisa sikeresen lezárult 2009 februárjában (2500 címet adtak át a UKRR állományába). A második fázisba bármely brit felsőoktatási könyvtár bekapcsolódhat, és szó van a monográfiák befogadásáról is. A Leedsi Egyetem részt vesz benne, remélve, hogy legalább ezer polcfolyóméternyi folyóirat elkerül a könyvtárból.

Ami az eleve digitális tartalmat illeti, a Leedsi Egyetem könyvtára bekapcsolódott a White Rose Research Online nevű közös, nyílt hozzáférésű repozitórium (<http://eprints.whiterose.ac.uk/>) tevékenységébe, amely a tagintézmények kutatási eredményeit fogadja be, azok számára biztosít tartós elérhetőséget. Országos feladatai közül a Leedsi Egyetem a kormányzati dokumentumok online elérhetőségét tűzte ki célul, ezzel jelentős helyet terveznek megtakarítani.

Az intézmény nagyságától függetlenül minden könyvtárnak mérlegelnie kell, hogy milyen saját vagy együttműködéses megoldásokkal tud úrrá lenni a helygondokon. Utóbbiakra példák: az e-disszertációkat szolgáltató EThOS program, a MIDESS projekt (digitális képek és multimédia-tartalom nyílt hozzáférésű intézményi repozitóriumai).

Az elektronikus forrásoknál is vannak fontos megfontolások: a „nagy csomagok” előfizetői változnak; a fájlformátumok frissítése megoldandó; a licencek nem azonosak a saját tulajdonnal; a biztonságos backup költségekkel jár; a UKRR és a központosítottabb megőrzési modell is munkát jelent az egyes könyvtárak számára. De érdemes ezeket a költségeket összevetni a tárolás, pótlás és javítás állandó költségeivel! Lehetséges, hogy a jövőben a három R sorrendjét meg kell fordítani: kiiktatás – áthelyezés – megőrzés. A gazdasági válság közepette kérdéses, hogy nőhetnek-e tovább a gyűjtemények. Hogy milyen megoldást választanak, az határozza majd meg helyzetüket a versenytársaik között.

(Hegyközi Ilona)

Feldolgozó munka

36/2010

GALEFFI, Agnese: FRBR : from a bibliographic record model to an organisational model? – Bibliogr. jegyzetekben In: Bollettino AIB. – 49. (2009) 2., p. 159-170.

Res. olasz nyelven

FRBR. A bibliográfiai rekord modellje szervezeti modellé válhat?

Dokumentumleírási szabályzat; Formátum -gépi; Gépi dokumentumleírás

Maga az FRBR Jelentés többször kijelenti, hogy csak elméleti jellegű, és nem kíván egy új katalogizálási szabályzat megvalósíthatósági tanulmánya lenni. A valóságban azonban idővel továbbfejlődött az FRBR szerepe annak következtében, hogy a különböző bibliográfiai rendszerek az FRBR logikai modelljének egyre több elemét vették át.

Az első lépés az volt, hogy az OPAC-on javítsák az eredmény vizuális megjelenését, a MARC formátum elemeit az FRBR modellhez igazítva anélkül, hogy megváltoztatták volna a katalógus struktúráját. Csak fokozatosan jött létre néhány olyan alkalmazás, amely kifejezetten az FRBR-t modellálta, és olyan katalógust hozott létre, amelyben az „első csoport entitásainak” rekordjai kapcsolódnak egymáshoz. Az új logikának a régebbi katalógusokban való alkalmazásának megkönnyítése érdekében az egyes rekordok „FRBR-esítését” a katalogizáló csak akkor végzi el, ha kívánatosnak ítéli. Az FRBR hatása a katalógusra ekkor is jelentős, az olvasók egy jól strukturált, könnyen kereshető és kellően homogén rendszerrel találkozhatnak.

Az FRBR megjelenése jelentős hatással volt a katalógussal kapcsolatos elméleti vitákra, és befolyásolta az új leírási szabályzatok szerkezetét is. Olaszországban már az új szabályzat neve és rövidítése is jelzi az alapvető változást: a RICA

(a szerzők szerinti katalogizálás olasz szabályai) elnevezést a REICAT (olasz katalogizálási szabályok) váltotta fel. Az új szabályzat a művet tekinti a katalógus legfőbb szervező elemének, és egy új (a kifejezésnek megfelelő) szintet is meghatároz.

Ha új generációs bibliográfiai rendszerek létrehozására gondolunk, az OPAC portállá alakításánál is funkcionális szerepe van az FRBR alkalmazásának. Ezzel válik lehetővé, hogy egy könyvtár egy területi hálózat részeként, megszoztván a szoftveren és egyes szolgáltatásokon (mint pl. a kölcsönzés), egyidejűleg más hálózatokhoz tartozó intézményekkel is „közösködjön”, amelyek meghatározott használati csoportokat szolgálnak, speciális indexnyelvet használnak stb. Ezeknek a portálokra keresztül elérhető eszközöknek a megléte azonban semmiképpen nem helyettesíti a valódi, saját katalógust. Az egyedi dokumentum elérését és használatát továbbra is az adott könyvtár OPAC-jának használata biztosítja, amelyben a dokumentum megvan. Ebben a perspektívában az FRBR használata elősegítheti a rekord több szintre osztását (az első csoport entitásai vonatkozásában), ami hasznos az információknak a „portálosított” katalógusokhoz való továbbításában.

Joggal feltételezhető tehát, hogy az FRBR logikája nem csak a katalógus vagy az egyes rekordok struktúrájára nézve alkalmazható, hanem egy komplex bibliográfiai rendszerhez is. Ilyen például az olasz SBN, amelyben a katalogizálás a részt vevő könyvtárakban megy végbe, még ha azok különböző színvonalon képesek is erre, míg az *authority* rekordok létrehozása teljes mértékben központosított. Az FRBR modellben lévő differenciálás a különféle (autoritás, manifesztáció, példány stb.) rekordok között a különböző bibliográfiai műhelyek (pl. regionális kötelespéldány-központok, országos szakkönyvtárak, műemlékkönyvtárak, helyi könyvtárak) szerepének ésszerű újraelosztása során is felhasználható.

(Mohor Jenő)

37/2010

GUERRINI, Mauro: Elogio del „non finito” ovvero presentazione e commento della Dichiarazione di Principi internazionali di catalogazione dell'IFLA (2009). – Bibliogr. jegyzetekben In: Bollettino AIB. – 49. (2009) 2., p. 213-246.

A bejezetlenség dicsérete, avagy bevezetés és kommentár az IFLA 2009-es nemzetközi katalogizálási elvi nyilatkozatához (és a nyilatkozat olasz fordítása)

Dokumentumleírás; Dokumentumleírási szabályzat; Együttműködés -nemzetközi

Az 1961-es párizsi alapelvek mérföldkövet jelentettek a katalogizálás történetében, a katalogizálás gyakorlatának nemzetközi összehangolásában: ennek alapján jöttek létre olyan önálló, egymáshoz mégis hasonló szabályzatok, mint az AACR vagy az olasz RICA. 2001-re azonban megérett a helyzet arra, hogy megszülessen a javaslat (Kaszparováé) egy konferencia összehívására a párizsi elvek kritikai újraolvasása tárgyában.

Végül is 2009 februárjában jelent meg online formában az *International Cataloguing Principles* (ICP) az IFLA által 2003-ban létrehozott IME ICC (*IFLA Meeting of Experts on International Cataloguing Code*) munkájának eredménye. (Az angol eredeti szöveg és számos nyelvű fordítása elérhető az <archive.ifla.org/VII/s13/icp/> webcímen, és a milánói IFLA konferenciára már papíron is elkészül). Az ICP egy alapvető kérdésben kétértelmű marad: nem teljesen világos, hogy – mint az azt kimunkáló csoport neve mutatja – nemzetközi katalogizálási szabályzat készült-e, vagy új elvek a nemzetközi katalogizáláshoz, azaz új elméleti front nyílt-e.

Néhány megfontolandó megállapítás: A *rekord* kifejezést kitörölni és helyettesíteni látszik az *adat*, mindez a „használatnak való megfelelés” mindig hangsúlyozott, de soha meg nem világított céljából anélkül, hogy tisztázná, nemzetközi használókról, vagy a helyi használók köréről van szó, akiknek egészen más igényeik lehetnek. A

katalógus kinyitása a szemiotikus és szemantikus hozzáférés, a szerzők, címek, témák szerinti keresés integrált teljessége felé, megvalósíthatatlan maradt. Míg az alkalmazás területei közt felsorolja a leíró és a tárgy szerinti katalogizálást minden könyvtári forrástípus esetében, az általános elvek egyik megjegyzése figyelmeztet, hogy ami a tárgyszavak tezauruszait illeti, mindez még nincs beépítve a jelen elvekbe; azaz az 1952 óta működő *Classification Research Group* munkájából semmi, csak az FRBR elégtelen beidézése történt meg. Amennyire öröndetes, hogy a glosszárrium az Elvek integráns részét képezi, annyira vitathatók az abba kiválasztott kifejezések és meghatározások.

A legszembeütőbb különbség az ICP és a párizsi alapelvek között, hogy utóbbi alapvető szerepet játszott (és játszik) a katalógus céljainak elméleti tisztázásában, az ICP pedig kiterjeszti hatáskörét „a könyvtári katalógusokban használt bibliográfiai és besorolási adatok minden aspektusára”. Egyes szakértők szerint viszont az új elvek megszerkesztésére egyáltalán nem is volt szükség. Hiszen vajon a jelenlegi katalógusok logikailag más funkciókat látnak-e el, mint amiket Charles A. Cutter 1876-ban megállapított?

Az új elvek kétségtelenül reflektálnak annak a világnak az igényeire, amely 1961-hez képest megváltozott, de befejezetlennek tűnnek, mint egy „*unfinished draft*” (Lubetzky 1960-as könyvét idézve). Ennek a befejezetlenségnek a tudata pedig csak a javítás felé mozdíthat, azaz, a revízió folyamata megkezdődött. (A cikk után következik az ICP hivatalos, az ICCU által közrebocsátott olasz fordítása.)

(Mohor Jenő)

38/2010

IVEY, Robert T.: Perceptions of the future of cataloging : is the sky really falling? – Bibliogr. jegyzetekben In: *Cataloging & classification quarterly*. – 47. (2009) 5., p. 464-482.

A katalogizálás jövője: van ok az aggodalomra?

Egyetemi könyvtár; Felmérés; Gépi dokumentumleírás; Munkakör; Prognózis

A katalogizálás munkafolyamata sokat fejlődött az elmúlt tíz évben a nagy felsőoktatási tudományos könyvtárakban. Néhány előre megjósolt fejlemény –mint például a kiszervezés, a nem szakképzettek által végzett katalogizálás, az egyre több digitális dokumentum – megvalósult. Mások, például a katalogizálandó anyagok mennyiségének vagy a szakképzett katalogizálók számának csökkenése, viszont nem. A változások elsősorban a munkafolyamatot érintették, és nem magát a katalógust. Újabban azonban a hatékony internetes keresőgépek megjelenésével a kutatók számára lehetővé vált a katalógus melőzése. Ez felvetett néhány kérdést a katalógusok további fenntartásának értelmével, illetve mások számára a jelenlegi gyakorlat folytatásával kapcsolatban. 2005–2007-ben ez a vita erősen fellángolt, de most már úgy tűnik, megegyezés fog születni, mert bár a szakképzett katalogizáló munkája tovább fog fejlődni az elkövetkező 5-10 évben, nem lesz forradalmi változás. A katalogizálók alapvető készségeire továbbra is szükség lesz, és a katalogizálás jellege, munkafolyamata ugyanolyan lesz, mint eddig volt.

(Autoref.)

39/2010

SLAVIC, Aida – CORDEIRO, Maria Inês – RIESTHUIS, Gerhard: El desarrollo de la Clasificación Decimal Universal : 1992-2008 y más allá. – Bibliogr. In: *Revista española de documentación científica*. – 32. (2009) 3., p. 107-118.

Res. angol nyelven

Az ETO fejlődése 1990-től 2008-ig és tovább

ETO

Az 1960-as években a leginkább használt könyvtári osztályozási rendszerek (Bliss, Dewey, Library of Congress, ETO) elvi alapon és hasonló statikus rendszerben épültek fel. Az ebben az

időben felerősödött tudományos dokumentációs szervezési, rendezési és indexelési igényeknek azonban csak jelentős átalakítás és javítás árán felelhetek meg. Ekkor kezdett a FID (az ETO akkori „tulajdonosa”) intenzívebben foglalkozni a rendszer kibővítésével és a korszerű ismeretek struktúrájához igazításával. Így a nyolcvanas évek elejére az ETO teljes kiadásában az osztályok száma meghaladta a 200 ezret, a különböző nemzeti és nemzetközi tematikus munkacsoportok tevékenységének eredményeként.

A nem kellően koordinált tevékenység azonban számos nehézséget okozott. Ezek leküzdése és a továbbiak elkerülése érdekében jött létre 1986-ban az ETO gondozására az *UDC Management Board*, majd 1989-ben a nemzetközi tagságú fejlesztő munkacsoport (*Task Force for UDC System Development*), amely rövid idő alatt kidolgozta az ETO fejlesztésének stratégiáját, és 1991-ben megjelent a vezérfonal az ETO szabványos változatának elkészítéséhez (*Guidelines for the creation of a standard version of UDC*). 1992-től a FID átadta az ETO jogait a frissen alakult ETO-konzorciumnak (*Universal Decimal Classification Consortium – UDCC*).

Az 1990-2006 közötti időszakot a változások gyorsabb ritmusa jellemezte. Első lépésként 1993-ban befejezték a gépesítést és létrehozták a kezelhető mennyiségű (60 ezer) osztályt tartalmazó *UDC Master Reference File*-t (MRF). Még ebben az évben készült (az 1985-ös brit középkiadás alapján) egy CDS/ISIS adatbázis is. A következő – nehezebb – lépés az ETO teljes tartalmának revíziója volt. Az egy főszerkesztő vezette kislétszámú szerkesztőség munkája nyomán 1990 és 2008 között az MRF 15 változata készült el, azonos sémában, miközben a regisztrált osztályok száma 60-ról 67 ezerre nőtt. Teljes revízióra került 5 segédtablázat, a 004, 005, 2, 338.48, 364, 502/504, 60, 61, 791, 8, 91 és a 93/94 osztályok. További részek gyors áttekintése történt meg a duplikációk és az elavult kifejezések kiszűrésére (37, 64, 712), és új fogalmakat gyűjtöttek össze a matematika, fizika, zene szakterületén (51, 53, 78).

A revízió során felmerült valamennyi javaslat

közül az ETO használóit legjobban a „tízéves szabály” megszüntetése érinti, az, hogy a szabadbá vált számok azonnal felhasználhatók más fogalmak jelölésére. A folyamat másik jelentős eleme az ETO „fazettásítása”, aminek első eredménye a 2 (Vallás) osztály fazettás változatának 1996-ban megjelent és 1999-ben véglegesített tervezete, ám a valamennyi vallással való „feltöltés” még hét évet vesz igénybe. A 61 (Orvostudomány) hasonló átalakítására több mint tíz év lenne szükséges. További megjegyzendő eleme a revízióknak a fogalmak ismétlődésének kiszűrése, a kombinált jelek alkalmazásának bátorítása, ami a keresést is könnyíti. Így pl. az olvasás és az orvostudomány egy-egy fogalmának összekötéséből (28.8:615.861) létrejön a biblioterápia, vagy egy jogi (alapvető emberi jogok) és egy orvosi (humánbiológiai szaporodás) fogalom kapcsolatából a „reprodukciós jog” (342.7:612.6). A 9 osztály átstrukturálása során például a 914 (Európa földrajza) helyébe a 91(4), illetve pl. a 941 (a Brit-szigetek története) helyébe a 94(41) került, azaz a párhuzamos divíziót felváltotta az általánosan közös alosztások használata. Ez konzisztensebbé tette a rendszert, hiszen egy fogalom (ill. kifejezés) megtartja ugyanazt a jelölést, így egy helyre (vagy időszakra) vonatkozóan az ismeretek minden területéről azonos jelzet szerint kereshetünk.

Rugalmasabb lett a jelzetelés, hiszen igényeink szerint használhatjuk a 94”19”(44) vagy a 94(44)”19” formát. A verbális hozzáférhetőség is javult, az egyszerű jelzetekkel jelölt kifejezések (kontrollált formában) keresődeszkriptorként használhatók. Összefoglalva: a revízió mélyreható strukturális és felfogásbeli változásokat hozott, ám használhatóbbá és rugalmasabbá tette a rendszert (a jelzet hosszánál fontosabb a jobb visszakereshetőség, a változások pedig az elektronikus terjesztés következtében gyorsabbak és jobban követhetők).

2000-re azonban világossá vált, hogy a teljes revízióra tervezett tíz év nem reális, és mivel sem a célok, sem a körülmények nem változtak lényegesen, a munka azonos ütemű folytatását határozták el, legalább 2007-ig. Közben elké-

szült egy felmérés is, amely szerint az ETO-t 125 országban használják, és 39 nyelven vannak fordításai. 2007-ben a főszerkesztő kibővítette a szerkesztőséget: a belső kör hat osztályozási szakértőből áll, a külsőt a 20 országból összejött szakterületi szakértők (*Advisory Board*) alkotják, akik további szakértőkkel lehetnek kapcsolatban. Nagyobb hangsúlyt kap a továbbiakban a felhasználók véleménye is.

Ideje volt az adatbázis (MRF) megújításának, a fejlett technológiához igazításának is: 2009 tavaszára tervezték az új, teljesen üzemképes adatbázis elindítását. A technológiai megújítás másik fontos eleme, hogy az MRF adatai eljuthassanak a használókhoz, azaz legyenek hozzáférhetők olyan szabványos formákban, mint pl. a MARC21, UNIMARC vagy éppen az XML. 2009-ben indul meg a revíziós folyamat áttekintése és aktualizálása, és a jövőben foglalkozni kell a hosszú és költséges fordítási munkálatok megkönnyítésével is.

(Mohor Jenő)

40/2010

THOMAS, Marliese – CAUDLE, Dana M. – SCHMITZ, Cecilia M.: To tag or not to tag?. – Bibliogr. *In: Library hi tech.* – 27. (2009) 3., p. 411-434.

Miért hasznos a címkézés?

Felmérés; Használó; Kulcsszó; Tárgyszó; Tárgyszó-jegyzék

A tanulmány mennyiségi elemzéssel igazolja, milyen mértékben képesek a folkszonómiák helyettesíteni a Kongresszusi Könyvtár tárgyszavait (LCSH). Azt vizsgálja, hogy a folkszonómiák mennyire sikeresen egészítik ki a katalógizáló által adott tárgyszavakat a könyvtári katalógusokban.

A szerzők tíz könyv esetében hasonlítják össze a közösségi címkéket és a Kongresszusi Könyvtár tárgyszavait különböző könyvtári alkalmazásokból (beleértve az újgenerációs OPAC-okat és a LibraryThing-et) származó adatokkal. A címké-

ket és a tárgyszavakat a Golder és Huberman, Voorbij és Kipp kutatásai alapján létrehozott és módosított skála segítségével rangsorolják.

A közösségi címkézés valóban bővíti a Kongresszusi Könyvtár tárgyszavait azáltal, hogy további hozzáférési pontot kínál az információforrásokhoz. A vizsgált alkalmazások nem mindegyike nyújtott címkéket a kiválasztott könyvekhez. A címkék elsősorban a LibraryThing-ből származnak.

Egy olyan hibrid katalógus, amely a Kongresszusi Könyvtár tárgyszavait és a folkszonómiákat egyránt tartalmazná, gazdagabb metaadatokat kínálna, és hatékonyabb lenne, mintha külön-külön kellene keresni az egyes forrásokban, a használóknak a legjobbat nyújtana a hozzáférési pontok tekintetében.

A cikk mennyiségi elemzéssel bizonyítja a folkszonómiák használatát a könyvtári katalógusokban, és alátámasztja a folkszonómiáról és a közösségi címkézéstről szóló korábbi szakirodalmi elméleteket.

(Autoref.)

Katalógusok

41/2010

RUDDOCK, Bethan – JESKINS, Lisa: Copac : a research community widening its base *In: Library + information update.* – (2009) mar., p. 48-49.

Copac: a kutatói közösség tudományos bázisának szélesítése

Egyetemi könyvtár; Együttműködés -belföldi; Központi katalógus -online; Kutatás információellátása

A Copac-ról (<http://copac.ac.uk/>), a brit egyetemi könyvtárak közös online katalógusáról gyakran csak a tudományos nagykönyvtárak jutnak eszünkbe, hiszen eredetileg a RLUK (Research Libraries in UK, Tudományos Könyvtárak az Egyesült Királyságban) közös katalógusa-

ként indult. Hála azonban a *Copac Challenge Fund*nak, melyet a RLUK, a *British Library* és a *RIN* (Research Information Network, Kutatási Információs Hálózat) alapított, a köz- és szakkönyvtárak értékes dokumentumainak millióival egészült ki az adatbázis.

Ilyenek például a *Canterbury Érsekség* könyvtárának igen értékes zenei, építészeti és genealógiai témájú ősnymtatványai és régi könyvei, amelyek eddig szinte ismeretlenül és hozzáférhetetlenül lappangtak. Hasonló a helyzete az angol nyelvű világ első, 1653-ban alapított nyilvános könyvtárának, a manchesteri *Chetham's Library*-nek, melynek sok más érték között egyedülálló térképei nyertek nagyobb nyilvánosságot a *Copac*-hoz való csatlakozással. A *Royal Botanic Gardens*, a Királyi Botanikus Kert könyvtárának fantasztikus festmény-, fényképlemez- és fotóanyaga egyaránt fontos a képzőművészet, a kémia, a geológia és a művelődéstörténet iránt érdeklődők számára. A London történetével foglalkozó kutatók számára megkerülhetetlen a London szívében fekvő nagy közkönyvtár, a *Guildhall Library*, amelynek egyébként is számos izgalmas – például órákkal és íjászzattal foglalkozó – különgyűjteménye van. Ezeknek a dokumentumoknak a *Copac*-ban történő megjelenítése szintén vitathatatlanul nagy előnyt jelent a kutatóknak.

Az újonnan bekapcsolódó könyvtárak általában arról számolnak be, hogy számos előnnyel jár, hogy ilyen módon kerülhetnek virtuális kapcsolatba a tudományos kutatókkal, akik kincseiket használni fogják, és hogy sokkal nagyobb figyelmet és szakmai támogatást élveznek, amióta részesei eme könyvtári együttműködésnek. A *Copac* a könyvtárosok körében igen népszerű, mivel jó minőségű rekordjaival kiváló segédeszköz a könyvtárközi kölcsönzésnek és a katalógizálásnak, valamint a tájékoztatásnak.

A könyvtárak használói körük érdekében döntenek a csatlakozás mellett, de ezáltal saját elismertségüket és támogatottságukat is növelik. A University of Exeter közel-keleti gyűjteményének keresettsége például 25%-kal nőtt, amióta az állományt a *Copac*-ban is feltárták. A *Copac*-ot

több mint százezren használják naponta. A katalógusban történő keresések jelentős része külföldről származik. A Challenge Fund jövőbeli célja számos további rejtett gyűjtemény megjelenítése, kiterjesztve a részt vevő könyvtárak körét például a múzeumi és képzőművészeti gyűjtemények könyvtáaira is.

(Fazakas Eszter)

Lásd még 36, 57

Információkeresés

42/2010

AKER, J. Brooke: Staying ahead of the search curve
In: Information outlook. – 13. (2009) 6., p. 31-32, 34.

A szemantikus intelligencia szerepe az információkeresésben

*Információkeresési rendszer; Információszerzés;
Információtechnológia; Számítógép-hálózat*

A digitálisan, online elérhető információk mennyiségének növekedése a könyvtárakat is megváltoztatta. A világháló sem csak pusztán adat-szolgáltató már, hanem sokkal inkább a kétirányú kommunikáció útja, amely vonzza a felhasználók kommentárjait és beszélgetéseit. A web változásaival a felhasználók által generált metaadat-tartalom is egyre fontosabb lesz a könyvtárak számára, az olvasók, partnerek tudásának kiaknázásával őrizhetik meg jelentőségüket. Hogyan találjuk meg és rangsoroljuk a számunkra releváns tartalmat? A közösségi média jellemzője a strukturálatlanság, amelyből nehéz kiszűrni az értéket jelentő információt.

A szemantikus technológiák ideálisak a kétértelműség kezelésére, mivel azok a szöveg valódi jelentését veszik alapul. A kontextus figyelembevételével az adott mondaton belüli helyes értelmet tulajdonítják az adott szónak. Az intézmények számára segítenek felismerni és megtalálni a falaikon kívül lévő fontos információkat, és

egy intelligensebb tartalomkezelő rendszerbe való adaptálás után lehetővé teszik azok akadálytalan belső áramlását. Napjaink szemantikus megoldásai képesek automatikusan címkézni és katalogizálni az adatokat a szavak, mondatok, bekezdések és a teljes dokumentumok jelentése alapján. A szemantikus technológiák ráadásul felismerik és adaptálják az egyes szakterületek zsargonját.

A szemantikus technológiák használatával az információt azonnal és konzisztens módon lehet katalogizálni. Ez biztosítja, hogy a különböző intézmények azonos elvek szerint járjanak el. Kiváltható a manuális katalogizálás, így a könyvtárosok az energiáikat arra fordíthatják, hogy elemezzék és „csomagolják” az információt a használók számára. A szemantikus intelligenciából a használók is profitálnak, hiszen segítségével az intézmények lehetővé teszik az erőforrásaik minél teljesebb használatát.

(Tóth Máté)

43/2010

HARRISON, Nicola – PLACE, Emma: Intute : the best of the web In: Library + information update. – (2009) jan/feb., p. 48-50.

Intute, új eszköz az információkeresés segítésére a brit felsőoktatásban

Egyetemi hallgató; Használók képzése -felsőoktatásban; Gépi információkeresés; Portál; Számítógép-hálózat

A felsőoktatásban tanuló diákok ugyan nagyon ügyesen keresnek a világhálón, általános tapasztalat, hogy a kutatómunkára még sincsenek felkészülve. Túlságosan nagy mértékben támaszkodnak a webes kereséseikre, amellyel párhuzamosan kulcsfontosságú forrásokról szinte tudomást sem vesznek.

Ennek a problémának az orvosolására indította a JISC (Joint Information Systems Committee) az Intute ingyenes online szolgáltatását. Az Intute egy tanulást és egyetemi kutatást támoga-

tó internet-katalógus, amelyet brit egyetemeken tevékenykedő könyvtárosok, egyetemi oktatók, kutatók és informatikusok fejlesztenek.

A katalógus tárgykörök szerint böngészhető, a használó könnyen rátalál a keresett szakterület legfontosabb online forrásaira. A több mint 1000 tárgykör négy fő kategóriába van csoportosítva:

1. természettudományok, mérnöki tudományok és technológia;
2. művészet és bölcsészettudományok;
3. társadalomtudományok;
4. egészség- és élettudományok.

Valamennyi témakört szakértők állítottak össze. A szakértők olyan forrásokat próbálnak összegyűjteni, amelyek segítik az oktatást, és amelyek vagy ingyenesek, vagy a legtöbb egyetemi könyvtár előfizet rájuk. A forrásokat értékelik, majd készítenek egy rekordot, amely tartalmazza a bibliográfiai információkat, az URL-t, a tartalom leírását, a tárgykörök osztályozását és az erőforrás típusát. Szerkesztési alapelv, hogy a minőség fontosabb a mennyiségnél, ezért nagyon sok időt fordítanak a források elérhetőségének folyamatos ellenőrzésére.

Az Intute másik kulcsterülete az internetes keresési készségek fejlesztése. Ehhez egy folyamatosan naprakészen tartott virtuális tananyagkészlet áll rendelkezésre.

Mind a négy fő tárgykörben vannak a menüsorban olyan kiegészítő szolgáltatások, mint blogok, konferenciák és más események felsorolása, kronológiák, szakadatbázisok, e-folyóiratok indexei, brit tanszékek weboldalai stb.

A MyIntute (az én Intute-om) segítségével lehet személyre szabni a szolgáltatást egy saját használói profil kialakításával. Ez biztosítja a korábbi kereséseinkhez való hozzáférést, és még számos más lehetőséget nyújt: korábbi kereséseinket kulcsszavakkal lehet ellátni, be lehet állítani, hogy e-mailben jelezzék, ha új forrás kerül fel az érdeklődési körünkbe eső témakörök valamelyikébe, lehet exportálni Intute-rekordokat a saját weboldalunkra úgy, hogy azok a fő katalógusrekorddal együtt automatikusan frissülnek stb.

Ahelyett, hogy az egyes intézmények egymással

párhuzamosan, maguk készítenének internet-katalógusokat, az Intute-tal nemzeti szinten végzik el ezt a feladatot, ezzel időt és pénzt takarítanak meg a könyvtáraknak. A katalógust az egyes intézmények beilleszthetik a saját szolgáltatásaik közé.

2007-ben az Intute-on belül újra elindították az Informs szolgáltatást, amely abban segíti a könyvtárosokat, hogy a hallgatók online információs készségeit fejlesszék. Szintén új fejlesztés az a keresőrendszer (Intute Repository Search), amellyel azon kutatási eredmények, tanulmányok között lehet keresni, amelyeket a brit egyetemek, illetve kutatóintézetek tettek közzé tárhelyeiken.

A szolgáltatás sikerét jelzi, hogy átlagosan 30-40 ezer használója van havonta szerte a világon, akiknek harmada származik az Egyesült Királyságból.

(Tóth Máté)

Lásd még 56, 63, 78

Olvasószolgálat, tájékoztatómunka

44/2010

JACKSON, Catherine: Le service de réponses à distance de l'Enssib : tout sur les bibliothèques. – Bibliogr. l'abjegyzetben In: Bulletin des bibliothèques de France. – 54. (2009) 4., p. 65-68.

Res. angol, német és spanyol nyelven

Az Enssib online referenz szolgáltatása

Egyetemi könyvtár; Könyvtárosképző intézmény; Munkaszervezés; Referenz

Az Enssib 2007 és 2010 közötti nagy tervét valószínűsítette meg a közelmúltban, amikor a könyvtár szolgáltatásait az online referensszel bővítette. Az indulást a végzős könyvtáros hallgatók, szakemberek előtanulmányai, az európai és az amerikai modellek (OCLC, QuestionPoint) vizsgálata

előzte meg pontosan azért, hogy a szolgáltatás a megszokott alapos lehetőségeken túl már a Web2.0 követelményeinek is megfeleljen, és az LLL (Lifelong Learning), az élethosszig tartó tanulás lehetőségeit is felkínálja használóinak. A munkaterv fő elemeit a következő tevékenységek képezték:

A referenz szolgáltatást végző, válaszadó csoport összeállítása: körülbelül egy tucatnyi A és B kategóriába sorolt könyvtáros vállalta a részvételt. Ők nyolc hónapon keresztül minden hónapban összegyűltek, hogy megvitassák ki mire alkalmas, milyen kérdéseket fogadnak, mit utasítanak el, egyáltalán mit tekintsenek referenz kérdésnek. Ezután nagy feladatot jelentett a vezetés folyamatos támogatásának az elnyerése és az ezzel járó adminisztratív munka megszervezése. A könyvtárosok eközben folyamatosan készültek. Szimulációkat végeztek a QuestionPoint valós kérdéseivel, fejlesztették információkeresési és tájékoztatási ismereteiket. A szolgáltatás működéséhez és dokumentálásához elengedhetetlen az informatikai háttér. Ezért az informatikusokkal együttműködve közösen alakították ki a kérdezőfelületet, majd a háttéradatbázisok típusait, szerkezetét, a kulcsszavak listáját, megteremtve ezzel a megválaszolt kérdések és válaszok archiválásának lehetőségét.

A szolgáltatás 2007 októberében indult, 2009 januárjában pedig az imént említett válaszadatbázis. Rövid idő múlva elérkezett az első nagyobb számvetés ideje. 2009 márciusában elmondhatták az alapítók, hogy jó munkát végeztek és végeznek. Az online referenz mintaszerűen működik. A feltett kérdéseket a moderátor küldi ki a nyolc válaszadó csoport egyikének, annak, amelyik az adott témában a legnagyobb kompetenciával rendelkezhet. Ezután a szakemberek elemzik a kérdést, a kérdező szakmai profilját, a kérdés kulcsszavait, a kérdés mélységét, válaszokat keresnek, ezeket összerendezik, megszerkesztik, összeállítják a válaszadatbázis számára az indexkifejezéseket, feljegyzik a kérdéssel eltöltött időmennyiséget, majd újra elolvassák a már formába öntött választ, és ezután küldi vissza azt a moderátor a használónak. Az

esetek többségében három nap elegendő erre, de vannak alkalmak, amikor egyszerre túl sok kérdés érkezik, nincs elég személy a válaszadásra, vagy túl bonyolult a kérdés. A referenzszemélyzet értekezletei minden hónapban tovább folynak havi egy alkalommal azért, hogy a már feldolgozott kérdések során felmerülő problémákat megbeszélhessék. Ez sok időt vesz igénybe, mint ahogy az is, hogy az általános szakirodalmi eligazításon, forrásmegjelölésen kívül ez a szolgáltatás sokszor meg is válaszolja a kérdést szakértők, addig nem ismert, nem használt keresőmotorok segítségével. Mindezt azért is teszik, hogy az Enssib könyvtára e téren ugyancsak magas szinten működjön, és ne csak a könyvtárosképzésben, hanem a dokumentátori és a tudományos információkutatási munkában is példaként szolgáljon.

A válaszadatbázis elérhetősége: <http://www.enssib.fr/questions-reponses/base-de-connaissances>

(Pajor Enikő)

45/2010

RESNICK, Taryn – CLARK, Dennis T.: Evolution of electronic resources support : is virtual reference the answer?. – Bibliogr. In: Library hi tech. – 27. (2009) 3., p. 357-371.

Az elektronikus források elérését támogató virtuális referenz

Egyetemi könyvtár; Elektronikus dokumentum; Hozzáférhetőség; Munkaszervezés; Referenz; Szoftver

Egy elektronikus környezetben a forrásokhoz való megbízható hozzáférés biztosítása és fenntartása a könyvtár olyan összetett és folyamatos feladata, amelynek elsőbbséget kell kapnia, ha a könyvtár hatékonyan akarja szolgálni olvasóit. A Texasi A&M Egyetem könyvtárai 2007-ben teljes költségvetésük majdnem egyharmadát költötték elektronikus források beszerzésére. Különböző okoknál fogva (használói hibától

rendszerhibán át előfizetési és licenc kérdésekig) előfordulhat, hogy egy forrás bizonyos ideig nem érhető el. Az ilyen jellegű problémák orvoslása sok időt és munkát vett igénybe, ezért megfelelő megoldást kerestek, amelyet az elektronikus források használatát segítő szolgáltatásnak (*ER HelpDesk*) a virtuális referenzbe (VR) való áttelepítésében találtak meg. Ennek előnye volt a VR szolgáltatásban foglalkoztatott (mintegy 40-50 főnyi) személyzet ismeretei a szoftverekről és az eljárásokról, a szolgáltatás hosszabb elérési ideje (beleértve az estéket és a hétvégét), a VR „chat” idejében a valós idejű visszacsatolás lehetősége, és végül a VR szoftver nyújtotta pontosabb és részletesebb statisztikai adatgyűjtés és elemzés.

Tapasztalataik alapján azt ajánlják a hasonló megoldást tervező könyvtáraknak, hogy az érintett személyzet számára hagyjanak elegendő időt a kezdeti betanulásra és a folyamatos továbbképzésre. Tekintettel arra, hogy az online forrásokhoz való hozzáférés biztosítása alapvető szolgáltatás, a folyamatot nagyon gondosan és részletesen meg kell tervezni, és mind az írott, mind a verbális kommunikációnak egyértelműnek kell lennie. Mint minden szervezeti változás esetében, nagy gondot kell fordítani arra, hogy a szervezet minél több tagja minél több információt kapjon arról.

Az elektronikus források hozzáféréséhez nyújtott segítség és a virtuális referenz funkció kombinálása mind technikai, mind szervezeti szempontból sikeres volt. Mivel érinti a könyvtár valamennyi részlegét (olvasószolgálat és referenz, forráskezelés/feldolgozó munka, könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás, gyarapítás) a VR/ER HelpDesk egy modern integrált könyvtár képét tükrözi.

(Mohor Jenő)

Lásd még 58, 70

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

46/2010

KRASIL'NIKOVA, I. Ű.: Razvitie avtomatizacii mežbibliotečnogo abonementa i dostavki dokumentov v krupnyh naučnyh bilbliotekah. – Bibliogr. 36 tétel In: Naučnye i tehničeskie biblioteki. – (2009) 6., p. 18-35.

A könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás fejlődése a nagy tudományos könyvtárakban

Általános tudományos könyvtár; Dokumentumszolgáltatás; Gépi könyvtárközi kölcsönzés; Szabvány-könyvtári

Oroszországban az 1960-as évek második felében kezdődött a könyvtári folyamatok automatizálása. A nagykönyvtárakban a gépesítendő feladatok között az egyik első a könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumküldés volt. Elsőként 1969-ben az *Állami Nyilvános Tudományos-Műszaki Könyvtárban* (Gosudarstvennaâ publičnaâ naučno-tehničeskaâ biblioteka) állították üzembe a számítógépes rendszert, ezt a *Mezőgazdasági Tudományos Akadémia* központi könyvtára követte. Már a kezdeti időkben is dokumentumtípus és regionális elv szerint elemezni tudták a rendelők és a kérések összetételét, statisztikai jelentéseket tudtak készíteni.

Az *Állami Lenin Könyvtárban* 1979-ben kezdett működni a számítógépes könyvtárközi kölcsönzési rendszer. A *Tudományos Akadémia Természettudományi Könyvtárában* az egész könyvtárat érintő számítógépes rendszer részét képezte az 1981-ben üzembe helyezett könyvtárközi kölcsönzési alrendszer. Mivel a könyvtárközi kölcsönzés sikeres működése a központi katalógusok rendszerétől függ, az 1980-as évek közepén megkezdődött az országos automatizált könyvtári rendszer fejlesztése. A munkában a vezető szerepet a már tapasztalattal rendelkező

nagykönyvtárak játszották. Ezek mindegyike azonban saját rendszerrel működött; nem sikerült megvalósítani az egységes könyvtári rendszer koncepcióját, a nagykönyvtárak inkább a helyi hálózataikat fejlesztették.

Az internetkorszak beköszöntével megjelent új műszaki és kommunikációs lehetőségeket a könyvtárközi kölcsönzési munkában is alkalmazták: először az elektronikus postát, majd az 1996-tól elérhetővé vált elektronikus katalógusokat. 1998-tól lehet használni az elektronikus katalógusokba épített dokumentumrendelő modult is.

Az elektronikus dokumentumküldést elsőként az *Oroszországi Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Információs Intézetében* helyezték üzembe. Ezen a téren a szentpétervári könyvtári konzorcium érdemel figyelmet, ahol a szolgáltatást az ISO ILL szabvány szerint fejlesztették. A dokumentumszolgáltatásra is jellemző, hogy a könyvtárak saját automatizált rendszereket fejlesztenek, vagy külföldi rendszereket vesznek át, egyelőre országos szinten nincs egységes rendszer.

Az új szolgáltatási módok új problémákhoz vezetnek: nincs választék az oroszországi szoftverpiacon, a hazai fejlesztések nem szabványosak, a külföldi programcsomagok drágák. A meglévő rendszerek terjesztésében a nagykönyvtárak együttműködése nem elég hatékony. Nincs az országos statisztikáért felelős szervezet, az egyes könyvtárak eltérő mutatókat használnak. Nincs az országos állományt tükröző elektronikus katalógus, az 1990 előtti állomány jóformán nincs feldolgozva; több könyvtár is csak olyan kérést fogad el, amely az elektronikus katalógusban szereplő tételre vonatkozik. A könyvtárakban nincs lehetőség elektronikus fizetésre. A dokumentumszolgáltatást érinti, hogy szkenneléskor sérülhet az eredeti dokumentum (a dokumentumok hozzáférhetősége és védelme közötti ellentmondás feloldásához ki kell dolgozni a digitális másolatkészítéshez szükséges kiválasztási kritériumokat). A 2008. évi törvények a szerzői jogi kötıtségek miatt korlátozzák a dokumentumszolgáltatást.

A műszaki eredményeknek a koordinációra és az együttműködésre épülő hasznosítása lehetővé fogja tenni a problémák megoldását, az osztott katalógusok alapján a könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás optimalizálását. A további fejlődést szolgálják a lelőhely-jegyzékek, az országos elektronikus katalógus folyamatos építése. Az egyes állományokból hiányzó művek megszerzését a nemzeti és nemzetközi együttműködés segítheti. Saját szabványok kidolgozása helyett át kell térni a nemzetközi szabványok alkalmazására. A szétaprózott önálló könyvtári fejlesztéseket egységes szabványos projektekkel kell felváltani.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 68

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

47/2010

DOBROWOLSKA, Mirosława: Seniorzy w warszawskich bibliotekach publicznych. – Bibliogr. lábjegyzetben In: Poradnik bibliotekarza. – (2009) 9., p. 3-10. : ill., 3 fotó

Időskorú olvasók a varsói közkönyvtárakban

Használók képzése; Házhoz szállítás; Idős olvasó; Közművelődési könyvtár; Számítógép-hálózat

Varsó lakosságának jelenleg mintegy 20%-a 60 év feletti, és ez az arányszám a prognózisok alapján 2030-ra már a 30%-ot közelíti. Az egyéb közszolgáltatást ellátó intézmények mellett a fővárosi közkönyvtáraknak is fel kell készülniük a jövő feladataira.

A 18 kerületből álló Varsóban 189 közművelődési könyvtár üzemel. Ezekben összesen 4,6 millió kötetnyi könyv található. A 344 ezer olvasó közül minden tizedik már betöltötte a hatvanadik életévét. Elmondható, hogy a könyvtárak

már most többféle szolgáltatással igyekeznek az időskorú olvasóközönség kedvében járni. Ilyen például a telefonos könyvrendelés. A szolgáltatást igénybe vevő idős olvasók körében népszerűek a hangos könyvek, amelyekből jelenleg 53 ezer leltári egység található a varsói nyilvános könyvtárakban. A hangos könyvek többsége hagyományos magnókazetta. Ennek oka, hogy az idős olvasók – jórészt anyagi okokból kifolyólag – nemigen rendelkeznek korszerűbb hordozótechnikai eszközökkel. E dokumentumtípus mellett említést érdemel, hogy gyümölcsöző együttműködés alakult ki a fővárosi közkönyvtárai és a *Vakok Lengyelországi Szövetségének* központi könyvtára között, amelynek köszönhetően egyes könyvtárakban speciális felolvasó-készülékek állnak az olvasók rendelkezésére. Különös igény mutatkozik az idős olvasók részéről a könnyebben olvasható, öregbetűs könyvek iránt. Szerencsére egyes kiadók gondoltak erre, s léteznek öregbetűs könyvsorozatok. A könyvtárak igyekeznek a nagyobb betűvel szedett könyveket egy külön részlegben, jól látható módon elhelyezni.

A korszerű kommunikációs technológiáktól, lehetőségektől való elszigetelődés egyfajta társadalmi kirekesztettséghez vezethet. Ezt kiküszöbölendő a varsói közkönyvtárakban számítógépes tanfolyamokat tartanak az idősek számára, ahol felkészült könyvtárosok szakszerű irányítása mellett lehet elsajátítani a hatékony internetes keresési technikákat, a netes kommunikáció (e-mail, chat) eszközeinek használatát. A kurzusokat a résztvevők egy kérdőíves felmérés keretében értékelték. A kérdésekre adott válaszokból kiderül, hogy az idősek számára fontos a szabadidő aktív módon történő eltöltése. Elvárásaik szerint a könyvtárnak a harmadik kor egyetemének szerepét kell betöltenie, ahol nemcsak könyvet lehet kölcsönözni, hanem találkozni lehet másokkal, valamint új ismeretekre szert tenni, ily módon a kellő önbizalom birtokában legyőzve a számítástechnika ismeretlen világával kapcsolatos félelmeket.

A felmérés válaszadói nagy megelégedéssel nyilatkoztak a tanfolyamokról, valamint az azokat

vezető könyvtárosok munkájáról. Tisztán látják azt is, hogy az informatikai tudás, amely „ablakot nyit a világra”, mára elengedhetetlenné vált. A kurzusok nem csak az olvasók, hanem a könyvtárosok okulását is szolgálták, éppen ezért javasolják a cikk szerzői, hogy érdemes volna a könyvtár szakos hallgatókat is bevonni az idős olvasókkal való foglalkozásnak ebbe a formájába. Mindez jól szolgálná a generációk közötti párbeszéd kialakulását.

A számítógépes foglalkozások mellett még számos programot kínálnak a könyvtárak. Az idős olvasóközönség előszeretettel látogatja a kulturális rendezvényeket: író-olvasó találkozókat; ismert szakemberek által vezetett beszélgetéseket különböző témákban (pl. építészet, nyelvtörténet, irodalmi Nobel-díjasok); pszichológiai témájú előadásokat; filmklubokat. Egyes könyvtárak festőtanfolyamokat szerveznek, irodalmi versenyeket rendeznek kifejezetten idősek számára, máshol zenei esteket, koncerteket tartanak. Akad könyvtár, amely egyben egy veterán szervezet székhelyéül is szolgál. Itt ünnepekkor s egyéb jeles napokon az egykori (földalatti) Honi Hadsereg (Armia Krajowa) katonái találkozhatnak az érdeklődő fiatalokkal.

Olybá tűnik tehát, hogy a varsói közkönyvtárak meglehetősen sokat tesznek a hajlott korú olvasók aktív foglalkoztatása terén, aminek köszönhetően kevesebb idős ember éli magányosan, a külvilágtól elzárva az életét.

(Dancs Szabolcs)

48/2010

MUZUMDAR, Girish: Pour l'autonomie des personnes handicapées mentales : le projet Pictomédia In: Bulletin des bibliothèques de France. – 54. (2009) 5., p. 53-60.

Res. angol, német és spanyol nyelven

A mentálisan sérültek önállóságát segítő Pictomédia projekt

Hozzáférhetőség; Információtechnológia; Képanyag; Szellemi fogyatékos olvasó

A Pictomédia egy piktogramokon alapuló kommunikációs rendszer, amely mentálisan sérült embereknek segít önállóan boldogulni személyes, társadalmi és szakmai életükben. Egy több mint kétezer piktogramot tartalmazó adatbázison és a piktografikus dokumentumok szerkesztését lehetővé tévő Pictomédia Scribe szoftveren alapul. Más szoftverprogramokat is terveznek és használnak jelenleg, amelyek megkönnyítik a mozgást, az elektronikus hozzáférést, az olvasás, az írás és a francia mint idegen nyelv oktatását. Ezeket az eszközöket a könyvtáraknak is alkalmazniuk kellene, segítségükkel fontos szereplőkké válhatnak a mentálisan sérült emberek önálló boldogulásának elősegítésében.

(Autoref.)

49/2010

WONG, Yi Ling: Homelessness in public libraries. – Bibliogr. In: Journal of access services. – 6. (2009) 3., p. 396-410.

Hajléktalanok a közkönyvtárakban

Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Közművelődési könyvtár; Társadalmi követelmények

A cikk elméleti és gyakorlati szempontból közelíti meg a hajléktalankérdést a könyvtárban. A szerző három alapvető problémát vet fel a hajléktalanokkal kapcsolatban. Kik ők valójában? Miért kerültek ebbe a helyzetbe? Milyen információra lehet szükségük? Ezek a kérdések fontosak annak megértéséhez, milyen kihívásokat jelentenek a hajléktalanok a könyvtárban. A könyvtáraknak lehetőségük van proaktívan közeledni ehhez a csoporthoz, anélkül, hogy a többi használói igény kielégítése sérülne ezzel. Áthidalható a dilemma, a többség valamint a kisebb csoportok, például a hajléktalanok, kiszolgálása között. A hajléktalanok nem jelentenek automatikusan problémás használókat. Az

egyik olyan, szolgáltatásokkal kevésbé ellátott csoporthoz tartoznak, akik megérdemlik, hogy tisztelettel bánjanak velük.

A könyvtárnak biztonságos menedéket és állandó tanulóhelyet kell nyújtania mindenki számára, a szociális háttérre való tekintet nélkül. A könyvtár szociális feladata, hogy a hajléktalanok iránti társadalmi érzékenységet növelje, és kezdeményezze a közösségi támogatást

számukra. A könyvtáron belül a munkatársakat fel kell készíteni, hogyan kell a hajléktalanokat segíteni abban, hogy leküzdjék a könyvtárhasználat során felmerülő akadályokat. Tehát nem kizárni kell, hanem befogadni, ez az egyetlen jó megoldás mindkét fél számára a hajléktalan-kérdés kezelésére.

(Autoref.)

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek

Hálózatok, regionális rendszerek

50/2010

DWORAK, Ellie – JEFFERY, Keven: Wiki to the rescue : creating a more dynamic intranet. – Bibliogr. In: Library hi tech. – 27. (2009) 3., p. 403-410.

Dinamikusabb könyvtári intranet a Wiki szoftver segítségével

Felmérés; Helyi gépi hálózat; Kommunikáció -személyzetén belül; Szoftver

A cikk olyan projektet mutat be, amelynek során egy könyvtári intranetet HTML-ről Wiki szoftverre konvertáltak, és a projekt sikerességének bizonyítékairól is beszámol.

A szerzők az intranetet használók körében a konverzió előtt és utána is végeztek felmérést. Az intranet használata a Wikire való áttérés után jelentősen megnőtt. Frissítés nem történt gyakrabban, de a feladat egyenletesen oszlott el az egyes osztályok között, ahelyett, hogy az informatikai részleg munkatársaira hárult volna. A Wiki szoftver kiváló választás egy könyvtári intranetre, mivel megkönnyíti a szerkesztést, és a feladatok megosztását teszi lehetővé.

Viszonylag kevés cikk foglalkozik a Wiki szoft-

ver érdemeinek méltatásával. Ez a tanulmány hozzájárul ahhoz a folyamatos párbeszédhez, amely az új webtechnológiák legmegfelelőbb könyvtári alkalmazásáról zajlanak.

(Autoref.)

Könyvtártudományi tájékoztatás

51/2010

DIDELOT, Maurice – CLAUDON, Murielle: Et si les bibliothécaires lisaient tout ce qu'elles/ils écrivent?. – Bibliogr. l'abjegyzetben In: Bulletin des bibliothèques de France. – 54. (2009) 4., p. 35-49.

Res. angol, német és spanyol nyelven

Ki olvassa a francia könyvtártudományi szakfolyóiratokat?

Folyóirat -könyvtári; Kiadói tevékenység -könyvtárban; Könyvtártudományi szakirodalom; Könyvtáros -mint olvasó; Olvasási szokások; Publikációs tevékenység

A cikk a könyvtáros szakma szemszögéből igyekszik körvonalazni a szakmai publikálást és annak szerepét. Különböző tipológiai felosztásokat javasol a szakfolyóiratok cikkeire az

információ típusa és jellemzői szerint, az egyes szerzők műveire a közreadó és az összeállítás szerint, valamint a könyvtárak által közreadott szakmai publikációkra. Végül megpróbálja behatárolni ennek a speciális szakirodalomnak az olvasótáborát, szokásait Nancy és Metz könyvtárainak példáján keresztül.

(Autoref.)

52/2010

MATHIS, Rémi – MORAND, Olivier: Les sciences de l'information et des bibliothèques au prisme de Wikipédia. – Bibliogr. lábjegyzetben In: Bulletin des bibliothèques de France. – 54. (2009) 4., p. 27-34.

Res. angol, német és spanyol nyelven

A könyvtártudomány jelenléte a Wikipédiában

Elektronikus publikáció; Enciklopédia, lexikon; Portál

A cikk azt vizsgálja, miként jelenik meg a

könyvtártudomány a Wikipédiában. Röviden áttekinti az eddigi kísérleteket a könyvtártudomány felosztására, majd felméri a jelenlegi helyzetet a (francia) könyvtár és információ-tudományi portál cikkei alapján. Rámutat arra, hogy az információtudomány wikipédiabeli jelenlétének hiányosságai nagyrészt a Wikipédia és a könyvtáros közösségek ambivalens viszonyának tudható be. Végül a könyvtárosok nagyobb elkötelezettsége mellett érvel az online enciklopédia irányában.

(Autoref.)

Lásd még 4, 24

Kutatás és termelés információellátása

Lásd 41

Vezetés, irányítás

Munka- és rendszerszervezés, értékelés

53/2010

NIE, Geoffrey P.: Customer satisfaction management with „Counting Opinion” surveys In: Public library quarterly. – 28. (2009) 3., p. 204-211.

A használói elégedettség mérése a „Counting Opinion” segítségével

Felmérés; Hatékonyság; Igény; Közművelődési könyvtár

A cikk azt vizsgálja, hogyan nyerte el a Toronto külvárosában található Ajax Library

Services Észak-Amerikában elsőként az ISO-tanúsítványt, a számítógép-alapú Counting Opinions felmérőeszköz bevezetésével. Az online felmérőeszköz ösztönözte az újításokat az olvasószolgálatban, a gyűjteményfejlesztésben és egyéb területeken. Az előzetes illetve utólagos felmérések adatainak elemzésével ellenőrizhető volt, hogyan reagáltak a használók a változásokra. A mennyiségi és minőségi adatok együttesen olyan módon ötvözik a használói vélemények és a használati adatok feldolgozását, amire eddig ritkán volt példa közkönyvtárban. A Counting Opinions kibővítette a közkönyvtárakkal kapcsolatos elemzési lehetőségek körét azért, hogy a használók számára hozzáférést biztosított más közkönyvtárak adataihoz is, lehetővé téve, hogy az általuk használt szolgáltatásokat más, hasonló

népességet kiszolgáló közkönyvtárakéival ves-sék egybe.

(Autoref.)

Lásd még 25, 54, 77

Pénzügyi és gazdasági kérdések

Lásd 26

Személyzet

54/2010

FREEDMAN, Shin: Effective mentoring. – Bibliogr. In: IFLA journal. – 35. (2009) 2., p. 171-182.

Res. francia, német, spanyol és orosz nyelven

Hatékony mentorálás

Kommunikáció -személyzetben belül; Könyvtárosi hivatás; Munkaszervezés; Pályakezdő könyvtáros; Személyzet; Továbbképzés

A könyvtárak csak egy részének gyakorlatában szerepel a mentorálás (egy felmérés szerint a tudományos könyvtárak 26%-ának van ilyen programja). Manapság a mentorálásnak fontos szerepe lehetne, mivel a munkatársak gyakran cserélődnek; van, ahol nincs elegendő munkaerő; általában vannak a szakmai tevékenység során megkívánt készségek.

A mentorálás hagyományos értelemben véve azt jelenti, hogy egy-egy intézményen belül az idősebb, tapasztaltabb kollégák tanácsot adnak a fiatalabbaknak. Vannak más mentorálási módszerek is: amikor azonos feladatkörben dolgozó és azonos felelősséget viselő munkatársak konzultálnak egymással; csoportos mentorálás esetén – ez egy viszonylag új gyakorlat – egy-egy mentor egyszerre több szakembert is a „szárnyai alá vesz”; és előfordul, hogy a szakember, aki segítséget igényel, proaktív módon maga kere-

si meg a megfelelő mentor(oka)t. Magukon a könyvtárakon kívül a mentorálást felvállalhatják a szakmai egyesületek, amelyek keretében a szakemberek a munkahelyi alárendeltségtől független mentori támogatást kaphatnak.

A hatékony mentorálás szorosan kapcsolódik a könyvtárosi pálya különböző szakaszaihoz, ugyanis ezek a szakaszok határozzák meg, hogy mire összpontosítson a mentorálási tevékenység, és milyen módszerekkel folyjon. Nagyon fontos például a mentor támogatása, biztatása, amikor valakinek változik a munkaköre. Ebben a szituációban általában spontán, informális mentorálásra kerül sor. Hasonlóképpen szükség van arra, hogy az intézmények vezetői és a szakmai szervezetek törődjenek azokkal a középkorú könyvtárosokkal, akik már elérték pályafutásuknak azt a szintjét, ahonnan nem valószínű, hogy tovább fognak lépni. Nem csak a könyvtárvezetőknek, hanem az egyesületeknek is törődniük kell ezekkel a szakemberekkel. A hatékony mentorálás nem csak az egyes könyvtárosok teljesítményét javítja, hanem az intézmény egészét is. A mentorálásban jelentős szerepet kaphatnak a pályafutásuk végén járó, nyugdíjba készülő könyvtárosok, akik hatalmas szaktudással rendelkeznek, és készek azt átadni.

Vannak a szakmai pályafutásnak bizonyos pontjai, amelyekben jellemzően mentori támogatásra kerül sor. Az egyik ilyen a nem könyvtáros képzettségű munkatársak segítése, akik könyvtári szakképzésben vesznek részt; az új munkatársak segítése a régi munkatársak által; a középkorúak informális mentorálása, esetenként saját kezdeményezésükre. A könyvtárosképzésben részt vevők számára a mentorálás következő formáit szokták használni: összejöveteleket szerveznek számukra, ahol a mentor moderátorként vesz részt; felveszik a kapcsolatot olyan könyvtári vezetőkkel, akiknek megismerése fontos lehet a számukra; olyan találkozási lehetőségeket teremtenek, ahol bátran lehet kérdezni. Az azonos munkakörben dolgozók akár közösen ebédelhetnek, és az ebédszünetet is felhasználhatják eszme- és tapasztalatcserére; az illetékes vezetőktől kérhetnek segítséget a megfelelő mentor kivá-

lasztásához; ebben a körben a felmerülő kérdések megválaszolása és a tanácsadás a jellemző tevékenység. A könyvtárosi szakmába újonnan belépőket a mentor megismertetheti a szakmai egyesületekkel; konzultálhat velük önképzésükről; és a vezető munkatársak közvetítésével segíthet nekik megtalálni azokat a munkatársakat, akikhez segítségért fordulhatnak.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 30

Marketing, közönségkapcsolatok

55/2010

GANSTER, Ligaya – SCHUMACHER, Bridget: Expanding beyond our library walls : building an active online community through Facebook. – Bibliogr. In: Journal of web librarianship. – 3. (2009) 2., p. 111-128.

Aktív online közösségépítés a könyvtár falain túl a Facebook segítségével

Egyetemi könyvtár; Kommunikáció -használókkel; Könyvtárpropaganda; Számítógép-hálózat

A 2004 óta működő Facebook 2009-re több mint 150 millió aktív használóval a világ második legnépszerűbb online közösségi oldalává vált. 2007 óta már nem csak magánszemélyek, hanem a Facebook Pages révén intézmények számára is kiváló eszköz a kapcsolattartásra, az információk megosztására és marketingre.

A New-Yorki Állami Egyetem (*State University of New York*), kilenc egységből álló buffalói könyvtárának munkatársai (*University at Buffalo Libraries*) már 2007 decemberében úgy döntöttek, hogy Facebook tagság révén szélesítik ki szolgáltatásaik hatókörét, így igyekezve elérni minél többet a megközelítőleg harmincezer hallgató, a számos kar, a campus oktatói és kutatói közül. A Facebook Page szerkeszthető sablon-

ján a legfontosabb információkat helyezték el: a nyitvatartási időt, a kapcsolattartási információkat és a könyvtár honlapján is szereplő népszerű linkeket. A profil szerkesztői persze további aktualitásokat is közzétehetnek, a rajongók pedig megjegyzéseket fűzhetnek mindezekhez. RSS révén a könyvtár honlapjának részét képező blogot is sikerült idekapcsolni. Mivel lehetőség van fotók és videók és közzétételére is, ezek segítségével egyenként mutathatják be a könyvtár különböző épületeit, egységeit és ezek szolgáltatásait. Ezenkívül látványos virtuális kalauzt kínálnak a használóknak, valamint útmutatást adnak a különböző adatbázisokban való kereséshez. A használók is együttműködhetnek a könyvtár imázsának építésében megosztva saját képeiket és videóikat.

A Facebook – megfelelő programozói ismeretek megléte esetén – engedélyezi más, külső szolgáltatások felkínálását is. A könyvtár így tette lehetővé például a *WorldCat* közös katalógusban és a könyvtár saját katalógusában, valamint a könyvtár által előfizetett *JSTOR* adatbázisban való közvetlen keresést, a könyvtár saját honlapjának részét képező kiállítások megtekintését, a hallgatók számára készült gyakori kérdések (FAQ) közreadását, az online referenz (*Instant Librarian*) használatát.

A könyvtár Facebookon történő használatáról, a rajongók számának alakulásáról az oldal adminisztrátora statisztikákat kaphat. Ennek révén sikerült nyomon követni a népszerűség növekedését: 2008 januárjától, amikor az új szolgáltatás marketingjét megkezdték, októberig több mint 300-ra nőtt a rajongók száma. Az ismertség növekedését a levelezőlistákra küldött felhívásokkal, a könyvtár épületeiben elhelyezett plakátokkal, a könyvtárbemutató órákon történő tájékoztatással, szórólapokkal, a könyvtári blogon történő figyelemfelhívással érték el.

Bebizonyosodott, hogy bár a Facebook Page gondos tervezést és folyamatos gondoskodást kíván szerkesztőitől, jó és alacsony költségű marketingeszköz, amellyel gyorsan és hatékonyan elérhető a használóközönség. A rajongóként csatlakozóktól és az alkalmi látogatóktól számos

pozitív visszajelzés érkezett még külföldről is. A könyvtár ezzel a kezdeményezéssel tehát hatékonyan növelte nemcsak saját, hanem az egyetem jó hírnevét és ismertségét is, főleg abban a 18-24 éves korcsoportban, amelyből a jövőbe beíratkozók kerülhetnek ki. A könyvtárosok célja a továbbiakban a „rajongó” használók jobb megismerése, hogy számukat tovább gyarapíthassák,

és a Facebook segítségével még jobb kapcsolatot építhessenek ki velük – egyszerre bemutatva a könyvtár közösségépítő képességét és tudományos kutatással kapcsolatos funkcióit.

(Fazokas Eszter)

Lásd még 26, 81

Felhasználók és használat

Használat- és igényvizsgálat

56/2010

HOVER, Paul L. – LU, Jun: „Sentences like these” : multicultural information dynamics and international diversity of thought. – Bibliogr. In: The international information & library review. – 41. (2009) 3., p. 196-218.

Multikulturális információ-dinamika és a gondolkodás nemzetközi sokfélesége

Felmérés; Gépi fordítás; Használói szokások; Honlap; Könyvtáros -mint olvasó; Nyelvismeret -könyvtárosoké; Online információkeresés

A multikulturális információ-dinamika egy olyan újszerű kultúráközi vizsgálat volt, melynek keretében nyolcvannégy egyiptomi és amerikai tájékoztató könyvtárosból álló csoport információkeresési szokásait elemezték, miután azt kérték tőlük, hogy különböző nyelvű honlapokon tájékozódjanak. Ez a tanulmány – egy sorozat negyedik darabjaként – nemzeti, egynyelvű és többnyelvű alcsoportokra fókuszál, és a felkeresett honlapoknak többlépcsős elemzését adja: bemutatva a rákeresés okait, a gépi fordítás kont-

ra eredeti nyelvű szöveg előnyben részesítését, a nem anyanyelvi honlapok kiválasztásának döntési mechanizmusát és az idegen nyelvű szövegtől való félelmet. A vizsgálati eredmények azt mutatják, hogy mindkét nemzetiségű információkereső csoport vonatkozott a kapott internetes találatok alapszintjén átlépni a kultúrák közötti határvonalat. A további eredmények kirajzolják a megkérdezett alcsoportok közti különbségeket és hasonlóságokat motivációjuk, körülményeikből adódóan az eredeti nyelvek vagy a gépi fordítások kedvelése és információkeresési szokásaik eltérései tekintetében. A vizsgálat bizonyára hatással lesz a keresési teljesítmények javítására a globális tudás szétszórását illetően, amely a honlapok és keresőmotor-tervezés, a könyvtártudomány és a nemzetközi tudósvilág közvetítésével zajlik.

(Autoref.)

57/2010

KNIEVEL, Jennifer E. – WAKIMOTA, Jina Choi – HOLLADAY, Sara: Does interface design influence catalog use? : a case study In: College & research libraries. – 70. (2009) 5., p. 446-458.

Befolyásolja-e a használói felület szerkezete a katalógushasználatot?

Egyetemi könyvtár; Ember-gép kapcsolat; Felmérés; Katalógushasználat; Online katalógus

A University of Colorado at Boulder OPAC-jának átalakítása és egy linkfeloldó alkalmazása kapcsán felmerült a kérdés, vajon mindez mennyiben befolyásolja a katalógushasználatot. A cikk szerzői a naplófájl 2005 ősze és 2008 tavasza közötti adatait elemezték. Figyelték a kulcsszó, a cím és szerző, a tárgyszó, a Kongresszusi Könyvtár raktári jelzete és az ISSN/ISBN szerinti kereséseket a szemeszterek első, középső illetve utolsó heteiben. Az eredmények azt mutatják, hogy a kulcsszavas keresések száma csak kissé emelkedett az áttervezés után, az ISSN/ISBN keresések száma viszont drasztikusan megnőtt a linkfeloldó bevezetését követően. Az összes keresések száma nem változott a vizsgálat idején.

(Autoref.)

58/2010

MON, Lorri – RANDEREE, Ebrahim: On the boundaries of reference services : questioning and Library 2.0. – Bibliogr. In: Journal of education for library and information science. – 50. (2009) 3., p. 164-175.

Kiterjedjen-e a tájékoztató munka a Könyvtár 2.0-val kapcsolatos kérdésekre is?

Egyetemi hallgató; Felmérés; Információtechnológia; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Könyvtáros-utánpótlás; Referenz

A cikk a végzős könyvtáros és az alsóéves informatika szakos hallgatóknak a könyvtárosokról és a Web 2.0-s eszközökről alkotott képét, utóbbiakban való jártasságát, valamint azt vizsgálja, fontosnak tartják-e a közösségi oldalakkal, blogokkal, wikikkel kapcsolatos könyvtári tájékoztatást. Az informatika szakos hallgatók többsége részt vett közösségi oldalak és a wikik szerkesztésében, közel felük publikált már blogokon és videomegosztó oldalakon. A könyvtár szakos hallgatóknak csupán egyharmada hozott létre

közösségi tartalmat, és csekély aktivitást mutatnak a blogokon, a wikiken és a videomegosztó oldalakon. Egy másik felmérés eredményeit is tárgyalja a cikk a Web 2.0-s alkalmazásokról a leendő munkaadóknál, 242 amerikai köz-könyvtárban. Az eredmények alapján felmerül a kérdés, vajon a könyvtár szakos hallgatók fel vannak-e készítve a Web 2.0-s szolgáltatásokról szóló és azokon keresztül történő tájékoztatásra, valamint, hogy a képzés kiegészüljön-e a „Könyvtár 2.0” anyagával.

(Autoref.)

59/2010

SELWYN, Neil: The digital native : myth and reality. – Bibliogr. In: Aslib proceedings. – 61. (2009) 4., p. 364-379.

Digitális bennszülöttek – tévhitek és valóság

Gyermek- és ifjúsági olvasók; Használoi szokások; Információtechnológia; Számítógép-hálózat

A tanulmány célja a fiatalok és a digitális technikák valós kapcsolatáról képet adni, és ezzel az információs szakembereket segíteni abban, hogy hasznos és érdemi szerepet játszassanak a fiatalok jelenlegi generációjának támogatásában. Elsősorban arra törekedett a szerző, hogy a fiatalság és a digitális technika közti viszony köznapis és politikai felfogását alapos kritika alá vonja: ugyanis a fiatal hozzáértő számítógéphasználókat sokan a „digitális bennszülött”, „internetes nemzedék” és hasonló címkékkel jellemzik. A tanulmány ennek a megítélésnek az igazságtartalmát veszi szemügyre a fiatalok jelenlegi számítógépes és digitális információs gyakorlatának vizsgálata révén.

A tanulmány átfogó képet ad a fiatalok és a digitális technika témájában legutóbb publikált szakirodalomról, amelyek a számítástechnika, pedagógia, a média- és kommunikáció-tudomány területén jelentek meg. A kapott eredmények azt jelzik, hogy a fiataloknak a digitális technikához való viszonya nagyon különböző és hétköznapi

jellegű – ellentétben azzal a hiedelemmel, hogy valamennyien „digitális bennszülöttek” lennének. A tanulmány rávilágít arra a helytelen műszaki és biológiai determinizmusra, amely erősíti a gyerekek és fiatalok digitális technikához fűződő viszonyának jelenlegi megítélését; tehát tagadja azt a feltételezést, hogy a gyerekek és a fiatalok a digitális technika született, tehetőséges használói lennének. A technika használatában mutatkozó nemzedéki különbségek reális megközelítésének bemutatásával a szerző olyan funkciókat és szerepeket tár fel, melyek az információs szakemberektől elvárhatók a fiataloknak nyújtott támogatás során digitális korunkban.

(Autoref.)

60/2010

SZLATKI, Martin: Wie hängen Lebensstil und Bibliotheksnutzung zusammen? : eine neue Qualität in der Zielgruppenbetrachtung von Bibliotheken am Beispiel der Stadtbücherei Stuttgart In: BuB. – 61. (2009) 4., p. 275-278.

Res. angol és francia nyelven

Hogyan függ össze az életmód a könyvtárhasználatlalt? A Stuttgarti Városi Könyvtár vizsgálatának eredményei

Felmérés; Használó; Városi könyvtár

A használó-központúság a könyvtárvezetés irányadó elve, ezért rendkívül fontos a használók viselkedésének tanulmányozása a könyvtárban. Ebben segíthetnek az életmód modellek is. A cikk arról az empirikus vizsgálatról számol be, amelyet a Stuttgarti Városi Könyvtár célcsoportjával végeztek a szociológus Gunnar Otte modelljének felhasználásával.

Az adatokat számítógépes felmérés segítségével 1065 használatól gyűjtötték be 2008 júniusában. A tanulmánynak az életmódtípusok megoszlására vonatkozó hipotézise nagyrészt beigazolódott. A Stuttgarti Városi Könyvtárban bizonyos életmódtípusok nagymértékben, míg mások kevésbé vannak képviselve, és mindegyik más-más

használói körre jellemző. Más életmód-tanulmányok csak elvétve foglalkoznak azzal a szereppel, amelyet az életmód a könyvtárhasználók használói viselkedésében játszik. E tanulmány eredményei arra figyelmeztetnek, hogy nem szabad az életmódot a használói minták kizárólagos mutatójának tekintenünk.

A Stuttgarti Városi Könyvtár példájában 4 alapvető célcsoportot azonosítottak, ami a könyvtárhasználók 80%-át teszi ki. Ezek a célcsoportok, amelyek az egész társadalomban meghatározó jelentőségűek, képezik a könyvtári munka középpontját. Ezzel együtt a könyvtár új célcsoportokra is fordíthatja figyelmét, hogy korábban fel nem fedezett használói kör igényeit is kielégítse, és ezzel erősítse a könyvtár szociális szerepét. A használói igények vizsgálata során célszerű arra is gondolni, milyen programok felelnek meg az egyes életmódtípusoknak.

Ahhoz, hogy ez a tanulmány a használóközpontú könyvtárvezetés alapjául szolgálhasson, a használói vizsgálatoknak figyelembe kell venniük az életmódtípusokat, és további kutatások szükségessé más területeken (különösen a könyvtárat nem használók körében).

(Autoref.)

Lásd még 53

Olvasás

61/2010

CHALOUPEK, Otakar: Rozhodující podněty dětského čtenářství In: Čtenář. – 61. (2009) 6., p. 203-206.

A gyermekek olvasásának meghatározó tényezői

Gyermekolvasó; Ifjúság nevelése olvasásra

A cseh gyermekek körében az olvasás és a könyvek iránti érdeklődés más országokhoz viszonyítva átlag felettinek számított. Nem csak

a gyermekirodalom kiadott példányszámai, a könyvtárak látogatottsága, hanem az otthoni könyvtárak is ezt igazolták. Az utóbbi években azonban az figyelhető meg, hogy a legfiatalabb generációk körében csökken az olvasás iránti érdeklődés, a mai ifjúság számára az irodalom nem jelent meghatározó kulturális értéket vagy meghatározó életélményt.

A kutatások és felmérések ellentmondásokkal találkoznak a probléma feltárásában. Egyrészt a megkérdezettek többsége állítja, hogy irodalom nélkül nem lehet élni, az irodalomnak rendkívüli fontosságot tulajdonítanak „szóban”, elvileg. Logikusnak tűnne, hogy ha valamit nagyra értékelünk, akkor az iránt érdeklődünk is. A saját olvasmányok kapcsán azonban nyilvánvaló az ellentmondás a szavak és a tettek között. Az irodalomról szóló betanult frázisok jól hangzanak, de amikor a tényleges olvasásra terelődik a szó, akkor a legtöbb gyermekolvasmány megreked a Harry Potternél, egy-két kivétellel.

Egyrészt tehát a 19-20. század fordulója óta a köztudatban erősen él a meggyőződés az irodalom értékéről, fontosságáról, jelentőségéről, amely genetikusan öröklődött napjainkig. Manapság azonban a gyermekeket olyan attraktív hatások, erős benyomások érik a média és az internet felől, amelyeket harminc évvel ezelőtt a könyvek jelentettek. Más szempontból éppen az irodalom értékével kapcsolatos felfogás válhat az olvasás gátló tényezőjévé. A túl magasra tett mérce elől a gyerekek a kisebb ellenállás irányába fordulnak, könyv helyett a billentyűzethez nyúlnak.

Az olvasási kompetencia nem csak az olvasás készségét, hanem az olvasott szöveg megértését is jelenti. Az olvasási kompetencia alapja a könyv iránti érdeklődés, az olvasásban lelt öröm. Hogyan lehet a gyerekeket ebbe az irányba terelni?

Az egyik tényező a „megfelelő könyvet a megfelelő időben” szlogen lehet. A motivációs lehetőség, az ún. imprinting vagy első benyomás döntően meghatározó. Az életre szóló kellemes vagy kellemetlen első élmény meghatározza az olvasáshoz való hozzáállást. A motivációs be-

nyomás a családban válhat elsődlegessé, befo-lyássá. A könyvekkel való korai találkozás, az anyatejjel egyidejű szellemi táplálék életre szóló élmény lehet, az élet részévé válhat. Az iskolai olvasás elsajátításában a szülők helyére a tanítók lépnek. Megtanítják az olvasás képességét és az olvasott szöveg megértését. A korai sikertelenség az olvasástanulásban kihat a teljesítményre, az önértékelésre.

A könyv átélése, a képzelőerő fejlesztése az olvasmányélmény velejárója. A könyvek iránti érdektelenséget gyakran magyarázzák a számítógépes interaktivitás előnyével. Holott az olvasási interaktivitás legalább olyan árnyalt, finom élmény, ami az olvasást igazán olvasássá teszi. Ráadásul az olvasás során a saját képzelőerőnk, vizualitásunk aktivizálódik. A könyv olvasása során fejlődik a személyiség: az olvasó elsajátítja a saját részvétel, az olvasásban való jelenlét készségét, az elmélyülést.

Az iskolai irodalmi nevelés hiányossága, hogy nem kelti föl kellőképpen az érdeklődést a szépirodalmi művek iránt. Minden könyv más élményt nyújthat, mindegyiktől mást várhat az olvasó. Megfelelő időben megfelelő könyvet kell a gyerekek kezébe adni, hogy a kötődés, az igény kialakuljon az olvasás iránt.

(Prókai Margit)

Lásd még 28

Használók képzése

62/2010

ADOLPHUS, Margaret: Virtual learning environments : making best use of VLEs In: Library + information update. – (2009) mar., p. 45-47.

Hozzuk ki a legtöbbet a virtuális oktatási környezet kínáta lehetőségeiből!

Ma már szinte valamennyi egyetem gyakorlatában bevett dolognak számít az egyes kurzusokról információkat tartalmazó honlapok használata. A *virtuális oktatási környezet* (VLS=*virtual learning environments*) mind az adminisztráció, mind az oktatás számára nagy segítség, egyben a tanfolyamok dokumentum- és forrásbázisaként is szolgál. De vajon hogyan viszonyul mindez a könyvtáros információmenedzser szerepéhez, illetve a könyvtárak digitális forrásaihoz?

A felvetés, miszerint az említett VLS-anyagok kiválthatják a könyvtárhasználatot, nyilván erős túlzás. Már csak azért is, mert számos példa bizonyítja, hogy a könyvtárosok partnerek lehetnek a közös munkában. A *Sheffieldi Egyetem* angliai intézményekről készített felmérése azt mutatja, hogy a szigetországi kollégák napi kontaktusban vannak ezzel a jelenséggel, elsősorban az oktatás és a forrásmenedzsment terén. Azokban az esetekben pedig, ahol szélesebb körű együttműködés részesei, a kar számára is nyilvánvalóbbá válik a források kezelésében való jártasságuk. Így van ez az *Open University*-n is, ahol a VLE gyanánt szolgáló rendszer bevezetésekor két alprogram – a könyvtári integráció és a közös keresés (federated search) – kidolgozását bízták rájuk.

Az egyik legfontosabb könyvtárosi feladat, hogy a VLE-t könyvtári források linkjeivel lásák el, mint tették azt a *Nyugat-Angliai Egyetem* (UWE), amikor valamennyi tanegységhez a könyvtár oktatási oldalait, vagy a katalógust kötötték. PR-lehetőségnek sem utolsó ez a fajta szimbiózis, hiszen ennek révén szinte észrevétlenül lehet felhívni a figyelmet a könyvtári szolgáltatásokra.

Egy másik terület, amelyen máris megmutatkozik a kooperáció előnye, a könyvtári források és szolgáltatások közös használata: a diákok ennek révén ugyanazokkal a felhasználói nevekkal és jelszavakkal férhetnek hozzá – a campuson belül és kívül – az említett eszközökhöz (megteremtője a *Linking Digital Libraries with VLE* program).

A kezdetektől találékony Sheffieldben ma már a könyvtár honlapján listázzák az e-folyóiratokat és e-könyveket, betűrendben és tárgy szerint; lehet keresni az online katalógusban, barangolni az egyetemi honlapon, napszaktól függetlenül. Az *Open University*-n más a gyakorlat. Ott a diákoknak RSS-szolgáltatáson keresztül kínálnak információkat, a közös keresést külön eszközzel (API=*application programming interface*), míg a katalógusban való keresést egy böngésző alapú programmal támogatják.

Az angliai intézményekben végzett felmérés egyértelműen utal az információs műveltség fejlesztése iránti igényre. Mivel azonban a személyes oktatás több okból is megoldhatatlan, kiutat a dilemmából a VLE jelenthet. A sokat emlegetett sheffieldi példa ezen a téren is követhető, mivel ügyesen ötvözi az általános ismereteket, ugyanakkor figyelembe veszi az egyes tudományterületek speciális szükségleteit.

Léteznek persze más típusú kezdeményezések, mint például a *London Business School* VLE-jén keresztül bonyolódó Online Tanfolyamok, amelyet könyvtárosok fejlesztettek ki, és az oktatását is ők végzik. És ilyen az *Open University Telstar* projektje (*Technology Enhanced Learning Supporting Students to Achieve Academic Rigour*), amely teljes mértékben integrálja a könyvtári forrásokat az oktatási anyagok létrehozása során.

Az áttekintést olvasva nem tűnik megalapozatlannak a szerző véleménye, hogy amíg a könyvtárosok együtt tudnak működni a VLE-kezdeményezésekkel, központi szerepet fognak betölteni intézményeik életében.

(Vasbányai Ferenc)

63/2010

ARCHER, Joanne – HANLON, Ann M. – LEVINE, Jennie A.: Investigating primary source literacy. – Bibliogr. jegyzetekben In: *The journal of academic librarianship*. – 35. (2009) 5., p. 410-420.

Az elsődleges források használatának vizsgálata egyetemi hallgatók körében

Egyetemi hallgató; Felmérés; Használói szokások; Használók képzése -felsőoktatásban; Információkeresés

Egyre több felsőoktatási intézmény kéri az alsóbb éves hallgatóktól, hogy feladataik megoldása során használjanak elsődleges forrásokat. Ezt felismervén az Amerikai Könyvtáros Egyesület (ALA) által kiadott *Information Literacy Competency Standards for Higher Education* (az információs műveltség szabványos kompetenciái a felsőoktatás számára) is hangsúlyozza az elsődleges forrásokkal kapcsolatos kompetenciák fontosságát. Így kap a hallgatókat, a tanulást segítő könyvtár új feladatot: meg kell tanítani a hallgatókat a források közötti különbségtételre, az elsődleges források felkutatására és használatára. Mivel az elsődleges források igen sokfélék lehetnek (a levéltári anyagtól a ritka könyveken, hírnap-adatbázisokon és mikrofilmekben át digitális gyűjteményekig), azok minden fajtája másképp van leírva és másmilyen a hozzáférhetősége. Nem egyszerű tehát egy olyan vezérfonal összeállítása, amely az elsődleges forrásokkal és használatukkal foglalkozik. Az erre vonatkozó szakirodalom igen szegényes, így a Marylandi Egyetem csak néhány hasonló anyagra (a Yale és a University of California kalauzaira) támaszkodhatott, amikor elkészítette a „Kutatás elsődleges források felhasználásával” (*Research Using Primary Sources*) című webtájékoztatót. Együttal megvizsgálták a használók felkészültségét is.

Az eredmények szerint a nagy többségnek világos elképzelései voltak az elsődleges és másodlagos források különbségéről, azonban általában rögtön elbuktak az első akadályokon, amikor ezeket a forrásokat meg is kellett határozniuk. A hallgatók nagy többsége azt sem tudta, merre induljon, ha elsődleges forrást keres, illetve többségük az ismert eszközökre bízta magát anélkül, hogy tisztában lett volna azzal, hogy ezek az eszközök képesek-e azt nyújtani, amit keres. Az elkészült webkalauz használatát követő felmérés rámutatott a taneszköz néhány

hibájára, ugyanakkor arra is, hogy a hallgatók új ismereteket is szereztek általa.

(Mohor Jenő)

64/2010

BROWN-SICA, Margaret – SOBEL, Karen – PAN, Denise: Learning for all : teaching students, faculty, and staff with screencasting. – Bibliogr. In: Public services quarterly. – 5. (2009) 2., p. 81-97.

Mindenkit tanítani: diákok, oktatók és könyvtárosok oktatása házilag készült videókkal

Egyetemi könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Képanyag; Oktatás -számítógéppel

Három egyetemi könyvtárban (Auraria Library, University of Colorado, Denver <<http://library.auraria.edu/>>) különböző munkakörben dolgozó amerikai könyvtárosok egy olyan módszert ismertettek, melynek segítségével diákok, oktatók és kollégák el tudják sajátítani a könyvtárral kapcsolatos fontos ismereteket. Ez a módszer rövid tanvideók (screencasting) készítése, amelyekben egy-egy fontos témát dolgoznak fel, és amelyeket bárki bármikor és bárhol – akár többször is – megnézhet, amikor egy-egy könyvtárhasználati problémával szembesül.

A fogalommagyarázatot követően – és az ALA 2008. évi konferenciáján *Learning virtually: online professional development for library workers with tight budget and full schedules* (Virtuális tanulás: online szakmai fejlesztés könyvtárban dolgozók számára...) címmel tartott poszterelőadásukból kiindulva – öt szakaszban fejtik ki mondandójukat.

A szakirodalom alapos áttekintése után kiderült, egy cikk sem foglalkozik azzal, hogyan kell ilyen videókat készíteni, terjeszteni és értékelni, egyik sem tért ki arra, milyen fontos és innovatív oktatási módszer ezek alkalmazása, és hogy ezek a rövid, gyorsan elkészíthető segédletek mennyire megfelelnek a tanulók igényeinek.

Az igényre akkor derült fény, amikor mind a tájékoztató szolgálatban és a könyvtárismertető

órákon, mind a számítógépekkel kapcsolatos gondok elhárításában szerzett tapasztalatok azt mutatták, hogy a diákok zöme közben „elvesztette a fonalat”, és az oktatás nem érte el a kívánt eredményt. Pan, aki a gyarapításért és feldolgozásért felelős részleg vezetője, munkatársai oktatásában alkalmazott rövid videó-instrukciókat (pl. a Microsoft Outlook naptár funkciójának használatáról).

Az oktatóvideók elkészítésének tapasztalatait meg is osztják az olvasóval. (Pl.: célszerű alaposan megtervezni, és lepróbálni a lépéseket elkészítésük előtt, minél rövidebb egy film, annál jobb, a gyorsabb jobb, fontos, hogy később is megtekinthető legyen, a hangosfilmnek vannak előnyei, de sokkal több a hátránya stb.) Ezután a „forgatás” során alkalmazható szoftverek (Captivate, Camtasia) és lehetőségeik részletkérdéseivel foglalkoznak, majd néhány használható linket ajánlanak az érdeklődők számára.

A továbbiakban a marketing (figyelemfelkeltés) és az értékelés, visszajelzés kérdéseire térnek ki. Utóbbi az oktatófilmhez is kapcsolható, de személyes beszélgetések is alkalmasak erre. Olykor az is sokat elárul, ha a film elkészítése előtt és után egy adott problémával kapcsolatban felmerülő kérdések számát vetjük össze a tájékoztató pultnál: ha jóval kevesebb utána, mint előtte, eredményes volt a filmünk.

A szerzők remélik, hogy az olvasottak nyomán mások is kedvet kapnak ennek a módszernek a kipróbálásához.

(Murányi Lajos)

65/2010

MARKEY, Karen [et al.]: Will undergraduate students play games to learn how to conduct library research?. – Bibliogr. jegyzetekben In: The journal of academic librarianship. – 35. (2009) 4., p. 303-313.

Hajlandók-e az egyetemi hallgatók játékos formában elsajátítani a könyvtári kutatómunka alapjait?

Egyetemi hallgató; Felmérés; Használók képzése -felsőoktatásban; Oktatási módszer

A tudományos könyvtárak mindig is élen jártak abban a folyamatban, amelynek során a papíralapú gyűjtemények helyett online szolgáltatások kezelőivé váltak. Mindezzel együtt járt azonban, hogy a könyvtárhasználók eltávolodtak a hagyományos értelemben vett könyvtári források különféle típusainak fizikai valóságától, és akkor is a linkek, ikonok vagy menüpontok bűvöletében dolgoznak, amikor az információt rejtő kötetek tőlük karnyújtásnyira pihennek a polcokon. Sok könyvtáros érzi ezért szükségét annak, hogy segítse a felhasználókat a könnyebb eligazodásban.

Az egyetemi képzés során a rászoruló hallgatók megszólítása csupán esetleges lehet (workshopok, rövid tanfolyamok, órai képzés keretében), ám az e-learning programok ugrásszerű bővülése új stratégia kialakítására ösztönözte a szakembereket. A *Michigani Egyetem* oktatói tehát egy olyan webalapú játékot fejlesztettek ki, amelynek révén hatékonyabbá válhat a használóképzéssel foglalkozók munkája. Úgy alakították ki a középkori kerettörténetbe ágyazott programot (*Defense of Hidgeon*), hogy az a Google keresőmotorját használja – lévén ez a legismertebb és leggyakrabban használt eszköz, nem csak a diákok körében –, és az általános információ felől indulva az egyre speciálisabb találatokat premizálja. Ezekkel a felhasználó máris az online enciklopédiák, online katalógusok világába lép, hogy továbbhaladva eljusson egyes könyvek fizikai valójáig. A program egyébként magáról a módszerről kapta az elnevezését (*General-to Specific Research Process Model*). A játék tervezése 7 hónapot, tesztelése 2 hónapot vett igénybe.

2007 novemberében indult a kísérlet, és egy hónapon keresztül foglalkoztatta a diákokat. A program használatával párhuzamosan, a résztvevőkkel egy néhány oldalas tesztet tölttetek ki, amely általánosságban tudakozódott az általuk használt információs rendszerek formájáról, szerkezetéről, anélkül, hogy a két tevékenységet

összekapcsolták volna. Eközben a háttérben a szervezők nyomon követték a játékosok keresési stratégiáját.

Egy hónap elteltével aztán maguk a résztvevők, utóbb a szervezők számoltak be munkamódszerűkről, tapasztalataikról, a játék hasznáról. A kérdésekre 40%-ban helyesen válaszolók teljesítményét fogadták el eredményesnek, ám ezt az arányt a 13 csapatból csak 6 érte el. Legkönnyebbnek a webes enciklopédiákkal, adatbázis-használattal megválaszolható kérdések bizonyultak (kétharmad körüli eredménnyel), ennél jelentősen rosszabbul teljesítettek a hivatkozási indexek (ISI Web of Science) alkalmazásánál (42%), és még gyengébben, amikor konkrét könyvekkel kapcsolatos feladatokat kellett megoldaniuk. Sokan bevallották, hogy lusták voltak a kézikönyvtárban kutakodni, egyszerűen meg-tippelték a válaszokat (28%). A számítógépen keresztül elérhető adatok ugyanebben a kategóriában jóval precízebbek voltak (55%).

A résztvevők értékelése rengeteg tanulsággal szolgált a program tervezőinek. Ugyan a legtöbben elismerték, hogy jóval gyakorlottabbá váltak a keresőeszközök alkalmazásában, mivel rákényszerültek, hogy újra és újra használják azokat, de a felsőbb éves hallgatók elég rutinosnak tartották már magukat, hogy a játék nélkül is elboldoguljanak a könyvtárban. Fontos megállapítás, hogy a résztvevők nem ismerték fel: az információk útja az általános felől a specifikus felé mutat; illetve, hogy az időközben kitöltött kérdőívek ugyanannak a folyamatnak a monitorizálását szolgálták. Arról is megosztottak a vélemények, vajon mindenki részére elő kell-e írni hasonló módszerek kipróbálását, vagy elegendő a hagyományos út az ismeretek átadására.

Ami az órarendi kérdéseket illeti, bebizonyosodott, hogy hasonló kurzusok fakultatív bevezetése nem hozna sikert, ezért javasolni fogják azok kötelező tanrendbe illesztését. Figyelni kell továbbá arra, hogy rögtön a játék kipróbálása után megbeszéljék a tanulságokat, hogy a diákokban tudatosuljon a módszer célja. Végezetül arra jutottak a játék fejlesztői, hogy a *Hidegeon* feljaví-

tása helyett egy új játékot fognak kikísérletezni, amely szélesebb kört mozgat meg, és ahol sok rövidebb játék ad lehetőséget egyes könyvtári kutatások begyakorlására.

(Vasbányai Ferenc)

66/2010

SHENTON, Andrew K.: Information literacy and scholarly investigation : a British perspective. – Bibliogr. In: IFLA journal. – 35. (2009) 3., p. 226-231.

Res. francia, német, spanyol és orosz nyelven

Az információs műveltség és a tudományos kutatás brit szemszögből

Használói szokások; Használók képzése -felsőoktatásban; Tudományos kutatás

Az információs műveltség a szerző megközelítésében annak a tudásnak, készségeknek, kompetenciáknak és felfogásoknak az összessége, amelyek ahhoz szükségesek, hogy hatékony módon tudjunk információkat találni, azt megfelelően használni, annak érdekében, hogy kielégítsük a megszerzésére irányuló igényünket.

Az információs műveltséggel kapcsolatos gondolkodásunk érettségét mutatja, hogy szakirodalma nem csupán az érintett területek meghatározására és oktatásának módszereire szorítkozik, hanem speciális és összetett kérdések is terítékre kerülnek. A fejlődés ellenére az információs műveltség sem elméleti, sem gyakorlati szinten nem tudott polgárjogot szerezni a könyvtáron kívüli más területeken, mindennek előtt ott, ahol jelentősége különösen kézenfekvő, az oktatás területén. Így a tanárok számára továbbra is idegenül hangzik az információs műveltség kifejezése, annak ellenére, hogy például az információs műveltség számos készsége, mindennek előtt a meglévő anyagok új egységekbe való szintézise, valamint az értékelés Bloomnak az oktatáshoz kapcsolódó taxonómiájában is szerepel.

Az információs műveltség és a tudományos kutatás folyamatai között párhuzam vonható. Az utóbbinak részét képezi a kutatási kérdés meg-

fogalmazása, a célok meghatározása, a szakirodalom szemléje, a kutatás módszereinek megválasztása, az adatgyűjtés, az adatok elemzése, következtetések levonása, valamint az eredmények és a kutatási folyamat értékelése.

Azon túl, hogy a szakirodalmi szemle készítése, valamint a következtetések megfelelő összevetése a meglévő tudásbázissal magas szintű információs készségeket tételez fel, az információs műveltségre jellemző tevékenységek is hasonlóságot mutatnak a kutatás lépéseivel. Mindkettő magában foglalja a kutatás céljának meg-

határozását, a középpontba állítandó anyagok kiválasztását, az összegyűjtött anyagok tüzetes vizsgálatát, végül az eredmények és az elvégzett munka minőségének áttekintését.

A szerző két információs műveltségi keretrendszer elemeit veti össze a tudományos gondolkodás magasabb rendű gondolkodási készségeivel és a kutatási folyamat lépéseivel.

(Koltay Tibor)

Lásd még 23, 43

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés

Digitalizálás

67/2010

MANŽUCH, Zinaida: Monitoring digitisation : lessons from previous experiences. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 65. (2009) 5., p. 768-796.

A digitalizálás monitorozása: az eddigi tapasztalatok tanulságai

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Felmérés

A Vilniusi Egyetem (Litvánia) könyvtár- és információtudományi tanszékének munkatársa a közgyűjteményekben folyó digitalizálás értékelése jelenlegi megoldásainak számbavételére vállalkozott: a digitalizálást vizsgáló felmérések kvalitatív és kvantitatív elemzését végezte el. Az elemzés több területet is vizsgált:

- az általános módszertani megoldásokat,
- a digitalizálás céljait,
- a digitalizált tartalom használóit és haszná-

latát,

- a digitalizálás finanszírozását és költségeit, valamint
- a digitalizált gyűjtemények nagyságát és növekedését.

Az elemzés feltárta a hangzó anyagokkal kapcsolatos módszertani megoldások teljes hiányát, rávilágított a mintaösszeállítás kérdéseire, a stratégiai és a forrásmenedzsment közötti szakadékra, a használókkal kapcsolatos értékelési kritériumok átláthatatlanságára és a mennyiségi mérőszámok kidolgozásának problémáira.

A digitalizálás értékelésére a felmérések önmagukban nem elégségesek: a teljesebb képhez szükség van kiegészítő megoldásokra is (pl. digitalizálási szakértőkkel interjú készítésére). A felmérések értékelését szubjektív tényezők is nehezítették (pl. internetes elérhetőségük, a publikáció nyelve stb.).

A cikk segít hasonló felmérések kidolgozásában, mivel a hibákat és az eredményeket egyaránt elemzi. Érdeme, hogy elsőként vállalkozott a digitalizálás monitorozásának áttekintésére nemzetközi szinten. A cikk nyomán indikátorokat és

mérőszámokat is ki lehet dolgozni az egyes digitalizálási tevékenységek értékelésére.

(Autoref.)

68/2010

WILLETT, Perry: Mass digitization and its impact on interlending and document supply. – Bibliogr. In: Interlending & document supply. – 37. (2009) 3., p. 143-148.

A tömeges digitalizálás hatása a könyvtárközi kölcsönzésre és dokumentumszolgáltatásra

Digitalizálás; Dokumentumszolgáltatás; Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Könyvtárközi kölcsönzés

A tömeges digitalizálási projektek igen összetett képet mutatnak. A cikk három projektet ragad ki – *Google Book Search (GBS)*, *Open Content Alliance (OCA)*, *The Million Book Project* –, és ezek történetét, céljait és eredményeit mutatja be, többek között a dokumentumszolgáltatás szempontjából.

A GBS (<http://books.google.com>) 2004-től nagy kiadók, továbbá brit és amerikai nagykönyvtárak közreműködésével indult, utóbbiak száma ma már meghaladja a harmincat. Az OCA (<http://www.opencontentalliance.org/>) tudományos könyvtárak és levéltárak kezdeményezése, nyilvánosan hozzáférhető könyvek digitalizálására vállalkozik. A Million Book Project (www.ulib.org) volt az első tömeges digitalizálási vállalkozás (2001), az általa digitalizált könyvek több aggregátornál elérhetők.

A digitalizált tartalom sok esetben több webhelyről, különböző elérési eszközök segítségével is hozzáférhető. A GBS aggregátorként is működik. PDF fájlban teljes könyveket lehet letölteni belőle, kapcsolódik az OpenWorldCat-hez, hogy megállapítható legyen, mely legközelebbi könyvtárban található meg a keresett mű, melyik könyvtár őrzi a digitalizált példányt.

A másik aggregátor, a *HathiTrust* (www.hathitrust.org) 24 amerikai tudományos könyv-

tár konzorciuma. Legtöbbjük részt vesz a GBS-ben, néhányan tagjai az OCA-nak. A HathiTrust digitális archívum és elérési pont egyben, katalógusának neve: *Mirlyn* (<http://mirlyn.lib.umich.edu>). A használók saját gyűjteményt hozhatnak létre, és abban teljes szöveggel kereshetnek. Előfordulhat, hogy a HathiTrustban szabadon hozzáférhető valamely mű, amely a GBS-ben korlátozottan hozzáférhető.

A harmadik aggregátor szolgáltatás, az *Internet Archive* (IA, <http://www.archive.org/>) archivált weboldalak mellett audio- és videodokumentumokat, az OCA, a Million Books Project és mások által digitalizált könyveket tartalmaz többféle formátumban. Hasonló vállalkozások még az Europeana, a Kongresszusi Könyvtár saját gyűjteményeire épülő szolgáltatásai és a JSTOR.

Ami a dokumentumszolgáltatást illeti, az OCA által digitalizált könyvek olvashatók az IA weboldalán, letölthetők, PDF vagy OCR formátumban elmenthetők. A GBS nyilvánosan hozzáférhető és szerzői jogilag védett anyagot egyaránt tartalmaz. A University of Michigan és a University of California könyvtárai teljes gyűjteményük digitalizálásához hozzájárultak. A Google emellett igen sok kiadóval együttműködik. A szerzői jogi védelem körébe tartozó műveknél a Google arról állapodott meg a szerzői és a kiadói jogvédőkkel, hogy a végfelhasználók a védett dokumentumok 20%-át, a tagkönyvtárakban a teljes dokumentumot megtekinthetik.

Az összkép nagyon összetett, sok a megoldandó probléma, a szolgáltatások most vannak megszületőben. Nincs olyan központi szolgáltatás vagy keresőeszköz, amellyel meg lehetne állapítani, hogy egy bizonyos könyvet vagy folyóiratot digitalizáltak-e már. A hozzáférés engedélyezésénél mind a használó földrajzi helyét, mind a megjelenés időpontját figyelembe kell venni. A Mirlyn katalógus a legalkalmasabb az ismert művek kikeresésére. A GBS egyedüli erőssége a kulcsszavas keresés. A Google nem oldotta meg azt sem, hogy a Google Scholar és a GBS együttműködjön.

A könyvtárközi kölcsönzés statisztikai adatai el-

lentmondásosak. Egyrészt az elektronikus hozzáférés miatt visszaesett a forgalom, ugyanakkor a „visszaküldendő” dokumentumok (pl. könyvek) forgalmában növekedés mutatkozik meg. A kérések legnagyobb része az 1974 után, azon belül a 2000 után publikált dokumentumokra irányul. Ezek nem szerepelnek sem az OCA-nál, sem a HathiTrustnál. A GBS csak három soros részletet mutat meg a szerzői jogilag védett művekből. Ha a jogi kérdések rendeződnek, akkor is csak 20%-ot. A teljes művek kölcsönzése tehát továbbra is felmerül igényként. Sem az OCA, sem a GBS nem teszi lehetővé az ismert tételek könnyű keresését, különösen nehezen kereshetők a többkötetes művek és a folyóiratok. Nincs Open URL link sem ezeknél a szolgáltatásoknál.

Valószínű, hogy a könyvtárközi kölcsönzés tovább fog növekedni, amíg a tömeges digitalizációs projektek nem illeszkednek jobban a kutatási infrastruktúrába. Ugyanakkor igen gyors változások zajlanak, és elképzelhető, hogy a használók egy napon online érhetik el a friss publikációk széles választékát, ingyenesen vagy előfizetéssel, saját könyvtárukban.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 14, 19, 20

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

69/2010

WILLIAMS, Peter – ROWLAND, Ian – JOHN, Jeremy Leighton: The personal curation of digital objects : a lifecycle approach. – Bibliogr. In: Aslib proceedings. – 61. (2009) 4., p. 340-363.

Digitális tárgyak személyes gondozása - életciklus szerinti megközelítésben

Elektronikus dokumentum; Információszerzés; Megőrzés

A szerző megkísérli összefüggő intellektuális keretbe foglalni az arra vonatkozó ismereteket, hogy hogyan teremtik meg, szervezik, kezelik és szüntetik meg az emberek személyes digitális archívumukat. Ennek apropója azon digitális információs objektumok növekvő mennyisége és sokfélesége, amelyeket magánemberek készítenek és tárolnak, továbbá az igény, hogy ezeket valamilyen módon az utókor számára megőrizzék.

A szóban forgó vizsgálat a vonatkozó szakirodalom elemzéséből indul ki, a felmerülő kérdések korábbi alapos interjúsorozatból származnak, választott módszere pedig a számítástechnika, információmenedzsment, valamint a levéltár- és iratkezelés irodalma alapkonceptióinak a szintézise. Ezeket a koncepciókat a szakirodalomból kiemeli és szintetizálja, hogy ebből egy koherens dokumentum-életciklus narratíva jöjjön létre.

Az egyének között jelentős különbségek vannak abban, ahogy kezelik és archiválják a digitális anyagokat – szinte a ciklus valamennyi pontján –, ez teljesen más, mint a hivatalos archívumokban. Ez a gyakorlat nem is alkalmas hatékony dokumentumkezelésre, így komoly gondokat okozhat majd egy közgyűjteményben.

Eddig nem sokat tudtunk arról, hogy a magánemberek miképpen gondozzák digitális dokumentumaikat, noha a szakmabeliek is számos nehézséggel kénytelenek szembenézni a digitális médiával kapcsolatban.

A tanulmány jelentősége abban áll, hogy ezzel a témával alig foglalkoztak eddig, és a javasolt modell egy archivális információ-életciklus módszer, ami alkalmas magáncélra.

(Autoref.)

Lásd még 6, 45, 64

Információ- és kommunikációs technológia

70/2010

CLEMENTS, Charlotte: Implementing instant messaging in four university libraries. – Bibliogr. In: Library hi tech. – 27. (2009) 3., p. 393-402.

Azonnali üzenetküldő szolgáltatás bevezetése négy egyetemi könyvtárban

Egyetemi könyvtár; Információtechnológia; Referenz; Szoftver

A cikk az Új-Zélandi Könyvtári Konzorciumban kialakított virtuális referenz szolgáltatás bevezetését célzó projektről számol be. Tárgyalja a legalkalmasabb szoftver kiválasztásának folyamatát és a szolgáltatás bevezetését a felsőoktatási könyvtárak hasonló szolgáltatásainak legújabb tapasztalatai tükrében.

A közösségi hálózati szoftverek gyors kialakulásának és elterjedtségének köszönhetően nyílt forráskódú szoftver alkalmazása tűnt a legalkalmasabbnak. Az alapelv középpontba kell, hogy helyezze a tanulási folyamat elősegítését.

A projektet irányító könyvtár kezdetben két honlapon vezeti be a szolgáltatást, a többi konzorciumi tag minimális közreműködésével. A szoftver különböző fejlesztései már tervbe vannak véve. A legfőbb kérdés a könyvtár számára, miként kell módosítani a szolgáltatást ahhoz, hogy megfeleljen a használói igényeknek és elvárásoknak.

A cikk egy azonnali üzenetküldő (instant messaging) referenz szolgáltatás bevezetését vizsgálja az online tanulási környezet és a hallgatói tanulási tapasztalatok tükrében. Amellett érvel, hogy az egyetemi könyvtáraknak a használói igények kielégítése érdekében folyamatosan bővíteniük kell online szolgáltatásaikat.

(Autoref.)

71/2010

GRUBER, Lukáš – SÍBEK, Tomáš – COUFAL, Libor: Archivace webových stránek v českém prostředí aneb Jak funguje WebArchiv. – Bibliogr. In: Čtenář. – 61. (2009) 5., p. 163-166. : ill., 1 táblázat, 1 fotó

Cseh weboldalak archiválása avagy Hogyan működik a WebArchiv?

Együtműködés -belföldi; Elektronikus publikáció; Megőrzés; Nemzeti gyűjtemény; Számítógép-hálózat

Csehországban 2000 óta a web archiválásával a nemzeti könyvtár, a morva területi könyvtár és a Masaryk Egyetem Számítástechnikai Intézetének együtműködésében megvalósuló *WebArchiv* projekt foglalkozik. Célja a nemzeti weboldalak digitális archiválásának megoldása, a másolatok begyűjtése és hozzáférhetővé tétele. A projekt kapcsolatot tart külföldi szervezetekkel, 2005-2006 között a WebArchiv a Culture projekt koordinátora lett, 2007-től tagja az IIPC (*International Internet Preservation Consortium*) nemzetközi szövetségnek.

A begyűjtést speciális szoftverek végzik (crawler, harvester), az egyik legnépszerűbb nyílt hozzáférésű program a Heritrix, amelyet a WebArchiv is alkalmaz. A szoftvert az IIPC keretében az amerikai Internet Archive fejlesztette ki, a bön-gészökhöz hasonló elven működik. Kiegészítő modulja a DeDuplicator, amely megakadályozza a változatlan tartalmú weboldalak ismételt begyűjtését. A Heritrix gyengeségeinek kompenzálására a Web Curator Tool (<http://webcurator.sourceforge.net>) vagy a NetarchiveSuite (<http://netarchive.dk/suite>) alkalmazható. Az oldalak adatformátuma ARC vagy újabb, flexibilisebb verziója, a WARC. A formátumokhoz megfelelő leíró metaadatokat kapcsolnak.

Módszertanilag a web archiválása háromféleképpen végezhető: teljes körűen, válogatva vagy tematikusan. A WebArchiv mindhámat alkalmazza. A teljes körű begyűjtés automatikus archiválást jelent a web felületén. A válogató szempont a .cz domén nevű oldalakra összpön-

tosít. Ebből azonban olyan releváns források maradnak ki, amelyek más doménnevek alatt találhatóak (pl. .org, .net, .eu). Szükséges a nemzeti weboldalak automatikus felismerése, begyűjtése, és a teljes körű begyűjtés éves ciklusának évi kétszeri keresésre emelése.

2001-ben a 3 milliós archivált gyűjtemény 106 MB-ot foglalt el, 2008-ban pedig a 78 milliós gyűjtemény közel 4 millió MB terjedelműre növekedett. 2001 és 2008 között a 285 milliót meghaladó archívum megközelítőleg 13 millió MB terjedelműre nőtt.

A WebArchiv előnyben részesíti az eredeti tartalmú dokumentumok begyűjtését, a hosszú távú kulturális, tudományos értékek archiválását, fontosnak tartja az ún. szürke irodalom jelentős mértékű megőrzését. Nem gyűjti a nyomtatott időszaki kiadványokat, mert azok a kötelező példány-szolgáltatással bekerülnek a nemzeti könyvtárba. A WebArchiv válogató gyűjtésébe 800 forrás tartozik, amelyeket kéthavonta figyelnek. Ezek a kiadókkal való megegyezés alapján szabadon hozzáférhetőek, leírásuk megtalálható a nemzeti könyvtár katalógusában és a nemzeti bibliográfiában is. A válogató begyűjtésre javaslatok tehetőek elektronikus formanyomtatványon (<http://webarchiv.cz/formular-url>). A tematikus begyűjtés a nagyobb horderejű, az egész társadalmat érintő tartalmakhoz, eseményekhez kapcsolódik (pl. választások, a nemzeti könyvtár

épülete, prágai olimpia stb.).

Az archivált oldalak elérhetősége nyilvános vagy korlátozott lehet. Korlátlan hozzáférést kizárólag a válogatott oldalakhoz biztosítanak, a szerzői hozzájárulások megszerzését követően. A teljes körű begyűjtésből származó, szerzői engedély nélküli anyagok csak a nemzeti könyvtár tájékoztató központjában kijelölt számítógépeken érhetőek el. Ezek csak tanulmányi vagy kutatási célból használhatóak.

Az archivált másolatok keresését és hozzáférését a Wayback szoftver biztosítja. A használat törvényi háttérét a szerzői jogokon kívül a kiadói jogok (a polgári törvénykönyv) bonyolult összefüggéseinek érvényesítése teszi lehetővé. A másik lehetőség a Creative Commons licencként használata, ha a kiadó ezt alkalmazza, ami egyszerű megoldást jelent, és lehetőséget nyújt az online másolatok hozzáférésére. A gyors technológiai fejlődés nehezíti bizonyos weboldalak begyűjtését, ezért a kulturális örökség értékes részei tűnhetnek el örökre.

A cseh WebArchiv együttműködik a LiWA (Living Web Archives, <http://www.liwa-project.eu>) európai projekttel a problémák megoldásában.

(Prókai Margit)

Lásd még 18, 40, 42, 48, 52, 55, 58, 59, 73

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület

Könyvtárépítés, -berendezés

72/2010

COHEN, Alex: Learning spaces in public libraries In: Public library quarterly. – 28. (2009) 3., p. 227-233.

Közösségi tanulótér a közkönyvtárban

Építési terv; Könyvtárépület -közművelődési; Közművelődési könyvtár

A cikk a könyvtárakban lévő tanulóterekkel foglalkozik, valamint a könyvtárépítésre és -tervezésre ható korszerű technológiával. Azt mutatja be, hogy a tanulótér fontos elemei a könyvtárépületek tervezésének, és ez nem csupán divatos trend. Újabban minden közkönyvtári épület kivitelezési projektje során a könyvtárosok és az építészek egyaránt tapasztalták, hogy a tanulási tevékenység támogatása iránt növekvő igény mutatkozik. Hogy minél több használat vonzzanak a könyvtárba, azt javasolták, az épületben minél több ülőhely létesüljön az oktatási és a belső kulturális tevékenység elősegítésére. A cikkben idézett esettanulmányok is bizonyítják, hogy van kapcsolat a tanulótér és a korszerű technológia között. A könyvtárosok és a könyvtártervezők számára a tanulótér a könyvtári szolgáltatások kibővítése iránti igényt jelentik. Ők már felismerték, hogy a könyvtári ülőhelyek tervezésénél figyelembe kell venni a tanulótérket, hogy ezzel is segítsék a közösségi hálózatépítést, a csoportos tanulást és a projekttervezést. A cikkben bemutatott példák azt igazolják, hogy a közkönyvtárakban az új típusú digitális munka támogatása érdekében több tanulótérre van szükség.

(Autoref.)

Lásd még 33

Számítógépes könyvtári rendszerek

Lásd 46

Számítógép-szoftver

73/2010

DUNN, Katharine – SZYDLOWSKI, Nick: Web archiving for the rest of us : how to collect and manage websites using free and easy software In: Computers in libraries. – 29. (2009) 8., p. 12-18.

Webarchiválás ingyenesen, egyszerű módszerekkel

Információtechnológia; Megőrzés; Számítógép-hálózat; Szoftver

Bár a webarchiválás és megőrzés nem feladata a legtöbb könyvtárnak, a legtöbb kis könyvtár is képes lehet rá, és annak nyomon követésére, mikor és mit archivált saját maga.

Három lényeges dolgot kell megszervezni: a kívánt tartalom meghatározott időszakonkénti begyűjtését, az egyes ilyen alkalmakkor megszerzett verziók nyomon követését, és a gyűjtemény bemutatását a használóknak.

A cikk szerzői – egy egyetemi hallgató és egy könyvtári asszisztens – a SiteSucker szoftvert használták, amely ingyenesen igénybe vehető. (A HTTrack szoftver egy másik alternatíva.) A kívánt URL megadása után egész webhelyeket képes gyorsan letölteni, majd a merevlemezen a fájlokat mappákba rendezni és egyben menteni meghatározott beállítások szerint. Sajnos a JavaScriptben szereplő linkeket nem képes követni. A tanulást célszerű egyszerű HTML-oldalakkal kezdeni.

A verziók nyomon követésére, a korábbi verziókhoz való visszatérésre a Subversion vagy a CVS szoftverrel van lehetőség. E szoftverek segítséget adnak a digitális formában született dokumentumok feldolgozásához, értékeléséhez és hozzáférhetővé tételéhez is. A cikk szerzői is ezzel kezdtek dolgozni, majd a backup fájlok kezelésénél áttértek a TimeMachine-re, a különböző verziók összehasonlításánál pedig a FileMerge-re. Mindkét szoftver része az Apple Macintosh szoftvercsomagoknak. A TimeMachine beállítható úgy, hogy az egész merevlemezt, több fájlt vagy egyetlen fájlt biztonságosan mentsen egy külső meghajtóra. Ez helytakarékos megoldás, hatékonyan kezeli a különböző verziókat, és időt ad az értékelésre. A fájlok nevéhez célszerű hozzáadni az aktuális dátumot. A FileMerge megmutatja a két mentés közötti időben hozzáadott, elmozdított és módosított fájlokat. A webarchívum szerkesztője eldöntheti például, hogy csak akkor tart meg egy új verziót, ha legalább 10 új fájlt tartalmaz. A HTML formátumban pontosabban utána lehet nézni, mi változott meg.

A gyűjtemény bemutatásához a fájlokat tárolni lehet egy helyi számítógépen vagy a hálózaton, CD-R-re lehet írni, vagy egy nyilvános webszerveren elhelyezni. A használat először az indexfájllhoz irányítsuk. Gondoljunk a tartalom tulajdonosainak szerzői jogaira! Hasznos eligazítást adhat az Oakland Archive Policy, amelyet az Internet Archive is használ.

A SiteSucker egyszerű eszköz, nem boldogul azokkal a webhelyekkel, amelyek tartalma adatbázisba van szervezve, amelyek dinamikusan generálják az oldalakat (ilyenek a blogging szoftverek vagy tartalomkezelő rendszerek, mint a Joomla). Ezeket a SiteSucker nem tudja begyűjteni és értelmezni. Amikor ilyenekkel találkozunk, akkor az egyes oldalak minden linkjét végigköveti. Az ilyen tartalmat sikerül ugyan archiválni, a formázási információk viszont elvesznek. Beállításokkal az archívum méretét célszerűen korlátozni lehet (a fájlok száma vagy a linkek száma szerint).

Még a legegyszerűbb webarchívum hosszú

távú megőrzéséről is el kell gondolkodni. Van-e ehhez segédanyagok, például a brit Digital Curation Centre (www.dcc.ac.uk) és az ausztrál PADI (www.nla.gov.au/padi) oldalain. A legfontosabb teendő egységes és részletes metaadatok létrehozása az archivált fájlokról. Legalább a fájl formátumát és létrehozásának időpontját érdemes regisztrálni a későbbi felhasználás érdekében.

(Hegyközi Ilona)

74/2010

RAFIQ, Muhammad: LIS community's perceptions towards open source software adoption in libraries. – Bibliogr. **In:** The international information & library review. – 41. (2009) 3., p. 137-145.

A könyvtáros közösség véleménye a nyílt forráskódú szoftverek könyvtári alkalmazásáról

Hozzáférhetőség; Közvéleménykutatás; Szoftver

A tanulmány azért készült, hogy megvizsgálja a könyvtáros közösségnek a nyílt forráskódú szoftverek (Open Source Software, OSS) könyvtári alkalmazásával kapcsolatos véleményét. A vizsgálat kvantitatív módszert alkalmazott, és húsz kérdésből álló Likert-típusú skálát használt az adatgyűjtéshez. Három változó kapott kiemelt figyelmet: az intézmény típusa (közösségi vagy magánszektorbeli), a könyvtár típusa (felsőoktatási, közművelődési vagy szakkönyvtár) és az ország típusa (fejlett vagy fejlődő). A kapott 370 válasz 48 országból érkezett, az adatokat a szerző leíró statisztikák, független minta t-próba és ANOVA (ANalysis Of VAriance) segítségével vizsgálta. Az eredmények azt mutatták, hogy a válaszadók véleménye pozitív az OSS-ről; a t-próba és az ANOVA eredményei azonban arra utaltak, hogy az intézmény- és a könyvtártípus nem volt szignifikáns tényező, míg az országtípus igen: jelentős különbség mutatkozott a fejlett és a fejlődő országok percepciója között.

Az OSS olcsó és innovatív technológiai megold-

dást nyújt a könyvtáraknak, ezért komoly alternatívát jelent a költséges védett szoftverekkel szemben. Ezzel együtt az OSS könyvtári alkalmazása még gyerekcipőben jár. Bár a könyvtáros közösségnek pozitív a véleménye az OSS-ről, adaptálása éppen csak elkezdődött. Mindazonáltal további kutatások szükségesek annak felderítésére, milyen tényezők akadályozzák az OSS szélesebb körű könyvtári alkalmazását.

A tanulmány a maga nemében egyedülálló a világon. A vizsgálat eredményei hasznosak lehetnek a könyvtáros szakma, a könyvtári rendszerek fejlesztői, szoftverfejlesztők, a műszaki és könyvtári vezetők számára.

(Autoref. alapján)

Lásd még 50

Elektronikus könyvtár

75/2010

AYRIS, Paul: The EU-funded EuropeanaTravel project In: LIBER quarterly. – 19. (2009) 2.

Az Európai Unió által támogatott EuropeanaTravel program

Digitalizálás; Egyesület -könyvtári -nemzetközi; Egyetemi könyvtár; Együttműködés -nemzetközi; Elektronikus könyvtár; Nemzeti könyvtár; Szabadidő felhasználása

Az EuropeanaTravel program az Európai Bizottság által támogatott eContentplus 2008 Munkaprogram digitális könyvtárak célterületének kulturális tartalom projektje. Általános célja az utazásról és a turizmusról szóló tartalom digitalizálása, mégpedig az *Europeana*ban való felhasználásra a European Digital Library Foundation (EDL Alapítvány) kérésének megfelelően (http://dev.europeana.eu/edlnet/edl_foundation/purpose.php). A szóban forgó anyag nagy egyetemi és nemzeti könyvtárak csodálatos gyűjteményeiből fog származni. A projekt tá-

mogatói a CENL (*The Conference of European National Librarians*), a LIBER (*Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche*) és az EDL Alapítvány. Az is célként fogalmazódott meg, hogy erősödjön a CENL és a LIBER között az együttműködés a közösen végzett tevékenység révén. Emellett a LIBER zárt aggregátor szolgáltatást fog kialakítani, amely a tagkönyvtáraitól a dokumentumokat az Europeana számára gyűjti be, folytatva az Europeana népszerűsítését az egyetemi könyvtárak között, és a digitalizálással kapcsolatos bevált gyakorlat terjesztésének a támogatását.

A projekt konzorciuma 19 tagból áll Európa minden tájáról: ebből 17 könyvtár és tartalomszolgáltató, nagyjából fele-fele arányban a CENL és a LIBER tagja. Magyarországot a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára (DEENK) képviseli.

Az előkészítés során alaposan áttekintették a várható felhasználók típusait és a szolgáltatás fenntarthatóságának kérdéseit is. A projekt 2009. május 11-én indult, időtartama két év; a munka során szorosan együttműködik majd az Europeana-val.

A tizenhat oldalas függelékben a feldolgozásra kerülő anyag tartalmi és mennyiségi adatai tanulmányozhatók táblázatos formában. Az adatsorok a következők: az intézmény neve, a dokumentum típusa (fotó, kép, térkép stb.), megnevezés és mennyiségi adatok, formátum/minőség, jelenlegi elérhetőség, metaadat megléte, nyelve, megjegyzések. A DEENK 400 könyv – 46 ezer oldal –, 10 ezer folyóiratoldal, 200 térkép és 2000 képeslap digitalizálásával vesz részt a programban.

(Murányi Lajos)

76/2010

ERWAY, Ricky: A view on Europeana from the US perspective In: LIBER quarterly. – 19. (2009) 2.

Az Europeana amerikai szemmel

Együttműködés -nemzetközi; Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Nemzeti könyvtár; Portál; Szolgáltatások használata

A szerzőt, az OCLC ismert szakemberét a LIBER/EBLIDA tavaly őszi Hágában megrendezett tanácskozásának szervezői kérték fel arra, hogy kívülállóként fogalmazza meg véleményét az *Europeana* projektről.

Az *Europeana* az Unió döntéshozó szerveitől nyerte támogatását, és a közösség stratégiai céljaként kiemelt politikai prioritást élvez. Kérdés, vajon egy finanszírozott projektből tud-e folyamatosan működő programmá válni a jövőben. Elnevezése szerencsés, márkanévként szinte tökéletes. Fontos viszont, hogy a használók meg tudják különböztetni más hasonló programtól, kezdeményezéstől (*The European Library*, *World Digital Library*), illetve saját verzióitól (*Europeana.eu*, *Europeana v1.0*, *Europeana Net*, stb.). A szerző praktikusnak tartaná, ha egy kronológikus áttekintés tudósítana a projekt megvalósulásának fázisairól, a jövőbeli tervekről.

A jövő lényeges kihívása, hogy a kezdeményezés hogyan tud megjelenni és kommunikálni a közösségi hálózatokon (Facebook, Twitter, Wikipedia). Figyelembe kellene vennie a bevált gyakorlat világszerte kialakult példáit, olyanokat, mint az *Australian Newspaper Digitisation* projekt, a *Metadata Schema Transformation Services* és a *Virtual International Authority File*-t (VIAF).

Az *Europeana* működési elve, hogy összegyűjti a metaadatokat, a digitalizált dokumentumok ugyanakkor a szolgáltató oldalán érhetők el. Ezzel egyfelől nem vész el a partnerek saját arculata, másrészt az üzemeltetők mentesülnek a központi tárolóhelyek létesítésének terheitől. Célszerű lenne azonban aggregátor-alközpontokat (*sub-aggregators*) létesíteni, hogy így tegyék megbízhatóbbá a rendszert, segítsék elő interoperabilitását nemzeti szinten. Szerencsés lenne továbbá, ha az *Europeana* egynek tekintené magát a portálok közül, és nem kivételezettnek. Ez azt is jelentené, hogy képesek lennének

nemcsak fogadni, de ők maguk is adatokat exportálni nemzeti vagy tematikus portáloknak. Egyben elérhetőek lesznek pl. turisztikai, genealógiai webhelyeken, és olyan szolgáltatásokban, mint a *WorldCat*.

A szerző elismeréssel szól a 2010-re tervezett közel 10 milliós adatállományról. A mérleg nyelve egyelőre ugyan elbillen (Franciaország felé, ahonnan a tartalom közel fele származik), de ez gyorsan változni fog. El kell dönten, mit tartalmazzon az *Europeana*. Mi a helyzet például az előfizetéses lapok cikkeivel, a kereskedelmi e-könyvek publikációival, a disszertációk és doktori tézisek tömegével? Egy könnyen átlátható lista sokat segítené a tájékozódásban.

Számos kérdést vet fel a jogok témája, mint például: korlátlan-e a metaadat-rekordok használata; bárki más is hozzáférhet-e a teljes metaadatállományhoz; hogyan viszonyulnak a működtetők az adatok terjesztéséhez (akár promóciós célból); megengedett-e a metaadatok vagy digitális szurrogátumaik módosítása vagy átalakítása stb. Amennyiben nem azonos az egyes adatok hozzáférési szintje, ezt mindenképpen a gyűjtemény, és nem rekordszinten kell kezelni.

A metadatokal kapcsolatban a szerző szerint csekély számú közös elemet kellene megkövetelni a partnerektől, a többi pedig a szabad szöveges keresést segítené.

A projekt valamennyi európai nyelven azonos szintű szolgáltatást vállal, de ehhez nem elegendő a használói felületen a gombokat több nyelven megjelölni. A *EuropeanaConnect* ígéri, hogy tezauruszokat, és egyéb eszközöket fog szolgáltatni, amelyek a tartalom feltárását célozzák. A nevek egységesítésének megoldása érdekében a VIAF-hoz célszerű fordulni.

A felhasználók véleményét az *Europeana* két úton figyeli: egyrészt úgy alakítja „termékét”, hogy már előzetesen tekintetbe veszi az igényeket, másfelől leszűri a tapasztalatokat a használat során. Nagyon pozitív, hogy a szolgáltatást először igénybe vevők túlnyomó többsége jelzi: újra és újra használni fogja az *Europeana*-t. Az egyelőre csupán potenciális közönséget is el kell érni, és ehhez elengedhetetlen a már létező kö-

zösségi hálózatokon való aktívabb megjelenés. A vállalkozás anyagi háttere 2013-ig biztosított, de folyamatosan keresni kell alternatív lehetőségeket. Hogy mi jöhet szóba? Reklámtevékenység, a magántőke bevonása, szerzői jogdíjak, fix támogatás a részt vevő államoktól stb. Azonban mindezek együtt sem tudják majd pótolni az EU-tól kapott szubvenciót.

Az optimális működés mellett – ami a mostaninál aktívabb koordinációt és kommunikációt feltételez –, még mindig ott leselkedik a veszély, vagyis hogy a vállalt küldetés lehetetlennek bizonyul. A szerző mindazonáltal bíz benne, hogy a technikai feltételek maximális kihasználása, a stabil pénzügyi támogatás és a részt vevő országok nem lankadó érdekeltsége sikertörténetté formálják az *Europeana*-t.

(Vasbányai Ferenc)

77/2010

INNOCENTI, Perla – VULLO, Giuseppina: Assessing the preservation of institutional repositories with DRAMBORA : case studies from the University of Glasgow. – Bibliogr. jegyzetekben In: Bollettino AIB. – 49. (2009) 2., p. 139-158.

Res. olasz nyelven

Az intézményi repozitóriumok értékelése a DRAMBORA segítségével. Esettanulmányok a Glasgow-i Egyetemről

Elektronikus könyvtár; Információkeresési rendszer értékelése; Megőrzés

Az EU-s finanszírozású *Digital Preservation Europe* (DPE) projekt és a brit *Digital Curation Centre* (DCC) 2007 elején bocsátotta közre a *Digital Repository Audit Method Based on Risk Assessment* – DRAMBORA (<http://www.repositoryaudit.eu/>) rendszert, egy kockázatelemzésen alapuló módszert és eszközt a digitális gyűjtemények értékelésére.

A DRAMBORA digitális (elektronikus) repozitóriumok, könyvtárak és archívumok széles körében alkalmazható önértékelő eszközként,

olyan gyűjtemények esetében is, amelyek célkitűzései között nem szerepel a hosszú távú megőrzésről való gondoskodás. A további fejlesztés során, válaszul az igényekre, a papíralapú eszköz mellett, alig egy év alatt elkészült és szabadon hozzáférhető a DRAMBORA Interactive elnevezésű online változat is. Az eszköz megközelítése rugalmas: egyaránt figyelembe veszi a szöveges és audiovizuális gyűjtemények szerkezeti és környezeti különbségeit, a végeredményt pedig az adott gyűjtemény saját céljaival veti össze. Figyelembe veszi a gyűjtemény stratégiai célkitűzéseit, cselekvési tervét és mindazokat a környezeti tényezőket, amelyek befolyásolják vagy gátolják a célok elérését. Az egyik irányból („felülről lefelé”) tehát egy hierarchikus elemzés nyomán részletes szervezeti áttekintés készül. A másik irány („alulról fölfelé”) a digitális formátumok kezelésének, megőrzésének, tárolásának „rizikófaktorait” vizsgálja a kockázatelemzés módszereivel.

A Glasgow-i Egyetemen két digitális gyűjteményt: a nyílt hozzáférés mozgalmához kapcsolódó és nyitott, növekvő állományú intézményi repozitóriumot és egy levelezés online kiadását, azaz egy lezárt gyűjteményt vizsgáltak meg a DRAMBORA segítségével. Az első esetben nem csak a hiányosságokat mutatta meg, hanem az erősségeket is, és azt, hogy milyen lépések szükségesek a további fejlődéshez. A második esetben az eredmény a gyűjtemény statikus voltára (azaz a digitalizáltság lehetőségeinek kihasználatlanságára), és a hosszú távú megőrzés fontosságára mutatott rá.

(Mohor Jenő)

78/2010

LYTE, Vic [et al.]: UK Institutional Repository Search : innovation and discovery. – Bibliogr. In: Ariadne. – 61. (2009) oct.

Innováció és kutatás. Milyen keresési lehetőségeket nyújt a brit Institutional Repository Search projekt?

A nyílt hozzáférés és a tudományos kommunikáció fontos részeit képezik az egy-egy intézmény kutatási eredményeit őrző és feltáró intézményi repozitóriumok. Azonban a bennük rejlő kutatási információk között még messze nem lehet könnyen, célirányosan és releváns találatokat kinyerve eligazodni. Ha a kutatók nem tudnak hozzájutni a megfelelő és lényeges információkhoz, az végső soron az innováció gátját is jelentheti.

Már nem elegendő az egyszerű, kulcsszavas keresés, sem pedig a közös lekérdezés, amely utóbbinál az egyes találati listák rangsorolása az illető repozitórium keresőrendszerének beállításait tükrözi. Az aggregált listák újbóli rendezéséhez olyan eszközt kellene létrehozni, amely egy-egy korpuszt a használók igényeinek megfelelően újra tudna indexelni. A kutatási és tudományos információk felderítéséhez a Web 3.0 megoldásait alkalmazva új generációs keresési és információkutatási funkciók valósulhatnak meg, és felgyorsulhat a kutatási és innovációs ciklus.

Az Egyesült Királyságban az intézményi repozitóriumokban rejlő kutatási információk keresési lehetőségeinek fejlesztésére irányult az *Institutional Repository Search* (IRS) projekt (<http://www.intute.ac.uk/irs/>). Ingyenes, célirányos keresőeszköz tesztváltozatának létrehozására törekedtek az akadémiai (felsőoktatási és kutatási) szektor számára a JISC, a MIMAS, a SHERPA, az UKOLN és a NaCTeM programok közreműködésével.

A kutatók ma már nem a Google keresődobozától vagy egy tematikus osztályozási taxonómiától elindulva szeretnék keresni, illetve böngészni. Szükségük van egy olyan eszközre, amelynek segítségével az egy-egy témával kapcsolatos információkat a legfrissebb, akár dinamikus közösségi vagy személyes osztályozási rendszerekkel összhangban lehet megszerezni. A keresés során különös gondot kell fordítani az egyre szaporodó, témájuk szerint kapcsolódó digitális dokumentumokra, amelyek több – a leg-

különbözőbb formátumú dokumentumokat tartalmazó és dinamikusan alakítható taxonómiával rendelkező – repozitóriumból származhatnak. Hasonlóképpen figyelmet érdemel az információforrások sokfélesége, például a kiegészítő adatokat tartalmazó disszertációk feltárásának problémái (pl. mivel ezek nem publikált dokumentumok, a szerzőktől engedélyt kell kérni felhasználásukra). Mindennek közvetlenül kapcsolódnia kell ahhoz a keretrendszerhez, amelyet maguk a kutatók igyekeznek kiépíteni az új tudás létrehozásával.

Az IRS által létrehozott keresőeszköz a repozitóriumok által meghatározott tematikus (szemantikus) metaadatokat és a kulcsszavakat; a szövegbányászat, a klaszterezés, keresztindexelés, szűrés, vizuális megjelenítés technikáit használja fel (konkrétan például az Autonomy cég IDOL keresőmotorjának 7. verzióját és a NaCTeM szövegbányászati megoldásait). A relevánsnak ítélt találatok mellett a szövegösszefüggések alapján, további keresőkifejezések begépelése nélkül, egyfajta szakértői rendszerként, automatikusan úgynevezett ajánlott olvasmányokat (kapcsolódó irodalmat) is kínál.

Közel 100 repozitórium és 500 ezer tétel keresését igyekszik megoldani. A kutatók számára a teljesebb információellátást, tevékenységük személyre szabott és hatékony támogatását jelenti; az intézmények számára eszközt ad kutatásaik eljuttatásához a célközönséghez; a társadalom számára pedig hozzáférést nyújt a közpénzekből finanszírozott kutatások eredményeihez. A kutatókat szolgáló (felsőoktatási) repozitóriumok mellett a közös lekérdezésbe újabban felvették az oktatást, tanulást szolgálókat és a humán tudományi történeti archív repozitóriumokat is. Az IRS rendszer a keresőprofilok alapján akár a hasonló témával foglalkozó kutatók között is kapcsolatot tud teremteni.

(Hegyközi Ilona)

79/2010

PURDAY, Jon: Think culture : Europeana.eu from concept to construction. – Bibliogr. lábjegyzetben In: Bibliothek. – 33. (2009) 2., p. 170-180.

Res. angol és francia nyelven

Az Europeana.eu portál a kezdetekől a megvalósításig

Együttműködés -nemzetközi; Elektronikus könyvtár; Használó; Közgyűjtemény; Portál; Szolgáltatások használata

Az „Europeana.eu” Európa digitális könyvtári, levéltári és múzeumi portálja. Az Európai Bizottság finanszírozta létrehozását a digitális könyvtári kezdeményezés részeként annak érdekében, hogy egységes hozzáférést nyújtson Európa különböző helyeken tárolt digitalizált kulturális örökségéhez.

Az első verziót 2008 novemberében hivatalosan az Európai Bizottság elnöke indította el, de a hirtelen nagy érdeklődéstől az oldal lefagyott. Mostanra teljesen működőképes, és több mint ezer nagy európai könyvtárból, múzeumból, galériából, levéltárból és audiovizuális gyűjteményből származó mintegy 4,5 millió dokumentumhoz biztosít hozzáférést.

A tanulmány bemutatja az Europeana kialakulását mind politikai, mind gyakorlati szempontból. Kitér a használói felmérésekre, a tesztelési folyamatra, a metaadat-elemekre és a szurrogátum-modellre. Végül bemutatja az elkövetkező két év projektjeit, amelyek során a tartalmi és informatikai háttér bővülésével az Europeana teljes funkciórendszere működésbe lép. Az újabb verzió 2010 nyarán indul több mint tízmillió digitális tétel elérését biztosítva.

(Autoref.)

80/2010

VERNOOY-GERRITSEN, Marjan – PRONK, Gera – VAN DER GRAAF, Maurits: Three perspectives on the evolving infrastructure of institutional research repositories in Europe In: Ariadne. – 59. (2009) apr.

Fejlődő tudományos intézményi repozitóriumok Európában

Elektronikus könyvtár; Felmérés; Hozzáférhetőség; Megőrzés; Publikálás -tudományos kiadványoké

Az Európai Unió 2006 óta támogatja a *DRIVER Project* keretében azt a szándékot, hogy egymással kommunikáló, megbízható, az információk elérését hosszú távon biztosítani képes repozitóriumok jöjjenek létre a tudományos eredmények megőrzésére. A négy évvel ezelőtti helyzetfelmérést 2008-ban egy új vizsgálat követte, ezúttal 22 ország 178 intézményi repozitóriumáról.

Maga a fogalom a tudományos információ infrastruktúrájának jelentős innovációját takarja, amelyben három résztvevő játszik szerepet: a saját szellemi termékét archiváló szerző; a tudományos tevékenységét ennek révén könnyebben adminisztráló intézmény, valamint az eredmények iránt érdeklődő szakmai közvélemény, amely csak profitálhat a fizetős adatbázisokkal szemben alternatívát kínáló lehetőségből.

A két vizsgálat között eltelt időszak adatai azt mutatják, hogy évente 25-30 repozitórium alakul kontinensszerte (Norvégiát, Svájcot és Horvátországot is beleértve), így számukat mára 280 és 290 közé teszik a cikk szerzői. Ha figyelembe vesszük, hogy mintegy 600 egyetem működik Európában, feltételezhetjük, hogy minden második intézmény rendelkezik repozitóriummal.

Milyen dokumentumtípusok adják a gyűjtemények anyagát? Túlnyomó többségük a különböző típusú publikációk teljes szövegű változatára összpontosít, ezek aránya mégis csak körülbelül egyharmad, szemben az 51%-ot kitevő, kizárólag metaadatokat tartalmazó rekordokkal. A teljes szövegű dokumentumok mintegy kétharmada ún. „szürke irodalom” (disszertációk, konferencia anyagok, kutatási jelentések), a maradék egyharmad cikkeket, könyveket (primér irodalmat) tartalmaz. Becslések szerint egy repozitórium átlagosan 8 és fél ezer tételt tartalmazott másfél évvel ezelőtt.

Ami az elhelyezés munkafolyamatát illeti, ebben

nagy változatosság látszik. Optimális az egyes kutatók számára dokumentumaik saját maguk által történő elhelyezése lenne, hiszen úgyis ők használják azt a jövőben; az intézmény részéről ugyanakkor fontos a gyűjtemény széles körű volta, hiszen kifelé valamilyen módon ez reprezentálja a szakmai tevékenységet. A szoftverek terén hasonló a sokszínűség, igaz, két cég (a *Dspace* és a *GNU Eprints*) láthatóan dominálja a piacot. Sokat lendítene az ügyön, állítják a szakértők, ha az érintettek valamennyien a DRIVER által kialakított irányelveket követnék.

Ha az egyes kutatók szemszögéből nézzük az elektronikus archívum funkcióját, a személyre szabott szolgáltatások (állandó azonosító valamennyi tételhez, publikációs lista készítésének lehetősége, illetve az archívum hosszú távú hozzáférhetőségének biztosítása) ugyan arányaiban javultak a 2 év alatt, de még így is csekélyek (30% körül). A repozitóriumok 47%-a még mindig csupán egyféle elérhetőséget preferál (az *Open Access* nyilvánosságát), az időszakosan szabad elérésű, helyben használható vagy elérhetetlen opciókat a táruk másik fele alkalmazza, vegyesen. Végezetül még egy tendencia rajzolódik ki, amely szerint egyre nagyobb mértékben archiválják a dokumentumokat a papírváltozatban való megjelenés után.

Vajon mekkora hányada jelenik meg a tudo-

mányos publikációknak ebben a formában? Ezen a téren 2006 óta nem történt előrelépés, mindössze az intézmények „termésének” egyharmada kerül be a repozitóriumokba. Sok múlik persze azon, hogy az intézmény kötelezővé teszi-e az elhelyezést saját kutatói számára: ezzel az eszközzel eddig 32%-uk élt. Mintegy fele arányban önkéntes a lehetőség, míg a fennmaradó esetekben nem rendezett ez a kérdés. A keresőmotorok révén való elérhetőség kulcsfontosságú, és az elhelyezett anyagok 91%-a kereshető a Google (illetve 72%-ban a Google Scholar) révén, és ez nagy előrelépés.

Megkerülhetetlen kérdés egy intézmény számára, vajon felismeri-e ezeknek a repozitóriumoknak a jelentőségét, és mennyiben hajlandó áldozni rájuk. A vizsgálat eredményei azt mutatják, Európa közel 300 intézménye tudatában van e kérdés fontosságának – a DRIVER pedig minden segítséget megad az újonnan csatlakozóknak. Lényeges végezetül, hogy valamennyi kutató felhasználóbarát tárolási módszereket alkalmazzon, megőrizve a személyre szabott szolgáltatások lehetőségét, és hogy az intézmények tegyék kötelezővé kutatóik számára műveik elhelyezését.

(Vasbányai Ferenc)

Lásd még 19, 20, 22

Kapcsolódó területek

Kiadói tevékenység

81/2010

SCHLEH, Bernd: Buchmesse im Zeichen der Digitalisierung : ILC als Treffpunkt für Bibliothekare : Gastland China In: BuB. – 61. (2009) 9., p. 614-616.

Res. angol és francia nyelven

A Frankfurter Könyvvásár a digitalizálás jegyében. A Nemzetközi Könyvtári Központ (ILC) a könyvtárosok találkozóhelye

Könyvvásár

A digitalizálás terjedése megállíthatatlan a könyvkiadás területén (is). Ennek a trendnek egyik jó mutatója Németországban az évente megrendezésre kerülő frankfurti könyvvásár. Tavaly minden harmadik termék digitális for-

mátumban került bemutatásra. A vásár szervezői idén további növekedésre számítanak.

A frankfurti könyvvásár a legjelentősebb irodalmi esemény a világon, mi több, nagy számok és fontos üzletkötések jellemzik. 2008-ban mintegy 300 ezer látogató nézelődött a vásári standokon a Majna partján, ahol 100 ország 7300 kiállítója 400 ezer kiadványt mutatott be. Az idei vásár, amelyet október 14. és 18. között rendeznek, ezeket az adatokat várhatóan felülmúlja. Ennek érdekében a szervezők számos új ötlettel készültek, többek között a könyvtárosok számára is. A Könyvtáros Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetségének (IFLA) első alkalommal lesz kiállítóstandja, köszönhetően az IFLA és a vásár szervezői közötti megállapodásnak, amelynek értelmében nem csak a vásár

idején működnek együtt szorosabban. A döntés annak is köszönhető, hogy a könyvtárosok az összes látogató mintegy 5,5%-át képviselik, és ezzel a hatodik legnagyobb szakmai csoportnak számítanak, így egyre több figyelmet érdemelnek. Egy sajtóközlemény szerint a könyvtáros szakma „a több mint 7300 kiállító majd mindegyikének lehetséges üzleti partnere”. Az IFLA standja a Nemzetközi Könyvtári Központban (ILC) a 4.2-es teremben lesz, együtt más országok könyvtáraival és könyvtáros szervezeteivel. Így az ILC ismét minden, a vásárra kilátogató könyvtáros fő kiindulási pontja.

(Autoref.)

Lásd még 31

Az ismertetett cikkek forrásai

American libraries (US)	40. (2009) 8/9.
Ariadne (I)	59. (2009) apr.; 60. (2009) jul.; 61. (2009) oct.
Aslib proceedings (GB)	61. (2009) 4.
Bibliotekarz (PL)	(2009) 9.
Bibliotekovedenie (RU)	(2009) 4., 5.
Bibliothek (DE)	33. (2009) 2.
Bollettino AIB (IT)	49. (2009) 2.
BuB (DE)	61. (2009) 4., 7/8., 9.
Bulletin des bibliothèques de France (FR)	54. (2009) 4., 5.
Cataloging & classification quarterly (US)	47. (2009) 5.
College & research libraries (US)	70. (2009) 5.
Computers in libraries (US)	29. (2009) 8.
Čtenář (CZ)	61. (2009) 5., 6.
Dialog mit Bibliotheken (DE)	21. (2009) 2.
IFLA journal (I)	35. (2009) 2., 3.
Information outlook (US)	13. (2009) 6.
Interlending & document supply (GB)	37. (2009) 3.
The international information & library review (I)	41. (2009) 3.
The journal of academic librarianship (US)	35. (2009) 4., 5.
Journal of access services (US)	6. (2009) 3.
Journal of documentation (GB)	65. (2009) 4., 5.

Journal of education for library and information science (US)	50. (2009) 3.
Journal of web librarianship (US)	3. (2009) 2.
LIBER quarterly (I)	19. (2009) 2.
Library hi tech (US)	27. (2009) 3.
Library + information update (GB)	(2009) jan/feb., mar.
Libri (I)	59. (2009) 3.
Naučnye i tehničeskie biblioteki (RU)	(2009) 5., 6.
New review of academic librarianship (GB)	15. (2009) 1.
Poradnik bibliotekarza (PL)	(2009) 9.
Public library quarterly (US)	28. (2009) 3.
Public services quarterly (US)	5. (2009) 2.
Revista española de documentación científica (ES)	32. (2009) 3.
Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (DE)	56. (2009) 3/4.

Digitális Magyar Vízjel Adatbank

A magyar vízjelkincs nemzeti és egyetemes kulturális örökségünk 700 éves múlttal rendelkező része. Tiszteletre méltó elődeink sok ezer, szebbnél-szebb vízjelmotívumot és sok százezer vízjelváltozatot hagytak ránk. Az első vízjeles papíroklevelet 1310. május 2-án bocsátotta ki Gentilis bíboros Pozsonyban.

A magyar papírhasználatot, a magyar papíralapú történelmet és a magyar-országi vízjelek történetét ettől az időtől kezdve számítjuk.

A vízjelek kor-, eredetiség-, helymeghatározó és papírvédelmi szerepe régóta ismert. A katalógusba foglalt, azonosított vízjelek sok tudományág számára hasznos forrásként szolgálnak, nemcsak Magyarországon, az Európai Unióban, hanem az egész világon.

A magyar vízjelkutatás 200 éves múltra tekint vissza. A hazai vízjelek feltárása és rendszerezése a XIX. század elején indult meg. A kutatók kezdetől fogva törekedtek az ismeretlen vízjelek meghatározására és katalógusba foglalására. Eddig ez csak kéziratos, vagy nyomtatott formában ritkán valósulhatott, illetve valósult meg. A XX. század végének számítástechnikai lehetőségei végre megnyitották az utat a magyar-országi vízjelek digitális feldolgozása és tárolása irányába is. Elsődleges célunk a magyar vízjelkincs megmentése, feltárása, összegyűjtése, láthatóvá tétele, megjelenítése, rekonstruálása, dokumentálása és digitális megőrzése volt. A felkutatott és pontosan lerajzolt vízjelek digitális feldolgozása, azonosítása, rendszerezése és folyamatos bővítése lehetőséget teremtett egy olyan interaktív, digitális vízjel adatbank létrehozására, amellyel megvalósíthatjuk a széles körű Internet elérést is. A munka nagyságrendjét jelzi, hogy ez több mint tizenöt éves előkészítő munka után realizálódik. A 700 éves évforduló tiszteletére 2010 tavaszán elindítjuk az Interneten a Digitális Magyar Vízjel Adatbankot (DMVA). Ezzel bekapcsolódunk az Európai Unió más tagállamaiban már működő, illetve fejlesztés alatt álló vízjel adatbankjainak a sorába.

A SIGN-EL-SOFT számítástechnikai Kft. segítségével könnyen áttekinthető és egyszerűen kezelhető rendszert dolgoztunk ki. A DMVA lehetővé teszi a speciális és az általános célú hasznosítást is.

A filigranológiában kevésbé jártas kutatók, illetve felhasználók számára is biztosítja az ismeretlen vízjelek gyors meghatározását.

A DMVA keresőrendszere elsősorban a motívum alapú kiválasztás, összehasonlítás, azonosítás, meghatározás folyamatát támogatja, mivel a vízjelmotívumot általában mindenki egyszerűen felismeri. A bonyolultabb eseteknél, például összetett vízjelmotívumoknál, minden elemre külön rá lehet keresni, de sok egyéb szempont szerint is kereshetünk: például keltezés, évszám, kiállítási hely, készítési hely, papírmalom, papírgyár, papírkészítő, monogram, név, felirat, befoglaló méret, nyilvántartási szám, forrás és jelzet alapján is.

Pelbárt Jenő